

STATI INU OBSTATI

REVIJA ZA VPRAŠANJA PROTESTANTIZMA

ISSN 1408-8363
OKTOBER 2008

7-8/08

IZ VSEBINE

Miran Hladnik

Trubar in internet

Matjaž Kmecl

Zadržki do Trubarja
in njihov paradoks

Francka Premk

Trubarjeve vidne in nevidne
povezave s somišljeniki

Erich Bryner

Teološki motivi v svetopisemskih
prevodih Primoža Trubarja

Božidar Jezernik

Dva obraza podobe Primoža
Trubarja

Marko Kerševan

Trubarjeva »cerkev Božja
slovenskega jezika« in »narod
slovenskega jezika«

Franc Kuzmič

Trubar v Prekmurju

STATI INU OBSTATI

REVĪJA ZA VPRAŠANJA PROTESTANTĪZMA

STATI INU OBSTATI

REVIJA ZA VPRAŠANJA PROTESTANTIZMA

Izdaja Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar

Predstavnik:
mag. Viktor Žakelj, predsednik

Tivolska 50/10, 1000 Ljubljana

Glavni urednik

dr. Marko Kerševan

Uredniški odbor

dr. Mihael Člavan, ddr. Igor

Črdina, dr. Matjaž Kmecl,

mag. Violeta Vladimira Mesarič,

dr. Vincenc Rajšp, dr. Ciril Sorč,

Nenad Hardi Vitorović

Odgovorni urednik

Dušan Voglar

Oblikovalec in tehnični urednik

Kazimir Rapoša

info@drustvo-primoztrubar.si

marko.kersevan1@guest.arnes.si

7-8/2008

Tisk Cicero Begunje d. o. o. 2008

VSEBINA

	5	Beseda urednika
S SIMPOZIJEV 2008	11	TRUBAR IN INTERNET, Maribor
	12	Uvodni nagovori
	12	<i>Srečko Reber</i>
	13	<i>Niko Schlamberger</i>
	17	<i>Andrej Flogie</i>
	20	<i>Miran Hladnik</i> , Trubar in internet
	30	<i>Fanika Krajnc - Vrečko</i> , Antropološka sporočilnost Trubarjevih posvetil in predgovorov
	42	<i>Dušan Voglar</i> , Primož Trubar v enciklopedijah in leksikonih
	80	<i>Matjaž Kmecl</i> , Zadržki do Trubarja in njihov paradoks
	86	<i>Francka Premk</i> , Trubarjeve vidne in nevidne povezave s somišljeniki in vizija sodobne elektronske komunikacije
	100	<i>Primož Jakopin</i> , Trubarjeve vzporednice / Pismenost nekoč in danes
	108	<i>Tone Partljič</i> , Konec Gutenbergove galaksije in konec kulturnega boja za Primoža Trubarja?
	113	<i>Franči Pivec</i> , Jeziki na internetu
	120	<i>Matjaž Mulej</i> , Primož Trubar in internet z vidika inoviranja
	126	JEZIKI, IDENTITETE, PRIPADNOSTI MED SREDIŠČI IN OBROBJI Ljubljana
	127	<i>Erich Bryner</i> , Teološki motivi v svetopisemskih prevodih Primoža Trubarja
137	REFORMATOR MED SLOVENIJO IN WÜRTTEMBERGOM Tübingen	
138	<i>France M. Dolinar</i> , Protireformacija v notranje-avstrijskih deželah in usoda protestantov	
147	<i>Božidar Jezernik</i> , Dva obraza podobe Primoža Trubarja	
165	<i>Zvone Štrubelj</i> , Primož Trubar v luči leta 2008	

VSEBINA

	187	TRUBARJEVI DNEVI Ljubljana
	188	<i>Marko Kerševan</i> , Trubarjeva »cerkev Božja slovenskega jezika« in »narod slovenskega jezika«
	203	<i>Christian Rose</i> , Primož Trubar – njegovo delovanje na Württemberškem in njegov pomen za ekumeno v 21. stoletju
RAZPRAVE, ŠTUDIJE	213	<i>Simona Menoni</i> , Premik ikonografskih poudarkov v smeri protestantske verske miselnosti v stenskem slikarstvu druge polovice 16. stoletja na Slovenskem
BILO JE POVEDANO	238	<i>Oskar Sakrausky</i> , O Trubarjevih nemških predgovorih
RAZGLEDI, VPOGLEDI	257	<i>Franc Kuzmič</i> , Trubar v Prekmurju
	262	<i>Mihael Glavan</i> , Trubarjevo <i>Razodetje</i>
	274	<i>Marijan Smolik</i> , Prispevki katoliških teologov k preučevanju protestantike
	279	<i>Janez Kavčič</i> , Čedajske vizitacije na Idrijskem
	287	<i>Pavle Jovič</i> , Prvi biografi Primoža Trubarja med južnimi Slovani
	293	<i>Alojz Jembrih</i> , Croatica protestantica v korespondenci slavistov 19. in 20. stoletja
	301	<i>Mihael Glavan</i> , Trubarjev in Ungnadov dar Evropi
	309	<i>Franc Kuzmič</i> , Faksimile Kulčarjeve knjige
PORTRETI	311	Mirko Rupel (<i>Darko Dolinar</i>)
PREVODI	320	<i>Primož Trubar</i> , Posvetilo Juriju Khislu 1579
KRONIKA	326	Govor ministra za kulturo Vaska Simonitija ob odprtju razstave <i>Primož Trubar 1508–1586</i> v Narodnem muzeju Slovenije 6. marca 2008
POVZETKI	331	Synopses, Zusammenfassungen
SODELAVCI	342	Sodelavci te številke

BESEDA UREDNIKA

Letošnja številka revije ne izhaja v navadnem letu, izhaja v jubilejnem Trubarjevem letu. Če si je Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar z revijo v preteklih letih – včasih tudi bolj osamljeno – prizadevalo za negovanje spomina, širjenje vedenja o pomenu Trubarja in protestantizma ter za aktualizacijo njegovih dosežkov in če smo že zato v lanski številki nekoliko zaskrbljeno spraševali, ali ne bo šla 500. obletnica Trubarjevega rojstva preveč mimo sedanjih generacij, je letos, hvala bogu, drugače ... Trubarjevo leto je obeleženo z najrazličnejšimi dogajanji v njegovo počastitev; če kaj, prav njihova širina in raznovrstnost že na prvi pogled izražata doseženo zavest o Trubarjevem pomenu.

Tudi na terenu neposrednega delovanja revije – pri znanstvenem raziskovanju in publicistiki – ne manjka novosti Na nov način je prikazana Trubarjeva življenjska pot (Mihael Glavan); dobili smo izčrpen in kritičen pregled prispevka slovenskih protestantov jezikovnemu in slovstvenemu delu, a tudi domiselni in sodoben vpogled v Trubarjevo delo za mladino (oboje Kozma Ahačič); ključna Trubarjeva dela so v izdaji *Nove revije* dostopna tudi na CD; dobili smo novo, »Trubarjevo« izdajo standardnega prevoda Svetega pisma, ki jo je ob posebni podpori Evangeličanske cerkve pripravila Slovenska svetopisemska družba; na razpolago je prvi »prevod« celovitega Trubarjevega besedila, njegove pridige o veri iz *Katekizma* 1550, v sodoben slovenski jezik, ki sta ga izdala Združenje Trubarjev forum in Reformirana evangelijska cerkev – če naštejemo le nekatere dosežke. Tu so seveda veliki in manjši simpoziji, ciklusi predavanj, okrogle mize »v živo« in na radiu ali televiziji.

Druga značilnost letošnjih praznovanj – opazna v primerjavi z dogajanjih ob preteklih velikih Trubarjevih obletnicah – je visoka stopnja soglasja o pomembnosti Trubarja in njegovega dela, in to dela v njegovi celovitosti. Kot kažejo prav velike obletnice, je odnos do Trubarja in njegovega dela šel na Slovenskem skozi več faz. Dolgo ga je dominantna (katoliška) večina zamolčevala ali pa izrecno zavračala kot heretika in škodljivca, čeprav nikdar ni bilo mogoče docela mimo pomena njegovega jezikovnega dela; kasneje je prevladovala deljena ocena: priznavali in poudarjali so jezikovno plat dela in prizadevanja ter njen pomen za (prihodnji) slovenski kulturni in narodni razvoj, medtem ko so versko vsebino seveda šteli za krivoversko in škodljivo (v prevladujočih katoliških krogih) ali pa za nepomembno (razsvetljenska, svobodomiselska, tudi marksistična drža). Šele postopoma in bolj razločno prav ob (bližajoči se) 500. obletnici se je začela – tudi v katoliškem okolju – uveljavljati ocena, da Trubarjevo delo za slovenski prostor ni pomembno le jezikovno-kulturno, temveč tudi versko-kulturno, da ni pomembno le za »narod«, ampak tudi za »krščanstvo«. Lahko rečemo, da sedanjí čas v primerjavi s časom preteklih jubilejev ni toliko čas novih znanstvenih odkritij v zvezi s Trubarjevim delom kot čas celovitejšega in celoviteje pozitivnega vrednotenja Trubarja.

In še eno novost so prinesle letošnje proslave in razprave. Če so bili v preteklosti med Slovenci spori o (naravi) pomembnosti Trubarjevega dela za Slovence in če je bilo občasno slišati celo skrajne trditve, da je bilo ali bi postalo – če bi protestantizem uspel – njegovo delo pomembno za Nemce in v škodo Slovincem in slovenstvu, smo tokrat lahko srečali ocene, da je Trubarjeva življenjska pot, njegova življenjska drža, njegovo kulturno in versko delo zgled za poti evropskega povezovanja. Trubar v tem smislu zasluži zahvalo in počastitev vseh Evropejcev, je zapisal vidni predstavnik Evangeličanske cerkve v Württembergu, kot lahko preberemo tudi v naši reviji.

Na uredniško delo in oblikovanje letošnje številke so odločilno vplivali že izvedeni ali načrtovani simpoziji. Ti so angažirali bolj ali manj vse, ki se raziskovalno ali publicistično ukvarjajo s Trubarjem ali slovenskim protestantizmom. Revija po eni strani seveda ne more mimo njih in njihovih prispevkov, po drugi strani pa organizatorji

simpozijev načrtujejo posebno objavo njihovega gradiva; izčrpna objava gradiva številnih simpozijev v reviji pa že sicer ni niti mogoča niti smiselna. V reviji smo v tej številki uvedli posebno rubriko **S simpozijev 2008**. V njej skoraj v celoti objavljamo gradivo s simpozija *Trubar in internet*: Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar je bilo skupaj s Slovenskim društvom Informatika neposredni organizator tega simpozija in gradivo bi bilo brez natisa v reviji dostopno le na spletu (spletna revija *Locutio*). Glede na naslov simpozija bi morda še posebej opozorili na prispevek Mirana Hladnika, ki prikazuje Trubarjevo navzočnost na internetu in na v nekem smislu vzporedni prikaz Dušana Voglarja o Primožu Trubarju v (knjižnih) enciklopedijah in leksikonih. Čeprav se je mogoče strinjati z oceno, da letošnji simpoziji v primerjavi s tistimi ob prejšnjih obletnicah ne bodo prinesli kakšnih velikih novih »faktičnih« odkritij o Trubarjevem delu, pa je Francka Prem ob pomoči internetnega raziskovanja prišla do odkritja (ali vsaj zelo utemeljene hipoteze) o italijanskem soavtorstvu slovenskega predgovora k Trubarjevemu *Katekizmu* 1555, hkrati pa dodatno osvetlila Trubarjeve povezave z italijansko versko emigracijo v tedanji Švici.

V druge simpozije z revijo posežemo le selektivno. Nekoliko obsežneje, z več prispevki, predstavljamo dva takšna simpozija, katerih gradivo je/bo manj dostopno širši slovenski javnosti: simpozij v Tübingenu in svečano akademijo v evangeličanski cerkvi v Ljubljani. S simpozija v Tübingenu objavljamo tri prispevke slovenskih udeležencev, od katerih eden obravnava čas 16. stoletja, drugi spore ob vrednotenju Trubarja in Trubarjevega dela v 19. in začetku 20. stoletja, tretji pa podaja sodobno celovitejše videnje Trubarja in odnosa do njega v slovenski zgodovini s strani katoliškega avtorja. (Prispevek Božidarja Jezernika zaradi avtorjeve zadržanosti sicer ni bil prebran na simpoziju).

Z mednarodnega simpozija, ki sta ga ob 500. obletnici Trubarjevega rojstva pripravila 5.–7. junija ZRC SAZU in SAZU in katerega gradivo bo objavljeno v posebni publikaciji, smo izbrali samo prispevek švicarskega avtorja Ericha Brynerja. Razlogov je več: ker bo drugače objavljen v nemščini; ker avtor kot teolog govori o teoloških vidikih Trubarjevega dela, ki so bili doslej zanemarjeni; ker je z njim kot

pastorjem reformirane cerkve in sodelavcem Inštituta za zgodovino reformacije v Švici tudi simbolno navzoča švicarska Trubarjeva reformacijska korenina in naveza, luteranska pa je neposredno predstavljena s Christianom Rosejem iz Evangeličanske cerkve v Württembergu in njegovim prispevkom na akademiji v Ljubljani; tretja naveza – italijanska reformacija – je bila v reviji predstavljena s člankom tržaškega zgodovinarja Silvana Cavazze o tržaškem škofu Bonomu v 5-6. številki revije, govori pa o njej tudi že omenjeni članek Francke Premk.

Čeprav iz omenjenih razlogov z njih ničesar ne objavljamo, naj na tem mestu spomnim še na druge simpozije: na jezikovno/jezikoslovno usmerjeni mednarodni simpozij ZRC SAZU aprila 2008, s katerim so se letošnja tovrstna posvetovanja sploh začela, na simpozij, ki ga je začetku junija pripravila mariborska Filozofska fakulteta in na simpozij, ki ga za november pripravlja Filozofska fakulteta v Ljubljani; za oktober je napovedan tudi bolj zgodovinarsko naravnani simpozij v Slovenski matici. Trubarjevi teološki misli naj bi bil letos posvečen simpozij, ki jih sicer redno pripravlja (katoliška) Slovenska teološka akademija v Rimu. Skratka, že iz tega, kar smo povzeli, in tistega, kar bo dostopno ob celoviti objavi gradiv, je očitno, da Trubar s svojim življenjem in delom ni sprejeman le kot spomin iz 16. stoletja, ampak kot zgled in izziv tudi za 21. stoletje. Problemi, ki so v 16. stoletju zaposlovali Trubarja, so v veliki meri aktualni tudi danes, je zapisal Oto Luthar v uvodni besedi omenjenega simpozija SAZU; enako kot so Trubarjeva drža in (pogum za) dejanja ob začetku Gutenbergove galaksije lahko za zgled ob nastajanju novega računalniškega komunikacijskega vesolja, kot lahko preberemo v prispevku s simpozija *Trubar in internet*. Igor Grdina je naslovil svoje predavanje na akademiji v evangeličanski cerkvi *Trubar za vse čase ...*

Kljub konjunktorni dominaciji simpozijev smo tudi v letošnji številki hoteli vsaj simbolno ohraniti rubriko **Razprave, študije**, pa čeprav pod tem naslovom objavljamo le en prispevek. Simona Menoni s svojim raziskovanjem likovne ustvarjalnosti na Slovenskem v 16. stoletju, podobno kot Daša Pahor v 5-6. številki revije, zavrača razširjeno prepričanje, da je bila protestantska reformacija na Slovenskem brez posluha za likovno umetnost.

Rubrika **Bilo je povedano** objavlja (prevedeno) uvodno razpravo avstrijskega evangeličanskega škofa in teologa Sakrauskega k Trubarjevim nemškim predgovorom k členom (artikulom) treh veroizpovedi v slovenskem in hrvaškem jeziku. Sakrausky (in prevajalec v opombah) posebej osvetli Trubarjeve teološke usmeritve; razvidna je pre-mišljenost Trubarjevih formulacij in opredelitev, ki jih sicer včasih ocenjujejo kot površne poenostavitve in nedorečenosti (npr. ob znatem spornem vprašanju evharistije/Gospodove večerje).

Razgledi in vpogledi z raznovrstnostjo prispevkov dopolnjujejo večplastnost revije. Posebej bi izpostavil zanimiv raziskovalni prispevek Janeza Kavčiča o cerkvenih vizitacijah na Idrijskem, ki se opira na še ne objavljene cerkvene arhivske vire v Čedadu. Marjan Smolik predstavlja prispevek slovenskih katoliških teologov pri raziskovanju slovenske protestantske misli 16. stoletja. Pavle Jović spomni na prve in zares zgodnje srbske biografije Primoža Trubarja in njihovo ozadje. Alojz Jembrih piše o hrvaški protestantiki v očeh slavistov 19. in 20. stoletja. Prispevki Franca Kuzmiča in Mihaela Glavana so tako ali drugače povezani s Trubarjevim jubilejnim letom.

Darko Dolinar je v rubriki **Portreti** očrtal življenje in delo Mirka Rupla. Gotovo je primerno in pravično, da je osvetlitev tega zaslužnega raziskovalca Trubarja in njegove dediščine dobila mesto v reviji prav v Trubarjevem jubilejnem letu, enako kot smo se ob uvodu vanj v lanski številki spomnili Jožeta Rajhmana in pred tem, v prvih številkah, dveh najpomembnejših začetnikov raziskovanja slovenskega protestantizma, Ludwiga Theodorja Elzeja in Franceta Kidriča. Letos naj bi izšel tudi italijanski prevod znamenitega Ruplovega dela o Primožu Trubarju iz leta 1962, ki ga pripravljata italijanski zgodovinar Silvano Cavazza in prevajalec Sebastiano Blancato. V rubriki **Prevodi** objavljamo prvi prevod Trubarjevega nemškega posvetila Juriju Khislu iz leta 1579, ki dokumentira Trubarjev in protestantski odnos do glasbene umetnosti.

Kronika prinaša govor ministra za kulturo Vaska Simonitija ob odprtju razstave *Primož Trubar 1508–1586* v Narodnem muzeju Slovenije 6. marca 2008, ki zanimivo zarisuje izhodišča za razmišljanja v Trubarjevem letu; posebnost razstave je bila navzočnost vatikanskega in hkrati edinega ohranjenega izvoda Trubarjeve *Cerkovne ordninge*.

BESEDA UREDNIKA

Naj se na koncu iskreno zahvalim sodelavcem revije in vsem, ki so omogočili izid letošnje dvojne številke. Nenazadnje sponzorjem in donatorjem, ki so jo s svojim posluhom za pogoje obstoja in razvoja slovenske kulture finančno omogočili. Člani uredništva smo prepričani, da je revija v dosedanjem štiriletnem izhajanju dokazala svoj znanstveni in kulturni prispevek in da so dozoreli pogoji, da postane deležna tudi javnih sredstev, ki so načrtno namenjena znanstvenemu in kulturnemu delu.

Marko Kerševan

TRUBAR IN INTERNET

MARIBOR

SLOVENCIM NA ZAČETKU IN NA KONCU
GUTENBERGOVE GALAKSIJE

Znanstveni simpozij v Mariboru 30. maja 2008, organizatorja Slovensko društvo Informatika in Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar, pokrovitelj Direktorat za informacijsko družbo pri Ministrstvu za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo

Po zaporedju nastopov objavljamo pozdravne nagovore Srečka Reherja, Nika Schlambergerja in Andreja Flogieja ter prispevke sodelujočih; te so v pisni obliki izročili: prof. dr. Miran Hladnik, mag. Fanika Vrečko Kranjc, Dušan Voglar, akademik dr. Matjaž Kmecl, dr. Francka Premk, dr. Primož Jakopin, Tone Partljič, mag. Franci Pivec in ddr. Matjaž Mulej. Gradivo s simpozija je objavljeno tudi v spletni reviji *Locutio* (<http://www.locutio.si>)

UVODNI NAGOVORI

Srečko Reher

Dovolite, da vas najprej pozdravim in vam zaželim v svojem imenu in v imenu mariborske podružnice Slovenskega protestantskega društva Primož Trubar dobrodošlico v Mariboru in prijetno delo na simpoziju, na katerem boste spregovorili o zelo izzivalni temi *Trubar in internet*. Pozdravljam vas s tistimi besedami, s katerimi je leta 1550 v prvi slovenski knjigi *Catechismus* Primož Trubar iz daljnega Rothenburga nad Taubero, mesteca v bližini Nürnberga, kamor se je zatekel po posredovanju prijatelja Veita Dietricha, nagovoril svoje rojake v njim razumljivem jeziku:

»Vsem Slovenzom Gnado, Myr, Mylhost inu prauu Spoznane boshye skusi Jesusa Christusa prossim.«

Prvič v zgodovini slovenskega naroda so se v natisnjeni obliki zasliale besede, ki so nanj klicale mir, milost in pravo božje spoznanje in mu vlivale moč in upanje. Tega upanja pa niso dajale le prvi majhni skupini, ki se je po letu 1524 začela zbirati okrog Klombnerja, pozneje pa tistemu širšemu krogu, ki je začel nastajati in katerega duša je postal Primož Trubar. Še bolj preroško naravnane so se pokazale nekaj desetletij pozneje, ko so po uničujočem načrtu lavantinskega škofa Stobeja, ki sta ga uresničila škofa Tomaž Hren in Martin Brenner, zagorele prve slovenske knjige in so bile porušene protestantske molilnice in je bil udejanjen načrti »izgon možganov«. Rekatolizacijske komisije pa niso prizanesle niti mrtvim, tudi na protestantskem pokopališču pri dvorcu Betnava pri Mariboru ne. Vendar še tako načrtno uresničevanje protestantskega dela ni moglo izničiti gigantskega dela, ki ga pomenijo prevodi in priredbe osrednjih verskih besedil s celotnim prevodom *Biblije*, prvo slovensko slovnico, organizacijo cerkve slovenskega jezika in šolstva. Zgorele so na grma-

di lahko le slovenske knjige, lahko so bile porušene le molilnice, ni pa mogel biti uničen Trubarjev duh.

Danes imamo Slovenci bogato lastno literaturo na vseh področjih znanosti in izvrstne ustvarjalce, ki so nas popeljali v sam vrh umetniškega ustvarjanja, in prav tako bogato prevodno literaturo, ki nam omogoča stalni stik na vseh področjih s svetovnimi dogajanjem.

Petsto let po Trubarjevi smrti imamo v Mariboru tudi prvo slovensko založbo elektronskih knjig, ki je nastala v okviru dnevnika *Večer*, ureja pa jo Helena Grandovec. Zato bo še kako zanimivo prisluhniti izzivom, ki jih postavljata naslov današnjega simpozija in njegov podnaslov *Slovenci na začetku in na koncu Gutenbergove galaksije*.

Niko Schlamberger

Ob prvih razmišljanjih, da bi bili Slovensko protestantsko društvo in Slovensko društvo INFORMATIKA soorganizatorja simpozija, posvečenega petstoti obletnici rojstva Primoža Trubarja, je bilo izrečenih kar nekaj pomislekov. Informatika in protestanti? Trubar in informatiki? Ob predlogu naslova simpozija – *Trubar in internet* – in njegovem podnaslovu – *Slovenci na začetku in na koncu Gutenbergove galaksije* – se niso pomisleki nič unesli, prej nasprotno, saj je bilo videti, kakor da se poskuša na silo povezovati nezdružljive pojme in pojave. Tudi besedna zveza *Gutenbergova galaksija* se je zdela vsaj eksotična, če že ne neprimerna.

Po nekoliko globljem in temeljitejšem premisleku se izkaže, da gre vendarle za več skupnega, kakor se razodeva na prvi pogled. Trubar je zaslužen, da smo dobili Slovenci prvo tiskano knjigo. To je splošno znani dogodek, ki ga v zvezi s simpozijem ne bi bilo treba niti ponavljati, če ne bi stalo za tem nekaj več. Tisto več je dejstvo, da je Trubar kmalu po Gutenbergovem izumu tiska s premičnimi črkami, slabih sto let zatem, izdal prvo knjigo v slovenščini. Sto let v tistem času za prenos tehnologij, in tisk je bil vsekakor nova tehnologija, ni bila tako dolga doba, kakor je danes, ko merimo čas prenosa tehnologije iz laboratorija v industrijo kvečjemu v letih. Vendar tudi zgolj

to samo po sebi še ni epohalen dosežek, saj bi lahko knjigo v slovenščini kljub počasnemu prenosu tehnologij natisnil kdo drug tudi že prej. Trubarjev dosežek je dvojen: uporabil je novi izum, ki pomeni revolucijo v načinu prenosa informacije, in ga povezal s svojo vizijo in spoznanjem, da smo Slovenci narod in slovenščina jezik, ki je enakopraven drugim evropskim jezikom.

Pri načinu prenosa informacije beležimo štiri revolucije v najplemenitejšem pomenu te besede, pri čemer je vsaka ohranila prednosti prejšnje in ji dodala novo kvaliteto. Vsaka od njih je tudi omogočila kvantni skok v razvoju družbe sploh. Prva je jezik, ne kot sredstvo komuniciranja, saj to ni privilegij, ki bi bil pridržan za človeka, temveč kot sredstvo za izražanje abstraktnih pojmov. S tem, ko je človek uporabil jezik, je osebna izkušnja postala prenosljiva in verjetno je prav jezik omogočil nadaljnji razvoj človeštva, saj je komunikacija le potreben pogoj za prenos informacije, ne pa tudi zadosten. Pri prenosu informacije je namreč bistvena semantika, torej pomen, ki ga imajo podatki kot nosilec informacije. Jezik je omogočil nastanek prvih kultur, katerih maksimalni domet je verjetno Inkovska država. Naslednja revolucija, ki je ohranila dosežek prve in ga nadgradila z novo kvaliteto, je bila iznajdba pisave. S pisavo je informacija postala prenosljiva in trajna. Pisava je omogočila nastanek države in civilizacije, kakor ju pojmujejo danes. Največji domet pisave kot pospeševalke razvoja družbe je bila rimska civilizacija, ki je v marsikaterem pogledu temelj današnjega pojmovanja države. Tretja revolucija je iznajdba tiska, s čimer je informacija šele lahko postala tudi splošna. Omogočila je nastanek industrijske družbe, to je družbe, ki je dosegla vrhunec prav za časa našega življenja. Zadnja, četrta revolucija, katere nastajanju so priča naše generacije, je iznajdba računalnika in komunikacij. Njena najbrž najvidnejša in tudi najbolj dalekosežna demonstracija je internet. S tem je informacija postala ne le prenosljiva, trajna in splošna, temveč tudi takojšnja. V trenutku, ko je dogodek posnet, je tudi že prenesen po vsem svetu. Nobenega dvoma ni, da so prav naše generacije priča nastajanju informacijske družbe.

Trubarjev čas je prva doba po iznajdbi tiska, pa več kot le to. Njegov čas je tudi čas iznajdbe kompasa, odkritja Amerike, začetek širše uporabe smodnika, njegova sodobnika sta bila Galileo Galilei

in Nikolaj Kopernik, v tistem času je začelo nastajati naravoslovje kot znanost v današnjem pomenu besede. Ob tem, da je Zemlja postala manjša, izmerljiva in se pomaknila iz središča vesolja na njegovo obrobje, je svet začel dobivati nove razsežnosti, novo podobo. Srednjeveški vzorci in paradigme očitno niso bili večni in nespremenljivi, narava je začela postajati merljiva in razčlenljiva. Prvič po antiki je kazalo, da se svet spreminja hitreje in močneje, kakor se je kadarkoli poprej. Tako okolje je imelo verjetno vpliv na način razmišljanja in na pogled na svet sploh. V takem okolju je bilo mogoče nove koncepte in zamisli razviti do delujočih rešitev, ki so bile na mnogih področjih, ne le na religioznem, naravnost krivoverske. Če bi se Trubar rodil prej, zanj najbrž danes niti ne bi vedeli.

Šele danes lahko vidimo in razumemo, da smo Slovenci ob iznajdbi tiska stopili na pot, ki nas je popeljala ne le v razviti svet, saj je bilo ozemlje, na katerem živimo, tisočletja med najrazvitejšimi deli sveta, temveč smo tedaj skupaj z drugimi razvitimi narodi tiste dobe naredili prvi korak na poti razvoja industrijske družbe. Njegova zasluga pa je še večja tudi iz drugega razloga. V znanosti in tehniki so novi dosežki večinoma neke vrste evolucija, spoznanja in odkritja pa elementi, ki so medsebojno povezani. Najlepša ilustracija tega spoznanja je Newtonova misel, da je videl dlje, ker je stal na ramenih velikanov. Pri vizijah ramen drugih ni – ali vizija je ali pa je ni. Pri tem je treba imeti poleg vizije tudi pogum za njeno uresničenje in šele oboje skupaj lahko omogoči nov dosežek.

Pri Trubarju gre tedaj za bistveno več kot le za uporabo Gutenbergovega izuma. Očitno je moral imeti vizijo, kaj hoče doseči, imel pa je tudi pogum in voljo, da je vizijo uresničil. Na začetku Gutenbergove galaksije je svoje rojake nagovoril z »lubimi Slovenci«, s tem je Slovence formalno konstituiral kot narod. Verjetno si besede ni izmislil sam in smo Slovenci obstajali kot ljudstvo tudi že prej, vendar jo je uporabil in natisnil. To je moralo biti v njegovem času za nas, ki o tem razmišljamo 500 let za njim in se nam zdi samoumevno, da smo Slovenci, v svetu, ki ga je obvladovalo nekaj tradicionalno priznanih nacionalnih držav, nepredstavljivo pogumno dejanje. Knjiga, ki jo je v slovenščini izdal leta 1550, je slovenščino konstituirala kot svetovni jezik, in to v času, ko se je znanstvena literatura pisala in tiskala v

latinščini, narodni jeziki pa so si šele utirali pot v književnost. To dvoje, namreč: da nas je imenoval Slovence in da je povzdignil slovenščino v svetovni jezik, je dosežek za vse čase in zato ga bomo po pravici častili, dokler bomo Slovenci in dokler bomo govorili slovenščino.

Na začetku Gutenbergove dobe, dobe tiska, nas je torej Trubar umestil v zgodovino kot Slovence in naš jezik povzdignil v svetovni jezik. Gutenbergova doba se izteka in začenja se nova doba, doba računalnikov in komunikacij. To nikakor ne pomeni, da bo tisk izumrl. Nikakor ne, saj tudi pisava ni izrinila jezika in tudi tisk ne pisave. Vsekakor pa to pomeni, da se z novimi načini prenosa informacije odpirajo nove možnosti razvoja družbe, ki so bile prej vsaj neuresničljive, če že ne tudi nepredstavljive. Pri tem ne mislimo zgolj na nove načine opravljanja funkcij, ki so bile znane že prej. Ne mislimo torej na računalniško podprto poslovanje in delovanje vseh segmentov družbe in gospodarstva, kar danes radi označujemo s predpono *e-*. V mislih imamo nove pojave, ki jih brez novih tehnologij ne bi bilo, kot so internetna država, ki ima sedež v nekem stanovanju v Ameriki, ki izdaja potne liste, podeljuje državljanstva; pa virtualne svetove, kot je Drugo življenje, kamor se lahko preselimo ali zatečemo, kjer se izdaja virtualni denar, ki ima z realnim realno menjalno razmerje, in podobne.

Na začetku Gutenbergove galaksije smo Slovenci postali narod s svojim jezikom. Na njenem koncu smo ustanovili svojo državo, enakopravni smo v evropski zvezi najrazvitejših držav sveta, ki ji prav v času tega simpozija tudi predsedujemo. Ni gotovo, ali se prehojene poti od prve slovenske knjige do vodenja Evropske unije v celoti prav zavedamo in ali znamo dovolj ceniti pomen in dosežek naroda, ki ga je, kakor se je pesniško izrazil Kajuh, samo milijon. Na koncu Gutenbergove galaksije se začenja nova pot, mogoče bi jo v kontekstu tega simpozija lahko poimenovali *von Neumannova galaksija*, na kateri smo naredili šele prve korake. To je nova pot in nova priložnost za vse, za majhne narode in države še tem bolj pomembna. Kar bi si želeli na začetku te poti, je, da bi se Slovencem rodil nov Trubar, ki bi z vizijo in pogumom svojega rojaka izpred petsto let mogel in znal izkoristiti potencial, ki se skriva v računalnikih in komunikacijah in ki bi nas usmeril, kakor je to napravil Primož, za naslednjih petsto let.

Andrej Flogie

Ne bom trdil, da tudi ob drugih priložnostih, ko se letos spominjajo Primoža Trubarja, nimajo v mislih tako preteklosti kot sedanjosti, a nihče ni tega petstoletnega loka napel tako izrazito kot vaš simpozij. Mislim, da je to zelo utemeljeno in potrebno. Visoko cenim raziskave, ki se poglobljajo v čas Trubarjevega življenja in nam odkrivajo nove pomembne podrobnosti o njegovem delovanju. Vendar ne more biti dvoma, da nas to zanima, ker nenehno iščemo odgovore na vprašanja iz naše sedanjosti in si jih obetamo v zgodovinski izkušnji. Seveda je tudi nevarnost, da bi naše aktualne predstave in hotenja »podtaknili« *zgodovini in jim na ta način povečali pomen in težo. Edini način, da se temu izognemo, je odkrit strokovni razgovor, v katerem se soočajo interpretacije in se razkriva jedro, postopoma pa tudi resnica.*

Težko je z enim pojmom označiti Trubarjevo dobo, pri čemer nam je v opravičilo poltisočletna časovna razdalja. Toda enaka, če ne celo še hujša je naša zadrega, ko moramo označiti današnji čas. Je to atomska doba, vesoljska doba, toplogredna doba ...? Pobudniki današnjega simpozija so se osredotočili na digitalno dobo in glede tega jih Direktorat za informacijsko družbo pri Ministrstvu za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo podpira in se čuti obvezanega k sodelovanju pri projektu.

Internet je medij, ki se širi s hitrostjo, nepojmljivo za katero koli dosedanjo obliko komuniciranja. V najrazvitejših predelih sveta je v dveh desetletjih že dosegel celotno prebivalstvo in tudi pri nas ga uporablja že krepka večina ljudi. Vabljava je njegova vseobsežnost, saj združuje sliko, zvok, pisavo, film itd. Ni presenetljivo, da danes v digitalni obliki nastane že 95 % vseh sporočil, ki nas čakajo na vseh mogočih koncih kot vgrajeni deli stvari za vsakodnevno rabo. To postaja neizogibna oblika našega izražanja, s čimer pa se odpirajo tudi povsem nove dileme našega bitja in žitja.

Prepričan sem, da je razvoj v informacijsko družbo objektivna danost in da je zavračanje digitalnih tehnologij nesmiselno. Toda s tem nočem reči, da niso možne zelo različne poti in da tako kot pri razvoju v industrijsko družbo niso možne tudi stanpoti in usodne

zmote. Zlorabe digitalnih tehnologij se nam že dogajajo in posebej hudo je, če se tega sploh ne zavedamo. Se bomo znali izogniti »sindromu kuhanja žabe«, ki uživa v loncu s toplo vodo, ko dojame, za kaj gre, pa je že prepozno za pobeg? Treba se je nemudoma soočiti z novo stvarnostjo in prepoznati alternative, med katerimi bomo izbrali najboljše rešitve.

K bistvenim vprašanjem digitalne dobe sodi uveljavljanje kulturne samobitnosti. In prav v tem pogledu je povezovanje Trubarja in interneta najbolj utemeljeno: on je »lube Slovence« v formatu tiskanelega medija postavil na kulturni zemljevid sveta kot samosvojo kulturo, danes pa je treba to dejanje ponoviti v formatu digitalnega medija. Digitalizacija knjižne dediščine je le del zadolžitve, ki nam je naložena, drugi del pa je vstopanje v nov medij z izvirnimi deli. Verjetno nihče ne dvomi, da je treba to storiti in da odsotnost z interneta pomeni izbris iz novega kulturnega zemljevida sveta. Vse raziskave načinov pridobivanja informacij in znanja pri mladi generaciji se strinjajo, da 95 % pripadnikov »net-gen« najprej seže po spletnih virih. In ogromna večina pri tem tudi ostane, kar pomeni, da zanje vsebine, ki niso digitalizirane, preprosto ne obstajajo. Če na spletu ne bo »slovenskih vsebin«, tudi »slovenstva« ne bo! Kot ga ne bi bilo pred 500 leti, če se ne bi pojavilo v tisku!

Za digitalizacijo dediščine imamo dobre vzore v uspešnih projektih, kot so *Memory*, *Gutenberg*, *Minerva* itd. Pred kratkim so v IZUM-u gostili našo rojakinjo Ingrid Parent, ki vodi projekt *Kanada*, v katerem bodo digitalizirali tri in pol milijone dokumentov o kanadski kulturi. Na podoben način bo treba združiti sedaj zelo razdrobljene pobude in projekte digitalizacije slovenske kulturne dediščine. To je treba zastaviti najmanj tako resno in ambiciozno kot najzahtevnejše projekte v gradnji nacionalne infrastrukture.

Glede sodobne ustvarjalnosti pa je treba vzpodbujati uporabo večpredstavnosti in razumeti prestopanje meja tradicionalnih zvrsti ustvarjanja. Znana so opozorila o prevladi angleščine na spletu in o nevarnostih, ki grozijo slovenščini. Toda predstavljajte si, kako tragično bi se zmotil Trubar, če bi zaradi Gutenbergovih nemških knjig zavrnil tehnologijo tiskanja. Na nas je, da internet obrnemo v prid slovenščini, in pri tem nam lahko pomaga le lastna ustvarjalnost!

UVODNI NAGOVORI

Petstota obletnica Trubarjevega rojstva je vzpodbuda, da se zavemo odgovornosti naše generacije za obstoj in prihodnost slovenstva. Še dolgo po Trubarju so bili mnogi prepričani, da Slovence zadostno ohranja kar ustno izročilo, in se niso brigali za tiskanje, kar je bilo eno največjih tveganj za obstoj naroda. Vsak od nas se mora vprašati, kaj lahko stori za slovenstvo na svetovnem spletu, saj brezbričnost ne bo ostala nekaznovana. To lahko preverite pri svojih otrocih ali vnukih. Ko povečujemo Trubarja in njegovo dejanje, istočasno odmerjamo težo svoje lastne odgovornosti.

Ocenjujem, da so pobudniki današnjega simpozija – Slovensko društvo Informatika in Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar – skupaj s soorganizatorji odkrili pravo temo za počastitev velikega moža slovenske kulture. To potrjuje tudi kakovostna udeležba na simpoziju in prepričan sem, da bodo objavljeni izsledki pomemben prispevek k slovenskemu ozaveščanju. Naslov simpozija obeta zelo inovativne poglede ob katerih vam želim veliko intelektualnega užitka in dobro počutje pod streho našega IZUM-a.

Miran Hladnik

TRUBAR IN INTERNET

Inflacija simpozijev v Trubarjevo čast je v jubilejnem letu tolikšna, da vzbuja pomisleke. Simpozij je termin s področja znanosti, znanost pa povezujemo z raziskovanjem neznanega in odkrivanjem novega. Ali imajo desetine referatov na simpozijih po Sloveniji in tujini res ta namen? Dogajajo se ob okrogli obletnici, okrogla obletnica ali jubilej pa je izraz s področja kulture, ohranjanja zgodovinskega spomina, torej priklicevanja in utrjevanja že znanega. Naša srečavanja, posveti in simpoziji imajo predvsem kulturno vlogo, s čimer ni nič narobe, če se le zavedamo nevarnosti stereotipizacije spoznanj. Trditev, ki imajo nedvomno kulturno osmišljevalno vrednost, ni treba vedno znova preverjati in argumentirati, kar je praksa in naloga znanosti, zato rade skrepenijo v šolske fraze. Naslov tegale simpozija, *Trubar in internet*, kaže željo, preseči vpetost razpravljanja o Trubarju v krog kulturnega rituala in ga premisliti na novo v zvezi s svežimi civilizacijskimi dejstvi.

Če bi začela svojo šolsko uro z naslovom *Trubar in internet* učiteljica za slovenščino, bi jo najbrž morala uvesti z izjavo: »Ne, Trubar še ni poznal interneta.« Pri mladini, ki še ni utegnila razviti zgodovinskega čuta in je preteklost niti ne zanima, bo izzvala začudenje in pomilovanje, saj si težko predstavlja že življenje brez mobija in se ji zdijo vsi časi pred njegovim izumom obupno dolgočasna prazgodovina.

Kdo drug bo pod naslovom *Trubar in internenet* želel izvedeti, koliko Trubarja smo že preselili na internet, o principih, formatih in težavah digitalizacije, strojni analizi njegovih besedil itd. Tema je vredna poudarjene pozornosti in angažmaja, saj je nadvse žalostno, da je Trubarja v javno dostopni digitalni obliki komaj za vzorec. V

zbirki slovenskih leposlovnih besedil so *Tiga Noviga testamenta ena dolga predgovor* iz leta 1557 (<http://lit.ijs.si/trubar57.html> – 56.500 besed; to dobro delo za slovenski digitalni ponos je moral spet opraviti nekdo iz tujine, nemška slavistka Elisabeth Seitz 1998) in odlomki iz Trubarjevega berila v pičlem obsegu 1650 besed (<http://lit.ijs.si/trubar.html>). Ta besedila je vatikanski portal IntraText (<http://www.intratext.com/Catalogo/Autori/AUT1561.HTM>) uporabil za izdelavo konkordanc in besedilnih statistik. To pa je tudi vse. Trubarja imamo za začetnika slovenske književnosti, potrebe po tem, da bi se z njim v digitalni obliki vsaj ponašali, če ga že ne raziskovali, pa očitno ni, kar dokazuje, da je naše občudovanje prve osebnosti slovenske književnosti zgolj deklarativne narave. Na Wikiviru (http://sl.wiki.source.org/wiki/Primo%C5%BE_Trubar) je pripravljeno kazalo 21 Trubarjevih knjig in desetih njegovih nemških predgovorov, trenutno pa tam žal ni še ničesar. Še najprej se obeta, da se bo kakšna Trubarjeva knjiga pojavila v Googlovem projektu digitalizacije ameriških univerzitetnih knjižnic (<http://books.google.com>), ki hranijo marsikatero slovensko knjižno rariteto, ali v kakšnem podobnem projektu v tujini.

Če odtipkamo v iskalnik Primož Trubar, dobimo najprej članek iz Wikipedije. Že konec 2004, kmalu po rojstvu tega izvrstnega spletišča, je geslo za slovensko Wikipedijo pripravil dijak idrijske gimnazije. Redakcij članka je bilo do danes 176 (<http://stats.wikimedia.org/SL/>), s čimer se uvršča Trubar med 200 najpogosteje redigiranih slovenskih člankov (povprečje je 14 redakcij na članek); avtorjev redakcij je bilo 79 (dobra polovica redakcij je delo 28 registriranih avtorjev, ostalo so anonimneži). Zaradi vandalskih posegov je bil članek oktobra 2006 in 22. januarja 2008 zaklenjen za redakcije in ga lahko urejajo le uveljavljeni wikipedisti; take usode so deležna le redka gesla na Wikipediji.

Slovenski članek o Trubarju je bil preveden in prirejen za 13 drugih Wikipedij: bosansko, angleško, nemško, špansko, finsko, francosko, hrvaško, italijansko, nizozemsko, poljsko, portugalsko, slovaško, srbsko. Obsežnejše je nizozemsko geslo, kar je zasluga tujega študenta slavistike na izmenjavi v Ljubljani, ki je to delo opravil namesto izpita; tako nastajajo tudi slovenska gesla v bolgarščini, češčini,

poljščini, nemščini. Na vrhu seznama zadetkov s Trubarjem je poleg Wikipedije spletna stran društva Harvardi, ki skrbi »za ohranjanje domoljubnih tradicij« (gre za slovensko paravojaško organizacijo, ki se v zadnjem času izpostavlja v protestnih pohodih na južni meji). Če že slovenisti ne pogrešajo digitalnega Trubarja, nam ga mogoče digitalizirajo nacionalistični rojaki.

Kaj povezuje Trubarja in internet? Pojma sta daleč vsaksebi in v naslovu simpozija ju združuje status zgodovinske prelomnosti. Trubar je prelomen kot začetnik slovenske knjižne kulture, internet je prelomen kot nov način komunikacije in sinonim za novo civilizacijsko paradigmo. O Trubarjevem prelomnem značaju ni nobenih dilem, o prelomnosti interneta pa pravzaprav tudi ne. Ker pa se med humanisti sem in tja še najde skeptik, ki zatrjuje, kako je bilo vse bistveno odkrito že pred tisočletji in kako je vse novo samo v drugačno embalažo zapakirana starodavna človeška izkušnja (s takimi trditvami se absolutno ne strinjam), naj ponazorim prelomnost interneta s slikovitim zgledom. Nekatere izziva kar k novemu štetju časa: namesto pred našim štetjem (pr. n. š.) pravijo *pr. G.* in namesto Anno Domini (A. D.) pravijo *po G.*, kar ne pomeni pred našim Gospodom in po njem, ampak »pred Googlom« in »po Googlu«.

Novi načini komunikacije bistveno spreminjajo tudi konstanto, ki ji rečemo slovenski nacionalni značaj. Če povprašamo tujega poznavalca slovenskih čudi, kaj je tisto, kar najbolj označuje podalpske Slovane, bo brž postregel s slovenskim pregovorom »Naj sosedu koza crkne« in tako izpostavil privoščljivost kot našo prepoznavno značajsko specifiko. Internetna revolucija briše zloglasno slovensko privoščljivo skrb za sosedovo živino iz zavesti in jo obeta nadomestiti s plemenitejšimi interesi. Gre za t. i. »distribuirano kooperativno omrežno produkcijo znanja«, ki jo bolje poznamo pod imenom Wikipedija. Wikipedija je metafora za internet, saj kar najbolje uteleša njegovo specifiko, tj. priložnost za kreativno participacijo slehernika pri produkciji informacij. Kot taka je strašno ranljiva in si v okviru tradicionalnega slovenskega obnašanja njene eksistence ni mogoče predstavljati. Ker Wikipedija živi in cveti med Slovenci že od leta 2002, bo za opis spremenjene slovenske čudi treba najti kakšen spodobnejši pregovor.

Med prelomnostjo Trubarja in prelomnostjo interneta se takoj pokažejo tudi bistvene razlike:

1. Trubar je prelomen samo za Slovence in za slovenščino, internet pa je pojav globalne narave.

2. Trubar je prelomen kot avtor prvih slovenskih knjig dobrih sto let po izumu knjižnega tiska (1440), internet pa je prišel med Slovence tako rekoč brez zamude.

3. Trubar je svoj knjižni projekt sicer namenjal vsem Slovencem, neposrednih bralcev pa je bilo pri izredno nizki stopnji pismenosti neprimerno manj kot današnjih udeležencev internetne komunikacije; internet je leta 2007 uporabljalo že 60 % populacije ali skoraj 1 milijon ljudi (Raba interneta v Sloveniji, <http://www.ris.org/>), porast uporabe je 12 % na leto. Mesečno pregleda statistični Slovenec 275 spletnih strani in se na vsaki zadrži dobre pol minute. Tudi če je polovica teh informacij slikovne narave, pomeni to kar nekaj branja in spodbija tožbe o tem, kako novi mediji zavajajo v stran od branja.

4. Slovenski protestantski knjižni čudež je bil skorajda monopolni plod Trubarjevega ustvarjalnega genija, internetne informacije pa ustvarjajo desetisoči: internet nagovarja slehernika k ustvarjalnosti.

Razlik med Trubarjem in internetom je očitno več kot skupnih točk, od tod potreba po bolj specifičnem podnaslovu simpozija: *Slovinci na začetku in na koncu Gutenbergove galaksije*. Ta usmerja k razmisleku o udeležbi Slovencev v knjižni kulturi in njihovi pripravljenosti za udeležbo v novi kulturni paradigmi. Koliko lahko Slovencem pri tem pomaga Trubarjeva oz. knjižna izkušnja? Moje razmišljanje jo bo preverjalo najprej ob spremembah koncepta avtorstva, nekaj malega pa še ob jeziku in razmerju med domačim in tujim.

1. Avtorstvo

Problem avtorstva se izpostavi, ko pomislimo, kateri osebnosti bi v današnjem prelomnem trenutku pripisali podoben status kot Trubarju v prelomnem času 16. stoletja, in take osebnosti ne najdemo. Za nikogar ni mogoče reči, da je novodobni ali internetni Trubar. V žurnalističnih krogih se je pred časom sicer govorilo o slovenskem Gutenbergu (<http://lit.ijs.si/cosic.html>), pa ni bil mišljen izumitelj reciklažnega svinčenega stavka in knjižne preše, ampak projekt

Gutenberg, ki mu gre od pionirskih časov interneta dalje za digitalizacijo svetovne literarne dediščine. Internetni čas postopoma briše uveljavljeni koncept avtorstva. Razkrajati se je začel že s kolektivnim avtorstvom pri filmu, gledališču, v glasbi, pa tudi v znanosti nas vedno znova doletijo korekture šolskih oz. enciklopedičnih resnic o izumiteljih tega in onega. V zavest prihaja, da največji dosežki v civilizaciji niso plod posameznikov, ampak skupinskih prizadevanj. Za izumitelje so zapisani ljudje, ki so znali spretno strniti in promovirati znanje, ki so ga prispevali pred njimi ali ob njih že drugi.

Samo ilustracija iz literarne vede, kjer je obveljal za prelomno osebnost, začetnika svetovnega zgodovinskega romana Walter Scott, čeprav je dokumentirano, kako je natanko tak tip zgodovinske fikcije kot njegov (s posebnim občutjem preteklega časa in s poudarkom na njegovi slikovitosti) že 40 let prej živel v nemški literaturi (<http://www.uibk.ac.at/germanistik/histrom/docs/kent.html>). Scott seveda ni samo eno od možnih imen, pod katerimi si zapomnimo zgodovinski roman, ampak je bil za blagovno znamko žanra izbran zaradi svoje prevodne slave in vpliva. Se provokativni primer iz slovenske književnosti. Josip Jurčič velja za utemeljitelja pripovedne proze 19. stoletja, ker naj bi preprosto znal pisati bolje od vrstnikov. Daleč od tega, da bi mu hotel odvzeti prvenstvo, trdim le, da je njegova zvezda zasijala tudi na račun drugih stilnih, tematskih in žanrskih inovatorjev, kakršna sta bila npr. Anton Koder in Pavlina Pajk: en sam reprezentant za vsako obdobje pač lajša organizacijo jubilejnih ritualov.

Romantično dojemanje kulturne zgodovine naroda kot zaporedja velikih tekstov genialnih avtorjev, ki se pojavijo v spletu naključnih srečnih okoliščin (saj še pomnimo: daleč pred svojim časom in v sporu z nevrednim družbenim okoljem, najlepši zgled je ravno France Prešeren), se izpeva. S sodobnega stališča leta 2008 nimamo kaj proslavljati, ker se 1508. leta ni zgodilo nič odločilnega. Praznovanje Trubarjevega rojstva je refleks starodobnega poudarjanja avtorskega genija, ki predpostavlja, da je bila že tedaj spočeta tudi prva slovenska knjiga, ki se je rodila dobra štiri desetletja pozneje.

Na pravno formalni ravni se sprememba kaže v pojavu drugačnih ureditev avtorstva, kot jo poznamo prek standardnega copyrighta

(vse pravice pridržane). Copyright je nastal v času monopolne knjižne oblike intelektualnih proizvodov in sodobnim oblikam, v katerih se pojavljajo proizvodi človeškega uma, zlasti zaradi internetne distribucije ne ustreza več in povzroča nerešljive pravne konflikte. Alternativna zakonodaja in praksa je znana pod imeni copyleft, licenca CC, licenca GFDL (GNU Free Documentation License 'licenca o rabi proste dokumentacije' – gre za postmodernistični rekurzivni akronim) ipd. Vsaka naslednja gre korak dlje v razpuščanju avtorske blagovne znamke. Licenca CC (<http://creativecommons.si/> – creative commons, »licenca ustvarjalnega ljudstva«) še zahteva, da se pri uporabi intelektualnega produkta sklicujemo na avtorja in njegovo voljo, da ne posegamo v njegovo delo ipd., licenca GFDL, s katero so opremljeni članki v Wikipediji, pa ne računa več z avtorskim napuhom: ime avtorja ali avtorjev najdemo šele v historiatu redakcij, ne pa več na nekaj običajnem mestu, v glavi ali na dnu dokumenta, avtorji se podpisujejo s psevdonimi in se strinjajo, da njihov prispevek takoj postane javna last.

Običajno se misli, da je internet prostor vsesplošne kraje, pirati pa da imajo v razmerju do bogatih producentov status nekakšnih plemenitih robinhudov. Nasprotno, v Wikipediji, ki je zgled obnašanja na internetu, je zahteva po tem, da vsako informacijo dokumentiramo in opremimo z dovoljenjem za objavo, neprimerno večja, kot smo navajeni iz knjižne in časopisne kulture. Internet krepi občutljivost za izvor in za avtorstvo dokumentov in omogoča tudi instantno kontrolo plagiatorstva. Po drugi strani pa s tem, ko nagovarja, da damo svoj članek v javno last, goji sproščen in neritualni odnos do avtorstva.

Primož Trubar se je svoje avtorske izjemnosti, prvenstva in zaslug še kako zavedal, bil nanje ponosen in se razumljivo upiral tujemu prisvajanju njegovega dela. Postavil se je na začetek dolge verige avtorskih veličin, na katerih je zrasla nacionalna literarna kultura. Internet gradi svet brez izstopajočih avtoritet. Za vseobsežno Wikipedijo ne stoji nobena državna ali profitna inštitucija, sodobna proizvodnja informacij hoče biti neodvisna tako od države kot od trga. Znani sta seveda imeni izumiteljev Wikipedije, to sta Larry Sanger in Jimmy Wales, vendar njeno življenje ni več odvisno od njiju,

razvila se je v sistem, ki se regulira sam. Avtorji občudovanja vredne količine člankov na Wikipediji se praviloma podpisujejo z vzdevki in le posamezni tradicionalno s svojim pravim imenom in priimkom.

Kjer ni ekskluzivne avtoritete, tudi ni ene same, ekskluzivne resnice, zato wikipedijska gesla lahko neobremenjeno vključujejo različne perspektive na en pojav. Občudovalce knjižne kulture moti prav wikipedijsko nagnjenje k združevanju alternativnih definicij in odsotnost vrednostnih sodb. Avtoriteta je v wiki svetu razumljena kot nekaj, kar hromi kreativnost subjekta in omejuje svobodo, uveljavljanje avtorstva pa razume zgolj kot stvar ega in želje po honorarju. Ta dva pojma, kreativnost in svoboda, sta osnovni gesli wiki univerzuma. Z izrecnim nagovarjanjem k smiselnemu kršenju oz. adaptaciji lastnih pravil se vanjo naseljuje tudi nekaj plemenitega anarhizma. Ustvarjajoča wiki skupnost je oblikovala dovolj učinkovite mehanizme skupinskega uredniškega odločanja, ki kljub odsotnosti avtoritete blokirajo avtorsko samovoljo. Ključno izrazje razkriva nazorsko zaledje nove paradigme: skupnost, občestvo, »ustvarjalna gmajna« (kar z asociacijo na slovensko uporniško pesem *Leukhup, leukhup, leukhup, leukhup woga gmaina* iz šestnajstega stoletja opozarja na svojo uporniško dimenzijo; ne pozabimo, da je bil Trubar proti kmečkemu uporništvu!), »pametni kaos«, »decentralizirana eksistenca«, »moč od spodaj navzgor«, »množični um«, enakost, bratstvo. Niso to pojmi, ki od francoske revolucije dalje osmišljajo zahodno kulturo? Nenaavadno je, kako se v opisani duhovni atmosferi prav iz pisateljskih vrst pojavljajo glasovi, ki bi raje videli zmagovati razsvetljeni absolutizem. Ni tudi klic po novodobnem Trubarju take narave?

Wikipedija je skupinsko podjetje iz prepričanja, da je skupnost najboljše varovalo pred ekstremnimi, agresivnimi ali zlonamernimi posamezniki. Kritiki ji očitajo, da je s poudarjanjem anonimnega kolektivismu v nevarnem sorodstvu z vzhodnimi ideologijami, govorijo celo o digitalnem maoizmu in strašljivem uveljavljanju množične pameti (hive-mind, »pamet panja«). Wikipedisti zavračajo strahove z izkušnjo, koliko individualnih kreativnih energij sprostitjo taka podjetja, in s prepričanjem, da skupnostna naravnost nikakor ne ogroža osebnostnega individualizma in zahodne demokracije. Množica seveda ostaja ambivalenten pojem v naši civilizaciji, ki ga salomonsko

rešujemo tako, da jo presekamo na dobro in zlo polovico: dobri množici, ki jo opredeljujejo demokratična pravila, damo ime skupnost (občina, občestvo, ljudstvo), zlo množico, ki jo značita nasilje in centralizem, pa iz spomina na vse sovjetsko poimenujemo kolektiv.

Kako močno zna ta »množični um« preplaviti ustvarjajočo knjižno elito, pokaže primerjava med spletnimi stranmi slovenskega pisateljskega društva (<http://www.drustvo-dsp.si>) in spletišča *Pesnik.net* (<http://www.pesnik.net/content/view/420/1/>), ki je, podobno kot spletna revija *Locutio* (<http://www.locutio.si/>), neselektivno odprta kateri koli pesniški ambiciji. Med 300 člani društva z uradno potrjenim pesniškim statusom ni malo takih, pri katerih imamo težave, če hočemo priti z njimi v stik, ker nimajo ne e-naslova ne predstavitvene strani, ki jim je skratka za bralca figo mar. Neprimerno bolj živa je scena med največkrat anonimimi oz. psevdonimnimi avtorji na pesniškem portalu. Trenutno jih je okrog 700 in pohvalijo se lahko s številčno in sprotno bralsko odzivnostjo. Pasivnost udeležencev v knjižni kulturi se nadomešča s kreativno aktivnostjo udeležencev v internetni komunikaciji. Internetna kultura animira več ustvarjalnih energij, pa vendar še vedno zajame le manjši del populacije in je v tem smislu elitna: slovenskih wikipedistov je npr. vsega nekaj čez 1000 ali 0,1% ljudi na internetu, blogarjev je med 100 uporabniki interneta šest, med 1000 nagovorjenimi slovenisti se jih za digitalizacijo leposlovne klasike javi le 1% ipd. Preostala večina populacije, ki je v internetni kulturi udeležena tako, kot je navajena iz knjižne kulture, to je pasivno, je potencial, ki ga bo verjetno nagovorila šele naslednja civilizacijska paradigma.

2. Jezik

Trubarjeva odločitev za medij knjigo 100 let po njenem izumu ni bila pretirano inovativna, inovativna je bila njegova odločitev, da bo knjiga v slovenščini. Dalmatin je s prevodom celega *Svetega pisma* zagotovil Slovcem visoko 12. mesto med kulturnimi krščanskimi narodi v 16. stoletju. Dejanje je primerljivo s slovenskim prevodom operacijskega sistema Okna, »biblije današnjega časa«, kar uvršča slovenščino na 30. mesto; slovenščina je menda najmanjši jezik, v katerega je bil preveden. Med 253 jeziki, v katerih najdemo Wikipe-

dijo (po strožjem štetju, ki izključuje dialekte, 190), je po številu člankov slovenščina nekako na 23. mestu. Na dan nastane povprečno 50 gesel in s trenutnimi 63.000 gesli med skupaj 10 milijoni wikipedijskih gesel na svetu je slovenski delež 0,6%. Internet imamo povprek za prostor uveljavljanja globalne angleščine na račun lokalnih jezikov, kar sploh ne drži več. Na Wikipediji je delež gesel v angleščini 25% in vztrajno pada v korist rastočih spletišč v drugih jezikih. Internet spodbuja jezikovno raznolikost in je v tem pogledu primerljiv z učinkom, ki ga je imel na jezikovni in književni razvoj protestantizem. Ob vsakem wikipedijskem geslu se nahaja seznam povezav na isto geslo v drugih jezikih. Primerljivost opisov prvič odpira instantno možnost za soočanje raznolikosti konceptov sveta. Nič novega ni, da je slovenščina še najbolj diskriminirana v slovenski akademski sferi, kjer veljajo samo objave v angleščini, čeprav naj bi univerza in akademija jamčili slovenščini privilegiran položaj. To je nenavadno tudi spričo dejstva, da je bil internet izumljen prav za akademsko sfero.

3. Domače-tuje

Trubar je moral v tujino, da je izpolnil svoje slovensko knjižno poslanstvo. Bivanje v tujini je bilo tudi zame in še za marsikaterega udeleženca internetne komunikacije bistvenega pomena za dojetje novih komunikacijskih možnosti. Idealno slovensko pozicijo v razmerju domače-tuje lepo artikulira nostalgичni klic junaka v Škamperletovem romanu *Kraljeva hči* (1997): »Mi smo odhajali v svet, svet pa do nas ni imel dostopa. Kakšno razkošje!« Takega nesimetričnega udobja sodobni svet ne dopušča. Privilegiju *splendid isolation* se bo treba odpovedati in mislim, da brez škode. Za kulturno preživetje nas bo utrdilo samo, če se zunanjemu svetu izpostavimo, tako kot so za zgled počeli vsi veliki slovenski literarni avtorji: Trubar s prevzemom tujega črkopisa in tiskarske tehnike, pa seveda s prevzemom alternativne veroizpovedi, Prešeren s prevzemom tujih pesemskih form in s kritiko avtarkizma v *Novi pisarji*, Cankar z bivanjem na Dunaju, Bartol s promocijo »neslovenskih« literarnih tem in ideologij ... Interneta ne smemo spoznavati tako, kot spoznavamo sovražnika, da bi ga obvladali in premagali (spomnimo se Iztoka, ki je v Finžgarjevem romanu *Pod svobodnim soncem* spoznaval bojno tehniko

sovražnih Bizantincev), ampak ga moramo razumeti kot enkratno priložnost za sprostitev lastne ustvarjalnosti.

Za konec ponavljam vprašanje, koliko nam lahko v spremembi civilizacijske paradigme, ki smo ji priča, pomaga Trubarjeva izkušnja? Trdim, da so izkušnje in preživetne strategije, ki jih je v okviru knjižne kulture, kakor jo je utemeljil Trubar, prakticirala slovenska družba in ki so ji v preteklosti pomagale preživeti, danes v veliki meri neuporabne. Uporabni in zelo pomembni se zdita pravzaprav samo dve Trubarjevi potezi, to sta odprtost za svež in neobremenjen razmislek o lastnem mestu v kulturi in pogum, podati se na novo, neuhojeno in negotovo pot. Postavljanje spomenika knjigi je kljub nasprotni želji snovalcev dokument spoznanja, da je z Gutenbergovo ero konec.

Fanika Krajnc - Vrečko

ANTROPOLOŠKA SPOROČILNOST TRUBARJEVIH POSVETIL IN PREDGOVOROV

V celotnem korpusu Primoža Trubarja imajo poleg prvih slovenskih knjig in ohranjenih pisem pomembno vlogo tudi posvetila in predgovori v njegovih tiskanih knjižnih delih. Trubarjeva nemška posvetila in predgovore je znanstveni in strokovni javnosti v nemški izdaji podrobneje predstavil Oskar Sakrausky,¹ delno v slovenskem prevodu Mirko Rupel,² še prej Janko Lokar³ in Peter Scherer,⁴ s poudarkom na pismih pa Jože Rajhman.⁵ Avtorji so se dotaknili predvsem vsebine in oblike ter vloge nemškega in slovenskega jezika v posvetilih in predgovorih, manj pa je bilo poudarka na naslovniki, ki so jim bila posvetila namenjena. Prav iz teh pa je mogoče izluščiti tiste vsebine, ki nam osvetljujejo antropološko sporočilnost Trubarjeve misli 16. stoletja.

Z vidika teološke antropologije je Trubar jasen. Njegovo duhovništvo sprva znotraj katoliške Cerkve in po sedemnajstih letih njegov živeti protestantizem vse do smrti mu daje pečat dušnega pastirja, ki je poudarjal človekovo grešnost, obnovitev njegove bogopodobnosti po Kristusu, milosti in veri. Trubarju je bil človekov greh povod

1 Oskar Sakrausky, *Primus Truber, Deutsche Vorreden zum slowenischen und kroatischen Reformationswerk*, Dunaj – Ljubljana 1989.

2 Mirko Rupel, *Slovenski protestantski pisci*, Ljubljana 1934 in 2. izdaja 1966.

3 Janko Lokar, *Iz predgovorov naših protestantskih pisateljev*, v: Trubarjev zbornik, Ljubljana 1908, 1–20.

4 Peter Scherer, *Die Funktion des deutschen Textes und der deutschen Sprache im Korpus der slowenischen protestantischen Schriften*, v: III. Trubarjev zbornik, Ljubljana 1996, 323–329.

5 Jože Rajhman, *Pisma Primoža Trubarja*, Ljubljana 1986.

Kristusovega učlovečenja, »za tiga volo Gospod Bug oča nebeski iz nega velike gnade inu milosti v suiem modrim svetu v ti Troici je znešal an čuden pot tiga človeka spet sturiti dobriga, h timu je odločil suiga lubiga sinu Jezusa Kristusa gospodi inu ohranenika našiga, de je v tim času moral postati an človik inu biti an spravlivic.«⁶ Opravičenje po veri, »sola fide«, je mogoče samo zaradi neskončne Božje milosti. »Človek je v središču dogajanja, toda tako, da je še vedno odvisen od božje naklonjenosti (milosti) in z njo računa, ko spoznava sebe kot slabotnega grešnika.«⁷ To je bila osrednja misel Trubarjeve teološke antropologije.

Njegova skrb za posameznika, sicer v razsežnostih vere, ki jo lahko prejme s pomočjo njemu razumljivega jezika, pa nam daje možnost razjasnitve njegovega sporočila tudi z vidika kulturne antropologije. Že Zmago Šmitek in Božidar Jezernik sta v pregledu antropološke tradicije na Slovenskem Trubarja posredno, deloma pa tudi neposredno uvrstila med klasike slovenske kulturne antropologije.⁸ Pomemben je namreč mejnik 16. stoletja, ko je tudi na Slovenskem prišlo do ločevanja teologije in filozofije in ko se je zastavilo vprašanje o razmerju med vero in razumom. Čeprav je Trubar predstavljal predvsem verskega reformatorja, si je zastavljal tudi temeljna filozofska vprašanja, ki vsebujejo zametke antropologije in etnologije. Poleg tega, da se je živo zanimal za kulturne značilnosti Slovencev in drugih južnih Slovanov, zlasti za njihovo vero, jezik in običaje, poročal pa je tudi o pravoslavnih prebivalcih in islamu, je pri svojih posvetilih skrbno izbiral naslovljence, ki jim je namenjal posvetila in predgovore. V odnosu do teh se je dotaknil celotne vertikalne in horizontalne družbene razslojitve svojega časa in si takohote ali nehote ustvaril središčno pozicijo v svojem verskem, kulturnem in družbenem okolju, ki ga je sicer izvrglo v njegov »nigdirdom«, vendar pa je prav njegovo izgnanstvo pripomoglo k temu, da je ponesel celovito »informacijo« o tem okolju tudi v tujino.

6 Navaja: Jože Rajhman, *Trubarjeva Ena dolga predgovor*, Ljubljana 1986, 85.

7 Jože Rajhman, *Trubarjev svet*, Trst 1986, 78.

8 Zmago Šmitek, Božidar Jezernik, *Antropološka tradicija na Slovenskem*, *Etnolog (NV)*, 2 (1992), 2, 259–266.

Posvetilo in predgovor kot medij sporočanja

Posvetilo in predgovor v protestantski knjigi ni posebnost zgolj te dobe, predstavlja pa vsekakor pomemben medij, s pomočjo katerega je avtor oziroma pisec širši javnosti sporočil informacijo, ki je sicer bila namenjena posamezniku ali konkretni ciljni skupini, dotaknila pa se je (ta informacija) vsakogar, ki je imel dostop do knjige. Oblika posvetila je bila podobna že od humanizma dalje; kot je v svoji razpravi opozoril Karl Schottenloher, je posvetilo imelo bolj ali manj podoben namen pri vseh avtorjih. »Učinek poudarjanja odličnosti v posvetilu je pomagal pesniku, učenjaku, pisatelju do večje veljave v družbi. Javno izkazovanje spoštovanja, hvalospevi časti so bili v njegovih rokah. V svojih posvetilih je lahko našteval vse mogoče zasluge naslovljenca, povzdigoval njegovo plemenito poreklo, pripovedoval o njegovih slavnih dejanjih. Kot 'darovalec' slave in časti je imel možnost s svojim darilom prodreti v vse družbene plasti in se tako počutiti povzdignjenega na družbeni nivo naslovljenca.«⁹ Če to ugotovitev upoštevamo pri Trubarju, ji moramo pritrlditi seveda le v primerih, ko so naslovljenci njegovih posvetil pripadniki višjega družbenega sloja.

V tem primeru moramo pritrlditi tudi Petru Schererju, ki ob raziskavi funkcije nemškega in slovenskega besedila v Trubarjevem delu poudarja, da je slovenski »predgovor« treba razlikovati od nemškega posvetilnega predgovora, ki je pravzaprav »dedikacija«. Ta razlika zvrsti ni nujno tudi razlika po tematiki in vsebini, pač pa bolj razlika po obliki in kompoziciji. Razvoj posvetila v knjigah v 16. stoletju spremljata dva bistvena dejavnika. Prvič: čeprav so pisci še delovali po vzoru cehov, so se vse bolj zavedali svojih avtorskih pravic. Kot drugo, tako tiskar kot avtor sta bila že zaradi visokih stroškov tiska prisiljena, da sta razen kupcev za svoje izdelke iskala tudi osebe, ki bi bile iz lastnih političnih, verskih ali finančnih interesov ali zgolj zaradi popularizacije in javnega imenovanja njihovega imena pripravljene vnaprej denarno podpreti tiskanje knjige. Vsekakor je knjiga kot nov medij na začetku Gutenbergove ere omogočala, da posamez-

9 Karl Schottenloher, *Die Widmungsvorrede im Buch des 16. Jahrhunderts*, Münster 1953, 195.

nik prek posvetila v določeni meri ob zmernem in preračunanem kapitalskem vložku doseže večno slavo in spomin. Interesi avtorja in tistega, na katerega je bilo posvetilo naslovljeno, so se torej v celoti ujemale.¹⁰ Tako Schottenloher o posvetilih 16. stoletja.

Naslovljenci posvetil v Trubarjevih slovenskih tiskih

Pri Trubarju se nam zastavlja vprašanje, s kakšnim namenom je svoja dela posvečal tudi naslovljencem, ki so bili po svojem družbenem položaju nižji od njega. Slovenska dela je v slovenskih in nemških predgovorih posvetil naslednjim naslovljencem:

- 1550 *Catechismus*: Vsem Slovencem – tako je Trubar označil, komu namenja prvo slovensko knjigo. Hkrati se obrača na posameznika: »Christlicher lieber Leser«, ki bo to knjigo bral.

- 1550 *Abecedarium*: Vsem mladim inu preprostim Slovencom.

- 1555 *Catechismus*: Vsem vernim kersčenikom tiga krainskiga inu slovenskiga jezika.

- 1555 *Ta evangeli svetiga Matevža*: Tei pravi Cerqvi Božy tiga slovenskiga jezika.

- 1557–1558 *Ta prvi deil tiga Noviga Testamenta*: Pobožnim kristjanom katerega koli stanu, ki prebivajo v deželi Kranjski, Spodnještajerski, Koroški, na Krasu, v Istri ali Slovenski mejni krajini.

- 1557 *Tiga Noviga testamenta ena dolga predgovor*: Vom vsem dobrim inu bogaboiečim kersčenikom, kir v teh slovenskih deželah prebivate.

- 1560 *Ta drugi deil tiga Noviga testamenta*: Presvetlemu knezu in gospodu, gospodu Maksimilijanu, kralju češkemu, nadvojvodi avstrijskemu, vojvodi burgundskemu, zgornje in spodnje šlezijškemu, grofu moravske marke, grofu tirolskemu itd. (nemški predgovor). Lubi Slovenci, Vi (slovenski predgovor).

- 1561 *Register und summarischer Inhalt*: Krščanskemu plemiču plemenitemu gospodu Ivanu Ungrnadu.

- 1562 *Articuli oli deili te prave stare vere kersčanske*: Presvetlemu blagorodnemu krščanskemu knezu in gospodu Krištofu Würtembergskemu.

- 1566 *Ta celi Psalter Davidov*: Blagorodnim, plemenitim, žlahtnim,

¹⁰ Karl Schottenloher, om. d., 195.

častitim, spoštovanim in modrim gospodom, grofom, baronom, vitezom, plemičem, meščanom in vsem vernim kristjanom, naklonjenim augsburški veroizpovedi, ki prebivajo v deželi Kranjski, na Spodnještajerskem, in Koroškem, v Goriški grofiji, Slovenski marki, Metliki, na Krasu ter v Istri, (nemški predgovor). Vsem bogaboječim vernim Kraincom inu Slovenom (slovenski predgovor)

- 1566 *Abecedarium*: Muimu šularskemu tovarišu timu mlaišimu Jurkotu Forestu.

- 1567 *Ta celi catechismus s kratko zastopno izlago*: Plemenitega in blagorodnega Jošta Gallenberga iz Gallensteina mlajšemu sinu mlademu gospodu Gabrielu Gallenberškemu.

- 1567 *Svetega Pavla list h tim Efezeriem* etc.: Vsem visoko in blagorodnim, plemenitim, častitim in pobožnim ženam, vdovam ter devicam, ki prebivajo v kneževinah Kranjski, Spodnještajerski in Koroški, v Goriški grofiji itd (nemški predgovor). Vsem Kraincom inu Slovenom (slovenski predgovor).

- 1567 *Eni psalmi, ta celi catechismus inu ... peisni*: plemenitemu in častitemu mladeniču Juriju Kislu Fužinskemu in Razborškemu.

- 1574 *Ta celi catechismus, eni psalmi inu ... peisni*: mlademu Juriju Kislu Fužinskemu in Razborškemu.

- 1575 *Catechismus z dveima izlagama, ena pridiga* etc.: mlademu Francu Juriju Renskemu s Stermola (nemški predgovor); Vsem bogaboječim mladim inu starim Kraincom inu Slovenom (slovenski predgovor).

- 1577 *Noviga testamenta posledni deil*: Blagorodnim in plemenitim gospodom ter gospodičem: gospodu Krištofu baronu Turjaškemu in Nadliškemu, dednemu komorniku na kranjskem in v Slovenski marki, zastavnemu gospodu na Čušperku, ta čas upravitelju deželnega glavarstva na Kranjskem;¹¹ gospodu Andreju Turjaškemu, gospodu na Šumberku, Žužemberku in Mirni, dednemu maršalu na Kranjskem in v Slovenski marki;¹² mladima gospodoma Francu

11 Kristoph von Auersperg, sin Herbarta VIII., deželnega glavarja na Kranjskem, ki je leta 1575 padel v boju s Turki, je bil član odbora krajnskih deželnih stanov.

12 Andreas von Auersperg, daljni bratranec Krištofa iz veje Žužemberžanov, je leta 1593 premagal Turke pri Sisku. Oba sta bila zaščitnika protestantov.

Gallu¹³ Podpeškemu ter Jakobu Gallu¹⁴ od Knežje poti¹⁵ in Podpeči, (nemški predgovor); Vsem bogaboiečim mladim inu starim Kraincom inu Slovenom (slovenski predgovor).

– 1579 *Ta celi catechismus, eni psalmi inu ... peisni*: mlademu Juriju Kislu Fužinskemu in Razborškemu.

– 1581–1582 *Ta celi Novi testament*: Presvetlemu visokorodnemu krščanskemu knezu in gospodu Würtemberškemu, gospodu Ludviku, vojvodi Würtemberškemu in Teškemu, grofu Mümpelgartskemu.¹⁶

Antropološka sporočilnost

Že predgovor k prvi knjigi – katekizmu 1550 – bralca informira o verskih razmerah v deželi, kjer živijo »vsi Slovenci«, katerim je knjiga namenjena. Avtor namreč poudarja, da je katekizem »pustil prepisati v ta naš jezik«, da bi svoje neuko ljudstvo poučil v veri, hkrati pa sporoča, da bo tako pomagal svojemu slovenskemu človeku »spoznati tiga antikrista, kir zdai povsod po sveidtu hodi v eni človeiski andahtlivi štalti inu hoče s človeskimi postavami, s falš pridigo inu z obljubami tar prytežom te ludi odpelati od prave vere«. Izvemo še pomembno informacijo o skupini ljudi, ki je v tem kulturnem okolju bila zadolžena in sposobna mladim in starejšim prenesti nauk oziroma člene prave vere, in sicer se Trubar obrača na »zveiste brumne farmoštre, pridigarye, šullmastre inu stariše inu vse te, kir znaio brati«. Enako skupino zadolženih za versko izobraževanje, »šulmoštre, pridigarie inu gospodarie«, omenja v predgovoru h katekizmu 1555, kjer »vsem vernim kersčenikom tiga krainskiga inu slovenskiga iezika« sporoča, da so v katekizmu med drugim »navuki, koku vsaki sui stan ima pelati«.

Matejev evangelij – prvo biblijsko knjigo – Trubar posveča kolektivnemu naslovljencu, »pravi Cerkvi božy tiga slovenskiga iezika«.

13 Franc Gall od Jame, Franz Kristoph Gall von Gallenstein zum Lueg je bil odbornik krajnskih deželnih stanov in deželni upravitelj.

14 Jakob Gall od Knežje poti – J. G. zum Grauenweg und Gallenstein, tako kot brat Franc poslanec kranskih deželnih stanov.

15 Knežja pot – Grafenweg.

16 Mümpelgart – Mömpelgard, staro nemško ime za Montbeliard, sedaj mesto v francoskem departementu Doubs ob kanalu Ren-Rhona.

Svojo gmajno, občestvo opredeli z jezikom in bralcu, ki je v tem primeru lahko nekdo zunaj te jezikovne skupine, sporoča: »ta vegši del ludi v naši deželi družiga ieziga ne zna, samuč ta slovenski«. Govori sicer o skupini ljudi, vendar so v njej posamezniki, ki jih opredeljuje jezik, in to slovenski jezik. Avtorjev odnos do posameznikov je zelo čustven: »Tiga [*Evangelij po Mateju*] vi zdai od nas koker eno mahinu kossilce oli iužinico v dobrim vzamite, inu špižate vaše duše, dotle z božyo pomočio te druge evangelie inu listuve preobernemo.« Nehote ali hote izpostavi določene vrednote, ki so za naslovnika posebej pomembne, »tretjemu« v tem odnosu pa omogoči, da prepozna človeka, ki mu je posvetilo namenjeno, in sicer: »Na pervu. Kadar ta slovenski iezig se povsod glih inu v eni viži ne govori, drigači govore z dostimi bessedami« pripadniki posameznih skupin na takratnem slovenskem etničnem ozemlju in ti ljudje najbolje razumejo »te gmainske kainske preproste bessede« in ne »lepih, glatkih, vissokih, kunštnih, novih oli neznanih bessed«.

Ko se v nemškem predgovoru k *Ta pervemu delu tiga Noviga testamenta* 1557 sprašuje, zakaj prevajati *Biblijo* v narodni jezik, natanko opiše razmere, v katerih živi njegov slovenski človek: »Turki nepretrgoma grozno mučijo Slovence, vendar ti nimajo nobene duhovne tolažbe.« In kaj je najpomembnejše v religioznem verovanju njegovega človeka: »Slovinci se prav nič ne učijo in seznanjajo o najpotrebnejših in tolažečih poglavjih naše prave krščanske vere ... o razliki med postavo in evangelijem; kaj je izvirni greh in opravičenje po veri; kako se pravilno obračamo k Bogu in mu služimo; kako pravilno in koristno uporabljamo svete zakramente; zakaj morajo pripadniki Cerkve, pravo ljudstvo božje, na tem svetu trpeti bolj kot ostali ljudje.« In dalje. Pravi razlogi za prevajanje Biblije v slovenski jezik izhajajo iz socialnih, kulturnih in religioznih razmer okolja njegovega človeka: »Kako naj se kristjan tolaži v skrajnih stiskah, kot so: uboštvo, dolgotrajna bolezen, preganjanje, beda, težki zapori, hude bolečine in smrt.« Bralec more prepoznati tega ubogega zatiranega človeka, ki mu je namenjena verska knjiga, da bo iz nje črpal moč in tolažbo. Sam se počuti poklicanega, da temu človeku pomaga: »Oba naroda – slovenskih in hrvaških dežel – se mi iz vsega srca smilita, kot bi se morala upravičeno smiliti vsakemu človeku.«

Prvi del *Nove zaveze* je posvečen »vsem pobožnim kristjanom v deželah Kranjski, Spodnještajerski, Koroški,« *Tiga Noviga testamenta ena dolga predgovor* (slovenska) pa je znova naslovljena: »Vom vsem dobrim inu bogaboiečim kersčenikom, kir v teh slovenskih deželah prebivate.« Iz osebne nagovora veje toplina, ki jo avtor preliva na naslovljenca. Ker je prvi del *Nove zaveze* verska knjiga, v kratkem predgovoru sporoča razloge, ki so ga privedli k pisanju, in med prvimi razlogi je neznanje njegovih naslovljencev v verskih rečeh, šele na drugem mestu neznanje tujih jezikov in stiska pred Turki.¹⁷

Abecednik 1566 je posvetil svojemu »šularskemu tovarišu, timu mladimu Jurkotu Forestu«, ki pa je v resnici prijatelj njegovega sina Felicijana; z imenom Felician Truber je tudi podpisal predgovor.¹⁸ Nagovor v prvi osebi dvojine da slutiti močno povezanost avtorja z naslovljencem, tudi zaradi tega, ker gre za intimno izpoved temeljnih verskih resnic, ki naj bi jih skupaj osvojila: »Midva veruieva terdnu, de Bug Oča ie niau stvaril. Nega Syn Jezus Kristus ž nega martro, smertio inu gorivstanenem ie niau od hudiča, pekla odrešil inu vsem vernim zaslužil ta večni leben ... znava prov molyti, služiti Bogu, kai so, kai nom nucaio ty sveti zakramenti. Znava ločyti vse vere inu pridige, katere so božie oli antikristove.« Svojemu prijatelju tudi pojasnjuje, da je »le-te buqvice pustil predrukati vsem slovenskim lubim otročičom h dobrimu [...] inu h poterieniu te nayu periazni inu nayu starišev«. Jurko Forest, sin kranjskega deželnega odbornika Andreja Foresta in prijatelj njegovega sina, ne potrebuje hvalospeva niti ga Trubar sam nima namena povzdigniti na nivo svojih dobrotnikov, od katerih je odvisna njegova materialna eksistenca. Dejansko se sam spusti na nivo otroka (njegov sin Felicijan je takrat štel okoli 10 let) in hoče poudariti, kako pomemben je vsak posameznik, tudi otrok – »hlapčič inu deklica« – za katerega sam pravi, da je zanj pripravil abecedarij. Tudi deklice so vredne prizadevanja, da bi bile poučene.

Prvič se Trubar v svojem nemškem posvetilu obrne na kralja Maksimiljana šele leta 1560 v *Ta drugem deilu tiga Noviga testamenta*.

17 Prim. J. Rajhman, *Trubarjeva Ena dolga predgovor*, 7.

18 Prim. Fanka Krajnc-Vrečko, *K prvi knjigi Zbranih del Primoža Trubarja*, v: *Zbrana dela Primoža Trubarja I*, Ljubljana 2002, 559 sl.

Ob razlogih za prevajanje *Biblije*, ki jih sporoča kralju, bralca seznanjati tudi z vzrokom svoje prošnje za podporo pri tiskanju knjig: »Ker je pri vseh pisateljih stara navada, da svoja dela in knjige posvečajo ter pošiljajo visoki gospodi in oblastnikom, ali sicer uglednim in razumnim osebam (česar sam doslej nisem počel), ... sem Ta drugi del slovenskega Novega testameta ... hotel posvetiti in pokloniti vašemu kraljevskemu dostojanstvu ter v vašem imenu izdati s ponižno in vdano prošnjo, da bi vaše kraljevsko dostojanstvo ... bilo tega in vsega mojega dela, ki je že in še bo izšlo, milosten zaščitnik, pospeševalec ter nepristranski razsodnik in sodnik.« Na kralja Maksimilijana se je obrnil tudi v pismu, saj je pri njem pričakoval pravično razsodbo glede očitkov, da ne piše v skladu s pravim naukom.¹⁹ Trubarjevo posvetilo kralju je sicer polno slavospeva, vendar povsem samozavestno izraža prepričanje, da se bo kralj pravilno odločil in da bo »nepristranski sodnik in razsodnik«. S tem je Trubar pokazal svojo avtoriteto, čeprav je v primerjavi z Luthrom bil naproti kralju v veliko bolj podrejenem položaju.²⁰ Iz posvetila kralju Maksimilijanu izvemo za največje vrednote, ki jih kralju lahko želi nekdo, kdor od njega pričakuje naklonjenost, in sicer: »pravo in zveličavno spoznanje Božje resnice in volje, zvestobo in moder nasvet, pobožne in razumne cerkvene služabnike, poslušne in bogaboječe podložnike«.

Posvetilo v edini nemški knjigi *Registru in sumaričnem poročilu* 1561 je namenjeno baronu Ivanu Ungnadu, ki je kot vodja uraškega zavoda bil Trubarjev tesen sodelavec in se Trubar pred njim ni nikoli počutil manjvrednega, še več, v pismu kralju Maksimilijanu ga imenuje »svojega starega milostnega gospoda«, ki mu je pomagal odvrniti krivdo v zvezi z ovadbo, da je v njegovih delih veliko zmot.²¹ V posvetilu poleg razlogov za nastanek *Registra* popisuje razmere, ki so vladale med pripadniki obeh krščanskih Cerkev. Čeprav govori o osebni izkušnji, si bralec (nemškega) posvetila zlahka ustvari podobo takratnega Trubarjevega okolja: »Pretekle jeseni so mojega pomočnika [...] nekateri pridigarji in meščani v Nürnbergu nagovorili in

19 Jože Rajhman, *Pisma Primoža Trubarja*, 38.

20 Isto, 8.

21 Isto, 41.

spraševali, ako pravzaprav nisem pristaš in član zvinglijanske, kalvinske, schwenkfeldske ali kake druge podobne sekte. Tudi v deželi Kranjski in sosednjih, slovenskih deželah pristaši Rima podobno govore o meni, grajajo moje knjige. In ljudi, ki moje knjige posedujejo in bero ter njihovih malikovalskih maš ne obiskujejo, imenujejo preklinjevalce, sektaše, hujskače in odpadnike od katoliške Cerkve.« Vsem tem obtožbam se je Trubar moral zoperstaviti, če je hotel nadaljevati svoje delo za dobro Slovencev in tudi Hrvatov, kajti »preprost Slovenec ali Hrvat, ki ga Turki neprestano ropajo in zatirajo, je beden in siromašen«. Glede na to, da je posvetilo namenjeno nemško govorečemu bralcu, Trubar imenuje svoj materni jezik in jezik Hrvatov »tuji jezik«, ko pojasnjuje, »kakšne knjige in stvari so se doslej in se bodo v prihodnje v naših tujih jezikih tiskale«. O tem namreč poroča v *Registru* in hkrati svojemu naslovljencu – ne le Ungnadu, ampak tudi nemškemu bralcu – oriše, česa vse so ga obdolžili:

»Nisem pa tudi poslej ne bom natisnil ničesar lahkomišelnega, nekoristnega, zanesenjaškega, sektaškega, uporniškega, prepirljivega, dvomljivega ali spornega, pa tudi nobenih sramotilnih knjižic, temveč samo to, kar je v korist spoznanju in Božji slavi, širjenju prave krščanske vere, ter tolažbi in večnemu zveličanju ustrahovanega, zaskrbljenega, od Turkov in antikrista mučenega in obubožanega slovenskega in hrvaškega ljudstva pa tudi spreobrnjenju Turkov.«

Svojemu dobrotniku in milostnemu gospodu Ungnadu v posvetilu prizna, da bi brez njegove pomoči bil celoten projekt prevajanja ogrožen, »kajti mi ubogi, nepoznani prevajalci nizkega stanu [...] ne bi imeli niti zatočišča in preskrbe niti hrvaške tiskarne«. Na koncu posvetila omeni tudi naslovljenčevo soprogo in otroke ter vsem zaželi, da jih Bog ohrani in obvaruje zla.

Eno najbolj zanimivih nemških posvetil je Trubar namenil »vsem visoko- in blagorodnim, plemenitim, častitim in pobožnim ženam, vdovam ter devicam« na Kranjskem, Spodnještrajerskem, Koroškem in v Goriški grofiji, in sicer v prevodu *Pavlovega lista h tim Efezeriem* 1567. Po uvodni razlagi Pavlovega pisma Efežanom svojim naslovljenkam nameni zelo prijazne in tople besede, ko jim daje priznanje za njihovo »posebno vnemo, ljubezen in naklonjenost do božje

besede, [...] ker na vseh svojih gradovih, dvorih in domovih hranite biblične ter druge nabožne knjige v nemškem in slovenskem jeziku, [...] ste z branjem in petjem iz njih svoje ljube otročice, služinčad in prenekaterega podložnika privedle v objem stare zveličavne vere, [...] se iz njih naučile slovenskega jezika pa tudi druge naučile brati«. Poleg pomembne vzgojne in izobraževalne vloge, ki so jo v slovenskih deželah imele ženske, se jim Trubar v posvetilu skuša oddolžiti tudi za podporo ob njegovi ponovni vrnitvi v domovino, pa tudi zato, ker so nudile pomoč in zatočišče njegovi slovenski Cerkvi. Ženske slovenskega in nemškega rodu, plemkinje in preproste so v Trubarjevem okolju imele pomembno vlogo in za to se jim v posvetilu zahvaljuje.

Sklep

Če smo si za izhodišče zastavili antopološko sporočilnost Trubarjevih posvetil in predgovorov in če sledimo definiciji, kaj je antropologija,²² lahko ugotovimo, da je Trubar s pozornim opazovanjem in preučevanjem svojega okolja opisal slovenskega človeka v njegovih temeljnih antropoloških danostih. Prepoznal je problem jezika kot sredstva človekovega kulturnega dozorevanja; njegovo potrebo po verski pripadnosti in pripravljenost, da aktivno sodeluje v verski vzgoji in obredju, čeprav za ceno preganjanja. Opozarjal je na zaostalost slovenskega človeka v primerjavi z drugimi evropskimi narodi, ki je brez Božje besede v svojem jeziku še bolj podvržen zatiranju, in je videl rešitev v verskem ter kulturnem dvigu tega svojega človeka. V posvetilih je tujcem in domačim naslovljencem poročal o svojem prizadevanju za dvig kulturne ravni – s knjigo in prek te do religiozne rasti posameznika, kar je bilo zanj kot duhovnika temeljno poslanstvo.

Raziskovalec posvetil v knjigah na začetku Gutenbergove dobe je zapisal: »Intimnost posvetila daje knjigi barvo, toplino in odnos.

22 Antropologija preučuje človeka glede na razširjenost, izvor, razvrstitev in razmerja med rasami, njegove fizične lastnosti, razmerja v družbi, z naravnim okoljem in v kulturi. Za človeka kot posameznika je pomembna njegova spolna, rasna, verska, starostna, poklicna, razredna itd. pripadnost. Prim. Z. Šmitek, B. Jezernik, 260 sl.

Pušča določene vrednote, ko nam knjiga sama nima več kaj povedati. S seboj prinaša vedno nekaj osebnega: življenjsko zgodbo, avtor in naslovljenec se nam približata in tako spoznamo njun medsebojni odnos.«²³ Tudi iz Trubarjevih posvetil in predgovorov spoznavamo poseben odnos. Odnos avtorja do naslovljenca, do človeka kot posameznika in kot pripadnika neke kulturne in jezikovne skupine, ki je tudi po njegovi zaslugi iz ljudstva vse bolj postajala narod.

Če se nam danes zdi, da o Trubarju ni mogoče povedati nič več novega, se ob prebiranju vsakega njegovega – sicer za današnje čase zahtevnega besedila – nehote zdrznemo, saj se nam odkrivajo vedno novi vidiki in možnosti razmišljanja o njegovem delu. Čeprav iz oddaljenosti 450 let smo – hoteli ali ne – tudi mi naslovljenci njegovih posvetil in predgovorov. Čeprav že trdno v informacijski dobi, se vrednost Trubarjeve knjige in njegovega sporočila v njej ni nič zmanjšala. Tudi s pomočjo sodobne informacijske tehnologije nam je njegova beseda vse bližja, le seči moramo po njegovi knjigi in vzeti iz nje, kar nam ponuja. Predvsem pa bi se morali zavedati, da je Trubarjevo prizadevanje za slovenski jezik bilo namenjeno vsem Slovencem, tudi nam.

23 Schottenloher, om. d., 208.

Dušan Voglar

PRIMOŽ TRUBAR V ENCIKLOPEDIJAH IN LEKSIKONIH

Enciklopedije in leksikoni so posebna zvrst strokovnih knjig; osredotočajo se na pregledno urejeno posredovanje informacij in so po tej strani posebna stvaritev tako imenovane Gutenbergove galaksije.

01

01.01. Prevezemanje že objavljenih enciklopedij in leksikonov na internet še ni doseglo stopnje, ki bi približno ustrezala potrebam uporabnikov; razmišljanje o prenosu *Enciklopedije Slovenije* je še na stopnji osamljenih tipajočih razmišljanj; pri korpusih posameznih enciklopedij tudi še ni razvita nadgradnja (nenehno predelovanje in dodelovanje, dopolnjevanje, ažuriranje), kakršno omogoča spletna oblika, tiskana pa ne. Kljub naglo naraščajoči vlogi izmenjave informacij prek spletja so zato tiskane enciklopedije in leksikoni še vedno ugledni in pogosto uporabljeni informativni strokovni priročniki ter pomembno sooblikujejo vednost, izobraženost in nazore širokega kroga uporabnikov.

01.02. S tega izhodišča se lotevam – za začetek še omejenega – pregledovanja, ali in kako sta v različnih leksikonih in enciklopedijah obravnavana osebnost in delovanje Primoža Trubarja. Deloma postavljam v ospredje izhodišče, da je prvi začel uporabljati slovensko tiskano besedo in tiskano knjigo. Pri tem pa je pomembna ugotovitev, da je ni uporabljal kot preprosto, nediferencirano nabožno knjigo, temveč v zelo diferenciranih zvrsteh: kot nosilko izvirnega besedila ali prevoda ali priredbe, kot učbenik, pesniško zbirko in pesmarico z

notami, pridigarški in duhovniški priročnik, razširjevalko verskih, refleksivnih in leposlovnih besedil, posredovalko teološkega traktata ali monografije, kodeks upravnih in zakonodajnih predpisov, verodostojni kanon, zbirko strokovnih podatkov in opisov, koledar, nosilko informacij, pripovedi in mnenj o polpreteklem in sodobnem dogajanju, prostor za nagovarjanje, slavljenje, prošnjo, sporočanje, razpravljanje, zagovor, disput, polemiko in blasfemijo. Pri Trubarju – oziroma pri Slovencih na začetku Gutenbergove galaksije – so namreč izoblikovane in največkrat tako ali drugače združene v eni knjižni enoti že vse te zvrsti evropske novoveške knjižne civilizacije ali t. i. Gutenbergovega obdobja, torej zvrsti, ki jih v t. i. postgutenbergovskem obdobju povzemajo različne spletne strani, portali, blogi ipd.

01.03. Opiram se tudi na dejstvo, da sta sprejem kake osebe v posamezni leksikon ali enciklopedijo in način njene obravnave dokaj zanesljiv in zgovoren odsev vrednotenja v bolj ali manj širokem krogu strokovnjakov. Zato pričakujem, da bodo nanizane najdbe že sproti in same spregovorile tudi o odnosu časa in prostora do Trubarja.

01.04. Pri tem ne pripisujem prevelike teže posameznim spodrslijem in napakam v podatkih. Čeprav: po svoje pa je vendarle zanimivo, koliko različic se pojavlja pri navajanju Trubarjevega rojstnega datuma – »8. 6. 1508«, »9. 6. 1508«, »9.? 6. 1508«, »junij 1508« (verjetno prav), »1508« (zares zanesljivo) – ali dneva smrti: »28. 6. 1586« (pravilno) in »29. 6. 1586«. Pogoste so tudi različice pri letnicah ob posameznih Trubarjevih službah in beneficijah. Menjavajoče se ali vzporedno ali celo zakasnelo pojavljanje letnic »1550« in »1551« za izid prvih slovenskih knjig je odsev dogajanja v stroki, ko je za nekaj časa bila pred drugo svetovno vojno uveljavljena letnica »1551«. Nekaj dvojnosti je opazne tudi pri navajanju naslovov »*Cerkovna ordninga*« in »*Slovenska cerkovna ordninga*«. Stroka je zaradi tiskarsko-knjigoveške pomanjkljivosti (knjiga nima običajne naslovnice) privzela za poimenovanje knjige čelni naslov na 1. strani, tj. »*Cerkovna ordninga*« (Weismann, 1973; Rajhman, 1982: 215; Vinkler, 2005: 636–637). Dvojnost se uveljavlja celo pri pisavi imena: »Primož Trubar« in »Primus Truber«. Naš letošnji slavljenec je vedno pisal »Truber«, samo leta 1550 »Trubar«, prav ta izjema pa je nazadnje postala v slovenski

stroki dogovorjeni kompromis (Rajhman, 1982: 206). V nemških in drugih tujih strokovnih delih je pogosto naveden kot »Truber«; strokovno najbolj utemeljen bi bil v enciklopedijah in leksikonih zapis z dvojnico, torej »Trubar« in »Truber«; tako je v nekaterih tujih leksikonih in v našem SBL.

02

Pravzaprav moram svoj pregled začeti s Trubarjem samim in z enim izmed njegovih del.

02.01. Njegova knjiga *Register und summarischer Inhalt aller der Windischen Bücher, die von Primo Trubero biss auff diß 1561. Jar in Truck gegeben seind* (Tübingen 1561; prepis v: Trubar, 1986: 44–48) je prva bibliografija slovenskih knjig, ob vsaki bibliografski enoti dodana vsebinska pojasnila pa jo približujejo leksikonskemu prikazu opusa kake osebnosti.

02.02. Na Slovenskem se bio-bibliografsko opisovanje izbrane skupine oseb po načelu, ki je vsaj v zametku leksikonsko, začel v vseobsežnem orisu vojvodine Kranjske *Die Ehre deß Herzogthums Crain* (1689) polihistorja Janeza Vajkarda Valvasorja. V dodatku (*Anhang*) k 6. knjigi v II. delu (Valvasor, 1689: 343–370) so namreč obravnavani v ločenih imenskih enotah – te niso urejene po abecedi, temveč po času delovanja – učeni pisatelji, ki »zoper temo prižigajo luči« (Valvasor, 1689: 343; isti, 1984: 147), med njimi tudi Trubar, Adam Bohorič in Jurij Dalmatin. V enoti o Trubarju (Valvasor 1689: 345–346; isti, 1984: 147–148) Valvasor čisto na začetku navede, da je bil »bivši kanonik v Ljubljani« in da »je l. 1531. začel tu v stolnici pridigati Lutrov nauk o obeh podobah obhajila in zagovarjati ženitev duhovnikov«. Na koncu enote pa s citatom iz Trubarjevega pisma (Valvasor govori o »zadnjem pismu« iz 1586; šlo naj bi za »danes izgubljeno« pismo; prim. Rupel, 1952: 68 in 83; Valvasor, 1689, 343; isti, 1984: 326; enak odstavek pa je v pismu iz 20. 12. 1579, gl. Trubar, 1986: 254 in 258) opozarja na postaje njegovega delovanja v Kranjski, Trstu in v pregnanstvu na Nemškem. V srednjem delu besedila Valvasor označi Trubarja za »učenega moža« in po omembi prevoda evangelijev in nekaj drugih knjig poudari, da »je torej začel in izumil pisanje kranjščine z latin-

skimi črkami in tisk z istimi črkami»; nekoliko pozneje, ob še nekaj Trubarjevih knjigah, pravi, da jih »je prevel v slovanščino in kranjščino«. Valvasor je vedel, da se ljudski slovanski jezik »uporablja v mnogih krajih tako na Štajerskem kakor na Koroškem in Kranjskem«, kakor je zapisal v enoti o Dalmatinu (Valvasor, 1984: 149). V enoti o Trubarju Valvasor opozori, da je Trubar omenjen »tudi v sumarični svetovni zgodovini Hermanna Fabronija Mosemanna« (prim. Valvasor, 1984: 324), ter prepíše iz nje daljši navedek o Trubarjevem sodelovanju v Ungnadovem biblijskem zavodu v Urachu in o tamkajšnjih hrvaških tiskih. – Dopolnila k tukajšnjim podatkom o Trubarju najdemo 7. knjigi v poglavjih 8–14 (Valvasor, 1689: 425–470), v katerih Valvasor na podlagi arhivskega gradiva piše o poteku reformacije in protireformacije na Kranjskem in v notranjeavstrijskih deželah; tu na več mestih – z nekaj popačenimi ali pomešanimi podatki – veliko govori tudi o Trubarjevem delovanju in pregnanstvu: o njegovem odmevnem pridiganju, o Textorjevem preganjanju Trubarja, o Trubarjevi vrnitvi leta 1561 in o njegovem uspešnem širjenju luteranstva, o zaslišanju pri škofu Seebachu, o cerkvenem redu in ustanovitvi stanovske šole, o Trubarjevem dokončnem izgonu iz Kranjske, o njegovem priporočilu Spindlerja za superintendenta ter celo o njegovih sinovih Primožu in Felicijanu. Med drugim ponovi in razširi pripoved o Trubarjevem pridiganju v Ljubljani. Navaja tudi, da je bilo Trubarju 1531 prepovedano pridigati v stolnici in da je 1532 začel pridigati v meščanski špitalski cerkvi (Valvasor, 1984: 165.) Morda je Valvasor tako pisal na podlagi arhivskih virov, morda pa je to pobral iz poznejših (1547) Textorjevih obtožb kanonika Trubarja in kanonika Pavla Wienerja, da delita obhajilo pod obema podobama in da se je Wiener poročil (Rupel, 1962: 58). Pripoved je pozneje podana tudi v Elzejevem sestavku o Trubarju (REPTK, 1885). – Pri navajanju Trubarjevih knjig je Valvasor očitno imel težave; bile so prepovedane in uničene in si jih ni mogel ogledati (Bohoričeva slovnica in Dalmatinova *Biblija* pa sta mu, kakor kaže, bili dostopni), zato so podatki opisni in nekoliko približni, saj jih je verjetno zbral iz Trubarjevih pisem in drugih listin v arhivu deželnih stanov. Navaja 8 bibliografskih enot. Razberemo lahko tele Trubarjeve knjige: *Ta celi Psalter Davidov* (1566), *Cerkovna ordninga* (1564), *Hišna postilla D.*

Martina Lutherja (1595), *Articuli oli dejli te prave stare vere kersčanske* (1562) in katekizem (brez letnice); podatek o evangelijskih bi se lahko nanašal na katero od delnih objav Trubarjevega prevajanja *Nove zaveze* ali pa na *Ta celi Novi testament* 1581in 1582. Kljub vsemu je od 26 Trubarjevih knjig omenil večino najpomembnejših, s katerimi je Trubar zidal »Cerkev Božjo tiga slovenskiga jezika« in s tem tudi temelje slovenske kulture. Valvasorjevo spoštovanje protestantskega književnega delovanja je ugotovljivo iz njegovega poudarjanja – nekaj desetletij po zmagi protireformacije – pomena Dalmatinove *Biblije*, ki je ob koncu 17. stoletja omogočala, kakor pravi v enoti o Dalmatinu, tudi rimskokatoliškim duhovnikom »pravilno po kranjsko povedati« odlomke iz *Svetega pisma* ter je bila torej temelj in merilo za kulturno izražanje v slovenščini.

02.03 V času po Valvasorju bi lahko med približke leksikonski obravnavi v najširšem pomenu besede prišteli nekaj bio-bibliografskih popisov (Munda, 1989: 40). V dialogiziranem vodniku po Semeniški knjižnici *Bibliotheca Labacensis publica* Janeza Gregorja Dolničarja (1715, rokopis) Trubar, ki je bil 1596 uvrščen na vatikanski indeks katoličanom prepovedanih knjig (Grdina, 1999: 378), razumljivo ni naveden, vendar pa je med književniki omenjen Bohorič (Lukman, 1959: 473).

02.04. V abecedno urejenem pregledu kranjskih književnikov *Bibliotheca carnioliae* (1803) Marka Pohlina, ki lahko velja za prvi slovenski leksikon o piscih in knjigah, je dobil Trubar precej obsežno geslo. Pohlina se je pri pisanju biografskega dela gesla zelo površno oprl na Valvasorjev sestavek v dodatku k 6. knjigi *Slave* (Valvasor, 1689). Navedel je letnico rojstva, nemško ime rojstnega kraja pa neprepoznavno popačil; omenil je Trubarjevo revščino v času šolanja, pevsko službo pri Bonomu in kanonikat (»1547«) v Ljubljani. Iz *Slave* je prevzel skupino življenjepisnih podatkov iz Trubarjevega pisma in končal biografijo z dostavkom: »+ l. 1586 v odpadništvu in krivo-verstvu.« Ni pa povzel nobene besede vsaj o tem, da je Trubar prvi začel izdajati knjige v slovenščini. V kar dolgem bibliografskem seznamu z napovedjo »Izdal je:« je navedel 14 enot, ker pa je v njem pomešal Trubarjeve knjige in hrvaške tiske iz biblijskega zavoda v Urachu in še dve Dalmatinovi knjigi iz Ljubljane, je neuporaben. Od

Trubarjevih knjig je mogoče prepoznati le *Ta celi Psalter Davidov* (1566) in *Hišno postillo* (1595). Njegov sestavek pomeni v primerjavi z Valvasorjevim – nazadovanje. (Pohlin, 1803: 302–303; isti, 2003: 566–567.)

02.05. Počasen razvoj leksikonistike na Slovenskem je bil neposredna posledica nasploh počasnega razvoja znanstvenega obravnavanja slovenstva. V prvi polovici 19. stoletja so nastajali šele prvi vpogledi v zgodovino slovenskega slovstva (J. Trdina), deloma povezani z obravnavo knjižnega jezika (V. Vodnik, J. Kopitar, F. S. Metelko); Kopitar je v uvodu k svoji slovnici (1808) navedel bibliografske podatke o dostopnih Trubarjevih knjigah, J. N. Primic pa je svojemu učbeniku dodal nemško napisani življenjepis Trubarja (Primic 1814, 142–145). V vednost o začetkih slovenskega slovstva so marsikaj prispevali tuji preučevalci (C. F. Schnurrer, J. Dobrovský). Jožef Kalasanc Erberg je v svojih zapiskih *Versuch eines Entwurfes zu einer Literar-Geschichte für Crain* (1825, rokopis; objava v: Uršič 1975: 17–194) obravnaval tudi slovenske protestantske književnike, zlasti Trubarja; navajal je izčrpne bibliografske podatke na podlagi ohranjenih izvodov knjig (Uršič, 1975: 10–13; na omembe v Erbergovem rokopisu opozarja osebno kazalo, 251.) V nemščini napisani biografsko-bibliografski pregled M. Čopa (1831, za načrtovano knjigo J. Šafárika/Šafaříka), ki je visoko povzdignil Trubarja, je ostal v rokopisu in bil objavljen šele 1864. (Dolinar, 1992: 208–209.)

03

V drugi polovici 19. stoletja so v Slovenski matici po češkem zgledu – in celo z besedama, prevzetima iz češčine – snovali (1867–71) leksikonski *Naučni slovník* oziroma *Mali naučni slovník*, vendar ga niso mogli uresničiti (Munda, 1989, 40). Vzrok za opustitev prizadevanj za slovenski leksikon in s tem za izoblikovanje informacijskega priročnika je bil še zmeraj enak: predvsem prešibka razvitost zgodovinskih in sploh domoznanskih ved. Kratki pregledi slovstva so se pojavljali v dodatkih k slovnici (A. Janežič) in berilom, izjemoma samostojno (I. Macun, J. Kleinmayr); deloma so jih nadomeščali nizi biografskih esejev (F. Levec) in podobno. (Dolinar, n. m.) O Trubarju

in njegovem delovanju pa sta obširno pisala v nemščini L. T. Elze (1863) in A. Dimitz (1875). Ob 300. obletnici Trubarjeve smrti je v *Ljubljanskem zvonu* v nadaljevanjih izhajala razprava o začetkih slovenskega slovstva (Fekonja, 1886).

03.01 Bolj načrtno je zasnoval svoj niz biografsko-bibliografskih sestavkov o velikih možeh slovenskega slovstva Josip Marn v svojem periodičnem *Jezičniku* (priloga glasilu *Učiteljski tovariš*) v svežnju *Knjiga Slovenska v dobah XVI. in XVII. veka* (1883). Publikacija je blizu biografskemu leksikonu, vendar ostaja na meji med zgodovinopisnim pregledom literature in leksikonskim priročnikom. V predgovoru se Marn sklicuje na misel A. M. Slomška (1862), da so Trubar in drugi iz tistega časa »našo slovenščino obudili, ako so ravno nesrečno od prave vere zavili; Bog je njihove greške narodu našemu v dobro obrnil po neskončno modri svoji previdnosti« (Marn, 1883: 1). V sestavku o Trubarju dokaj natančno navede temeljne biografske podatke o šolanju in duhovniškem delovanju ter doda v nemščini citat iz Trubarjevega pisma (iz Valvasorja, gl. odstavek 02.02). Nato navede 18 Trubarjevih knjig z letnicami; pri večini knjig natančno navaja tudi Trubarjeve dolge podnaslove in razlage vsebine na naslovnica, pri nekaterih pa tudi citate iz predgovorov, na primer o načinu pisanja slovenščine v knjigah, skupaj z nagovorom »Lubi Slovenci«, in o različnosti slovenskega jezika v različnih deželah (evangelij 1555). V zadnji tretjini sestavka podaja z odlomki iz Trubarjevih del (prevod evangelija, božična pesem, molitev) zglede Trubarjevega jezika in sloga. (Marn, 1883: 2–4.)

03.02. Prave leksikonske in enciklopedijske informacije o Trubarju so Slovenci – in zainteresirani drugojezični posamezniki – našli do prve svetovne vojne le v nemščini in češčini. Za obravnavanje Trubarja v nemških leksikonih in enciklopedijah je s svojim raziskovanjem slovenskega protestantizma 16. stoletja in s svojim objavljanjem v drugi polovici 19. stoletja veliko storil nemški znanstvenik Ludwig Theodor Elze, pastor (1852–65) obnovljene evangeličanske občine v Ljubljani. V obsežni specialni strokovni enciklopediji *Real-Enzyklopädie für protestantische Theologie und Kirche* (1866¹, 1885²) je zato lahko v 16. zvezku 2. izdaje izšel njegov zelo dolg in izčrpen sestavek *Truber, Primus, in reformacija v Kranjski* (REPTK 1885: 56–64; samo o Trubarju

ok. 15 000 znakov). Pri pisanju za enciklopedijo se je Elze oprl predvsem na svojo knjigo o superintendentih v Ljubljani (Elze, 1863), pa tudi na Valvasorjevo opisovanje reformacije in protireformacije v Kranjski (gl. spredaj). Geslo o Trubarju se začne s kratkim orisom razmer v prvi polovici 16. stoletja in Trubarjevih prvih pridigarских nastopov (tj. v Loki pri Radečah in v Laškem); tu govori o verski nevednosti ljudstva, npravstveni propadlosti duhovništva, izpraznjenih čaščenjskih formah in praznoverju ter o zbiranju kroga evangeličansko usmerjenih mož ob Matiji Klombnerju (1527), potem pa poudari, da je Trubar začel 1530 pridigati »proti zlorabam v katoliški Cerkvi, zlasti proti učinkom domnevnih videnj nekaterih tamkajšnjih razvpitih žensk, in z jasnimi dokazi iz *Svetega pisma* in po napotkih krščanskega katekizma usmerjati ljudstvo k pravi pokori in spoznanju edinega Odrešenika Jezusa Kristusa«. Nato navede Elze izhodiščne življenjepisne podatke o šolanju in vplivu Petra Bonoma: »V odličnem in avstrijskemu humanističnemu krogu pripadajočem tržaškemu škofu Petru Bonomu je našel mladi, ne neizobraženi mož dobrohotnega zaščitnika in dobrotnika [...]«. Glede delovanja v Ljubljani v 30. letih (do 1540; Elze navaja kot začetek nedokazano letnico 1531) omenja Trubarjeve pridige v stolnici, njegovega luteransko usmerjenega somišljenika kanonika Pavla Wienerja in Trubarjevo zavzemanje »zoper neporočenost duhovnikov in podeljevanje Gospodove večerje v eni podobi, pa tudi za opravičenje samo z vero«. Dveh na to navezanih Elzejevih podatkov za ta čas (škofova prepoved Trubarju, da bi take nazore pridigal v stolnici; zato Trubarjevo pridiganje v mestni špitalski cerkvi sv. Elizabete, kjer se mu 1536 pri pridiganju evangelija pridruži Wiener) novejši raziskovalci ne prevzemajo, a se tudi ne opredeljujejo do njiju (prim. Rajhman, 1982: 206–207; Grdina, 1999, 373). O taki škofovi prepovedi in Trubarjevem pridiganju v špitalski cerkvi na dveh mestih piše Valvasor (gl. spredaj, 02.02). Za drugo Trubarjevo bivanje in pridiganje v Trstu (1540–42) Elze domneva čas po letu 1547, o njegovem drugem ljubljanskem obdobju pa točno navaja, da je bil 1542 imenovan za kanonika v Ljubljani in da ga je leta 1544 škof (tj. Textor) potrdil skupaj z Wienerjem za pridigarja v stolnici v nemščini in slovenščini. Po pojasnilih, da je zaradi Textorjevega preganjanja 1548 pobegnul na

Nemško in dobil z njegovim priporočilom še isto leto mesto pridigarja v Rothenburgu nad Taubero, si tu osnoval družino in se začel ukvarjati »tudi s tem, da bi svojim rojakom, ki jim ni več mogel pridigati, omogočil dostop do evangelija v njihovem slovenskem, dotlej nikoli zapisanem jeziku.« Elze poudari, da »se mu je to posrečilo« in sta 1550 izšli »prvi knjigi v tem jeziku: 1) Catechismus, 2) Abecedarium in mali katekizem, obe natisnjeni v Tübingenu z nemškimi črkami«. Nato omenja službovanje v Kemptenu, sodelovanje s Petrom Pavlom Vergerijem ml. in izid treh Trubarjevih knjig 1555 (evangelij po Mateju, abecedarij, katekizem). Sledi precej popoln seznam Trubarjevih knjig od leta 1557 do posmrtno izdane *Hišne postille*, skupaj 25 enot. Elze dokaj obširno opiše Trubarjevo zvezo s Stipanom Konzulom, delovanje v Ungnadovem biblijskem zavodu v Urachu in prevajanje nekaterih Trubarjevih knjig v hrvaščino, potem pa nadaljuje z natančnim in zanesljivim opisom vrha Trubarjevega duhovniškega delovanja, to je delovanja 1561–65 v Kranjski na položaju deželnega pridigarja in superintendenta. Pri tem opozarja na zaplete pred natisom *Cerkovne ordninge* (1564) in po njem, na utrjevanje evangeličanske verske občine in ustanovitev »evangeličanske deželne gimnazije« (1563), pa tudi na to, da je Trubar ob izgonu »zapustil svojo zbirko knjig svoji domovini, s čimer je ustanovil prvo javno knjižnico (z izposojjo knjig na podlagi pisnega potrdila itn.) v Kranjski«. Geslu dodaja seznam strokovne literature o Trubarju, v katerega je uvrstil svoja dela in dela drugih (J. Andreae, J. V. Valvasor, B. Raupach, C. F. Schnurrer, J. Dobrovský, J. Kopitar, H. C. W. Sillem, P. Radics, P. J. Šafárik, A. Dimitz, J. Kostrenčič). S tem sestavkom je Elze omogočil širšemu krogu nemško beročih evropskih strokovnjakov in drugih zainteresiranih temeljit vpogled v Trubarjevo delovanje in njegov pomen.

03.03. Toda v takrat bolj znanem, 60 zvezkov obsegajočem delu *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich* (1855–91) Constanta von Wurzbacha, na primer, Trubarja ni. Urednik bi se leta 1883, ko sta prišla na vrsto 47. zvezek in z njim priložnost za Trubarja, lahko tako pri presojanju o uvrstitvi kot pri pisanju sestavka oprl na knjigo Theodorja Elzeja o superintendentih v Kranjski (Elze, 1863), ki je izšla na Dunaju, in zgodovino Kranjske A. Dimitza. In ne nazadnje:

spregledani (?) Trubar je bil pomembna in vplivna osebnost v dobršnem delu Notranje Avstrije in ne le v eni izmed habsburških dednih dežel. Za primerjavo z odnosom do Trubarja: Francetu Prešernu je v Wurzbachovem leksikonu posvečeno zelo obsežno geslo; tudi Janezu Trdini je namenil geslo, čeprav je ta sestavek v 47. zvezku skrajno pomanjkljiv; v njem pisec sam priznava, da je o Trdini zelo slabo poučen. (Wurzbach, 1883.)

03.04. Še bolj kot specialna protestantska *Real-Encyklopädie* (REPTK, 1885; gl. zgoraj) je bil v širšem krogu – in predvsem tudi med rimokatoličani – odmeven in uporabljan splošni nemški biografski leksikon *Allgemeine Deutsche Biographie*; Elze je prispeval obsežno geslo o Trubarju (ok. 10 300 znakov) tudi za 38. zvezek tega leksikona (ADB, 1894: 669–674). Primerjava z geslom v REPTK (gl. odstavek 03.02) pokaže tele glavne značilnosti: sestavek je zasnovan drugače; del stavkov je enakih, del pa je napisanih na novo; opuščen je bibliografski seznam Trubarjevih del. Na začetku gesla je podana uvodna oznaka: »Reformator v Kranjski, utemeljitelj slovenskega knjižnega jezika in književnosti.« Začetek Trubarjevega delovanja je pojasnjen s širšim okvirom: »V Kranjski pa se je že nekaj let med izobraženci meščanskega stanu in duhovščine, zlasti stolnične duhovščine v Ljubljani, širilo k reformaciji nagibajoče se razpokoženje, in tako je prišlo do tega, da je T. sloves njegovih pridig pripeljal v Ljubljano in da je tu, okrepljen v svoji usmeritvi, nadaljeval pridiganje v enakem smislu v stolnici (1531).« V zvezi z umikom Trubarja iz Ljubljane leta 1540 Elze navaja, da so se meščani leta 1541 pritožili zaradi ukinitve slovenskih pridig v stolnici. Med vzroki za Textorjevo preganjanje 1547 Elze navaja, da sta Trubar in Wiener skrivaj delila Gospodovo večerjo pod obema podobama in da se je Wiener še enkrat poročil. Po Elzejevih podatkih so deželni stanovi po Trubarjevem umiku leta 1547 zaman prosili za dovoljenje, da se vrne. Po poudarku, da je Trubar napisal in dal natisniti prvi slovenski knjigi, je vse njegovo naslednje književno delovanje prikazano tako rekoč le z naštetjem zvrsti, z naslovom pa je omenjena samo še Luthrova *Hišna postila*. Zato je pri tem sestavku še bolj kot pri devet let starejšem geslu opazno, da Elze v njem kljub obsežnosti ni posvetil dovolj pozornosti vsebinskim pojasnilom o Trubarjevih knjigah in tudi ni opozoril na njegove

teološke spise. Trubarjevo delovanje v Ljubljani v letih 1561–65 med drugim opisuje s poročilom, da je takoj začel pridigati v nemščini in slovenščini, in dodaja: »Takoj se je lotil ustanavljanja evangeličanskih občin v deželi in njihovega urejanja v evangeličansko deželno Cerkev; iz 'reformatorja' je postal 'instavator' Cerkve, ki jo je odtlej vodil kot 'pastor' (nadpastir, superintendent, škof).«

03.05. Tudi v takrat priljubljenem in obsežnem – »družinskem« ali »prestižnem«, kakor bi rekli današnji založniki – priročniku *Brockhaus' Konversations-Lexikon* najdemo geslo o Trubarju, na primer v 14. izdaji v 15. zvezku. Strnjeno napisan sestavek navaja Trubarjev beg 1548, vrnitev v Ljubljano 1561 in izgon 1565 ter prevode katekizma, veroizpovednih besedil, *Nove zaveze*, psalterja in Luthrove *Hišne postille* (brez letnic); ne omenja bivanja v Trstu. Njegovo delovanje označi z jedrnatima stavkoma: »Za življenjsko nalogo si je zadal širjenje Luthrove reformacije med Slovenci. Hkrati je bil utemeljitelj slovenskega knjižnega jezika in literature.« (Brockhaus, 1898.)

03.06. Nasprotno pa sočasni 16. zvezek velikega in prav tako cenjenega, kar konkurenčnega priročnika *Meyers Konversations-Lexikon* gesla o Trubarju nima (Meyers, 1897).

03.07. V okviru kulturnih in političnih vezi med Slovenci in Čehi ob koncu 19. in začetku 20. stoletja je pomemben sestavek o Trubarju v obsežnem češkem leksikonu *Ottův slovník naučný* (28 zvezkov, 1888–1909). Zaradi posebne uredniške zasnove leksikona Trubar v njem nima samostojnega gesla, temveč v 25. zvezku kazalko na geslo *Jihoslované* (*Jugoslovani*, pisec Hrvat Gjuro Šurmin), v tem pa je Trubarju odmerjen primerno obsežen razdelek. V prikazu podatkov o življenju, preganjanosti in duhovniškem delovanju je nekaj pomanjkljivosti (pomen Bonoma ni omenjen) in napak, njegov knjižni opus pa je dobro predstavljen. Navedeno je, da je 1550 »spisal prvi slov. knjigi, po katerih je potrebo občutil že doma,« in da je izdajanje knjig nadaljeval 1555, tokrat v latinici; omenjeni so prevodi *Nove zaveze* 1555–77. V drugem delu sestavka je o Trubarju povedano: »Trubar je izdal cerkveni red, psalter, nove katekizme, duhovne pesmi, vso *Novo zavezo* 1582, prvi slovenski koledar (1582). Sploh je Slovencem priskrbel vse knjige za protestantsko vero, od katerih je dvajseta, Luthrova postila, izšla l. 1595.« Na koncu je dodano kritično mnenje o

Trubarjevem jeziku (zaradi germanizmov). V besedilu pred razdelkom o Trubarju sta omenjeni podpora in pomoč deželnihi stanov Kranjske, Koroške in Štajerske, vojvode Krištofa, kralja Maksimilijana, P. P. Vergerija ml. in Ivana Ungnada slovenskemu protestantizmu in njegovi književnosti. Zapisana je tudi ocena: »Tako bogate književnosti kot Čehi v tej dobi Slovenci seveda niso dosegli, njihova literatura je služila verskim smotrom.« (OSN, 1898: 404–405.)

04

Po prvi svetovni vojni je med slovenskimi kulturnimi in znanstvenimi delavci vzniknila zamisel, da bi začeli sestavljati in izdajati slovensko narodno enciklopedijo, vendar so jo snovalci zaradi pomanjkanja sodelavcev kmalu omejili na *Slovenski biografski leksikon* (Munda, 1989, 40); ta je začel izhajati 1925, Trubar pa je prišel na vrsto 1982. V desetletjih pred drugo svetovno vojno sta na Slovenskem spregovorila o Trubarju le dva leksikonsko obarvana drobca izpod peresa slovenskega strokovnjaka.

04.01. Janko Šlebinger je v svoj *Album slovenskih književnikov* (1928) uvrstil tudi Trubarja. Album je v prvem delu objavil portrete književnikov, v drugem pa zelo kratka pojasnila o književnikih. O Trubarju je Šlebinger napisal: »Trubar Primož, r. na Raščici pod Turjakom, u. 18. 6. 1586 kot pastor v Derendingenu na Nemškem. Z abecednikom in katekizmom je okoli 1550 položil temelj slovenski književnosti, poslovenil je novi testament, psalme, Lutrovo postilo, priredil več izdaj cerkvene pesmarice. (Elze: Trubers Briefe; Kidrič RDHV I, 179).« Omejil se je torej na Trubarjevo knjižno delo. (Šlebinger, 1928: 1, XXVI.)

04.02. Joža Glonar pa je v svoj *Poučni slovar* zapisal – v skladu z zasnovo priročnika – lapidaren in nespodbitno temeljni stavek: »Trubar Primož (1508, Raščica – 1586, Derendingen), protestantski pastor, početnik slovenske književnosti.« (Glonar, 1933.)

04.03. Slovensko literaturo in druga področja je obravnavala *Narodna enciklopedija srpsko-brvatsko-slovenačka* (1925–29) urednika Stanoja Stanojevića, beograjskega zgodovinarja. Geslo o Primožu Trubarju je razmeroma obsežno (ok. 5000 znakov); napisal ga je

hrvaški literarni zgodovinar Franjo Bučar. V opisu Trubarjevega delovanja je kar nekaj pomanjkljivosti, napak in zmed; preprečilo bi jih lahko upoštevanje Kidričevih del. Vendar pa je Bučar primerno široko nanizal Trubarjev književni opus in ob sklepu poudaril, da je Trubar »oče slovenske književnosti« in da je dal svojemu ljudstvu »jezik, šolske in verske knjige, pesmi v ljudskem jeziku, uredil slovensko šolo in cerkev« (Stanojević, 1929: 907–908). Nenavadno, morda pa značilno je, da gesla ni napisal ljubljanski univerzitetni profesor France Kidrič, ki je dotlej že objavil tri nove temeljne raziskave o Trubarju.

04.04. Vendar pa se je neki Slovenec že pred drugo svetovno vojno uveljavil kot (podpisani) pisec enciklopedijskih sestavkov o slovenski književnosti in tudi o Trubarju. To je bil Andrej Budal, profesor na Tehniškem inštitutu v Vidmu (Udine). Italijanska splošna, ne le nacionalna enciklopedija znanosti, književnosti in umetnosti *Enciclopedia Italiana di scienze, lettere ed arti* (36 zvezkov) je objavila njegovo presenetljivo obsežno geslo o Trubarju, »slovenskem pisatelju«. Kot izhodiščne biografske podatke Budal navaja, da je študiral na Reki, v Salzburgu in na Dunaju in da ga je »posvetil za duhovnika v Trstu škof Bonomo, prijatelj luteranov«, o delovanju pa pravi: »Imel je razgibano življenje kot preganjani protestantski pridigar, kot pisatelj in prevajalec in kot organizator in superintendent slovenske protestantske cerkve. Glavni središči njegove dejavnosti sta bila Ljubljana in Urach, kjer je pomagal Ungnadu ustanoviti tiskarno za slovanske knjige. V svojih delih je ljudski jezik povzdignil v knjižni jezik.« Zavajajoče trdi, da je objavil samo »petnajsterico slovenskih knjig in delc« (verjetno je odštel zaradi sorodnih naslovov navidezne ponatise); omenja, da je »pobudil trideset slovenskih del drugih protestantov«. Pregled Trubarjevih del začne s knjigama *Catechismus* in *Abececlarium* s prvo izdajo (»1551«) v gotici in »drugo izdajo 1555 v latinskem črkopisu«, nadaljuje pa s prevodi *Nove zaveze* (»od 1557 do 1577«, »nova izdaja 1582«), kompilacijami več katekizmov, izdajo »*Artikulov* (1562) nove vere«, »*Cerkovno ordningo* (cerkveni red, 1566)«, Davidovim psalterjem, »izvirnimi in prevedenimi svetimi pesmimi« ter končuje s podatkom, da »je poskrbel za prevod Luthrove postile«. V sklepnem stavku pa poudari: »Prek Dalmatinove *Biblije* (1584), ki

temelji na Trubarjevih prevodih in so jo uporabljali poznejši prevajalci, tudi katoliški, je Trubarjev jezik še danes del slovenskega duhovnega bogastva.« Kot vir za vpogled v Trubarjeva besedila navaja Ruplov izbor *Slovenski protestantski pisci*, kot literaturo pa Ivana Grafenauerja, Franja Bučarja (Stanojevič, 1929) in Ruplov uvod v izbor besedil. (Italiana, 1937: 421.)

04.05. Naslednji slovenski leksikonski pisec je bil Josip Turk, profesor na ljubljanski Teološki fakulteti. Napisal je geslo o Trubarju za obsežni specializirani teološki in cerkveni *Lexikon für Theologie und Kirche* (1938). Njegov sestavek v 10. zvezku je zelo dober, s stvarnimi podatki (kraji, letnice, službe) opremljen in na najnovejše raziskave (F. Kidrič) oprt strnjen pregled Trubarjevega šolanja – tudi »pri humanistu škofu Petru Bonomu« – in službovanja; v oklepaju ob službi superintendenta 1561–65 bi lahko namesto nejasnega in zava-jajočega pojasnila »trikrat navzoč v deželi« bilo zapisano na primer »organiziral Cerkev in šolo«. Našteje začetne vplive na Trubarjeve religiozne nazore: »1524/25 Parafraze Erazma Rotterdamskega, od 1532 Bullingerjevi in Pelikanovi komentarji, od 1540/42 Kalvinova Institutio«. Nadaljnji teološki razvoj pokaže s podatkom, da je kot begunec na Nemškem »želel na svoje rojake pisno vplivati v lute-ranskem smislu« in da knjiga *Articuli* iz 1562 združuje »augsturško, württemberško in saško veroizpoved«. Pri knjigah navede, da je Trubarjev katekizem (zapiše letnico 1551) »prva v slov. jeziku natis-njena knjiga« in da je »od 1555 objavljal v slov. prevodu dele Nove zaveze, 1582 celo Novo zavezo v 2 delih«. V naštevanju drugih knjig se osredotoči na najpomembnejše: poleg *Articulov* »1564 cerkveni red, 1566 psalter« in Luthrova *Hišna postilla* (po tem merilu pa bi lahko omenil še pesmarice in abecednik). Geslo žal ne omenja Trubarjeve vloge v biblijskem zavodu v Urachu. V izboru literature o Trubarju so govor Andreaeja, Elzejeva objava Trubarjevih pisem, Trubarjev zbor-nik 1908, dve Kidričevi razpravi. (LThK 1938: 310–311.) Turkov sestavek je po 60 letih deloma prevzela *Deutsche biographische Enzy-klopedie* (DBE, 1999: 99–100; gl. spodaj).

04.06. V času med vojnama je bil Slovencem na voljo nov češki splošni leksikon z naslovom *Masarykův slovník naučný* (7 zvezkov). Geslo v 7. zvezku je seveda zelo kratko (v prevodu razvezujem ured-

niške okrajšave): »Trubar Primož (Primus Truber), (1508–1586), slovenski verski reformator na Kranjskem in pisatelj. Kot kanonik v Ljubljani je bil 1547 zaradi protestantske agitacije izgnan in se je zatekel na Nemško, kjer je dal slovensko natisniti biblijske in druge verske spise; tako je uvedel slovenski knjižni jezik. 1561 se je vrnil v Ljubljano in ustanovil tam protestantsko versko občino, 1565 bil znova pregnan in postal 1567 župnik v Derendingenu.« Pisu se je kar posrečilo, da je na omejeni prostor zbral bistvene podatke; moral pa bi pripisati letnico začetka slovenskega knjižnega jezika in namesto »protestantsko občino« bi lahko zapisal »protestantsko Cerkev«. (Masaryk, 1933: 370.)

05

Po drugi svetovni vojni je v slovenščini izšlo kar nekaj bolj ali manj obsežnih splošnih leksikonov in enciklopedij; nastali so s prevajanjem ali prirejanjem tujih priročnikov in z dodajanjem t. i. slovenskega deleža. Zaradi vnaprej omejenega obsega je pri tako nastalih leksikonskih oz. enciklopedijskih geslih o Trubarju opazno krčenje in izločanje možnih informacij, ki pa ni zmeraj posrečeno in bi lahko bilo tudi ob spoštovanju prostorskega okvira drugačno. Na primer: neuporabna nedoločna navedba »več let« vsebuje prav toliko tiskarskih znakov kot jasni podatek »1561–65«.

05.01. Za *Leksikon Cankarjeve založbe* (v enem zvezku, predelan po leksikonu *Volksbrockhaus* in temeljito dopolnjen) je značilno, da je od leta 1973 doživel več izdaj in dodelav, nazadnje kot *Leksikon Sova*. V 3. izdaji (1994) so po uvodni oznaki »začetnik sl. književnosti« v pregledu Trubarjevega delovanja (z nekaterimi letnicami) navedeni vsi nemški kraji, od slovenskih pa, čudno, le Ljubljana; bivanje pri Bonomu v Trstu ni omenjeno, je pa povedano: »Sprva pod vplivom švic. reformatorjev, nato luteranec.« Pri navajanju izbranih knjig z letnicami je nesorazmeren del prostora odmerjen katekizmom, od svetopisemskih prevodov (s pripisano pomembno letnico »od 1555«) je navedena le izdaja vse *Nove zaveze z letnico* »1582«, omenjene so pesmi, pomen *Cerkovne ordninge* (navedena kot *Slovenska cerkovna ordninga*) pa je dobro poudarjen z oznako »zamisel organizacije sl.

cerkve in šolstva«. Geslo je opremljeno s portretom. (Sova, 1994: 1103.)

05.02. V novem (2006) besedilu gesla o Trubarju za novo izdajo leksikona Cankarjeve založbe pa je po dobri uvodni oznaki »prevajalec, pesnik, pisatelj; protest. pridigar« njegovo delovanje opredeljeno le precej splošno in brez letnic; omenjen je Trst, ne pa Bonomo. Izbor knjig in pojasnil ob njih je podoben kot v izdaji iz leta 1994. Portreta ni. (Sova, 2006: 1144.) Začetni del gesla je skoraj enak kot v *Slovenskem velikem leksikonu*, stavka v sklepnem delu pa sta dobesedno enaka (SVL 2005: 687; prim. spodaj).

05.03. Geslo o Trubarju v *Mali splošni enciklopediji 1–3* (po *Mali enciklopediji* beograjske založbe Prosveta) vsebuje uvodno oznako »začetnik slovenskega knjižnega jezika, prvi slovenski pisatelj«; njegovo delovanje opisuje od leta 1561 zelo natančno, dotedanji čas pa pomanjkljivo (med drugim ne omenja njegovega pridiganja v Ljubljani). Navaja vse pomembne knjige, vendar brez letnic; zaradi manjkajoče vejice je pojasnilo »poročilo o svojih izišlih knjigah«, ki spada k *Registru*, zavajajoče pripojeno k *Artikulom*. Zaradi tiskovne napake je pojasnilo o črkopisu, ki ga je Trubar »priredil«, nepopolno. Opis Trubarjevega jezika je v primerjavi s podobnimi gesli nenavadno kritičen: »V knjižni jezik je uvedel svoj raščičanski govor in pogovorni jezik takratne Ljubljane. Na čistost jezika ni pazil, uporabljal je tujke, napačno koval nove besede, uporabljal je preveč nemško skladnjo in skoraj dosledno pisal spolnik.« Sklepna oznaka postavlja v ospredje njegovo versko dejavnost: »Trubarjevo delo je vseskozi versko reformatorsko in prosvetiteljsko. Zraslo je iz ljubezni do domovine in bilo glasnik demokratičnih idej v okviru verske reformacije.« Sestavek je opremljen s portretno grafiko. Geslu sta, presenetljivo, dodani podgesli *Trubarjeva spominska plošča v Derendingenu* in *Trubarjev dom v Derendingenu*. (MSE, 1976: 559.)

05.04. Geslo o Trubarju v 8. zvezku *Velikega splošnega leksikona* (1997–1998, podlaga je *Knaurr Universalexikon*) je primerno obsežna in dobra, skoraj zgledna strnjena predstavitev moža, ki je po uvodni oznaki »začetnik sl. knjiž., pisec prve sl. knjige in prevajalec Svetega pisma«. Pri smiselno izbranih knjigah so večinoma dodane letnice, nerutinska pojasnila ob knjigah zadevajo bistvo, npr. »v idejnem

temelju sl. Cerkve *Artikuli ali deli prave stare vere* (62) je v augsburško veroizpoved vključil prvine württemberske in saške« in »v *Cerkovni ordnangi* (64) določil položaj sl. protest. Cerkve v družbi«. Opazno veliko pozornosti je z natančnimi trditvami posvečene Trubarjevemu jeziku in slogu: »Slog je renesančno retoričen, z zapletenimi stavčnimi periodami in krasilno-pojasnjevalnimi sinonimi; živahno bojeviti in ironičen je v pridigah in polemikah, duhoviti v pismih in predgovorih – začetku sl. eseja in lit. opisa.« Dodani sta dve domiselno izbrani ilustraciji. Med morebitne zboljšave gesla bi – ob črtanju manj pomembnih podrobnosti – sodilo: omemba Bonomovega idejnega vpliva na Trubarja; opozorilo na postopno prehajanje v protestantizem že pred letom 1547; navedba prevoda *Ta evangeli svetiga Matevža* z letnico 1555 kot absolutnim začetkom prevajanja *Svetega pisma* v slovenščino; oris delovanja v Ljubljani v letih 1561–65 (v geslu ta leta sploh niso omenjena, stavek po omembi *Cerkovne ordninge*); opustitev nepotrebne in nedosledne spreminjanja naslovov v sodobno standardno sloveščino. (VSL, 1998: 4479, 4480.)

06

Samosvoja skupina so prevzeta in izvirna leksikonska dela za mladino. Zanja so poleg majhnega obsega predvsem značilne drugačna ureditev in zgradba, drugačna težnja k zanimivosti ter predvsem drugačna zasnova in raven pisanja. Namenjena so namreč podajanju prvih informacij na osnovni izobraževalni stopnji. Med prevzetimi – te prevladujejo – jih je le malo dopolnjenih s kakimi dodatki o slovenstvu.

06.01. V 130 strani obsegajoči *Moji prvi enciklopediji* je, na primer, dodan razdelek *Slovenija in Slovenci* z 31 kratkimi gesli iz geografije, zgodovine, etnologije in kulture. Med njimi je geslo *Slovenska knjiga*: »Prvi slovenski knjigi sta izšli 1550, takrat je Trubar izdal Abecednik in Katekizem. Trubar je izdal veliko knjig. Najpomembnejša knjiga tistega časa je prevod Biblije 1584, pripravil ga je Dalmatin. Te knjige so bile temelj za razvoj enotnega slovenskega knjižnega jezika in slovenske književnosti.« (Moja prva, 1987: 121.)

06.02. Več prostora za teme, kakršna je Trubar, je seveda v samo-

stojno sestavljenih leksikonskih delih za mlade. V literarnem biografskem leksikončku *Znani obrazi* v majhnem formatu in za mlade bralce je Berta Golob nanizala gesla o izbranih slovenskih in (ločeno) tujih pisateljih. V sestavku o Trubarju najprej poudari misel: »Če se Trubar ne bi bil odločil Slovincem napisati prve knjige, bi bila naša kulturna in družbenopolitična zgodovina popolnoma drugačna. V krog narodov, ki se izražajo v svojem jeziku, bi bili stopili še pozneje, to pa bi imelo hude posledice.« Nato navede nekaj temeljnih biografskih podatkov (brez letnic) in na koncu opozori na biografski roman Mimi Malenšek *Plamenica* ter na knjigo Jožeta Javorška o Trubarju v zbirki *Znameniti Slovenci*. (Golob, 1960.)

06.03. *Mladi vedež*, na primer, pa vsebuje tako geslo o Trubarju: »Trubar Primož je napisal Slovincem leta 1550 prvo slovensko knjigo. Z drugimi protestanti se je Trubar uprl papeževi cerkvi in prvi dal Slovincem v njihovem jeziku tiskane knjige. Ni bilo lahko pisati v jeziku, v katerem dotlej ni nihče pisal. Njegova zasluga je, da smo Slovenci tedaj dobili svoj črkopis, knjižni jezik in slovensko tiskano knjigo. Rodil se je 1508 na Raščici pod Turjakom, umrl pa 1586 kot izgnanec v Derendingenu na Nemškem.« (Mladi vedež, 1961.)

07

Sčasoma so na Slovenskem začela nastajati, deloma po tujih zgledih, tudi zahtevnejša izvirna splošna ali nacionalna leksikonska dela. Pri tistih, ki obdelujejo (tudi) književnost in kulturo, njihovi sestavljalci in pisci seveda niso zaobšli Trubarja.

07.01. Za priročni in zato najširši, zlasti dijaški, študentski in učiteljski oz. profesorski rabi namenjeni področni leksikon *Slovenska književnost* (1982) v zbirki *Leksikoni Cankarjeve založbe*, se pravi v zbirki t. i. *Sovic*, je geslo o Trubarju napisal Jože Rajhman. Geslo je med najboljšejšimi v tem leksikonu. Vzporedno z biografskimi podatki pisec niza podatke in strnjene oznake o knjigah; z njimi podaja bistvene značilnosti Trubarjevega delovanja, vendar pa so pri *Cerkovni ordnini* (»morda najtehtnejše delo«) njegova pojasnila deloma preširoka in deloma preskopa; tudi o pomenu zbirke pesmi ne piše. V sklepnem ovrednotenju poudari: »T. je začetnik sl. književnosti, s

svojimi deli je utemeljil sl. protest. misel in pokazal, da je sl. narod sposoben živeti v družbi kult. evr. narodov. Z njim je reformacija dobila narodnostne oblikovalne prvine, njen pomen v zgod. sl. naroda pa je neprecenljiv.« O slogu pisanja v slovenščini in nemščini meni: »Njegov slog krepak, nazoren, včasih šegav in retoričen; zlasti razviden je v predgovorih in pismih, ponekod se povzpne do žive pripovedi; te odlomke lahko štejejo za zač. sl. esejistike in lit. opisa.« Geslu dodaja izbor Trubarjevih bibliografskih enot. (SK, 1982: 368–369.)

07.02. V 2. izdaji leksikona *Slovenska književnost* (1996), tokrat v zbirki *Sopotnik*, je v celoti objavljen Rajhmanov sestavek iz 1. izdaje; z napačnim popravkom tiskarske napake v 1. izdaji pa je nastala ob uraškem zavodu napačna trditev »T. ni ravnatelj« (namesto »T. nj. [njegov] ravnatelj«). Novost je izbor literature o Trubarju. (SK 1996: 481–482.)

07.03. V priročniku z udarnim naslovom *Veliki svetovni biografski leksikon* in podnaslovom *Osebnosti, ki so oblikovale našo civilizacijo* Igorja Antiča je Trubar na začetku gesla označen kot »protest. reformator in pisec«, v osrednjem delu pa tudi kot »utemeljitelj sl. knjiž. jezika, prvi sl. pisatelj, pomemben prevajalec in ustanovitelj sl. protest. Cerkve«; navedeno je še, da se je ukvarjal »tudi z organizacijo šolstva« in da je »v Nemčiji pomagal pri pisanju in tiskanju hrv. knjig«. Pravkar citirana informacija o hrvaških knjigah ne zadene resnice (v geslu je pred tem pravilno navedeno, da je bil »vodja biblijskega zavoda« v Urachu), nedomišljeno pa je sporočilo stavka: »V skladu s protest. stališčem o razumljivosti Sv. pisma kot gl. teol. vira za vsakega vernika je izdal prve knjige v sl. jeziku (...).« Prvi del gesla podrobno navaja kraje Trubarjevega šolanja in delovanja (z večinoma točnimi letnicami, z nekaj napačnimi navedbami službenih položajev), manjka pa podatek o izgonu 1565. Na koncu gesla je navedenih 10 Trubarjevih knjig z letnicami; v tem izboru ni nobene pesmarice, katero od knjig pa bi lahko spodrinil *Ta evangeli svetiga Matevža* (1555), ker pomeni začetek prevajanja *Biblije* v slovenščino. (Antič, 2002: 1112–1113.)

07.04. Geslo o Trubarju v tridelnem splošnem *Slovenskem velikem leksikonu* (2003–2005) po obsegu nikakor ne izstopa. Po oznaki v zaglavju – »Slov. prevajalec, pesnik, pisatelj; protest. pridigar.« – in podrobni navedbi krajev šolanja je delovanje orisano, najbrž zaradi

uredniškega omejevanja prostora, zelo strnjeno, skopo in brez letnic: »služboval na Slov. in Nem., saj ga oblast zaradi širjenja naukov M. Lutra pregnjala. Več let bil superintendent v Lj.; v Urachu s pomočjo H. Ungnada ust. biblijski zavod, v katerem tiskali mnogo slov. in hrv. knjig.« Med nizanjem izbora knjig je razmeroma precej pojasnil o pesmih; na informacijo o prevodu Luthrove prepesnitve 1. psalma je navezan stavek: »Tudi predgovori h knjigam pisani pogosto ostro.« Sledi sklepna oznaka v dveh stavkih: »Za jezikovno osnovo si izbral osrednji slov. govor z dol. in gor. primesmi. Slov. lit. zgodovina šteje T. za začetnika slov. književnosti in utemeljitelja slov. jezika.« V sestavku bi – ob drugačni odmeri in izrabi prostora – lahko bilo omenjenih vsaj še nekaj nujnih podatkov: Bonomov vpliv, Trubarjev odnos do humanizma in sočasnih teologij, letnica začetka izhajanja prevodov *Nove zaveze*, njegovo teološko delo *Tiga Noviga testamenta ena dolga predgovor*, njegovo upoštevanje vseh Slovencev ne glede na deželne meje. Res pa je, da nekaj dodatnih podatkov vsebujejo še samostojna gesla *Abecednik* (z nepotrebnim dodatkom o S. Krelju), *Artikuli* (brez letnice izida), *Cerkovna ordninga* (brez letnice izida) in *Katekizem*, na katere opozarjajo vodilke. (SVL, 2005: 687.)

07.05. S posebnega strokovnega stališča obravnava Trubarja *Leksikon cerkvenih glasbenikov* (2005) dr. Eda Škulja. V njem ima Trubar oznako »urednik«; mišljeno je namreč urejanje (ne pa vsaj delno avtorstvo) pesmaric. V preglednem orisu Trubarjeve duhovniške poti v prvem delu gesla Škulj ugotavlja, da je bila odvisna od strpnosti ali nestrpnosti vsakokratnega ljubljanskega škofa do protestantskega reformacijskega gibanja. O njegovem glasbenem znanju, ki je v drugih priročnikih komajda omenjeno, nato navaja: »Trubar je že v Salzburgu dobil nekaj glasbenega znanja, saj je sodeloval pri cerkvenem zboru kot diskantist. Leta 1524 je kot deški pevec sodeloval pri zboru tržaške stolnice. Glasbeno izobrazbo je moral zlasti teoretično utrditi, ko je pozimi 1527 pred vpisom na dunajsko univerzo obiskoval kvadrivij, ki je vključeval tudi glasbo. Iz tega sledi, da je kot klerik obvladal enoglasno koralno in večglasno figuralno petje, hkrati pa je bil doma v glasbeni teoriji.« V tretjem delu gesla obravnava vseh 8 protestantskih tiskov s pesmimi, od katerih so štiri prave pesmarice, in prikaže, da je Trubar sestavil 6 takih tiskov, med njimi dve pravi

pesmarici. Za podrobnejši vpogled v glasbene značilnosti teh tiskov opozori na koncu na svojo knjigo o protestantskih napevih. (Škulj, 2005: 368–369.)

07.06. Knjige, kakršna je *Album slovenskih književnikov*, lahko v novejšem času prištevamo med leksikone le s precejšnjim širjenjem pomena besede *leksikon*, saj gre za dodatni učni priročnik, kar kaže že razporeditev osebnosti po času delovanja in ne po abecedi. Ne glede na to pa kaže reči, da je v njem Trubar učinkovito predstavljen z osnovnim besedilom, izjavami piscev v 20. stoletju in dokumentarnim gradivom; vzdrži primerjavo z doslej obravnavanimi leksikonskimi gesli. (Album, 2006: 8–9.)

08

Zaradi visoke strokovne kakovosti, obsega in izčrpnosti zahtevajo posebno pozornost gesla o Trubarju v *Slovenskem biografskem leksikonu* (1925–2000) in dveh povojnih velikih izvirnih enciklopedijah, v *Enciklopediji Jugoslavije 1–8* (1955–71) in *Enciklopediji Slovenije 1–16* (1987–2002). Ti znanstveno zasnovani korpusi so namreč v primerjavi z drugimi priročniki, ki pa so pogosto bolj »pri roki«, osrednji slovenski referenčni viri enciklopedističnih informacij in torej iz tega zornega kota odločilni za vednost in nazore o Trubarju.

08.01. Gesla o Slovencih in Sloveniji v *Enciklopediji Jugoslavije* so nastajala ob enakopravnem sodelovanju slovenskih strokovnjakov v uredniških odborih ter so plod njihovega raziskovanja in pisanja. Zelo obsežni (ok. 12 500 znakov, poldruga tiskana stran) in sistematično urejeni članek o Trubarju v 8. knjigi (1971) je napisal dr. Jože Koruza. V prvi tretjini članka Koruza podrobno in pregledno prikazuje Trubarjevo življenjsko pot in glavne točke v njegovem delovanju, nato pa temeljiteje osvetli posamezne značilnosti njegovih prizadevanj in del, predvsem Trubarjevo postopno prehajanje k protestantski veroizpovedi, njegovo privzemanje različnih vplivov ter nazorov evropskih mislecev in teologov, neprivrženost ozki dogmatičnosti, skrb za duhovno izobraževanje ljudstva, prizadevanje za širjenje večine branja, sestavljanje katekizmov, pesnjenje cerkvenih pesmi in urejanje pesmaric, prevajanje *Nove zaveze* in starozaveznega psalterja, preva-

janje in prirejanje postil, pisanje teoloških besedil, oblikovanje veroizpovednih izhodišč slovenske protestantske Cerkve, pomen *Cerkovne ordninge* (navedena kot »*Slovenska cerkovna ordninga*«) in skrb za tiskanje verskih knjig v glagolici in cirilici. V sklepnem delu članka poudarja, da je Trubar pomemben »predvsem kot pisec prvih knjig v slovenščini, kot utemeljitelj slovenskega knjižnega jezika in sploh slovenske knjižne kulturne tradicije«, da je bilo njegovo književniško delovanje »reformnoverskega, religioznovzgojnega in prosvetnega značaja«, a da se je izkazal tudi kot »nadarjen oblikovalec pisane besede«, začetnik slovenskega umetnega pesništva in pisec nastavkov pripovedništva. Posebej poudarja Trubarjevo zahtevo po osnovnem izobraževanju dečkov in deklic tudi iz najnižje družbene plasti ter zasluge za stanovsko šolo in študij kranjskih mladeničev na univerzi v Tübingenu. V tako obsežno besedilo bi Koruza zlahka dodal, na primer, opozorilo na Trubarjevo uvedbo humanistične pisave oz. latinice, znameniti nagovor »vsem Slovencom« ali »Lubi Slovenci« kot poimenovanje narodnostne pripadnosti ter željo, da bi njegove knjige razumeli na širšem narodnostnem ozemlju in ne le v deželi Kranjski. V razdelku za literaturo Koruza navaja pogrebni govor Jakoba Andreaeja ter dela Elzeja, Kidriča in Rupla. Geslo je opremljeno s portretno grafiko. (EJ, 1971: 380–381.)

08.02. Članek o Trubarju v 13. zvezku (1982) *Slovenskega biografškega leksikona* je veliko obsežnejši (ok. 113 000 znakov ali 3,8 avtorske pole, v knjigi 38 stolpcev) od gesel v jugoslovanski in slovenski enciklopediji. V prvih 10 stolpcih njegov pisec Jože Rajhman natančno oriše Trubarjevo izobraževanje in nato delovanje; sprti kritično pretresa dotlej objavljene podatke in jasno opiše tudi zapleteno obdobje 1561–62. V nadaljnjih 16 stolpcih podrobno razgrne Trubarjevo književno delo. Za vsako oštevilčeno knjižno enoto (skupaj 26 enot) navede vse bibliografske podatke ter prikaže njeno vsebino, okoliščine njenega nastajanja, vire zanjo in njen pomen; pojasni tudi rabo naslova *Cerkovna ordninga*. V zadnjem delu gesla Rajhman govori o Trubarjevem verskem in kulturnem programu, med drugim o njegovem sprejemanju vplivov humanizma, zahtevah za šolanje mladine vseh stanov, uveljavljanju slovenskih cerkvenih pesmi, značilnostih teologije, odnosu do stanja v družbeni ureditvi, oblikovanju

slovenskega knjižnega jezika in teološkega izrazja. Po Rajhmanovih poudarkih je Trubar s svojim opusom »uvrstil slov. narod med evropske«, »odkril sposobnost sloven., da se izrazi tudi v pisani besedi,« zgradil temelje za rast slovenstva ter »ustvaril zanj značilno slov. pot v protestantizmu in v tem pokazal svojo genialnost; izrazila se je v sprejemanju tujih vzorcev na njemu lasten način«; njegovo »delo je edinstveno v slov. kulturni in polit. zgodovini«. Na koncu članka našteva Rajhman v poltretjem stolpcu izbor strokovnih spisov o Trubarju in v enem stolpcu sočasne in poznejše upodobitve Trubarja. (SBL, 1982: 206–225.)

08.03. Ob SBL moramo upoštevati tudi obsežno geslo (ok. 10 300 znakov) o Trubarju v 16. snopiču *Primorskega slovenskega biografskega leksikona* (1990); napisal ga je Martin Jevnikar. V uvodu je napovedal, da se bo omejil le na Trubarjevo delovanje na Primorskem, vendar je, opirajoč se predvsem na Ruplovo monografijo in Rajhmanov članek v SBL, napisal celovito in strokovno trdno predstavitev Trubarja, seveda s poudarkom na njegovih primorskih obdobjih (3 bivanja v Trstu pri škofu Bonomu, štirinajstdnevno pridiganje na Goriškem 1563). Dodal je tudi izbor iz literature o Trubarju. (PSBL, 1990: 72–74.)

08.04. Geslo o Trubarju (ok. 34 500 znakov, 20 ilustracij, 6,5 knjižnih strani) v 13. knjigi *Enciklopedije Slovenije* sodi med najboljše biografska gesla te enciklopedije; napisal ga je Igor Grdina. Na podlagi svojih novih vrednotenj dotedanjih dognanj in ocen suvereno umešča Trubarja v širši prostorski, časovni in idejni okvir. Sledi metodi hkratnega celovitega opisovanja posameznih faz (življenje, dejavnost, objavljene knjige) po časovnem zaporedju. Vanj vpleta konkretne podatke o Trubarjevih stikih z evropskimi humanističnimi in reformacijskimi gibanji, o njegovem opiranju na posamezne reformacijske teologe, o vpletenosti v utrjevanje določene smeri evangeličanstva, o hkratni samosvojesti njegove teologije, o navezavah na prepletanje evropskih političnih silnic in o vlogi pri izdelavi protestantskih knjig v glagolici in cirilici za balkanske dežele. Grdina opozarja na Trubarjevo ponosno zavedanje, da se slovenščina pred njim ni pisala v knjigah, in o njegovem knjižnem jeziku med drugim navaja: »T., ki ni poznal v srednjem veku sporadično nastalih roko-

pisov v svoji materinščini, je na podlagi temeljitega poznavanja stanovsko (kultivirana slov. na Bonomovem škofovskem dvoru, preprosto kmeki govor v rojstni vasi in drugod na podeželju, mestni v Trstu in Ljubljani) in pokrajinsko (kot pridigar se je mudil na slov. Štajerskem, v Trstu, Ljubljani in na Dolenjskem) različnih slov. govorov [...] ustvaril tudi slov. knjižni jezik. Ni mogel kar preprosto zapisati kakega že obstoječega govora ali narečja, saj bi s tem tvegala nerazumljivost pri številnih rojakih v drugih pokrajinah in deželah, njegov namen pa je bil pisati knjige v jeziku, ki bi ga zlahka razumel vsak Slovenec [...]. Trubarjev slog, ki je povsem v skladu z ideali njegove generacije učenjakov v Svetem rimskem cesarstvu, kaže na to, da je pri oblikovanju slov. besedil uporabljal popolnoma enaka načela kot pri oblikovanju nem. (posvetila, pisma) in lat. (pisma). V ospredju je težnja po razumljivosti [...].« Grdina poudarja Trubarjev nagovor rojakov s sedanjim imenom Slovenci že leta 1550 in njegovo odločno oblikovanje »Cerkve Božje tiga slovenskiga jezika«. V sklepnem delu gesla pa piše o Trubarjevem pomenu: »T. je osrednja osebnost slov. kulturne zgodovine [...]. Med slov. protestanti je imel kljub večinoma neformalni izobrazbi najširše obzorje; med evropskimi sodobniki je užival velik ugled. [...] Njegova dela, ki so nastala iz religioznih pobud, močno presegajo zgolj verski pomen (razvijanje teološke in pravne terminologije; nastavki esejistike, pripovedništva, historiografije v slov.). T. je bil prvi poimensko znani avtor slov. pesmi. Za njegovo pisanje je značilen retorično učinkovit pripovedni slog, ki njegovi besedi zagotavlja živost še po več st.« Geslu sta dodana bibliografija Trubarjevih slovenskih tiskov in strog izbor iz literature o Trubarju; enoto J. Riglerja je vneslo uredništvo brez vednosti Grdine. (ES, 1999: 372–378.)

09

Dodajam še nekaj opozoril na povojne neslovenske enciklopedije in leksikone ter na njihovo opoštevanje Trubarja.

Za začetek:

09.01. Že predvojni šestdelni splošni leksikon *Larousse du XXe siècle* ne vsebuje gesla o Trubarju (Larousse, 1933), tudi povojni desetdelni

splošni leksikon *Grand Larousse encyclopedique* Trubarja ni vključil (Larousse, 1964). Tudi *Encyclopaedia Britannica* ne vsebuje gesla o Trubarju; verjetno ga tudi nikjer ne omenja, kajti v indeksu ni naveden (Britannica, 1963; Britannica, 1993).

09.02. Presenetljivo je, da gesla o Trubarju v svojem 12. zvezku ne vsebuje obsežni specializirani *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon* (BBK 1999).

09.03. Avstrijski leksikon svetovne književnosti *Die Weltliteratur* Trubarju ni namenil samostojnega gesla; omenja ga na začetku gesla *Slowenische Literatur (Slovenska književnost)*. Navede samo, da so »velike osebnosti slovenskega protestantskega gibanja« Trubar, Dalmatin, Krelj in Bohorič »v prizadevanju za uresničitev jezikovnega in kulturnega programa protestantizma« ustvarile »od 1550 do 1595 potrebam časa ustrezno literaturo v ljudskem jeziku« in da je »Trubar, glava slovenske reformacije, prevedel Novo zavezo«, k čemur zapiše prepozno letnico 1582 (Weltliteratur, 1954: 1655).

09.04. Obsežni leksikon osebnosti na nekdanjem in sedanjem Avstrijskem *Österreichisches biographisches Lexikon* Trubarja še ni obravnaval (ÖBL, 1957-).

Pomembnejši leksikoni in enciklopedije v drugih republikah Socialistične federativne republike Jugoslavije so Trubarja primerno upoštevali. Na primer:

09.05. *Opća enciklopedija* (1982) Jugoslovanskega leksikografskega zavoda namenja v 8. zvezku Trubarju razmeroma obsežno geslo s portretom. Letnice o službah sicer niso povsod točne, toda glavne značilnosti njegovega delovanja so dobro poudarjene, predvsem: Bonomov vpliv, prvi knjigi 1550, uvedba slovenskega jezika v književnost in izdajanje slovenskih knjig, prevod *Nove zaveze* (1582), ustvarjalec protestantske poezije, vodenje biblijskega zavoda v Urachu, superintendent v Ljubljani, skrb za šolstvo, *Cerkovna ordninga*. Sklepna oznaka pove: »V verski in družbeni ideologiji se ni strogo ravnal po luteranstvu, temveč je iskal rešitve, ki bi ustrezale slovenskemu ljudstvu.« (Opća, 1982: 310.)

09.06. *Leksikon jugoslavenske muzike* (1984) se v geslu o Trubarju posveča predvsem njegovemu odnosu do glasbe. Navaja, da je Trubar »spoznal pomembno vlogo ljudskega petja za širjenje protestantskih

idej ter mu posvetil veliko pozornost«, in nato opisuje posamezne Trubarjeve knjige s pesmimi. Glede napevov, zapisanih z menzuralno notacijo, meni: »Melodije za svoje pesmi je jemal iz ljudske glasbe in tujih virov, ni pa izključeno, da je nekatere sam skomponiral.« Pojasnjuje Trubarjevo prilagajanje besedila privzetemu napevu, navaja, da je v določilih o bogoslužju v *Cerkovni ordninki* ohranil poleg slovenskega in nemškega petja tudi latinsko, in opiše njegov pomen: »Trubarjeva cerkvena pesmarica, v kateri je ohranjen del srednjeveškega slovenskega cerkvenega repertoarja, je veliko [...] prispevala k razvoju in širjenju slovenske pesmi v 16. st.« (LJM 1984, 476.)

09.07. *Mala enciklopedija* (3 zvezki) razumljivo vsebuje le kratko geslo, ki označi Trubarja za »očeta slovenske knjige« in med drugim pojasni, da je »izdal prvo tiskano knjigo v slovenščini 1551. leta, pisal večinoma za verske namene, vendar pa je s svojim delom, ob delu svojih sodelavcev [...] zelo veliko storil za slovensko književnost« in da so »njegove knjige utemeljile knjižni jezik in književnost pri Slovencih« (Mala, 1986: 636).

Leksikoni in enciklopedije v drugih državah obravnavajo Trubarja – če ga vključijo – z gesli zelo različnega obsega in različne strokovne kakovosti. Na primer:

09.08. *Bol'shaja sovjetskaja enciklopedija* (1956) v kratkem geslu naniza najnujnejše podatke (z dvema pomanjkljivostma): »Začetnik slovenske literature. T., eden izmed pridigarjev protestantizma v Sloveniji, je izdal v slovenščini 'Abecednik in katekizem' (1551), prevedel 'Novo zavezo' (2 zv., 1557–60), Luthrova dela 'Postila'; napisal vrsto cerkvenih pesmi. V začetku 17. st. je bil protestantizem v Sloveniji zatrt in T. dela sežgana, vendar je njegova dejavnost močno vplivala na nadaljnji razvoj slovenske nacionalne kulture.« V razdelku za literaturo navede A. Sokolova in F. Kidriča. (Bol'shaja, 1956.) Manj obsežna *Malaja sovjetskaja enciklopedija* (10 zvezkov) pa gesla Trubar nima (Malaja, 1958–60).

09.09. *Das Bertelsmann Lexikon* (1974) se v skladu s svojo splošno odločitvijo za kratka gesla omejuje na le nekaj podatkov o delovanju: »od 1530 začetnik reformacije v Kranjski; zaradi protireformacije pobegnil v Nem.; njegov prev. NZ (1557–1560) postal temelj slov. knjižnega jezika.« Letnici ob *Novi zavezi* nista natančni. (Bertelsmann, 1974: 29.)

09.10. *Brockhaus Enzyklopädie* (1974) vsebuje strnjeno napisano geslo s sprejemljivim izborom podatkov; pri omembi začetka objavljanja prevodov *Nove zaveze* moti napačna letnica 1557. Geslo se konča s poudarkom, da je Trubar utemeljil slovenski knjižni jezik in objavil v njem prve spise. (Brockhaus, 1974.)

09.11. *Meyers Enzyklopädisches Lexikon* (1978) v geslu o Trubarju precej krči podatke; med drugim navaja, da »si je prizadeval za širjenje reformacije med Slovenci, pobegnil pred protireformacijo in deloval od 1548 kot pridigar v različnih nem. krajih«, izdal 1550 katekizem, prevajal *Novo zavezo* »(od 1557), kot tudi druge cerkv. spise v slovenščino«; po sklepnih oznaki »velja z Dalmatinom in Bohoričem za ustvarjalca slov. knjižnega jezika«. Pesmarice, veroizpovedni spisi in *Cerkovna ordninga* niso posebej omenjeni. Kot literatura je navedena Ruplova monografija. (Meyers, 1978.)

09.12. Italijanski splošni leksikon *Lessico universale italiano* objavlja zelo strnjeno besedilo o Trubarju, »slovenskem pisatelju«. Po rojstnih podatkih je v njem navedeno, da ga je posvetil tržaški škof Bonomo, da je postal luteran in »posvetil vse življenje širjenju protestantizma na slovenskem ozemlju, da je »prevedel *Novo zavezo* (1557–1577) in različna dela, *Pesmarico*, *Katekizem*, *Abecedarij* itn. v luteranskem duhu«. Za sklep doda: »Njegova dejavnost je temeljnega pomena za rojstvo slovenskega knjižnega jezika.« Morda je bil prostor nekoliko nepravilno preskopo odmerjen, kajti lahko bi bil omenjen Bonomov idejni vpliv, Trubarjevo izgnanstvo, delovanje v Ljubljani 1561–65 in vsaj še *Cerkovna ordninga*; pri prevodu *Nove zaveze* bi začetna letnica morala biti »1555«. (LUI, 1980: 459.)

09.13. Skromnejše je geslo o Trubarju v deset let starejšem leksikonu *Dizionario enciclopedico italiano*; sklepnna oznaka je enaka kot v pravkar prikazanem sestavku. (DEI, 1970: 421.)

09.14. Enodelna poljska *Encyklopedia popularna PWN* podaja med množico kratkih gesel tudi enoto o Trubarju s telegrafsko nanizanimi podatki: »1508–86, slovenski pisatelj; reformacijski delavec; ustvarjalec temeljev slovenskega knjižnega jezika; avtor prvih knjig v slovenščini; prevajalec *Nove zaveze*.« (PWN, 1982: 805.) Korekten niz.

09.15. Nemški specializirani leksikon za književnost *Kindlers Neues Literatur Lexikon* posveča med literati vsega sveta Primožu Trubarju

precej dolgo geslo. Avtorica Hilde Bergner se osredotoča v skladu z zasnovo leksikona na Trubarjevo osrednjo leposlovno-versko knjigo, na *Ta prvi deil tige Noviga testamenta* (1557). Najprej opiše vsebino knjige; neutemeljeno pa obide pomembni in obsežni spis *Tiga noviga testamenta ena dolga predgovor*. Nato navede podatke o prvem Trubarjevem prevodu iz *Nove zaveze* (1555) in o objavah nadaljnjih delnih prevodov (do 1577) do natisa celote (*Ta celi Novi Testament*, 1582). Ob tem opozori, da je obravnavana knjiga iz 1557 poleg katekizma in abecednika (iz »1550 ali 1551«) »ena prvih tiskanih knjig v slovenščini«. V skladu z namenom gesla bi lahko bil omenjen tudi prevod psalmov. Sledijo pojasnila o Trubarjevem delovanju: v Ljubljani je pridigal pod vplivom Pellikanovih in Bullingerjevih komentarjev (Bonomo in Erazem Rotterdamski nista omenjena), zaradi preganjanja je dolga leta živel na Württemberskem (superintendentska služba v Ljubljani ni omenjena). Proti koncu gesla avtorica poudari Trubarjev pomen za Slovence: protestantizem je bil izkoreninjen, »tako da se je ohranila le zavest o lastnem literarnem izročilu,« ta pa je v začetku 19. stoletju »znova oživela in se povezala s prebujenim narodnim občutjem«. Jezik Trubarjevega prevoda (osnova sta »dolenjsko narečje in ljubljanski mestni govor«) je po njeni oceni »tako krepek in prvobiten, da so se nanj oprli vsi poznejši katoliški prevodi *Biblije* – kakor tudi na prevod Jurija Dalmatina, Trubarjevega učenca«. Na koncu gesla sta seznam nekaterih Trubarjevih knjig in izbor starejše in novejše literature o Trubarju. (Kindler, 1988: 796–797.)

09.16. *Enciklopedija štamparstva* (1996) Dragutina Furunovića vsebuje dolgo geslo *Trubar*, Primož i štamparije u Tübingenu i Urachu s Trubarjevim portretom in z deloma čudno oznako Trubarja v zaglavju: »Začetnik slovenske književnosti in utemeljitelj slovenskega jezika. Tiskar v Tübingenu.« Ob glavnih biografskih podatkih geslo med drugim navaja, da sta katekizem in abecednik iz 1550 »prevoda, toda njuna predgovora sta izvirna« in da si je Trubar v svojem delu »prizadeval upoštevati dela Bullingerja, Luthra, Melanchthona, Brenza, Lossija in drugih«. Velik del gesla je posvečen tübingenskima (tudi Trubarjevima) tiskarskima mojstroma Morhartu in Gruppenbachu. V podgeslu *Hrvatska štamparija (tiskara) u Urachu* podrobno opisuje in našteva njene tiske; našteva torej tudi prevode Trubarjevih knjig v

Konzulovo in Dalmatovo hrvaščino, čeprav jih posebej ne označi. Ne prikazuje Trubarjevih nemških posvetil in predgovorov v glagolskih in cirilskih tiskih. Podrobno piše o delovanju Trubarja, Ungnada in sodelavcev v Biblijskem zavodu. Navedbe se deloma razhajajo s podatki slovenskih raziskovalcev. (Furunović, 1996: 1281–1299.)

09.17. Ugledna *Deutsche biographische Enzyklopedie* objavlja konec 20. stoletja razmeroma dovolj obsežno, po vsebini pa nezgledno geslo o Trubarju; geslo je nenavadna kompilacija iz leksikonskega sestavka Josipa Turka (LThK, 1938; ta vir je naveden na koncu gesla namesto šifre avtorja) in po posameznih formulacijah sodeč še iz drugih virov (ADB, 1894; Kindler, 1988). Napačne ali vsaj vprašljive so navedbe: za čas pred 1547 pretirano ocenjuje, da je Trubar že »povsod pridigal v duhu reformacije«; ne pojasni Trubarjeve religijske usmeritve in vplivov nanjo; ukrepanje ljubljanskega škofa 1547 preveč določno povezuje z zmago katoliške strani v schmalkaldski vojni; Trubarjevo sodelovanje z Vergerijem napačno postavlja v čas nastajanja prve slovenske knjige (»1550 je ob podpori Petra Pavla Vergerija sestavil za izobraževanje svojega ljudstva katekizem v slovenskem jeziku, s tem takrat prvič zapisanem«). Med drugimi knjigami našteje le *Ta prvi deil tiga Noviga testameta* iz 1557 (»K prvim natisnjenim knjigam v slovenščini spada tudi [...]«) in skupno objavo vseh novozaveznih prevodov (»1582«). K pomanjkljivostim gesla spada torej tudi: ne navede začetka objavljjanja (1555) prvih prevodov evangelijev v slovenščino, ne omeni vsaj pesmaric, *Articulov* in Luthrove *Hišne postille*; ne omeni Trubarjevega dela v biblijskem zavodu v Urachu. Dobra stran gesla pa je, da za čas službe superintendenta pojasni: »organiziral je protestantsko občino in napisal cerkveni red«. (DBE, 1999: 999–100.)

09.18. Novi *Lexikon für Theologie und Kirche* (prim. 04.05) objavlja o Trubarju kratek, a pregleden ter na bistvene podatke in poudarke (H. Bullinger, prvi slovenski knjigi, prevajanje *Nove zaveze*, delo v Urachu, superintendent v Ljubljani, *Cerkovna ordninga*) osredotočen sestavek Franceta M. Dolinarja. V razdelku z literaturo je zanimivo opozorilo na razpravo A. Bernarda v francoskem glasilu. (LThK, 2001: 274.)

09.19. Obsežni specializirani leksikon *Musik in der Geschichte und Gegenwart* vsebuje razmeroma dolgo geslo o Trubarju; napisal ga je Marijan Smolik. Ob izčrpnih biografskih podatkih, opozorilih na

pomen Trubarjevega dela (prevodi *Nove zaveze*, teološki nazori) in precej širokem izboru literature je poudarjena predvsem Trubarjeva skrb za glasbo v cerkvi in šoli. Smolik pojasnjuje podlage in predloge besedil in napevov v Trubarjevih pesmaricah ter omenja Trubarjevo svobodno prirejanje; meni, da Trubar sam ni ustvaril nobenega napeva in tudi ni zapisal nobenega slovenskega ljudskega napeva. (MGG, 2006: 1085.)

10

V času, ko se bolj ali manj že pomikamo po postgutenbergovski galaksiji, je za obravnavano temo nujen tudi vpogled v stanje na medmrežju.

10.01. Tu je pri roki vpogled v *Wikipedijo*, *prosto enciklopedijo*. V njej se je pojavil simpatičen, a mestoma še pomanjkljiv in nedorečen prispevek o Trubarju (wiki 2008: maj). Za stanje na tem segmentu medmrežja je očitno značilno, da se slovenski vrhunski znanstveniki in strokovnjaki ne odločajo za širjenje kakega svojega sestavka o Trubarju in njegovem pomenu prek postgutenbergovskega medija tako v slovenščini kot v nekaj tujih jezikih – za kaj takega se ne odločajo niti v Trubarjevem jubilejnem letu, ki je dobilo tudi pokroviteljstvo Unesca.

11

Na začetku sklepnega presojanja vsega gradiva in izrisovanja splošnih značilnosti se moram ustaviti pri najosnovnejšem vprašanju: Kako je sploh z uvrščanjem Primoža Trubarja v enciklopedije in leksikone?

11.01. Pregled je pokazal, da slovenske izdaje enciklopedij in leksikonov geslo o Trubarju zmeraj vsebujejo, če so izvirna avtorska dela in zajemajo književnost oziroma tudi književnost; to velja tudi za področje glasbe. Enaka je ugotovitev pri tistih v slovenščino prevedenih tujih leksikonih in enciklopedijah, ki so predelani in avtonomno dopolnjeni s t. i. slovenskim deležem. Seveda pa se obravnave Trubarja močno razlikujejo; v razlikah med obravnavami

v različnih obdobjih odseva predvsem vsakokratno stanje vede o literaturi, za razlike med obravnavami v istem obdobju pa je krivo predvsem subjektivno uredniško in/ali avtorsko ravnanje. Kljub razlikam pa je Primož Trubar nesporna stalnica geselnikov za slovenske izdaje obeh vrst.

11.02. Takšno upoštevanje Trubarja srečamo na Slovenskem že pri treh najzgodnejših sestavljalcih natisnjenih pregledov vidnih osebnosti in njihove književniške dejavnosti, pri Janezu Vajkardu Valvasorju (glej spredaj odstavek 02.02), Marku Pohlinu (02.04) in Josipu Marnu (03.01). Kljub bolj ali manj jasno izraženemu zavedanju, da je Trubarjeva duhovna dejavnost s stališča Rimskokatoliške cerkve nesprejemljiva, so o njegovem knjižnem opusu zbrali in objavili podatke – Valvasor z velikim občudovanjem, Pohlin s škodljivo nedoslednostjo in s pripombo o krivoverstvu, Marn pa z natančnostjo in željo, da bi Trubar veljal za enega od velikih mož slovenstva. Že v 17. stoletju je postalo po Valvasorjevi zaslugi jasno, da vsakršno obravnavanje slovenske književnosti in slovenskega jezika vključuje tudi Trubarja. Tako je pozneje ravnal Jožef Kalasanc Erberg (02.05) in tako so ravnali Jernej Kopitar, Matija Čop in njuni nasledniki.

11.03. Podlaga za takšno stališče do Trubarjevega dela je spoznanje, da je Trubar utemeljitelj slovenskega knjižnega jezika in začetnik slovenske književnosti. To spoznanje je na Slovenskem že leta 1689 določno in odločno zapisal in natisnil Valvasor. V različnih oblikah je izraženo tudi v leksikonskih in enciklopedijskih geslih. Proti koncu 19. stoletja ga je poudaril Ludwig Theodor Elze v svojih dveh obsežnih sestavkih za nemško protestantsko enciklopedijo in nemški biografski leksikon (03.02, 03.04); kot temeljna oznaka je bilo v istem času zapisano v nemškem Brockhausovem konverzijskem leksikonu (03.05) in češkem leksikonu (03.07), v 20. stoletju pa še v drugih tujejezičnih priročnikih (04.03, 04.05, 04.06), zelo poudarjeno celo v italijanski enciklopediji (04.04, pisec Andrej Budal) iz fašističnega časa. Vsebujejo ju seveda tudi izvirni slovenski sestavki pred drugo svetovno vojno (04.01, 04.02) in po njej (05.01 itn., 06.03, 07.01 itn.).

11.04. Tako označena pomembnost pa sestavljalcev nekaterih velikih tujih enciklopedij in leksikonov v 19. in 20. stoletju (03.04,

03.06, 09.01) ni prepričala, da bi morali vanje uvrstiti tudi Trubarja. O spornosti takega uredniškega stališča govori tudi nemajhna skupina tujih priročnikov, ki Trubarja obravnavajo.

11.05. Od sestavkov v različnih tujih ter slovenskih izvirnih ali dopoljenih leksikonih se po dolžini, strokovnosti in izčrpnosti loči skupina treh člankov v velikih nacionalnih dosežkih, tj. v *Enciklopediji Jugoslavije* (08.01, Jože Koruza), *Slovenskem biografskem leksikonu* (08.02, Jože Rajhman) in *Enciklopediji Slovenije* (08.04, Igor Grdina). Po dolžini in takratnem pomenu sta z njimi premerljiva omenjena (11.03) Elzejeva sestavka. Obravnavanje Trubarja v teh besedilih je temeljito; opozarjanje na različno izčrpnost in pomanjkljivost gesel (gl. nadaljnje odstavke) zanje ne velja.

11.06. Nizanje leksikonskih podatkov o krajih in letih Trubarjevega delovanja je različno; celo v izvirnih slovenskih sestavkih in celo v drugi polovici 20. stoletja niha od neuporabne nedoločnosti (07.04) do zgledne preglednosti in natančnosti (08.03; 04.05, Josip Turk).

11.07. Še več raznovrstnosti je pri izboru za omembo Trubarjevih knjig in pri navajanju podatkov o njih. Nekaterim piscem in urednikom so se posrečile dobre rešitve (05.04), nekateri izvirni slovenski sestavki pa niso zadovoljivi (07.03).

11.08. Odnos do Trubarjevega prevajanja svetopisemskih besedil s pogosto zapletenimi teološkimi, leposlovnimi in slogovnimi prvimi se v krajših sestavkih, v katerih ni prostora za daljše razlage, kaže že v razvrščanju podatkov. Če so v sestavku navedeni *Ta evangeli svetiga Matevža z letnico 1555* in pojasnilom, da je to začetek slovenskega prevajanja *Nove zaveze*, nato njen prvi del (1557–)1558, zadnji spis 1577 in natis celote (1581–)1582, je že narejeno skoraj vse. Seveda pa kaže navesti tudi psalter 1566. Toda take rešitve ne srečamo pogosto.

11.09. Med tehtanjem, katere knjige kaže navesti, so marsikdaj neutemeljeno opuščene pesmarice; s tem je zamolčana ta stran Trubarjevega delovanja. Nekateri sestavki dovolj opozarjajo nanje (04.04, zlasti 07.04); seveda pa obširno informirajo o glasbi in pesmih glasbeni leksikoni (07.05, E. Škulj; 09.06; 09.19, M. Smolik).

11.10. Vrh Trubarjevega duhovniškega in reformatorskega delovanja, se pravi, njegovo delovanje v vlogi superintendenta 1561–65, je

v številnih sestavkih obravnavano pomanjkljivo ali pa celo zamolčano (05.04.), čeprav gre za obdobje, ko je Trubar načrtno in z natančno opredelitvijo teoloških in organizacijskih temeljev (*Articuli, Cerkovna ordninga*) poskrbel za protestantsko cerkveno organizacijo (Elze: »iz 'reformatorja' je postal 'instavrator' Cerkve, ki jo je odtlej vodil«, 03.04.) in oblikoval »Cerkev slovenskega jezika« (Grdina, 1999: 376). Nekajkrat je to nakazano le z oznako *Articulov* ali *Cerkovne ordninge* (05.01, 05.04). Še redkeje je omenjena za tisti čas čisto nova skrb za šolstvo, ki je bilo del Trubarjevega načrta (04.03).

11.11. Trubarjevo bivanje pri tržaškem škofu Petru Bonomu v nekaterih sestavkih sploh ni omenjeno (05.01); v nekaterih je omenjeno, vendar brez namiga ali pojasnila o njegovih spodbudah pri Trubarjevem miselnem razvoju; v nekaterih pa je zadovoljivo opozorjeno na Bonomov vpliv (05.04); še posebno v *Primorskem slovenskem biografskem leksikonu* (08.03). Preseneča, da sestavek v italijanski enciklopediji ni temu posvetil več pozornosti (04.04).

11.12. Krajši in srednje dolgi sestavki se že iz praktičnih razlogov ne spuščajo v širša pojasnjevanja o Trubarjevem idejnem razvoju; nekateri se tej pomembni sestavini neutemeljeno sploh izognejo. Zgleden je strnjen Turkov prikaz iz leta 1938 (04.05), ki omenja humanizem, Erazma Rotterdamskega, Bullingerja, Pelicana, Calvina, nato luteranstvo in povzemanje iz treh veroizpovedi. Tudi za kratka gesla je očitno mogoče izoblikovati dobro rešitev (05.01): »Sprva pod vplivom švic. reformatorjev, nato luteranec.« Rajhman piše o Trubarjevem »sprejemanju tujih vzorcev na njemu lasten način«, s čimer je »ustvaril zanj značilno slov. pot v protestantizem« (08.02). Nasploh pa je to očitno ena izmed zahtevnejših tem, zato naj se je po mnenju leksikonistov lotevajo pisci velikih sestavkov (08.01 ipd.). Le malo pozornosti je posvečene Trubarjevemu teološkemu spisu *Tiga Noviga testamenta ena dolga predgovor* in njegovim nazorom o etiki.

11.13. V kolikor toliko širših obravnavah jezika je v ospredju vprašanje, kakšno podlago je izbral Trubar za svoj knjižni jezik, zato pisci navajajo eno ali dve (ali njuno kombinacijo) izmed dosedanjih teorij ali celo tri (05.04); Grdina na podlagi kritike prejšnjih razloži svoje stališče (08.04). Nekateri opozarjajo, deloma iz sodobnega zornega kota, na germanizme in podobne pomanjkljivosti (03.07,

05.03). Nekaj piscev se posveča tudi orisu Trubarjevega sloga (07.01, 08.01, 08.02, 08.04, 09.15).

11.14. Le nekajkrat se razmislek o Trubarju dotakne njegovega pesniškega oblikovanja in pripovednih odlomkov (07.04, 08.01), torej začetkov slovenskega literarnega ustvarjanja v ožjem pomenu besede. Tudi Trubarjevo prevajanje svetopisemskih besedil pomeni (pravzaprav neopaženo) uvajanje literarnega izražanja v slovenščino; s tega stališča ni nepomembno, da je *Ta prvi deil tiga Noviga testamenta* uvrščen v obsežno zbirko obravnava svetovnih književnih del (09.15).

11.15. Večina piscev sestavkov o Trubarju verjetno meni, da poudarek tipa »utemeljitelj slov. knjižnega jezika in književnosti« že sam po sebi pomeni, da je Trubarjevo delo temelj za razvoj slovenstva in narodne samobitnosti. Vendar so nekatere razprtije (npr. leta 1908, pa tudi pozneje) pokazale, da to ni samoumevno in splošno sprejeto. Zato je dragoceno, da je o možu, ki je »uvrstil slov. narod med evropske« (Rajhman, 08.02) in je »osrednja osebnost slov. kulturne zgodovine« (Grdina, 08.04), to posebej poudarjeno tudi v leksikonski in enciklopedijski obravnavi. Zanimivo je, da je to poudarjeno v slovenskem leksikončku za mladino (06.02), v tujem leksikonu pa je, na primer, opozorjeno na povzemanje Trubarjevega izročila v slovenskem narodnem prerodu na začetku 19. stoletja (09.15).

11.16. Opravljeni pregled obravnava Primoža Trubarja v enciklopedijah in leksikonih in na podlagi tega sestavljeni prikaz njihovih značilnosti (tu ga objavljam v nekoliko skrajšani obliki; celovita različica je objavljena v spletni reviji *Locutio* (<http://www.locutio.si>)) razkriva tudi izpolnjene/neizpolnjene temeljne izdelovalske zahteve (»know-how«) glede sestavkov za gutenberške enciklopedije in leksikone. Te zahteve pa ne morejo biti ne predmet ne cilj preseganja Gutenbergove galaksije: veljajo tudi za spletne različice in vzporednice leksikonov in enciklopedij – kljub njihovi globalnosti in soustvarjalni odprtosti. Zanesljivost in uporabnost spletnih enciklopedijskih tvorb lahko temeljita predvsem na odgovornem ravnanju avtorja/sodelavca. Temeljnih načel strokovnega komuniciranja namreč ne more omalovaževati niti internet niti katerikoli od prihodnjih, dandanašnji še neznanih postgutenberških medijev.

12

V seznamu, ki sledi, so navedeni pregledani **vir** in literatura. Pri vsakem viru je na koncu v oklepaju dodana številka odstavka, v katerem je obravnavan. Te številke so uporabljene tudi v sklepnem povzetku (zgoraj, poglavje 11); to omogoča hiter vpogled v vsebinski prikaz vira.

- ADB (1894): Allgemeine Deutsche Biographie 39. Leipzig: Verlag von Duncker u. Humboldt. (03.04)
- Album (2006): Album slovenskih književnikov. Ur. Aleksandra Lutar Ivanc. Ljubljana: Mladinska knjiga. (07.06)
- Antič, Igor (2002): Veliki svetovni biografski leksikon. Ljubljana: Mladinska knjiga. (07.03)
- BBK (1999): Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon 12. Spalten: Verlag Kirchenlexikon. (09.02)
- Berčič, Branko (1968): Das slowenische Wort in den Drucken des 16. Jahrhunderts. V: Abhandlungen über die Slowenische Reformation. München: dr. dr. Rudolf Trofenik, 152–268.
- Bertelsmann (1974): Das Bertelsmann Lexikon 10. Lexikothek. Gütersloh: Bertelsmann Lexikon-Verlag. (09.09)
- Bol'shaja (1956): Bol'shaja sovsetskaja enciklopedija 43. Moskva: Gosudarstvenoe naučnoe izdatel'stvo Bol'shaja sovsetskaja enciklopedija. (09.08)
- Britannica (1963): Encyclopaedia Britannica 1–23. Chicago itn. (09.01)
- Britannica (1993): Encyclopaedia Britannica 1–29. Auckland itn. (09.01)
- Brockhaus (1898): Brockhaus' Konversations-Lexikon 15. 14. izdaja. Leipzig. (03.05)
- Brockhaus (1974): Brockhaus Enzyklopädie 19. 17. izdaja. Wiesbaden. (09.10)
- DBE (1999): Deutsche biographische Enzyklopedie 10. München: K. G. Saur. (09.17)
- DEI (1970): Dizionario enciclopedico italiano 12. Rim: Istituto della Enciclopedia Italiana. (09.13)
- Dimitz, Avgust (1875): Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813 II, III. Ljubljana: Ig. v. Kleinmayr & Fed. Bamberg.
- Dolar, Darko (1992): Literarna zgodovina. V: Enciklopedija Slovenije 6. Ljubljana: Mladinska knjiga.

- EJ (1971): Enciklopedija Jugoslavije 8. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod. (08.01)
- Elze, Ludwig Theodor (1863): Die Superintendenten der evangelischen Kirche in Krain während des sechzehnten Jahrhundert. Dunaj.
- Erberg, Jožef Kalasanc: gl. Uršič, Milena (1975).
- ES (1999): Enciklopedija Slovenije 13. Ljubljana: Mladinska knjiga. (08.04)
- Fekonja, Andrej (1886): O početkih slovenske književnosti. Ljubljanski zvon, str. 42 sl., 105 sl., 231 sl., 281 sl., 355 sl., 418 sl.
- Furunović, Dragutin (1996): Enciklopedija štamparstva 3. Beograd. (09.16)
- Glonar, Joža (1933): Poučni slovar 2. Ljubljana: Umetniška propaganda. (04.02)
- Golob, Berta (1960): Znani obrazi. Ljubljana: Mladinska knjiga. (06.02)
- Grdina, Igor (1999): Trubar, Primož. V: Enciklopedija Slovenije 13. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Italiana (1937): Enciclopedia Italiana di scienze, lettere ed arti 34. Rim: Istituto della Enciclopedia Italiana. (04.04)
- Kindler (1988): Kindlers Neues Literatur Lexikon 16. München: Kindler. (09.15)
- Larousse (1933): Larousse du XXe siècle 6. Pariz. (09.01)
- Larousse (1964): Grand Larousse encyclopedique 10. Pariz. (09.01)
- LJM (1984): Leksikon jugoslavenske muzike 2. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod »Miroslav Krleža«. (09.06)
- LThK (1938): Lexikon für Theologie und Kirche 10. Freiburg in Breisgau: Herder. (04.05)
- LThK (2001): Lexikon für Theologie und Kirche 10. Freiburg, Basel, Rom, Wien: Herder. (09.18)
- LUI (1980): Lessico universale italiano 23. Rim: Istituto della Enciclopedia Italiana. (09.12)
- Lukman, Franc Ksaver (1959): Pripombe o Dolničarjevi »Bibliotheca publica Labacensis«. Zbornik za umetnostno zgodovino, n. v. 5-6, 1959, 469–476.
- Mala (1986): Mala enciklopedija 3. 3. izdaja. Beograd: Prosveta. (09.07)
- Malaja (1958–60): Malaja sovska enciklopedija, 3. izdaja. Moskva: Gosudarstvenoe naučnoe izdatel'stvo Bol'shaja sovska enciklopedija. (09.08)
- Marn, Josip (1883), Jezičnik. 21. leto. Knjiga slovenska v dobah XVI. in XVII. veka. Priloga k: Učiteljski tovariš, Ljubljana. (03.01)
- Masaryk (1933): Masarykův slovník naučný 7. Praga: Československý kompas. (04.06)

- Meyers (1887): Meyers Konversations-Lexikon 16. Leipzig in Dunaj: Bibliographisches Institut. (03.06)
- Meyers (1978): Meyers Enzyklopädisches Lexikon 23. Mannheim, Wien, Zürich: Lexikonverlag. (09.11)
- MGG (2006): Musik in der Geschichte und Gegenwart 16. München. (09.19)
- Mladi vedež (1961): Mladi vedež. Ljubljana: Mladinska knjiga. (06.03)
- Moja prva (1987): Moja prva enciklopedija. Ljubljana: Mladinska knjiga. (06.01)
- MSE (1976): Mala splošna enciklopedija 3. Ljubljana: DZS. (05.03)
- Munda, Jože (1989), Enciklopedija. V: Enciklopedija Slovenije 3. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- ÖBL (1957–): Österreichisches biographisches Lexikon. Dunaj. (09.04)
- Opća (1982): Opća enciklopedija Jugoslavenskog leksikografskog zavoda 8. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod »Miroslav Krleža«. (09.05)
- OSN (1898): Ottův slovník naučný 13. Praga. (03.07)
- Pohlin, Marko (1803): Bibliotheca carnioliae. Dunaj. (02.04)
- Pohlin, Marko (2003): Bibliotheca carnioliae. Faksimile in kritični prevod Luka Vidmarja. Ljubljana: ZRC SAZU. (02.04)
- Primic, Janez Nepomuk (1814): Novi Němško-Slověnski bukvar, al A.B.C. Gradec. (02.05)
- PSBL (1990): Primorski slovenski biografski leksikon 16. Gorica: Goriška Mohorjeva družba. (08.03)
- PWN (1982): Encyklopedia popularna PWN. 3. izdaja. Varšava: Państwowe wydawnictwo naukowe. (09.14)
- Rajhman, Jože (1982): Trubar (Truber) Primož. V: Slovenski biografski leksikon 13. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- REPTK (1885): Real-Enzyklopädie für protestantische Theologie und Kirche 16. Leipzig: J. C. Hinrichs'sche Buchhandlung. (03.02)
- Rupel, Mirko (1952): Primož Trubar in Formula concordiae. V: Drugi Trubarjev zbornik. Ljubljana: Slovenska matica.
- Rupel, Mirko (1962): Primož Trubar. Življenje in delo. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- SBL (1982): Slovenski biografski leksikon 13. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. (08.02)
- SK (1982): Slovenska književnost. Zbirka Leksikoni Cankarjeve založbe. Ljubljana: Cankarjeva založba. (07.01)

- SK (1996): Slovenska književnost. Zbirka Sopotnik. Ljubljana: Cankarjeva založba. (07.02)
- Slomšek, Anton Martin (1862): Slava rajnim rodoljubom in utemeliteljem našega slovstva. V: Drobtnice za leto 1862, 71–79.
- Sova (1994): Leksikon Cankarjeve založbe. Ljubljana: Cankarjeva založba. (05.01)
- Sova (2006): Leksikon Sova. Ljubljana: Cankarjeva založba. (05.02)
- Stanojević, Stanoje (1929): Narodna enciklopedija srpsko-hrvatsko-slovenačka 2. Zagreb: Bibliografski zavod. (04.03)
- SVL (2005): Slovenski veliki leksikon 3. Ljubljana: Mladinska knjiga (07.04)
- Škulj, Edo (2005): Leksikon cerkvenih glasbenikov. Ljubljana: Družina. (07.05)
- Šlebinger, Janko (1928): Album slovenskih književnikov. Ljubljana: Tiskovna zadruga. (04.01)
- Trubar, Primož (1986): Pisma Primoža Trubarja. Ur. Jože Rajhman. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Uršič, Milena (1975): Jožef Kalasanc Erberg in njegov Poskus osnutka za literarno zgodovino Kranjske. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. (02.05)
- Valvasor, Janez Vajkard (1689): Die Ehre deß Herzogthums Crain II. Ljubljana. Cit. po izd. 1877, Novo mesto. (02.02)
- Valvasor, Janez Vajkard (1984): Slava vojvodine Kranjske. Izbrana poglavja, izbral in prevedel Mirko Rupel. Ljubljana: Mladinska knjiga. (02.02)
- Vinkler, Jonatan (2005): Slovenska protestantska veroizpoved in cerkveni red za vse dni v letu. V: Zbrana dela Primoža Trubarja 3. Ljubljana, 605–644.
- VSL (1998): Veliki splošni leksikon v osmih knjigah 2. Ljubljana: DZS. (05.04)
- Weismann, Christoph (1973): Trubers »Cerkovna ordninga«. V: Primož Trubar, Cerkovna ordninga. Slowenische Kirchenordnung. München: dr. dr. Rudolf Trofenik, XVII–XXV.
- Weltliteratur (1954): Die Weltliteratur. Biographisches, literaturhistorisches und bibliographisches Lexikon in Übersichten und Schtichwörtern 3. Dunaj: Verlag Brüder Hollinek. (09.03)
- wiki (2008): <http://sl.wikipedia.org/wiki/Trubar>. (10.01)
- Wurzbach, Constant von (1883): Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich 47. Dunaj. (03.03)

Matjaž Kmecl

ZADRŽKI DO TRUBARJA IN NJIHOV PARADOKS

Slovenska predstava o Primožu Trubarju se neprestano mota okrog reči, ki vsaj za našo kulturno in celo narodno zgodovino niso bistvene. Pred sto leti, ob 400. obletnici reformatorjevega rojstva, je Ivan Prijatelj v enem temeljnih del naše trubarologije, v razpravi *Kulturni pomen slovenske reformacije*, opozoril na takšno zgrešenost, ko je v uvodu zapisal, da glede Trubarja grešimo, ker ga sodimo edino z verskega in protiverskega stališča ter da mu zato delamo krivico tudi kot verskemu reformatorju. – Ob tem je treba seveda takoj pripomniti, da je besedna dvojica versko in protiversko rabljena v kontekstu nekdanjega kulturnega boja med tako imenovanimi klerikalci in liberalci in da predstavlja nekakšen metonimični sinonim za (rimo)katoliško in ne(rimo)katoliško; Trubar je bil seveda globoko veren, saj je lep del svojega dela in življenja posvetil prav očiščevanju in resničnosti verovanja. Prijatelj je pač v omenjeni razpravi mislil na veroizpovednost/konfesionalnost.

Toda omenjeno poenostranjenje pogledov na Trubarja sploh ni ostalo omejeno na nekdanje klerikalce, Trubar kot goreč protipapist in polemični protikatolik je zlasti v predekumenskem času še kar naprej izzival (in izziva) podobne ugovore: z njegovo »nevernostjo«/nepravovernostjo poskušajo odriniti ob stran tudi dejstvo, da je zasnoval slovensko knjigo, poskrbel za njen tisk, da je sam napisal četrto stotnijo, to je polovico vseh protestantskih knjig, poskrbel na ta način za jezikovno normo in prakso, da brez njega ne bi bilo niti Dalmatina niti Bohoriča in njegove slovnice, da – z eno besedo in metaforo – ni bil »oče slovenske knjige«, temveč nekakšen antikrist. Še danes se sicer nekoliko sramežljivo, pa vendar iz uglednih ust sliši ponavljanje stare teze, da tisto s Trubarjevo knjigo oziroma protestantsko književnostjo pač ni bilo kaj zelo epohalnega; da bi se prej

ali slej že še našel kdo drug, ki bi za Slovence to postoril. Značilen primer v obliki znanstveno brezhibne razprave te vrste je prispeval v Reviji katoliške akcije 1943 sicer izjemno izobraženi teolog, univerzitetni profesor in med drugim specialist za sholastično filozofijo Josip Turk – omenjena razprava je zgoščena in obenem razčlenjena revija načinov omalovaževanja Trubarjevih dosežkov; utemeljena pa na aksiomatskem prepričanju, da slovenstva brez katolištva ni in da je sleherni dejanje zoper katolištvo hkrati tudi dejanje zoper slovenski narod. Posledično, čeprav pri Turku že precej prej, je primerno povzdignilo škofa Hrena in njegove zasluge, Turk pa ostaja do današnjih dni njegov glavni apologet – vse pod formo skrajno eksaktne znanosti in korektnega deduciranja. – Ekumenska Cerkev je takšne poglede vsaj do neke mere in vsaj pogojno hvalevredno zmehčala; kar nekaj trubarjevskih slavnosti se ob poltisočletnici reformatorjevega rojstva dandanes dogaja tudi v katoliških cerkvah, kar nekaj predlogov zanje pa je bilo, sicer z nekakšno nelagodnostjo, tudi zavrjenih. Trubar ostaja v manj artikulirani zavesti slejkoprej pač predvsem krivoverec.

Prijatelj je v komentarju takšnega ocenjevanja zastavil vprašanje, ali je v 16. stoletju sploh bilo mogoče postoriti karkoli zunaj cerkvene družbe, in je seveda odgovoril, da ne: »V onih časih je imelo versko polje veliko širši obseg, nego ga ima danes. Zunaj vere takrat ni bilo kulture. Cerkvena tla so bila edino torišče vseh kulturnih dejanj.« Trubarja je ob tem celo imenoval »verskega apostola« in gorečneža ter retorično zahteval, naj nihče sploh niti ne razpravlja o njegovi vernosti, če nima tudi sam »živega čuta za verska vprašanja; verski indiferentnej pa naj o njem sploh molči«. Jezik je po Trubarju pač eden od »darov sv. Duha« in je bistven za stanje duha v slehernem človeku. Znano in že omenjeno formulo o prvenstvenosti (katoliške) vere pred jezikom je torej treba – po Prijatelju – obrniti: če naj bo vera resnična in prava, jo je treba razumeti, neprestano preverjati z evangelijskimi sporočili oziroma besedili, zveza z njimi pa je lahko samo jezik. – Pa spet ne katerikoli, ne nemški ne latinski ne grški, temveč tisti, ki naj bi bil vsakomur najintimnejši, od Boga dan – materinščina. Saj sta oba z Luthrom poudarjala, da sicer čisto dobro razumeta latinščino in Trubar povrh še nemščino, da pa je jezik vere lahko samo najosebnejši jezik, to pa je materinščina – za Luthra nemščina,

za Trubarja slovenščina. Vere in jezika ni mogoče zoperstavljati ali celo zaporednostno ločevati, saj je jezik edini most v vero, ki jo z njim nenehoma gradimo in preverjamo. Prav zato je Trubar mnogokrat ogovarjal tudi svoje bralce, naj mu za Božjo voljo sporočijo, če najdejo kakšne »temne«, to je nerazumljive ali dvoumne jezikovne rabe v njegovih evangelijskih in drugih prevodih. Za ohranjanje verske čistosti se mu je zdelo to več kot pomembno; samo po sebi pa prav tako zgovorno govori o njunem medsebojnem razmerju v Trubarjevem delu ter o (malo)vrednosti omejevanja razprave na izključno »versko« in »protiversko« (po Prijatelju) raven.

Gre pa v to območje razmerja do Trubarja tudi njegovo današnje odrinjanje v rezervat prekmurske evangeličanske skupnosti. Njen odnos do velikega reformatorja je seveda lep in priznanja vreden; posvojili so ga, čeprav ostajajo slejkoprej edini, ki jih Trubar v preštovanju Slovencev ni nikoli omenjal. Veroizpovedno so pač njegovi in s tega vidika je seveda bolj njihov kot katerihkoli drugih Slovencev. S kulturno zgodovinskega in civilizacijskega vidika pa je njegova dediščina vsaj toliko kot od sicer zglednih prekmurskih evangeličanov od vseh nas. Tavčar je ob 400. obletnici Trubarjevega rojstva v tem smislu vzkliknil: »Ali ne živi še v vsaki slovenski knjigi?, dasi je že zgnil zadnji njegov [Trubarjev] pepel v tuji zemlji? Ali ni še dandanes učitelj slovenskega naroda z vsako slovensko knjigo? Pretekla so stoletja in stoletja, kar je preminil, ali še danes je Primož Trubar s slovensko knjigo najvišji dobrotnik slovenskega ljudstva«. – Ne glede na kontekst nekdanjih polemik med klerikalci in liberalci, kakršen je bil v radikalni formi tudi Tavčar, govori ta njegova retorika zoper sleherno sektaško in enostransko razumevanje Trubarjevega pomena. Ne more si ga prisvojiti niti Društvo slovenskih pisateljev, ki bi bilo glede govorjenja o protestantskem utemeljevanju slovenske knjige še najlegitimnejši dedič, niti slovenske knjižnice – nihče izrecno; kajti s Trubarjem se je vsemu slovenskemu duhovnemu početu odprl nov, moderen svet; govorimo celo lahko o naših začetkih informacijske družbe. Kopitar ga je imenoval našega (kulturnega) Kolumba, za njim so to oznako ponavljali Metelko, Levstik in drugi.

Drug velik očitek, ki praviloma temelji predvsem na eristični taktiki, se oblikuje okrog hipoteze, da gre s Trubarjem in njegovimi

za vdor »tujosti« v avtohtoni slovenski svet. Ta vdor naj bi sčasoma pomenil raznaroditev Slovencev, njihovo ponemčenje; protireformacija, četudi še tako surova (posebej do knjige), naj bi zato bila slovenska narodna odrešitev. Malo je v to smer iz aktualističnih razlogov cikal celo Levstik; zadnja državna prireditelj ob dnevu reformacije pa se je zelo opazno tudi vpregla vanjo – s Trubarjem se pač servisirajo različne politične ideologije, ne samo nekdanji klerikalci in liberalci. – Skoraj vse protestantske knjige so bile res tiskane na Nemškem; njihovo izhajanje so podpirali nemški gospodje, tudi temeljna veroizpovedna motivacija je prihajala odondod; Trubar si je spričo »revnosti« slovenskega jezika res pomagal z mnogimi germanizmi, tako naj bi bil slovenščini in slovenski stvarí škodljiv, toda govorjenje o nevarnosti odtujitve Slovencev zaradi protestantizma in njegovih virov, je na koncu koncev eden najšibkejših in najtanjših stereotipov pri zavračanju Trubarja. Prepričljivo so ga ob Prijatelju zavrnilo tudi drugi poznavalci. Tako jezikoslovec Fran Ramovš: »Prva knjiga v našem jeziku je bila tiskana in izdana v tujini. Da v tujini, to ni bistveno; tudi prva angleška je bila tiskana in je izšla v tujini, v Flandriji, samo dobrih sedemdeset let pred našo. Bistveno pa je, kdaj je prva slovenska knjiga izšla, kdaj smo se mi s svojo živo besedo uvrstili mked civilizirane narode.« – Ivan Prijatelj pa s svojo značilno preprosto in vendar veljavno logiko: »Kje pa naj se uči neuk učenec, ako ne pri učitelju, danem mu od prirode? In kje naj bi se bili takratni Slovenci, ako ne pri sosedu Nemcu, ki se je poprej tudi učil pri izobraženejših sosedih. – Učitelji in izpodbujevalci so mogli priti Slovcem v oni dobi samo z Nemškega, in priznanje in slavo zaslužijo možje, ki so se odločili iti k njim v šolo. Ako bi ne bili tega storili, bi bil ležal naš jezik še dve in pol stoletji v pozabljenju. A prvi, ki bi ga bil potem pričel pisati, bi ga bil tudi pisal pod nemškim vplivom, in bogve kakšnega; imamo vzroke misliti, da še bolj ponemčenega.«

Tretja skupina zadržkov do Trubarja se je razvila šele sčasoma in se je oprla na družbeno razrednost; mnogo njegovih opredelitev se namreč nanaša bodisi na plemstvo in stanove, bodisi na »ubogi, preprosti narod« – vse pa so protislovne in očitno priložnostim po meri. Zdaj je pisal kaj proti kmečkemu uporništvu, zdaj so se mu ti njegovi sodeželani smilili v dno duše; nespremenljiv je ostajal očitno

samo v stališčih do Turkov, ki pa so mu bili v veliki meri tudi kritje pred morebitnimi očitki, da deluje proti plemstvu. Da ne bi kot pogosto ob takih priložnostih navajali Speransa, ki pa je protestante in kmečke punte nekako sintetiziral v narodno in razredno osnovo prihodnje slovenske državnosti, je bolj prepričljivo in slikoviteje pogledati kar Mirka Rupla, ki je sicer eden najbolj zaslužnih Trubarjevih biografov in zagovornikov. Ta je v Slovenskem poročevalcu 12. junija 1948 ob 440-letnici Trubarjevega rojstva objavil podlistek o njem: afirmativen in seveda poznavalski, v smislu povojnega »revolucionarnega« razpoloženja pa vendar tudi značilno družbeno razredno uglasen. Za zgled Trubarjevega družbenega (graje vrednega) oportunitizma je navedel precej znane reformatorjeve besede iz Katekizma 1575: »V pozemeljskih rečeh, kar se življenja in blaga tiče, so verni dolžni od svoje gospode in drugih silo in krivico trpeti ... Kadar ... pak ta gospočina previliko štviro, pravdo, činže, nove cole, aufšloge, tlake nalaga, terje inu bodo od hudih flegarjev, hlapcev, županov, valpetov inu beričev obrečeni, ovadeni inu oblegani, da nim bode tu nih po krivici vzetu, štrafjani, v ječo vrženi, od nih imejna, zemel inu blaga pahneni, pregnani zavolo mitov etc. – tako silo ino krivico so ti verni dolžni volnu trpeti, nih tako nujo, revo, silo ino krivico zred sujo družino Bogu tožiti inu kratku nekar punte oli avštrije začinati oli sami sebe maščovati, koker so ... ti Vogri v tim 1508. lejtju inu ti Kranjci v tim 1515. inu ti Dolenci v tim 1573., ti Štajerji v tim 1528. bili sturili, oli so per tim hud konec vzeli, so bili pobijeni, obešeni inu na špice vtaknjeni.«

Toda ob tem je treba dodati, da je besede iz Ruplovega navedka pisal »ubogi predikant uboge slovenske cerkve«, ki je pri prosjačenju za denar, s katerim je tiskal svoje knjige, moral ugajati donatorskim gospodom. Bil je pač organizator, pragmatik, ki je imel svoje cilje skrbno in dosledno rangirane. Vedel je, da z odprtim rebeliranjem proti gospodi ne bo dosegel ničesar, pa če je imel še tako rad svoje ljudi in če bi jim še tako rad pomagal v njihovi silni bedi, o kateri je sicer stalno pisal in zoper njo vzneseno rotil vse okoli sebe. Toda če drugega ne, pa so bile spominsko še zelo blizu krvave in nasilne nemške kmečke vojne okoli 1525, pa tudi vrste manjših tlačanskih puntov, ki so se jih gospoda bali kot kuge; moral se je vsaj narediti, da svoje kmete odvrča od česa podobnega.

Na anekdotični način gre v območje »razrednih« zamer do Trubarja tudi priložnostno opozarjanje, da se nobena partizanska enota ni imenovala po njem; tako kot so se Levstikova, Gregorčičeva, Prešernova, Cankarjeva in še katera. Zdi se, kot da se »farmošter«, četudi še tako zaslužen in revolucionaren, preprosto ni zdel primeren za kaj takega. – Kakor se ni zdel sicer narodno podobno zaslužni liberallec Jurčič; ki pa so mu 1944 vsaj vzdali spominsko ploščo v rojstni dom – takoj nato so to »partizansko« ploščo domobranci tudi razbili, kar pa po svoje in na simbolni ravni prav tako pospominja na usodo Jurčičevega rašiškega rojaka in »narodovega« spomina nanj.

Vse omenjene tri skupine ugovorov zoper Trubarja so, to je jasno, instrumentalizacije, največkrat sprotne politične; s svojo enostranskostjo delujejo služnostno: iz tega ali onega razloga naj bi se bilo treba spomina na Trubarja znebiti, vsaj izbrisati kakršnokoli zaslužnost z njega. Če smo pravični, moramo celo priznati, da vse tri temeljijo na bolj ali manj sprejemljivih ali vsaj ugotovljivih argumentih, tako da same za sebe učinkujejo še kar prepričljivo. Toda v nekakšnem skoraj čudaškem sprepletu vseh troje negativnosti odločno potrdijo enega najodličnejših dogodkov v slovenski zgodovini. – Takole: Trubar je želel očistiti vero, ki je izginjala v posvetni gnusobi; odgovornost zanj je naložil slehernemu posamezniku; toda tega je bilo treba najprej opismeniti in izobraziti, ga opremiti z opismenjevalnim priročnikom, katekizmom in drugimi cerkveno-nabožnimi besedili; ker je za tisk potreboval denar, ga je edinole lahko naprosjačil pri »reakcionarnem«, neslovensko govorečem in čutečem plemstvu, razrednem sovražniku slovenske kmečke revščine – tega je torej pripravil, da je »sponzoriral« svojemu razrednemu in narodnemu sovražniku (kar se je pokazalo v nadaljnjem poteku dogodkov) prvo, niti ne maloobsežno literaturo, s tem pa odprl pot v začetke moderne informacijske in narodno samozavestne družbe. Torej je Trubar bil najprej verski reformator, dokazljivo se je oprl na nemško kulturo, skoraj barantal je z razrednimi sovražniki slovenske revščine, skupni imenovalc pod črto vsega trojega pa se kaže kot sijajen, pogojno moderen in skoraj množičen začetek slovenske književnosti ali kar slovenske novodobne civilizacije.

Težavna in zamotana logika, vendar deluje.

Francka Premk

TRUBARJEVE VIDNE IN NEVIDNE POVEZAVE S SOMIŠLJENIKI IN VIZIJA SODOBNE ELEKTRONSKE KOMUNIKACIJE

*V življenju ni dovolj, da velik človek verjame
neverjetno, da se to udejanji, je potrebna akcija.*

I. Uvod o raziskovanju

Izumom oz. odkritjem v humanistiki botruje: 1. spontan preblisk, asociacija ali osebni napotek, najdba v knjižnici ali na medmrežju, 2. domneva, 3. hipoteza (domneva v objavi), 4. utemeljeno prepričanje, ki ga je treba še vsestransko podpreti z nespornimi dokazi, temelječimi na trdem delu, 5. ugotovitev, 6. trditev (ugotovitev navzven), ki izloči dotedanja neosnovana ustaljena mnenja ali hipoteze, kar včasih naleti na hud odpor okolice.

V 35 letih »trubariade«, tj. raziskav Trubarjevih del, od organizacije nove sekcije za zgodovino slovenskega jezika pri SAZU, tj. za izdelavo slovarjev slovenskih protestantskih piscev¹ in s tem v prvi vrsti Trubarjevega jezika naprej,² so se zgodile tri, dotlej še neznane ali domala prikrite stvari, ki so za slovensko javnost temeljnega pomena.

1. Za Sekcijo slovenskih protestantskih piscev 16. stoletja ZRC SAZU³ ni bila nepomembna naključna najdba za Pleteršnikovim slovarjem največjega (1800 strani) dvozvezkovnega rokopisnega *Slovensko-nemškega slovarja* Štefana Kociančiča (1871), ki šteje okrog

- 1 Delo je nastajalo iz čistega idealizma in nekajletnega volontiranja: poldrugega leta leksikografske vajeniške dobe v kabinetu prof. dr. Franceta Bezlaja in pet semestrov službovanja s statusom »asistenta-stažista« po odlični doktorski promociji v Švici (Zürich).
- 2 Status sekcije je pridobila šele kasneje. Najprej je bila Komisija za historične slovarje slovenskega jezika.
- 3 Pozneje preimenovana v Sekcijo zgodovinskih slovarjev slovenskega jezika ZRC SAZU.

47.000 leksikalnih enot.⁴ To, do tedaj v Sloveniji skoraj povsem neznano leksikografsko mojstrovino sem našla po spletu okoliščin, povezanih s Trubarjevim prevajalskim postopkom, v Goriški teološki knjižnici⁵ med Kociančičevimi rokopisi.⁶

2. Na pobudo Zeva Ben-Hayyima, predsednika Hebrejske akademije za jezik,⁷ sem raziskala Trubarja v luči izvirne hebrejščine,⁸ kar je dalo glede na prevajalčeve zgodnje izjave o neznanju hebrejščine⁹ povsem nepričakovane pozitivne in neovrgljive rezultate, ki so vsestransko potrdili Trubarjevo ubesedovalno ustreznost originalu. Pri tem moram omeniti pomen elektronskega pristopa za to raziskavo. Tehnični del monografije sta omogočila Primož Jakopin s posebnim avtorskim, za zahtevno jezikoslovje in najtežje oblike prečrkovanja prilagojenim, za tiste čase genialoidnim računalniškim programom STEVE,¹⁰ in iznajdljiva računalničarka Alenka Koren, ki je s pomočjo posebnih namenskih programskih risalnih pripomočkov v STEVU sama izdelala zahtevni hebrejski črkovni font.

3. Po temeljitih raziskavah vseh tiskov 16. stoletja je bilo ugotovljeno, kako je treba tolmačiti skrivnostno neznancko, začetnico *N*, ki je izpričana pred Vergerijevo *V*. in Trubarjevo *T*. na koncu spremne besede k Trubarjevemu *Katekizmu* iz leta 1555 in ki sledi Trubarjevemu posvetilnemu pozdravnemu nagovoru »Ty Vashi Slushabniki

4 Premk, 1995.

5 Stara Gorica, »Biblioteca del Seminario Teologico«. Slovar je prišel na dan pri iskanju nečesa drugega: hebraističnega gradiva tega avtorja.

6 Dostop do gradiva je Francki Premk leta 1993 olajšal status italijanskega štipendista po zmagi na mednarodnem natečaju znanstvenikov »vzhodnoevropskih« držav.

7 Zev Ben-Hayyim, predsednik hebrejske akademije za jezik, je Francki Premk po predavanju o slovenskem zgodovinskem slovarju (*Dictionnaire de la langue slovène au 16e siècle* na mednarodni leksikografski konferenci *Proceedings of The Second International Round Table Conference on Historical Lexicography*) v Leidnu (1976) dokazal, da je znanje hebrejščine, jezika originala, predpogoj – *conditio sine qua non* – za raziskovanje bibličnega jezika.

8 Premk, 1992: 2–752.

9 V predgovoru k *Prvemu delu Tiga noviga testamenta*, leta 1557, tj. devet let pred izdajo *Psaltra* (1566).

10 V sistemu ATARI – z za tiste čase najobsežnejšim črkovnim naborom.

inu Bratie«. Tri začetnice N.V.T. (*Catechismus*, 1555) namreč pomenijo: Francesco Negri Bassanese, Peter Pavel Vergerij ml., Primož Trubar.

Postopek preverjanja je bil zelo počasen in temeljit.¹¹

Ta navidez nepomemben prispevek slovenski znanosti pa nima ne le velike teže, temveč globoke in razvejene korenine, ker se za dešifrirano inicialko skrivajo še neznane okoliščine švicarsko-italijanskih obmejnih pribežališč verskih spreobrnjenecv pred inkvizicijo. Tam se je zbrala osrednja intelektualna elita, ki je utelešala temeljni kulturni in teološki miselni vzorec 16. stoletja, s katerim je bil Trubar tesno povezan. Počasi ga je oblikoval v samostojno in hkrati integralno osebnost, vse življenje v celoti duhovno vpeto v svoj prvotni kulturni prostor.

S tem se odpirajo novi pogledi na komunikacijo v 16. stoletju, ki se ji je treba posebej posvetiti.

II. Vidne in nevidne prijateljske vezi

V 16. stoletju je renesančni človek neposredno vpet v evropska dogajanja. To je čas velikih prijateljskih vezi, ki so prekinjene ob smrtni postelji:

Med dokazanimi osebnimi stiki v zahodni¹² svetovni literaturi omenimo pregovorno prijateljstvo Michela de Montaigna z De La Boetiejem.¹³

Razmišljanje o tem, kako bi potekalo Trubarjevo življenje in delo brez tržaškega škofa Petra Bonoma ter Petra Pavla Vergerija ml. in njunega kroga učenih somišljenikov, lahko ostaja samo na ravni ugibanj in spekulacije. Pri Slovencih sta Primož Trubar in Peter Pavel Vergerij ml. drug za drugega nepogrešljiva. Največja Vergerijeva zasluga je dokazljiva: ustno je nagovoril Trubarja k prevajanju *Biblije* in mu pri tem pomagal.¹⁴ Prav tako je dokazano, kako je tržaški škof

11 Trajal je nekaj desetletij. Ob izidih raziskave so sproti nastajale posamezne študije (Premk, 1999; Premk, Premk - Bogataj, 2006)

12 O stikih s slovanskimi novodobnimi intelektualci 16. stoletja bo izšla posebna študija.

13 Prim. Premk, 1973: 54.

14 Jakob Rigler in Ivan Filipovič, *Vergerius*, v: Slovenski bibliografski leksikon 13, Ljubljana 1982: SAZU, str. 408.

Peter Bonomo Trubarju krojil usodo in bil do smrti njegov zaščitnik, vendar v podrobnostih še ni povsem razviden tržaški trikotnik: P. Trubar – P. Bonomo – P. P. Vergerij ml. Sodobni slovenski¹⁵ in italijanski avtorji pa v svojih raziskavah niso povsem istih misli s S. Di Brazzanom, raziskovalcem Petra Bonoma, glede škofovega deleža pri Trubarjevi izobrazbi in osebnostni rasti. V svoji monografiji Di Brazzano trdi, da škof Bonomo ni namenjal preveč prostora narodnim jezikom, še tistim z literarno tradicijo, na primer italijanščini, ne, kaj šele tistim brez nje.¹⁶

Neverjetno organizirane stike s sodobniki razkrivajo Trubarjeva pisma, ki so dokazano dosegla svoje naslovnike. Pomembna Trubarjeva korespondenta sta bila Heinrich Bullinger, naslednik Hulricha Zwinglija, in močno preganjani »heretik« Bernardino Ochino, ki se je skupaj s hebraistom Francescom Stancarom zatekel pred inkvizicijo v švicarsko-italijansko obmejno mestece Chiavenno k P. P. Vergeriju ml. in Francescu Negriju. Za boljši vpogled v Trubarjevo vpetost v aktualna duhovna dogajanja pa ne zadošča natanko poznavanje njegovih pisem, uvodov in posvetil k posameznim, tudi nemškim in glagolskim tiskom, temveč se je treba vživeti tudi v druge velike osebnosti zahodnih jezikovnih tradicij, ki so prispevale pomemben pečat svoji dobi in njenemu zorenju.

Presenetljive nevidne povezave vodijo od Trubarjeve izdaje psalmov do francoskega preroka Michela de Nostradamusa (1503–1566), ki je v rimanih štirivrstičnih kiticah utelešal kozmos in svet in je tako združeval sodobnike z bodočimi generacijami. Umrli je natanko v letu, ko je ugledal luč sveta Trubarjev *Ta Celi Psalter Davidou* (1566).

Ob Trubarjevem preganstvu iz Kranjske njegovo dopisovanje s

15 Bonazza, 1996: 22–33, idr.

16 Di Brazzano, Stefano: »non credo sia di enfatizzare troppo ... lo spazio concesso dal vescovo alle lingue volgari, e non soltanto a quelle già dotate di una ricca tradizione letteraria come l'italiano, ma anche a quelle che, come lo sloveno, ne erano affatto prive«. Glede Pietra Bonoma (1458–1546) trdi, da nekateri slovenski znanstveniki (omenja P. Simonitija pa tudi F. Premk [o tem zadnjem je obsežnejša študija v tisku]) pri svojih izjavah glede škofove zavzetosti za narodne (neuradne, cerkvene) jezike pretiravajo (Di Brazzano, 2005: 328).

Heinrichom Bullingerjem in biblicistom Bernardinom Ochinom ni prenehalo, temveč je segalo še v njegova kepmtenska leta.¹⁷

V svojih pismih je Trubar razodel Bullingerju o svojem prevajanju *Psalterja* stvari, ki jih ne najdemo niti v njegovem predgovoru k temu delu niti nikjer drugod; pozorni moramo biti na vsako besedo, predvsem pa na izraz »sobrate«, kar pomeni, da so mu bili Bullingerjevi¹⁸ najtesnejši sodelavci dobro znani: »Pozdravite v mojem imenu vaše sobrate, zlasti gospoda Waltherja; njegovo in Musculusovo delo o psalteriju mi prav dobro rabita za moj slovenski psalter«. ¹⁹ Pri Švicarjih Wolfgangu Musculusu in Rudolfu Walthru ter v manjši meri Hulrichu Zwingliju, ki so prevajali predvsem neposredno iz hebrejščine in na katerih prevode psalterja ter komentarje se je Trubar v svoji težnji po približevanju originalu občasno naslanjal, je treba omeniti naslednje: Musculus v komentarjih psalmov *In Sacrosanctum Davidis Psalterium Commentarij*²⁰ v izvirni pisavi razlaga navedeno hebrejsko in celo kaldejsko besedilo, to pa zahteva določeno predznanje klasične hebrejščine; torej je prvi slovenski pisec moral doseči vsaj osnovno stopnjo znanja tega jezika, da je komentarje lahko uporabil.²¹

Pričevanja o B. Ochinu kažejo, kako skrben je bil Trubar pri svetopisemskem prevajanju, saj je pritegnil k novozaveznemu prevajanju tudi greciste. Sergio Bonazza piše, da je Ochino ne le »spremljal Trubarjev prevod *Nove zaveze* v slovenščino«, temveč, da »je bil pri tem celo soudeležen z nasveti«. ²² Podobno je Trubar k starozaveznemu prevajanju pritegnil tudi hebraiste.²³

17 Prim. Premk, 1996: 15, 16, 89. Dve pismi iz leta 1557 Heinrichu Bullingerju (Rajhman, 1986: 33). Prim. Bonazza, 1996: 26 idr.

18 Rudolf Gualther (Walther, Walthi) je Bullingerjev naslednik, Bullinger pa je naslednik Ulricha Zwinglija. Torej je bil Trubar v najtesnejši povezavi s »zwinglijanci«.

19 V prevodu Jožeta Rajhmana, dve pismi iz leta 1559 Heinrichu Bullingerju (1986: 37).

20 Musculus, Wolfgang (1551): *Sacrosanctum Davidis Psalterium*. In *Davidis psalterium comentarii*. Basileae: Ioannes Hervagius.

21 Premk, 1992.

22 Bonazza, 1996: 27.

23 Študija, oprta na Trubarjeve izjave v glagolskem tisku, je v delu.

Trubarja in Negrija so povezovale navzven nevidne vezi, domnevno prek Vergerija in drugih članov evangeličanskega zatočišča v Chiavenni. Bernardino Ochino je bil poleg Vergerija najbližji sodelavec Francesca Negrija v času, ko je nastajal njegov katekizem v Chiavenni (predvidoma podlaga za Trubarjev *Catechismus*, 1555), in zato je bil nedvomno tudi nadaljnji posrednik med dvema »oporečnikoma«: Trubarjem in Negrijem.

Francisco Bossanese, Bassanese, Bassianate, Negrus, Negro itd. je bil Vergerijev dolgoletni sodelavec in njegov popoln, samo dve leti mlajši sodobnik (1500–1563), preganjani ubesedovalec zloglasne in v svojem času silno popularne, močno polemične, heretične literature, ki je bila na indeksu inkvizicijske komisije.

Od pomembnejših Negrijevih življenjepisnih podatkov je treba omeniti, da je bil najprej benediktinski opat v Padovi, leta 1525 je za vedno zapustil samostan, se v Nemčiji pridružil luterancem, leta 1538 pa sta ga Capitone in Zwingli kot radikalnega zagovornika reform in protestantskega pastorja z izredno humanistično izobrazbo poslala v Chiavenna. Tam je organiziral šolo latinščine in grščine v tesnem sodelovanju z Vergerijem ml., Ochinom in Stancarom. Negrijeva smrt je bila povezana z njegovo željo, da bi preobrnil k novi veri tudi Slovane. Na Poljskem, kjer se mu je v letih 1556 in 1559 pridružil tudi Vergerij ml.,²⁴ je Negri leta 1563 umrl.²⁵

Kakšen pomen ima pri razkrivanju še neznanih dejstev iz prvega obdobja Trubarjeve književne dejavnosti INTERNET?

Ko ni moglo biti prav nobenega dvoma več, da Inicialka N. (v podpisu N. V. T.) v Catechismu 1555 pomeni Negri (Francesco Negri Bassanese), N. V. T. pa torej Negri, Vergerij, Trubar, smo preko sestavka na medmrežju prišli še do nadaljnje pritrilne informacije, ki je nudila ozadje obširni severno-italijanski literaturi.

Elektronski članek sporoča, kako je v Chiavenni nastala Vergerijeva in Negrijeva predloga za slovenski Trubarjev katekizem 1555: »S svojimi nauki zoper troedinost in krščevanje so Negri, Vergerij,

24 To je tudi razlog, da je moral Vergerij Negrija v Trubarjevem *Catechismu* 1555 sopedpisati z začetnico.

25 Caponetto, 1997: 47.

Ochino in Stancaro, najslavnejši italijanski hebraist svoje dobe, razdvojili občino. V poznejših letih je prišlo do razhajanj s Petrom Pavlom Vergeriem ml., ki je poskusil italijansko govoreče občine evangelizirati s katekizmom Johanna Brenza, ki naj bi ga po nekaterih virih prevedel.«²⁶ Da ga je Vergerij prevedel skupaj z Negrijem, ni hipoteza, temveč dejstvo, podprto z dokazi. O tem govori drugi, tudi na medmrežju objavljeni članek. Anabaptisti oz. menoniti, ki so Negrija poleg valdežanov občasno pritegnili s svojo doktrino, prevod katekizma pripisujejo njemu, Negriju, in ne Vergeriju.²⁷ Do tega podatka bi bilo brez INTERNETA zelo težko priti, kar nas tudi opozarja na nekatere še nepritegnjene stvari.

III. Novo o okoliščinah tiska *Ena Molitou tih Kerfzhenikou*, 1555

Vprašanje avtorstva je v 16. stoletju bistveno težje rešljivo kot danes. Veliko je bilo prepisovanja, prisvajanja, sodelovanja, nerazrešenih ali težko določljivih psevdonimov. Zato je povsem upravičeno vprašanje: Zakaj se je treba še ukvarjati s tako nepomembnim delcem, kot je *Ena Molitou tih Kerfzhenikou*? Znani avtor izvirnika je Vergerij, prevoda pa Trubar.

V času globalizacije je razvidnost mreže povezav, četudi samo na miselni ravni, nujno potrebna. To dokazujejo tudi italijanski slavisti, literati in zgodovinarji,²⁸ ki po tolikih letih in ustaljenih mnenjih o zgodovinskih in literarnozgodovinskih dejstvih analizirajo celo najmanjše stilistične posebnosti njihovih avtorjev, da bi potegnili mejo, do kamor sega avorstvo enega in se prične delež drugega. Zato se vračamo k duhovnima »bratoma« Negriju in Vergeriju.

Pričevanja o literarnem soustvarjanju Negrija z Vergerijem kažejo povsem v novi luči tudi Trubarja, ki je z Vergerijem sprva tesno sodeloval. Splet raziskanih okoliščin vodi do novih vprašanj in s tem

26 Wencker, Erich (1993): 581–583, <http://www.sentieriantichi.org/storia/fanini.html>. Prim. Del Col, 1998: CCIX.

27 Prim.. Henry A., DeWind (1959): Negri, Francesco (1500-1564). Global Anabaptist Mennonite Encyclopedia online.

28 Luigi De Biasio, Sergio Bonazza, Silvano Cavazza, Andrea Del Col, Stefano Di Brazzano, Ugo Rozzo, Fulvio Tomizza.

do novih predvidevanj: ali je *Ena Molitou tib Kerfzhenikou* (1555) tudi Negrijevo delo, se pravi, delo, v katerega je vsaj avtorsko posegel, če ga že ni napisal? Kot nakazujejo literarnozgodovinska pa tudi jezikoslovna dejstva, je bilo to delo, ki ga je Trubar prevajal, a je njegov podpis izostal, po vsej verjetnosti tudi jabolko spora med njim in Vergerijem, saj je pod *Eno molitou* 1555 z velikimi črkami zapisan samo VERGERIUS, a tudi to le pri slovenskem tekstu. Zakaj? Zakaj ni Vergerij podpisan tudi pod italijanskim vzporednim besedilom? Ali je s tem res hotel prikazati svojo gorečnost za slovenske tiske ali svoj velik prispevek k slovenskemu prevodu?

V času skupnega bivanja v Chiavenni sta Vergerij in Negri v celoti združevala svoja prizadevanja in sta bila pobudnika istih reformacijskih tiskov. Negri in Vergerij sta si svoja dela v švicarskem pregnanstvu medsebojno prevajala: povečini je Negri prevajal Vergerijeva latinska dela v italijanščino, pa tudi obratno. Tako govori vse v prid temu, da sta tudi to delo z Vergerijem napisala skupaj oziroma da je Negri Vergerijevemu izdelku dodal še svoj bistveni vsebinski delež. Hudo preganjani Negri verjetno v tem tisku ni poimenovan niti z inicialko N., kot je pri katekizmu 1555. Morda zaradi hude ogroženosti. Tudi za to hipotezo govorijo ugotovljena dejstva.

Številni Negrijevi anonimni, a dokazljivi prevodi Vergerijevih italijanskih spisov v latinščino so potekali v znamenju njunega tesnega prijateljstva. O prijateljih in bratih priča zapis »Ty Vashi Slushabniki inu Bratie« in »N. V. T.« v *Catechismu* 1555.²⁹

Edoardo Barbieri domneva, da je medsebojno ustvarjalno sodelovanje med Negrijem in Vergerijem dobilo neslutene razsežnosti: Francesco Negri je prevajal tudi Vergerijeva latinska dela iz latinščine nazaj v italijanščino. Vsaj pri enem, spisu *De Gregorio Papa*, naj bi bilo gotovo tako: »Negri naj bi bil prevajalec latinskega besedila *De Gregorio Papa* v italijanščino«. ³⁰

29 »Tutti cioè leggevano molto, condividendo per anni le stesse opere e parlandone tanto e spesso avevano duque una sensibilità religiosa comune, avanzavano le stesse critiche alle pratiche tradizionali, aderivano agli stessi fondamenti teologici.« (Del Col, 1998: CCIX.)

30 »... il Negri sia stato il traduttore in italiano di uno scritto latino Del Vergerio, il De Gregorio Papa.« (Barbieri, 2000: 245.)

Ključni indici za domnevo, da je *Ena Molitou tih Kerŷzhenikou* (1555) tudi Negrijevo delo, pa slede. O Vergerijevih posegih v Negrijevo delo *La tragedia del libero arbitrio*, ki se je oblikovala v Negri-Vergerijevem sodelovanju prav v času nastanka omenjene molitve, obstajajo različne študije. Najprej je Vergerij v Poschiavu 1550 Negrija prepričal, da je dodal svojim prvim redakcijam tragedije besedilo o *obsodbi zasledovanj v Benetkah*, ki je ugledalo luč sveta ob izidu 1550.³¹ Najbolj žgočo skupno tematiko zasledovanj preganjanih kristjanov naznanja tudi podnaslov k molitvi, objavljeni in prevedeni 1555;³² njen polni naslov se glasi: *Ena Molitou tih Kerŷzhenikou, kir so ja volo te prauē Vere Vieŷuŷa Criŷtuŷa, pregnani*.³³

Knjiga Fulvia Tomizze *Slabo prihaja s severa*, zgodovinski roman o P. P. Vergeriju ml., ki ga italijanski zgodovinarji zaradi navajanja trdnih dejstev upoštevajo kot polnovredno znanstveno delo,³⁴ podaja življenjsko bibliografijo P. P. Vergerija ml.³⁵ V njej je omenjena inicialka N, nanašajoča se na Negrija Bassanese, uvrščena med Vergerijeve bibliografske podatke:³⁶ »Gospodu N., zaradi kazni, ker imamo (imava) prepričanje, ki ga ljudje sovražijo, ker nočemo (nočeva) iti na Tridentinski koncil.«³⁷ Nemogoče je prezreti, da Vergerijev naslov povzema usodo žrtev preganjanja, med katerimi sta on, Vergerij, in Negri.

Dešifriranje začetnice N. za Negri je omenjeno tudi v najsodobnejši znanstveni literaturi, ki navaja lastnoročen Vergerijev komentar k drugemu ponatisnjenemu bibliografskemu spisku prepovedanih

31 »Negri è stato indotto da un incontro col Vergerio a Poschiavo già nel 1550 ad aggiungere al testo delle prime edizioni della Tragedia le invettive contro la persecuzione a Venezia che appaiono nella edizione del 1550.« (Barbieri, 2000: 252.)

32 Obenem je tudi glavna tema obravnavane molitve.

33 V italijanskem izvirniku: *Oratione de perŷeguitati, e foruŷciti per lo Euangelio, e per Gieŷu Criŷto*.

34 Delo je grajeno na trdnih dejstvih. (Tomizza, 1984.)

35 Tomizza, 1984: 493–501.

36 »Al signor N. perchè cagione non, che siamo della dottrina dal mondo odiata, non vogliamo andar al Concilio di Trento.« (Tomizza, 1984: 495)

37 V prevodu Francke Premk.

knjig – v Vergerijevem *Il Catalogo dei libri – Index librorum prohibitorum* (Katalog knjig – Spisek prepovedanih knjig). Vergerij v njem identificira F. N. B. kot Francesco Negri Bassanese.³⁸ N. pomeni Negri. S tem Vergerij sam dokončno razveljavlja možnost, da bi pod kratico N. v *Catechismu* 1555 Vergerij poimenoval samega sebe (kot *Nostro*, tj. »Naš«) ali Jakoba Andreaeja, ki je bil navzoč pri skupnem pripravljalnem sestanku s Trubarjem in Vergerijem v Ulmu leta 1555.

Najtrdnejše dokazno gradivo za sodelovanje Negrija z Vergerijem tudi pri pripravljanju kratkih besedil, kot sta katekizem in *Ena Molitou tih Kerzhenikou* za tisk, je letnica 1549, to pa je čas njunega najtesnejšega sodelovanja. Prav v zvezi s tem datumom Ugo Rozzo piše: »Proti koncu leta 1549 naj bi v Poschiavu izšel majhen katekizem, objavljen brez imena avtorja, ki naj bi mu sledila Ena Molitou ...«³⁹ Kratki besedili v pisanju izurjenemu Vergeriju res nista delali najmanjših težav,⁴⁰ a povsem očitno sta Negri in Vergerij posegala drug drugemu »v pero« in končni izdelek je bil skupen. Le tako je mogoče razumeti, zakaj je VERGERIUS odtisnil svoj avtorski pečat le pri slovenskem tekstu, pri italijanskem pa ni bil nikjer naveden. Trubar je bil v Vergerijevih očeh le začetnik, ki se svojemu avtorstvu brez težave lahko odreče, Vergeriju, svojemu velikemu dobrotniku, v prid. To pa poleg razhajanj obeh piscev zaradi trdnega stališča o individualnosti slovenskega jezika (Trubar) in skupne južnoslovske jezikovne podstave ciljnega jezika, v katerega naj bi Trubar prevajal (Vergerij), poleg Vergerijeve oholosti ni bil glavni razlog za Trubarjevo užaljenost. Trubar ni bil ozkosrčna značaja.

Globje razloge za očitno nesoglasje, do katerega je moralo priti med Trubarjem in Vergerijem že pri slovenjenju besedila *Ena Molitou tih Kerzhenikou* 1555, je mogoče najti pri jezikovni analizi tega slovenskega besedila. Prevod je Trubarjev, o tem ni nikakršnega dvoma. Toda v njem so napake sklona, kot »*utim* vezhni fuitlobi, prebiuash«

38 F. N. B. pomeni Francesco Negro Bassanese: »... jo bom razgalil jaz, to šifro. Francesco Negro Bassanese pomenijo te tri črke. On mi je dal dovoljenje, da to pojasnim.« (Barbieri, 2000: 242.)

39 Rozzo, 2000: 143.

40 Prim. Rozzo, 2000: 144.

(str. 1), oblika *druhe* v: »od mezha oli kake *druhe* rizhi de poginemo« (str. 2), nadalje je sama narava besedišča pogosto odmaknjena od Trubarjevega besednjaka oziroma od izvirnikovega slikovnega ubesedovanja, na primer prevajanje tipa *abstractum pro concreto*, kot il *cuore* »srce« z *dub*:

Io fpirito che ci hai donato rende testimonio ne *cuori* nostri
tui Duh, kateriga fi ti nam shenkal, pryzho daie timu nashimu
dubu.

Ta dokumentacija kaže, da se je Vergerij prehudo vtikal v slovensko prevajanje, ga celo popravljaj, in to narobe, kar je imelo verjetno za posledico, da Trubar kot prevajalec v knjižici *Ena Molitou tib Kertzhenikou* 1555 sploh ni hotel biti poimenovan oziroma je knjižica izšla brez Trubarjevega pristanka.

Kako naj bi bil duhovno razgibani furlanski duhovnik in »heretik« Narcisso Pramper da Udene, avtor dela *Specchio de verità* (Zrcalo resnice)⁴¹ neposredno ali posredno prek Vergerija ml. povezan s P. Trubarjem? *Zrcalo resnice* razgalja v prvi vrsti zlorabe katoliškega duhovništva pri cerkvenih obredih. Med osrednjimi viri, ki jih je Pramper upošteval, je bil po vsej verjetnosti tudi latinski komentar Vergerijevega opusa: »Zdi se, da naj bi imel (Pramper) tudi ... en latinski prevod Vergerijevega dela.«⁴²

Pramper v *Zrcalu resnice* delno prepisuje traktat Augusta oz. Agostina Mainardia (s psevdonimom Antonio di Adamo) *Annotomia della Messa* (Pripombe k maši).⁴³ Agostino Mainardi je bil za razliko od furlanskega duhovnika Narcissa Pramperja italijanski benediktinski duhovnik, ki je prestopil v protestantsko vero, zapustil Italijo in bil do smrti protestantski pastor v obmejnem švicarskem mestecu.

Na internetu najdemo pod geslom Agostino Mainardi podrobnosti o tem, kako so se v Chiavenni, centru novodobnega gibanja, srečevali intelektualno razgibani privrženci evangeličanskega nauka kot

41 O Pramperjevi razpravi (Narcisso Pramper), objavljeni 1560, najdemo vse podrobnosti v monografiji avtorja Luigija De Biasia, 1986.

42 Prim. »De gli autori et compositori dell'errore della messa et del vero et falso sacerdotio.« (De Biasio, 1986: 23). Prim. Premk, 1999: 80.

43 Kritična razlaga in razčlemba maše.

Vergerij ml., Negri, Ochino in Stancaró, pomembni za prvo fazo Trubarjevega ustvarjanja.⁴⁴

Sklep

Pri iskanju pravega odgovora na odprta vprašanja v zvezi z življenjem in delom Primoža Trubarja lahko internet igra pomembno vlogo vsestranskega moderatorja.

Postopek odkrivanja štiristo let stare resnice je lahko zelo zamuden: potreben je spontan preblisk, asociacija ali osebni napotek, najdba v knjižnici ali na medmrežju, ki vodi prek domneve ali hipoteze do utemeljenega prepričanja. To pa je treba še temeljito raziskati, preden lahko pridemo do ugotovitve, vsestransko podprte z novimi dokazi, da se lahko uveljavi kot znanstvena trditev (ugotovitev navzen), in šele takrat se lahko izloči neosnovana ustaljena ali še neukoreninjena mnenja.

V sestavku obravnavane povezave med italijanskimi, švicarskimi in slovenskimi privrženci novim evangeličanskim verskim tokovom v 16. stoletju razgaljajo preteklost v neposredni zvezi s Trubarjem, tudi tisto, ki je ostala stoletja popolnoma neznana oziroma prikrita. Tako je podan ključ do umevanja podrobnosti nepojasnjene sôavtorstva v Trubarjevih tiskih, v prvi vrsti zadevajočih leto 1555. To pa je podlaga vse njegove kasnejše dejavnosti.

Tako je bila razrešena do nedavna nepojasnjena uganka:

Skrivnostno začetnico *N.*, ki je izpričana pred Vergerijevo *V.* in Trubarjevo *T.* na koncu spremne besede k Trubarjevemu *Catechismu* iz leta 1555 in ki sledi Trubarjevemu posvetilnemu pozdravnemu nagovoru *Ty Vashi Slushabniki inu Bratie N. V. T. (Catechismus, 1555)*, je treba brati »Francesco Negri Bassanese«, ob soavtorjih: Peter Pavel Vergerij ml., Primož Trubar. Kot neustrezni sta bili izločeni dve drugi možni razvezavi kratice *N.*: »Nostro« (»Naš« Vergerij⁴⁵) ali Jakob Andreae⁴⁶.

Glede vloge interneta si moramo biti edini, da pravim uporabnikom lahko večkrat pride na pomoč ob ključnem trenutku. Najbolje

44 Wenneker, 1993: 581–583.

45 To možnost je najprej odkrila in kot neustrezno črtala Francka Premk.

46 To tolmačenje ni preseglo ravni hipoteze v slovenski literarni zgodovini.

je, da ga uporabimo šele po tem, ko smo se skozi vso temeljno problematiko in njene čeri prebili »pešč«, to je z ustrezno strokovno knjižno literaturo. Poleg vseh drugih prednosti interneta moramo navesti še tiste, ki posebno v humanistiki ne smejo biti prezrte: možnost preverjanja. Onemogočeno je kakršno koli potvarjanje. Pri tako novih in neobičajnih raziskavah, kot je podana s tem prispevkom, se vsak uporabnik interneta lahko takoj prepriča o verodostojnosti navedenih podatkov.

Prav tako je internet tudi zagotovilo, da zgodovinska dejstva v zvezi s starejšimi avtorji, kot je Trubar, ne ostajajo prikrita. Čeprav so bila stoletja nedosegljiva, pridejo s povezovanjem slovenskih, hrvaških, italijanskih in nemških izsledkov kmalu na dan.

Ključni etični predpogoj, da bo sistem interneta še dolgo deloval in se razvijal, pa je uporabnikova etika, ki zagotavlja avtorjevo zaščito.

Povzetek najnovjših dognanj

V obravnavi je podanih veliko indicev za hipotezo, da je *Ena Molitou tih Ker?zbenikou* ne samo Vergerijevo, temveč tudi Negrijevo delo. Za to, da je temu tako, govorijo dejstva: Vergerij ni niti z začetnico podpisan pri italijanskem izvorniku tega besedila, temveč samo pod slovenskim prevodom. Italijanski izvornik je nastal leta 1549, to je v času največjega sodelovanja med Vergerijem in Negrijem. Anabaptisti oz. menoniti, ki so Negrija poleg valdežanov občasno pritegnili s svojo doktrino, prevod katekizma, ki je nastal prav v tem letu (1549) in ki mu *Ena Molitou* sledi kot njegov integralni del, pripisujejo njemu, Negriju, in ne Vergeriju.⁴⁷ Tudi do tega podatka bi bilo brez interneta zelo težko priti.

Tako se na vse možne načine najtežjega odpora postopoma sestavlja mozaik informacij o Trubarjevem življenju in delu v trdno celoto.

47 Prim. De Wind, 1959.

VIRI, LITERATURA

- Barbieri, Giovanni (2000): Pier Paolo Vergerio censore degli indici dei libri proibiti. Pier Paolo Vergerio il Giovane, un polemista attraverso L'Europa el Cinquecento. Ur. Ugo Rozzo. V : Forum (2000): 143-177.
- Bonazza, Sergio (1996): Primož Trubar in italijanska reformacija. V: III. Trubarjev zbornik. Ljubljana: Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar.
- Di Brazzano, Stefano (2005): Bonomo, Pietro. Diplomatico, umanista e vescovo di Trieste. Trieste: Edizioni Parnaso.
- Caponetto, Salvatore (1997): La Riforma protestante nell'Italia del Cinquecento. Torino: Claudiana.
- De Biasio, Luigi (1986): Narcisso Pramper da Udene. Un prete eretico del Cinquecento. Udine: Del Bianco Editore.
- Del Col, Andrea (1998): L'inquisizione nel patriarcato e diocesi di Aquileia 1557-1559. Trieste: Edizioni Università.
- Premk, Francka (1992): Korenine slovenskih psalmov. Ljubljana: Trubarjevo društvo.
- Premk, Francka (1973): La signification du moment présent et l'idée de la mort chez M. de Montaigne. Doktorska disertacija. Zürich - Ljubljana.
- Premk, Francka (1999): Medsebojni ustvarjalni vplivi Primoža Trubarja in Petra Pavla Vergerija ml. Peter Pavel Vergerij ml., polemični mislec v Evropi 16. stoletja. V: Acta Histriae 8 (1999), 61-90.
- Premk, Francka, Premk-Bogataj, Eva (2006): Važnost stvaralačke veze Primož Trubar - Peter Pavel Vergerij ml. za Slovence i Hrvate. V: Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine 1-2 (2006), 63-64, 13-34.
- Premk, Francka (1995): Veliki rokopisni slovensko-nemški slovar Štefana Kociančiča (1871) in hrvaško izvorno besedišče. Riječ 1 (1995), 1/2, 43-56.
- Rajhman, Jože (1986): Pisma Primoža Trubarja. Ljubljana: SAZU.
- Rajhman, Jože, Ivan Filipović (1982). V: Slovenski biografski leksikon 13. Ljubljana: SAZU.
- Rozzo, Ugo (2000): Pier Paolo Vergerio censore degli indici dei libri proibiti. Pier Paolo Vergerio il Giovane, un polemista attraverso L'Europa el Cinquecento. Udine: Forum.
- Tomizza, Fulvio (1984): Il male viene dal nord. Milano: Arnoldo Mondadori.
- Wenneker, Erich (1993): V: Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon 5. Spalten: Verlag Kirchenlexikon, 581-583.

Primož Jakopin

TRUBARJEVE VZPOREDNICE / PISMENOST NEKOČ IN DANES

O Primožu Trubarju je bilo v jubilejnem letu že toliko povedanega, da bi bilo brez časovnega stroja težko o njem samem kaj res novega in za bralce teh vrstic zanimivega dodati. Je pa vsak tak jubilej odlična priložnost za pogled v preteklost in v prihodnost, in je tu nekaj drobtinic o tem, kar je bilo, in o tem, kar bi lahko še bilo.

Najprej drobna opomba ob večkrat izrečenem, za marsikoga »stare šole« le retoričnem vprašanju, ali je Gutenbergove dobe že konec ali je še ni. Ali se bodo s knjigami, v platnice odetimi listi potiskanega papirja, kot osnovnim učnim in razvedrilnim pripomočkom ukvarjale še prihodnje generacije? Odgovor je prav gotovo, da ne. Podatki, književnost in kar je še vsebovanega v knjigah, bo seveda moralo biti še naprej nekje shranjeno in uporabnikom dostopno. Vendar v bolj prijazni, tudi do okolja, in lažje dosegljivi obliki. Koliko lepše bo, ko po knjigo ne bo treba niti v knjižnico niti v trgovino, ampak jo boste za zelo zmeren denar preprosto pretočili v svoj računalnik in jo na lahkem tankem zaslonu s kontrastom kot pri črkah na papirju ter z brezžično povezavo udobno brali, kjer boste hoteli in kadar boste hoteli. Ne bo se treba več spraševati, koliko izvodov je treba natisniti, da se ne bi gramadili kupi neprebranih knjig, v žalost avtorjem in izgubo založnikom, ali pa kaj narediti z vsemi tistimi knjigami, ki jih ni, ker se premajhna naklada ne bi izplačala. Gutenbergova doba se umika, informacijska doba je na pohodu.

Primož Trubar mi je bil od nekdaj pri srcu, in ne samo zaradi imena. Ko si še majhen, se ti seveda prav dobro zdi, če je že nekoč davno pred teboj živel pomemben mož z istim imenom. Tako mi je bil tudi kip na začetku Tivolija, pred pravoslavno cerkvijo in nasproti

Moderne galerije, ki skromno kuka iz spomladi in poleti bohotnega zelenega gaja, vedno nekako domač. Od vsega, kar smo se o njem učili v šoli, mi je poleg tega, da je napisal prve slovenske knjige, najbolj ostalo v spominu nekaj zanimivih podrobnosti. Ena je recimo bila, ko je okrcal cerkvene veljake, ki so malarjem drago plačali, da so svetnikom v cerkvi narisali muštake po zadnji španski šegi, Turki jih pa potem sesuli v prah. Kdo mu tudi ne bi bil naklonjen, če so sežigali njegove knjige, dragocene kot so bile, nastale s toliko truda in v sodih čez gore pritovorjene z Nemškega. Saj ga skoraj ni bolj barbarskega početja, pa neizmerne in velikokrat nepopravljive škode, če se spomnimo le turških kopeli, ki naj bi jih pol leta kurili z zbranim znanjem antičnega sveta, zakladi aleksandrijske knjižnice, ko je mesto leta 642 padlo v roke zavojevalcev, ali zbirke majevskih kodeksov, ki jih je, tudi v Trubarjevem času, julija 1562, ukazal zažgati škof Diego de Landa.

Pismenost v konkretnem pomenu te besede, taka, ki ni bila samo za izbrano elito, ampak namenjena bolj ali manj vsem, se je res začela s Trubarjem pred slabimi petsto leti. Rokopisne knjige so bile bolj ali manj unikatne ali v nekaj prepisih, le po samostanih in na kakšnem gradu, tiskana beseda pa je s stotinami izvodov segla precej širše. V Trubarjevem času je bila tehnologija tiskanja stara sto let, že dodbrega izpopolnjena in tudi tiskarn je bilo že kar nekaj.

Moji spomini na računalniško pismenost se začnejo z letom 1972, ko sem bil pred diplomom na tehnični matematiki. Stari oče mi je želel ob tem važnem dogodku podariti nekaj primernega, pa je iz kataloga nemške trgovske verige Quelle iztrgal list z elektronskimi kalkulatorji. Takrat so bile te reči še precej drage, mikroprocesorji so bili komaj na začetku svojega pohoda, in je tisti, ki mu je še posebej padel v oči in ga je na listu obkrožil, poleg osnovnih operacij, kot so seštevanje, množenje in podobno, imel tudi trigonometrične funkcije, stal 380 tedanjih nemških mark. Bil je pa stari oče le toliko previden, da je želel pred nakupom tudi moje mnenje; na isti strani so bili namreč še trije drugi kalkulatorji, cenejši in dražji. Jaz, v službi na Računskem centru, kalkulatorja nisem rabil, če sem hotel kaj bolj zapletenega izračunati, sem tisto pač sprogramiral. List sem vzel v roke in ga, ko sem pogledal kalkulatorje, seveda še obrnil. Na drugi strani so bili električni pisalni stroji. Najcenejši, pa že s širokim valjem,

za list A4 v »pokrajinskem« načinu, je stal 410 mark. Lahko si mislite, kako je bil razočaran moj prednik, trgovec z dušo in telesom, na pamet je znal množiti trimestna števila, ko ga je vnuk, le kakšen matematik bo to, prosil, če lahko namesto kalkulatorja dobi pisalni stroj. Pa je želji ustregel in stroj sem dobil. Ko je deset let kasneje, leta 1982, mikroračunalniška revolucija pljusnila tudi k nam, mi je bilo takoj jasno, da so električnemu pisalnemu stroju šteti dnevi. Ni bilo dolgo, pa sem že imel iglični tiskalnik, najprej sicer samo sposojen, in sem diplomsko darilo, še celo brez izgube, odstopil tipkarici s CK-ja. Ni še vedela, kaj prihaja, bila je vsa navdušena, jaz sem imel pa malo slabo vest.

Prehod z nove tehnologije nazaj na staro je res težak in ubijajoč. Ko se enkrat navadiš urejanja besedil z računalnikom, je pisalni stroj prava muka. To sem na lastni koži izkusil sredi osemdesetih let, ko so pripravljali prvo številko revije *Moj mikro*. Bil sem neke vrste pionir, mikroračunalniška avtoriteta in so zato naročili štiri prispevke. Veliko dela, pa zanimivega in razveseljivega, če se to ne bi zgodilo ravno na dan, ko sem za deset dni odhajal na Bloke na orožne vaje. Edina možnost, da tam pridem do pisalnega stroja, računalnika še niso poznali, je bila, da sprejemem uredništvo vojaškega glasila *Bloški partizan*. Podnevi teren, zvečer in ponoči urednikovanje, najtežje od vsega je bilo napisati »navdušen« uvodnik, pa še *Moj mikro*. Težka je bila s pisalnim strojem, niti električen ni bil, bencina je bilo samo še za dva vojaška članka in dva računalniška. Uvodnik je res vžgal: k sreči nihče izmed rezervistov ni uganil, kdo je avtor, so se pa pridušali, da če bi imeli samo še en naboj, bi ga prihranili za tistega, ki je to napisal.

Vzporednic med Trubarjevo pismenostjo in računalniško pismenostjo je seveda več. Razmere ne eni ne drugi niso bile ravno naklonjene, tako kot Trubarju je bilo pa tudi še marsikomu drugemu dobrih štiristo let kasneje jasno, da je nekaj v zraku, da piha veter, ki prinaša spremembe. In tega so se nejasno zavedali tudi tisti, ki so, mnogokrat bolj po uradni dolžnosti, vse to zavirali. Nastopil je čas novega, ko je veliko prostora in možnosti, da se izkažeš in uveljaviš.

V Trubarjevem času je šla h koncu tisočletna srednjeveška tema, v katero je stari svet padel po lepi dobi svetlih antičnih dosežkov, in ki se je na koncu tako izrodila, da je postal nujen nastop Martina Luthra.

Bilo je to obdobje velikih odkritij, od Marka Pola, ki mu je uspel neuresničeni sen Aleksandra Velikega, priti na breg Velikega oceana, do Vasca da Game, odkritelja morske poti v Indijo, Krištofa Kolumba, ki je na zelo praktičen način potrdil dvome skeptikov v dogmo o svetu kot o ravni mizi, in Ferdinanda Magellana, ki je obplul svet. Kakšen prelep občutek je moral imeti moj soimenjak, ko je držal v roki še po barvi dišeč, nov novcat primerek svoje knjige, ki bo v stotinah izvodov ponesel med sonarodnjake vse, kar je najboljšega zbral, uredil in povezal skupaj.

V našem času so nastopili drugi mediji in druga tehnologija. Telefon bo kmalu sto petdeset let star, radio in televizija sto, energija iz atoma in računalniki so že bili petdeset, od prvega človeka v vesolju jih bo tudi kmalu toliko. In kot je pri iznajdbi tiska trajalo kar nekaj časa, preden so bili od nje ustrezni učinki, tako tudi šele zdaj žanjemo prve prave sadove teh izumov. Sem spadajo osebni računalnik, mobilni telefon, digitalna fotografija, film in televizija, GPS, in še vse drugo, kar si lahko obetamo v bližnji prihodnosti, recimo združitev vsega naštetega, pa še telekomande za vodene naprave in mini medicinskega diagnostičnega centra v enem samem, lahko prenosnem osebнем digitalnem asistentu.

In kot je Trubar dobro vedel, da lahko pravi napredek prinese le pismenost, ko bi vsi lahko prišli do znanja, posredovanega v knjigah, tako je bilo pred tridesetimi leti jasno, da brez vsem dostopnih računalnikov informacijske dobe ne more biti. Še v sedemdesetih letih preteklega stoletja so se programiranja v srednjih šolah učili le s tablo in kredo, nekdo je duhovito pripomnil, da je to podobno, kot če bi se učili plavanja samo na suhem, brez plavalnega bazena. Računalniki, neskončna računska moč, so bili samo za redke izbrance. Kako bi lahko pozabil večere ob koncu študija, ki sem jih prebil v predsobi, pred stekleno steno klimatizirane sobe Računskega centra Inštituta za matematiko, fiziko in mehaniko? Dopoldne in popoldne je bil računalnik, IBM 1130 s 16 kilobajti pomnilnika in dvema diskoma po 1 megabajt, namenjen obdelavam v Računskem centru. Izvajal jih je operater, in če je bila vmes kakšna luknja, so prišli na vrsto tudi študentski posli, v obliki kupčkov luknjanih kartic, shranjenih v škatli na pultu pred vrati. Nekaj si sprogramiral, z nekaj sreče in potrpljenja

na luknjaču spravil v strojno čitljivo obliko, ena vrstica programa ali podatkov je bila ena papirnata, 80 znakov dolga kartica, potem pa je kupček romal na konec drugih v škatlo. Čez nekaj ur, včasih šele naslednjega dne, si dobil kupček kartic spet nazaj skupaj z rezultati obdelave, odtisnjenimi na računalniškem papirju z zeleno-belimi progami, da se je lepše videlo, kaj je v isti vrstici. Pa seveda ni šlo takoj, nekje v programu je bila napaka, napačne kartice si naluknjajal še enkrat in spet je šla obdelava na čakanje v škatlo. Hitro je bilo štirinajst dni okoli, preden se je kaj do konca posrečilo. Zvečer in ponoči, od osmih naprej, po dveh operaterskih izmenah, pa je bil pa računalnik rezerviran za raziskovalce, ki so znali sami upravljati z njim, še največ jih je bilo z Inštituta Jožef Stefan. Rezervacije so bile vpisane v posebnem zvezku, za veliko dni vnaprej. Do desetih zvečer, če si imel srečo, te je vratar pustil še malo dlje (ni te takoj vrgel ven), si bil lahko v predsobi, kjer je bil tudi luknjač kartic, popoldne navadno bolj prost. Ko si prišel gledat, ali je obdelava že narejena, si zraven še kukal skozi stekleno steno in občudoval komandno ploščo računalnika, z utripajočimi lučkami in stikali, kot iz *Vojne zvezd*. Tako dan za dnem in si že približno vedel, kaj dela operater: kartice je najprej vstavil v čitalnik, s konzole, komandne mize računalnika, sprožil obdelavo in potem pognal še tiskalnik za izpis rezultatov. Od osmih do desetih zvečer je bil računalnik velikokrat rezerviran za raziskovalko z Oddelka za teorijsko fiziko, ki je pripravljala doktorsko disertacijo. Ko se ji je kaj zalomilo, je sedla za mizo, se zatopila v izpis, da bi našla napako, in mi pomignila, da lahko za deset ali petnajst minut skočim noter in naredim še kaj zase. Premisleki ob mojih napakah so morali biti seveda zelo hitri, pa sem v enem večeru naredil toliko, kot bi mi sicer, z upoštevanjem hišnega reda za študente, uspelo v nekaj tednih.

Kdo si ne bi želel vse te silne moči, pravega računalnika, samo zase? Pa kaj, ko so bili stroji nepopisno dragi, en bajt pomnilnika je recimo stal en dolar. Deset let pozneje, na začetku osemdesetih, je prišla mikroračunalniška revolucija in sanje vseh računalnikarjev so bile na doseg roke. Pa kot je bilo treba v Trubarjevih časih tihotapiti knjige čez mejo v sodih, tudi z mikroračunalniki ni bilo ravno enostavno. Da se ne bi privatni sektor preveč razmahnil na račun druž-

benega, da ne bi domači proizvajalec, Iskra Delta, ostal brez zaslužka pri montaži, je bilo treba pretečo povodenj poceni računalnikov v kali zatreti. Tako si lahko po pošti prejel paket v vrednosti največ 10 ameriških dolarjev, čez mejo pa enkrat letno prinesel en računalnik ali periferno enoto zanj, v vrednosti, ki ni presegala 1000 nemških mark. Tudi carina, s prometnim davkom vred, ni bila majhna, približno še polovico cene. Plače so bile nizke in uvoz na črno tako rekoč edina možnost, ki je prišla v poštev. Prvi računalnik, s katerim se je že dalo kaj bolj resnega početi, je bil angleški, Sinclairjeva Mavrica, ZX Spectrum. Sam strojček je bil manjši kot list formata A4 in dobre tri centimetre debel, na letališču se ga je dalo, če si imel suknjič, lepo skriti za pas na hlačah, tam kjer hrbet začne izgubljeni dobro ime, le držati si se moral ves čas vzravnano, da ni začelo zadaj kaj čudno štrleti. Problem je bil pa z napajalnikom, ki je bil velik, neroden in težak, pa še polno železa in bakra je bilo v njem, da se je na vsakem rentgenu takoj jasno videl. Treba ga je bilo poslati po pošti, dosti več kot 10 dolarjev res ni bil vreden. Cariniki seveda niso bili butasti in jim je šla stvar na živce. Napajalnik, ki sem si ga dal poslati iz Nemčije, je prispel na pošto s carinsko deklaracijo in počenim ohišjem v nepoškodovani stiroporni embalaži. Nekdo ga je vzel iz škatle in treščil ob zid ali mahnil po njem s kladivom. Pa deloval je vseeno.

Še ena zanimiva vzporednica s Trubarjevim časom je poleg tega, da smo večino prvih osebnih računalnikov, kot večino druge tehnične robe, dobili s senčne strani Alp, še nemški jezik. Če je bil prvi računalnik angleški in v tem jeziku tudi vsa dokumentacija zanj, je bil drugi, Atari ST, sicer ameriški, praktično vsa literatura zanj pa nemška. In če se v osnovni in srednji šoli nemščine nisi učil, si se je moral pa malo kasneje.

Poglejmo na koncu še, kaj bi lahko Primož Trubar napravil danes, če bi se še enkrat rodil, kje je še prostor za novosti in izboljšave, ki bi nam vsem koristile. V njegovem času se s pismenostjo, znanostjo ali podobnim ni dalo ukvarjati, če nisi bil duhovnik, danes bi bil verjetno raziskovalec in, zakaj pa ne, izumitelj.

Informacijska doba bo slonela na znanju in veliko tega je še vedno dostopnega le v knjižni obliki. Zato bi bilo najprej treba poskrbeti,

da se vse knjige iz vseh knjižnic znajdejo na internetu. Googlov projekt o prenosu 10 milijonov knjig v elektronsko obliko, začel leta 2004, vključuje tudi skeniranje vseh 7 milijonov knjig Knjižnice michiganske univerze. Končano naj bi bilo v šestih letih, kmalu po letu 2010 in naj bi stalo približno 10 dolarjev na knjigo. V Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani hranijo približno 3 milijone knjig, in še čakajo na korenjaka, ki bo zbral denar in se projekta lotil.

Strojno prevajanje iz slovenskega jezika v glavne svetovne jezike je naslednji izziv, ki še čaka na ustrežno rešitev. Slovenci žal sami od sebe ne govorimo angleško, da se nam s temi problemi ne bi bilo treba ubadati in smo prisiljeni v dvojezičnost. In koliko lažje bi nam bilo, koliko težkega dela bi bilo prihranjenega, če bi se recimo dalo besedilo, ki ga, navadno v časovni stiski, spravimo skupaj, strojno prevesti v sprejemljivo angleščino. Tako žalostno je gledati slovenske spletne strani, pripravljene samo v angleščini. Avtor besedil skoraj gotovo ne sovraži našega jezika, le časa morda ni bilo, da bi pisal dvakrat. Pa še težko delo je imel, po zadnjih raziskavah povprečni izobraženec, katerega materin jezik ni angleški, obvlada ta jezik kot 14-letni angleški šolar.

Strojno prepoznavanje govora je tudi na tapeti. Tipkanje najbrž nikomur ni prijetno opravilo, mimogrede kljuneš mimo, pa je treba nazaj in popravljati. Narekovanje računalniku bo sicer zahtevalo urejene misli in nezmedeno glavo, ampak govoriš pa le sedemkrat hitreje kot tipkaš.

Drugih problemov, ki niso neposredno povezani s pismenostjo, je tudi še kar nekaj. Odprava neinvazivnih metod v medicini že sodi sem. Jemanje krvi za laboratorijske analize, kot ga poznamo danes, mirno lahko postavimo v srednji vek. Koliko trpinov vsak dan zabode igla v žilo, ali tudi skozi in skozi, fizičnih in psihičnih travm teh posegov se nikoli povsem ne rešiš. Izumitelj umetne pijavke, ki ti bo kri vzela tako, da tega skoraj ne opaziš, bo še zaslužnejši od izumitelja telefona in televizije.

Robotika prav tako še čaka na pravi preboj. Ko se bo majhen robot sprehodil po krompirišču in z vseh listkov pobral koloradske hrošče, ne da bi kaj pohodil, bo pa res vsakemu jasno, kaj je ekološko pridelovanje hrane. Da o osebnem robotu, ki bo šel z vami na Triglav, nesel nahrbtnik, pa še lubenico zraven, lepo ves čas na hladnem, na

težjih mestih dal roko in zraven še kaj zabavnega povedal, sploh ne govorimo.

Lahko in varčno prevozno sredstvo. Ivo Boscarol je lansko leto od vesoljske agencije NASA prejel 100 000 ameriških dolarjev nagrade za ultralahko letalo, katerega ena izmed glavnih odlik je, da prazno tehta manj kot potniki, ki potem sedejo vanj. Avto, ki bo prazen tehtal 333 kilogramov in peljal pet oseb s prtljago, je tehnično že izvedljiv, le napravil ga ni še nihče. Zdaj pa se en potnik pelje s tono in več težkim vozilom, varčevanju z vse bolj dragocenim gorivom v pravi posmeh.

Prav nobene nove tehnologije, le zavzetega in vztrajnega navdušenca, ki bi znal potrkati na prava vrata, bi zahtevala dva ukrepa za polepšanje krajine. V njej vsi živimo, po njej potujemo, hodimo, jo obdelujemo, pa bi bilo toliko pogledov nanjo veliko lepših, če bi ji naklonili malo več prijaznosti. Prvi in lažji izmed obeh ukrepov bi bil zakopanje daljnovodov. Kamorkoli se obrneš, na ravninskem svetu in tudi po bolj gozdnati deželi, nikjer ne gre brez daljnovodnih stebrov in žic med njimi. Če bi žice spravili pod zemljo, kot je to že nekaj časa navada v naseljih, bi krajina spet zaslužila svoje ime. Drugi ukrep zadeva pa t. i. letalsko urbanizacijo, ko hiše v krajini niso razporejene v strnjenih naseljih, ampak kot bi jih sejali iz letala. Ni ga večjega veselja, kot postaviti hišo kar najdlje od sosedu, po možnosti sredi nedotaknjene narave. Če ne gre drugače najprej na črno, potem bomo pa stvar že legalizirali. Ko se je pred leti nekaj naših strokovnjakov urbanistične stroke odpravilo na senčno stran Alp, jih je zanimalo tudi, kako se po nemško reče »črna gradnja«. Pa so preseučeni izvedeli, da tega izraza tam sploh ne poznajo. Črni gradenj pač ni bilo. Ena od možnih rešitev problema? Davek na nepremičnine, ki bi bil v razmerju z razdaljo objekta od strnjeneja naselja.

Primož Trubar je bil velik mož, rad se je učil, imel je odprte oči, beseda mu je tekla in znal je najti način, da je lepe ideje, za katere se je splašalo delati, spravil med ljudi. V svojih prizadevanjih ni bil tog, zategnjen in omejen, trudil se je pa še toliko bolj z veseljem, ker nova vera, za katero si je prizadeval, ni bila samo veliko skromnejša od prejšnje, ampak tudi ni nasprotovala življenjskim radostim svojih pastirjev. In takih se nihče pameten ne bi branil, ne takrat in ne zdaj.

Tone Partljič

KONEC GUTENBERGOVE GALAKSIJE IN KONEC KULTURNEGA BOJA ZA PRIMOŽA TRUBARJA?

1. Naš simpozij (ki vsaj v mojem primeru res nima znanstvene dimenzije in, žal, tudi ne raziskovalne narave) ima podnaslov *Slovinci na koncu Gutenbergove galaksije*. Osebnost nisem prepričan, da lahko že kar govorimo o koncu Gutenbergove galaksije, torej tiskanja in branja knjig, četudi seveda ne zanikam moči in obsega interneta. Toda cela ljudstva (Afrika, Azija ...) se borijo za šole, knjige, izobrazbo, torej za tiskano besedo. Pa tudi pri nas so knjižnice zmerom bolj aktivne ... Nekateri starejše generacije pa se še zmerom borijo z internetom in prisegajo na knjigo. Težko torej govorimo o koncu Gutenbergove galaksije, ampak o sobivanju ali o prehodnem stanju med »dobro, staro« knjigo in internetom.

2. Ker pa smo že v Mariboru, velja morda reči še besedo dve o mariborskih protestantih, oziroma o dogodkih v času reformacije in protireformacije ... Najbolj znan dogodek je nedvomno obisk protireformacijske komisije s sedeža sekovske škofije, torej iz Gradca, v začetku januarja 1600, v kateri so bili škof Brenner, sodniki in veliko vojaško spremstvo ... (Zapisana številka je 1000, četudi strokovnjaki menijo, da gre za napako in menijo, da gre za 100 vojakov, ki so spremljali komisijo.) Njihovo delo v stolnici, kamor so 6. januarja zbrali vse odrasle Mariborčane, kajpada zvečine nemške narodnosti, ni rodilo velikih rezultatov in dogodkov, zato pa toliko več dogajanje na Betnavi 8. in 9. januarja 1600. Na Betnavi je bila namreč močna protestantska občina s kapelo, šolo, pokopališčem ... Kot zanimiv dogodek se omenja, da so simbolni znak komisije – vislice, ponoči podžagali in je komisija naslednji dan postavila troje vislic. Komisija je pregnala protestantskega predikanta in ukazala razrušiti kapelo

in šolo in, kar je pravzaprav zelo osupljivo, oskruniti in preorati pokopališče. Graščaku Herbersteinu pa so ostro zagrozili, da mu bodo odvzeli imetje, četudi ni bil prisoten in se je umaknil k somišljenikom plemičem in graščakom v okolici (Fram, Rače, Pohorski dvor). Zanimivo je, da med mariborskimi protestanti, zvečine plemiškega rodu, ni slovenskih priimkov, kaj šele posameznikov kalibra Trubar, Dalmatin, Bohorič, Krelj ... Pač pa je potrebno omeniti, da je leta 1613 prišel v Maribor Tomaž Hren in položil temeljni kamen za salezijanski samostan na prostoru, kjer je danes frančiškanska cerkev.

3. O protestantih in reformaciji imamo na Slovenskem tudi zanimiv prispevek k »slavilni« poeziji, saj je Trubarjev sodobnik protestant Matija Trost napisal štiri zanesene slavilne pesmi v latinščini že kar v letu 1588 v čast Primoža Trubarja; poslovenil jih je Anton Sovre. Zaradi knjig, ki so ob obisku reformacijske komisije gorele tudi na mariborskem rotovškem trgu, da ne govorimo o grmadah v Ljubljani, kamor so Hrenovi sodelavci vozili knjige v ogenj z vozovi, je verski boj na Slovenskem dobil vzdevek kulturni boj, in lahko bi rekli, da se nadaljuje do današnjega dne.

Osamosvojitvena delitev v letu 1991 na »osamosvojitveni Demos« in »kontinuiteto« (ki je le še ena od ideoloških nepotrebnih in tudi netočnih delitev) je z rekatolizacijo in zahtevo po rehabilitaciji domobranstva posegla tudi nazaj vse do Trubarja. Rektor teološke fakultete v Ljubljani dr. Janez Grilj je še pred nekaj leti omalovaževal Trubarjevo literarno delo, rekoč, da so »takrat vsi pisali knjige in da če jih ne bi Trubar, bi jih zagotovo kdo drug«. (To je tako, kot da bi rekli, da naša osamosvojitve nima prave cene zato, ker so se v devetdesetih letih osamosvajali tudi drugi.) Še lani so organizatorji državne proslave ob dnevu reformacije poslali v kulturnem programu na oder rekatolizacijskega škofa Tomaža Hrena in nič protestantov, zlasti ne Trubarja, kar je protestantsko skupnost pripeljalo do revolta in protesta. Jančar je v svoji zadnji kolumni v *Delu* zapisal, da smo s temi pretiravanji prišli tako daleč, da nekateri vidijo v Trubarju nekakšnega predhodnika »rdečih«, drugi pa v Tomažu Hrenu predhodnika »belih« oziroma »črnih«. Z Rimskokatoliško cerkvijo pa je res problem tudi v tem, da kadarkoli ima besedo pri politiki, hoče rehabilitirati

najprej svoje zgodovinske »grešnike«, enkrat Hrena, drugič domobrance itd.

Ker se že iz tega vidi, kako nesmiseln je naš »(ne)kulturni boj«, upam, da se ob letošnji državni proslavi 8. junija ne bo nadaljeval, saj je povsem anahronističen in neproduktiven.

4. Prav zanimivo in polemično zagreto se je kulturni boj razplamtel ob štiristoletnici, torej leta 1908. Med pisatelji sta se v razpravljanje bojevito vključila Anton Aškerc in Ivan Cankar. Aškerc je že leta 1905 napisal pesnitev *Primož Trubar*, ki pa ji umetniško vrednost odreka na primer tudi avtorica Aškerčeve monografije Marja Boršnik. V istem letu ga je v (liberalnem, tudi Aškerčevem) *Ljubljanskem zvonu* napadel Josip Tominšek, kar je vzpodbudilo Aškerca, da je najprej v tej leposlovni reviji, kasneje pa v samostojni brošuri objavil polemičen odgovor z naslovom *Ali je Primož Trubar upesnitve vreden junak*. Mnenje je, da Aškerc s svojo polemiko ni bil prepričljiv in da njegova pesnitev s polemiko vred razkriva prej tedanjega Aškerca kot Trubarja. Še bolj pa je posegel ob štiristoletnici v kulturni boj Ivan Cankar s predavanjima *Ob Trubarjevi štiristoletnici* (na Dunaju) in *Trubar in Trubarjeve slavnosti* (v Trstu). Cankar je odločno izjavil, da bodo Trubarja leta 1908 praznovali predvsem tisti, ki bi ga v njegovem času gotovo izgnali iz Slovenije, saj Slovenija po Cankarju še nikoli ni bila tako »papistična« kot v začetku dvajsetega stoletja. (No, podobno je danes, ko nas je dvakrat obiskal papež in imamo v Rimu svojega kardinala ...) Vendar je Cankar tudi v tej polemiki pokazal odlično poznavanje zgodovine. Njegova trditev v *Hlapcih* štiri leta kasneje je bolj pretirana, vendar je literarna, saj Jerman pravi, da se ukvarja z zgodovino slovenskega naroda in da pravkar študira obdobje reformacije: »Takrat so na Slovenskem pobili polovico poštenih ljudi, druga polovica je pobegnila. Kar je ostalo, je smrdljiva drhal in mi smo vnuki svojih dedov ...« Ali je tudi zaradi tega stavka nekdanji slovenski metropolit in današnji kardinal Franc Rode tako skritiziral Cankarjeve *Hlapce*?

5. V Trubarju je Rimskokatoliška cerkev dolga stoletja videla le krivoverca. V času, o katerem govorimo, torej leta 1908, je morda izražala svojo nejevoljo nad njim že bolj spravljivo, vendar je tedaj poudarjala (Janez Evangelist Krek, Matija Prelesnik, celo Franc Ko-

vačič), da je s svojim protestantizmom utiral pot pangermanizmu, saj da ga slovenščina ni zanimala, le tuja vera, »Tomaž Hren pa je ljubil slovenščino«, torej bi brez protireformacije izginili ...

Polemika in kulturni boj (poleg polemike o Trubarjevi vlogi se je bila tudi bitka »za Cankarjevo podobo« med socialisti in klerikalci) sta se prenesla v trideseta leta 20. stoletja, ko Josip Gruden in Franc Terseglav, na primer, pišeta o Trubarju bolj pozitivno in ga razglašata predvsem za kulturnega delavca ...

Če ga je zviška še pred leti odpravil dr. Janez Grilj, pa je očitno drugi koncil v Rimu v prinesel le spravljivejše tone v sodelovanju rimskokatoliške vere z drugimi verskimi skupinami, torej tudi s protestanti. O tem je precej pisal tudi mariborski škof Vekoslav Grmič, njegov kolega v škofiji dr. Jože Rajhman pa je sploh pomemben raziskovalec protestantske književnosti in dela Primoža Trubarja. (Ko so konec junija v Vidmu ob Ščavnici odkrivali spomenik dr. Grmiču, ga je v svojem govoru predsednik države dr. Türk primerjal celo s Trubarjem.)

Omeniti velja, da je sedanji slovenski nadškof dr. Alojz Uran blagoslovil avtobuse, ki so se v jubilejnem letu odpeljali s katoličani v Tübingen in Derendingen v Nemčijo po Trubarjevih poteh.

Tudi proslava 8. junija, kjer je bil strpen in zgodovinsko zanesljiv govornik kulturni minister prof. dr. Vasko Simoniti, je dala slutiti, da so ob Trubarjevi petstoletnici legendarni in anahronistični »kulturni boj« ne bo poglobljaj, če se mu že ne znamo v celoti izogniti. Danes Rimskokatoliška cerkev ponuja spravljivejšo in zanjo prav častno mnenje o reformaciji, da je namreč okoli leta 1515 sama začela z reformami, ki so bile potrebne zaradi številnih napak duhovščine, da je Martin Luther najprej sodeloval v tej reformi, a je potem »na žalost« tako zaostрил svoja stališča, da je prišlo do ločitve ... To je bolj spravljiva verzija zgodovine, če vemo, da je v Trubarjevem času divjala škalkaldska vojna (1546–47) med nemškimi protestanti in katoliškim habsburškim cesarjem ... Tudi stališča »Trubarjeve strani«, da o Tomažu Hrenu ne gre govoriti le negativno, »saj Trubarjevih knjig ni požigal, ker so bile slovenske, ampak, žal, krivoverske«, daje slutiti nekakšno diplomatsko zatišje, če že ne napredek. Upajmo, da ob kaki drugi obletnici ali delu ne bomo znova izkopal »sekire« kulturnega

boja ali Mahničevih delitev, ki ni ničesar bolj sovražil kot slogo med Slovenci.

Vsekakor pa nam zaradi praznovanja 500. obletnice Trubarjevega rojstva doslej ni treba biti nerodno.

P. S.

1. Če je internet medij, kjer avtorstva niso tako trda in »zadrta« in gre samo za virtualno ponudbo vseh mogočih informacij, tudi različnih ali polemičnih stališč, vse to okoli Trubarja in reformacije ni tako izzivalno in agresivno kot v knjigah.

2. Še vedno pa nimamo dokončanih in objavljenih Trubarjevih *Zbranih del* v obliki knjig (Guttenbergove galaksije), pa tudi ne v internetni obliki, čeprav velja, da se za zdaj največji literarni spomeniki kljub vsemu najbolj varno hranijo v obliki knjig.

Franci Pivec

JEZIKI NA INTERNETU

Raznoverstnost jezikov, ki pomeni skoraj isto kot raznoverstnost kultur, je vprašanje, ki zagotovo zasluži enako pozornost kot biotska raznoverstnost. (Smith, 2001.) Žal ni tako in Unescova *Deklaracija o kulturni raznoverstnosti* iz leta 2001 (prevedena v 328 jezikov!) nima potrebne odmevnosti. Redki se zavedajo, da od 6000 ali 7000 jezikov, kolikor jih danes še živi, vsakih štirinajst dni eden utihne za vedno. Le nepoučeni so lahko prepričani, da Evropa pri tem ni udeležena – blagohotno pozabljajo, koliko jezikov je umrlo v Evropi in koliko jih Evropejci pokopljejo po svetu.

John Paolillo (2005) je izračunal indeks jezikovne raznoverstnosti, ki zajema večino jezikov, ki so danes v rabi na določenih območjih. Indeks raste od popolne jezikovne homogenosti (indeks 0) navzgor:

Območje	Število jezikov	Indeks raznoverstnosti
ZDA	170	0,78
Vzhodna Azija	200	4,45
Južna Azija	661	29,80
Južna Amerika	930	30,50
Evropa	364	32,44
Jugovzhodna Azija	1317	37,66
Oceanija	1322	46,57
Afrika	2390	185,68

Dejstvo je, da t. i. »masovni« jeziki zajemajo le polovico človeštva, druga polovica pa govori množico t.i. »redkih« jezikov, teh pa bo po oceni Davida Crystala (2000) leta 2050 le še polovica od današnjega števila.

Informacijska in komunikacijska tehnologija ni kulturno nevtralna, ampak izhaja iz ameriške kulturne tradicije, ki jo na odkrit ali prikrit način tudi uveljavlja. O tem na računalniških šolah ne govorijo. Zožitev problema »digitalne ločnice« zgolj na vprašanje dostopnosti informacijske in komunikacijske tehnologije je zavajajoče. Pozablja se, da govorimo o komunikaciji, te pa brez rabe jezika domala ni.

Snovalci interneta so izhajali iz romantičnih predstav o vsesplošni globalni povezanosti ljudi, problem jezika pa so pri tem enostavno preskočili. Po potrebi so se sklicevali na popolno decentraliziranost svetovnega spleta, ko nihče ne more nikomur ničesar vsiliti. Načelno je res, da interneta nihče ne nadzoruje, v praksi pa o njegovi uporabi kar bistveno odločajo:

- telekomunikacijski monopoli in oligopoli, ki imajo glede jezika kar oprijemljive usmeritve;
- multinacionalke za proizvodnjo strojne in programske opreme, za katere je jezik vprašanje podjetniške ekonomike;
- mednarodna telesa in konzorciji, ki se dogovarjajo o upravljanju in standardizaciji interneta (ICANN, DNS, RIPE, W3C, Unicode, ISO itn.) in pri tem deklarativno sledijo Unescu, praktično pa dajejo prednost angleščini.

Tudi vlade se glede tega obnašajo različno: ene podpirajo, druge pa onemogočajo jezikovno raznovrstnost v lastnih državah.

Jezik, ki ga govorimo (predvsem materinščina), je najbolj popoln vmesnik, kar jih obstaja, zato tudi digitalna komunikacija nikakor ne more mimo njega. To je za nekatere nedoumljivo, zato se dogaja, da posamezni deklarirani nosilci »nove ekonomije« globoko podcenjujejo pomen kulture. V študijah, ki obravnavajo vzporednice med današnjim prehodom na internet in nekdanjim prehodom na tisk, se običajno močno poudarja ozadje verskega spora, redki pa omenjajo, da je bilo od šestih milijonov knjig, ki so izšle med letoma 1518 in

1546, več kot 80 % natisnjenih v materinščini in ne v takrat »uradni« latinščini (Schultze, 2001).

Žal tudi znanstveniki niso brez greha, ko gre za vprašanje materinščine. Najprej moramo sicer priznati, da celo 90 % jezikov sploh nima znanstvene leksike in v takih primerih znanost v materinščini ni možna. Preostali jeziki pa so glede tega tudi različno razviti, odvisno od investiranega prizadevanja. Mnogim je razvoj lastne znanstvene terminologije zapravljanje časa in se raje odločijo za komunikacijo v jeziku, ki je to že razvil. Prav to je odločilno, da 80–90 % ključnih naravoslovnih ter 74–82 % ključnih družboslovnih in humanističnih časopisov (po kriterijih institucij za indeksiranje) izhaja v angleščini. Posledice lepo ilustrira naslednji primer: romanske jezike govori 27,5 % svetovne populacije, v prej omenjene znanstvene časopise pa znanstveniki iz teh govornih področij prispevajo manj kot 10 % vsebin. Zadnje čase se vrstijo ostri očitki skandinavskim znanstvenikom, ki so v prid angleščine močno zanemarili znanstvene besednjake v materinščini (Nilsson, 2005). Svetovni splet so si naredili znanstveniki za svojo rabo (CERN) in ni čudno, če so pri njem vidni tudi njihovi problematični pogledi o rabi jezika.

Za zasnovno in uresničevanje jezikovne politike na internetu so potrebni kazalci o stanju jezika. Odgovornost za razvoj takšnih kazalcev bi seveda pripisali akademskim ustanovam, a paradoksalno se v resnici vsi zanašajo na komercialne organizacije (npr. Global Reach ali Jupiter Research), ki jih jezik zanima v sklopu tržnih raziskav. Zato tudi ne preseneča, da so podatki o stanju jezika na internetu neredni in se hudo razhajajo. To je posledica zelo različnih in slabo utemeljenih metodologij merjenja.

Global Reach (2005) ugotavlja število uporabnikov interneta po jezikovnih skupinah in za leto 2005 podaja naslednjo sliko:

Angleško govoreči uporabniki	300 milijonov
Kitajsko govoreči uporabniki	220 milijonov
Japonsko govoreči uporabniki	105 milijonov
Špansko govoreči uporabniki	80 milijonov
Nemško govoreči uporabniki	70 milijonov
Francosko govoreči uporabniki	50 milijonov

Italijansko govoreči uporabniki	45 milijonov
Korejsko govoreči uporabniki	40 milijonov
Portugalsko govoreči uporabniki	35 milijonov
Ostali neangleško govoreči uporabniki	200 milijonov

Če ničesar drugega, ta slika kaže, da preplah, češ da se je uveljavila popolna prevlada angleško govorečih uporabnikov interneta, ni utemeljena.

Bolj zgovorne so raziskave o dejansko uporabljenih jezikih na internetu, ki pa so povezane z velikimi metodološkimi težavami. Kaj sploh meriti? Najpogosteje se meritve usmerijo na iskalnike glede na jezik, v katerem delujejo. Za OCLC (največji knjižnični informacijski sistem na svetu) to niso bili dovolj ciljani podatki, da bi jih lahko uporabili pri svojem trženju. Zato je Edward O'Neill (2003) raje uporabil metodo vzorca spletnih strani. Za leto 1999 je dobil naslednjo sliko o jeziku spletnih strani:

Strani v angleščini	72 %
Strani v nemščini	7 %
Strani v francoščini	3 %
Strani v japonščini	3 %
Strani v španščini	3 %
Strani v kitajščini	2 %
Strani v italijanščini	2 %
Strani v portugalščini	2 %
Strani v holandsščini	1 %
Strani v finščini	1 %
Strani v ruščini	1 %
Strani v švedščini	1 %
Strani v drugih jezikih	2 %

Sedaj vemo, od kod vsem znani podatek o tričetrtinski prevladi angleščine na internetu, ki se »reciklira«
že deset let in ob katerem nihče ne pomisli, da je imel OCLC tudi komercialni interes dokazati, kako z njihovim vztrajanjem pri angleščini ni nič narobe. Dvom pa

bi bil utemeljen tudi iz razloga, ker je O'Neill zajel metodološko zelo reven vzorec 2229 strani z interneta, ki je takrat obsegal že več kot 2 milijardi strani.

Daniel Pimienta (2005), znano ime protiglobalizacijskega gibanja, je nekaj let pozneje izpopolnil metodologijo vzorčenja in v raziskavi FUNDREDES je dobil naslednje podatke:

jezik	1998	2003
angleščina	75 %	45 %
nemščina	?	7 %
španščina	3 %	5 %
francoščina	3 %	3 %
italijanščina	1 %	2 %
portugalščina	0,5 %	1 %
ostali jeziki	13 %	37 %

Tudi Pimientova raziskava pa ni mogla zajeti »nevidnega« interneta, kjer je raznovrstnost jezikov še bistveno večja. Primerjava za petletno obdobje pokaže kar izrazite spremembe in opozarja na hudo zmoto tistih, ki fatalistično pristajajo na prevlado angleščine, ne da bi sami kaj naredili za materinščino. O podobnih spremembah govorijo tudi mnoge druge raziskave, npr. v Indiji, kjer se je na območju jezika pandžabi (punjabi) leta 1996 na internetu uporabljala izključno angleščina, leta 2006 pa sta jo prehiteli tako hundujščina kot pandžabščina. Primeri Kanade (Québec), Katalonije in drugih kažejo, da je z načrtnostjo mogoče doseči bistvene premike. Ni pa jasno, ali je mogoče zajeziti tudi vdiranje angleščine v pogovorni jezik, pri čemer pa ni mogoče vse krivde naprtniti internetu.

Zelo dobro bi bilo, če bi jeziki z majhnim številom govorcev v internetu ne videli le grozečega pohoda »velikih« jezikov, ampak tudi priložnost za lastno uveljavitev, saj gre za učinkovitejši in cenejši medij od tiska. Problem je, če za to ni ne volje (beri: organizacije) in ne potenciala (beri: ustvarjalne sile).

Posebno težavo pomenijo pisave na internetu. Američani so standard so svojo potrebo objavili že konec petdesetih – njihov ASCII

(American Standard Code for Information Interchange) in njihovih 128 znakov mnogi še vedno jemljejo kot »zakon«. ISO je precej kasneje sprejela standard Latin-1, ki ima 256 znakov in upošteva bistveno več jezikov. Vseobsežen je BMP (Basic Multilingual Plan), ki vsebuje kar 65 536 znakov, s katerimi naj bi zadostili prav vsem jezikom.

Pri uveljavljanju slovenščine na internetu moramo biti pozorni na naslednje vidike:

- DOSTOPNOST: potrebna je infrastruktura, ki pa poleg tehničnih naprav zajema tudi slovensko tipkovnico, standardizirano pisavo, slovarje in geslovnike, verifikatorje pravopisa, internetne domene v slovenščini, strojno prevajanje; potrebne so razumne tarife glede na socialne razmere, saj je socialna ločnica povsod odločilnejša od tehnološke; in potrebna je funkcionalna pismenost vseh.

- UPORABA: usposobljenost uporabnikov se ne nanaša zgolj na tehniko, ampak tudi na družbeni vidik – pravi stebri informacijske družbe so etika, znanje in participacija, kar vse temelji na materinščini.

- OBVLADANJE TEHNOLOGIJE: obstoječe usposabljanje za IKT v Sloveniji je obsežno in drago, ni pa učinkovito in ne doseže večine, zato so potrebne korenite spremembe v šolah, knjižnicah, javni upravi, NVO in drugod.

- RAZUMEVANJE POMENA: prevladuje »zabavni« pogled na IKT, ki računa s pasivnimi potrošniki, zato je tudi vprašanje slovenščine postransko; še posebej mlade ljudi je treba pritegniti v aktivno ustvarjanje digitalnih vsebin, pri čemer bodo skrbeli tudi za materinščino.

- DRUŽBENA KRITIČNOST: neprepoznani so kulturni in etični vplivi IKT, zato informatiki sploh ne razumejo pomena kulturne identitete v informacijski družbi in je zanje moteč nefunkcionalen element.

- INOVATIVNOST: informacijska družba je nova paradigma, ki odstira drugačne poglede na svet, kar je samo po sebi vzpodbuda za inovativnost, toda le ob pogoju, da uporabnik lahko soustvarja IKT, zaradi česar potrebuje odprto kodo.

– RAZVOJNA STRATEGIJA: internet so široko odprta vrata za povezovanje ustvarjalnih potencialov na vseh področjih, za kar so potrebna »lokalizirana« (poslovenjena) orodja in politične razmere, ki sprejemajo najširšo participacijo – brez tega se Slovenija ne bo uvrstila med evropska razvojna jedra.

VIRI, LITERATURA

- Capurro, R. & al. (ur.) (2005): Localizing the Internet. Ethical Issues in Intercultural Perspective. Schriftenteiche des ICIE, zv. 4. München: Fink Verlag
- Crystal, D. (2000): Language Death. Cambridge: Cambridge Univ. Press
- Eisenstein, E.L. (1993): The Printing Revolution in Early Modern Europe. Cambridge: Cambridge Univ. Press
- Global Reach (2005): Global internet statistics by language. Online marketing information <http://global-reach.biz/globstats/index.php3>
- Hauben, M. (1995): The Expanding Commonwealth of Learning: Printing and the Net. <http://www.columbia.edu/~rh120/ch106.x16>
- Nilsson, H. (2005): Perte de domaine, perte de fonctionnalité: indicateurs et enjeux. <http://www.aif.asso.fr/presentation.htm>
- Paolillo, J. (2005): Language Diversity an the Internet, v: J. Paolillo & al. Measuring Linguistic Diversity on the Internet. Montreal: Unesco Institute for Statistics
- Pimienta, D. (2005): Linguistic Diversity in Cyberspace – Models for Development and Measurement. V: J. Paolillo & al. Ibid.
- Schultze, J. Q. (2001): Going digital – will internet have as much influence as the printing press. http://www.findarticles.com/p/articles/mi_m4_118/ai_70368686/print

Matjaž Mulej

PRIMOŽ TRUBAR IN INTERNET Z VIDIKA INOVIRANJA

Nisem specialist niti za informatiko niti za Primoža Trubarja niti za protestantizem, pač pa me pojava, zajeta v naslovu tega posvetovanja in zato tudi tega diskusijskega prispevka, pritegujeta z vidika moje ožje stroke – teorije sistemov in inoviranja. To pomeni, da mi gre za kar se da celovito obravnavanje tako zapletenih pojavov, kot so invencijsko-inovacijski procesi. V tej luči imata Primož Trubar in internet, pravzaprav njegovi avtorji in uresničevalci, veliko skupnega.

Inovacija je namreč po sodobni mednarodno uradni definiciji *Vsaka novost, koristna po praksi njenih uporabnikov* (EU, 1995, str. 4). Nastane, če avtorji upoštevajo celoten splet pogojev iz Prikaza 1. Torej se morajo ravnati po Prikazu 2 čim bolj celovito, a popolna celovitost ni izvedljiva. Zato smo 24 let po prvi objavi pojma dialektični sistem (Mulej, 1974) objavili zakon zadostne in potrebne celovitosti (Mulej, Kajzer, 1998). Njegovo doseganje podpira sistemsko razmišljanje, ki smo ga povzeli v Prikazih 3, 4, 5 (Mulej idr., 2008 in prej, od Mulej, 1974, 1979 dalje). Povezavo med dovolj celovitim opazovanjem, doje-manjem, razmišljanjem, čustvenim in duhovnim življenjem, odloča-njem in delovanjem priznava tudi Evropska unija (EU, 2000), kot kaže Prikaz 6. Vloga Primoža Trubarja in avtorjev interneta se da videti v Prikazu 7.

INOVACIJA = (invencija X podjetnost in podjetništvo X celovitost X upravljanje in vodenje X sodelavci X kultura X dobavitelji X odjemalci X konkurenti X družbeno okolje X naravno okolje X slučajni dogodki / sreča)

Prikaz 1: Enačba pogojev za nastanek inovacije

←—————→		
<p>Enostranskost z omejitvijo na en sam izbrani vidik – miselno sliko</p>	<p>Dialektični sistem (= omrežje), ki povezuje vse bistvene in samo bistvene vidike v miselno in/ali čustveno sliko o obravnavanem pojavu, ki ustreza zakonu zadostne in potrebne celovitosti in zato dovolj zreducira redukcionizem, da omogoča dovolj stvarno obravnavo.</p>	<p>Popolna celovitost z omrežjem čisto vseh vidikov – miselnih slik</p>

Prikaz 2: *Razlika med (1) navidezno, (2) potrebno in zadostno ter (3) popolno celovitostjo*

<p>Sistemsko razmišljanje je način razmišljanja, ki</p> <ul style="list-style-type: none"> • upošteva in postavlja v ospredje pozornosti soodvisnost(i), • je povezovalno razmišljanje, ki tvori mostove med specialisti, • e spodbija niti ne razveljavlja pomena specializacije, ampak jo dopolnjuje s sodelovanjem med specialisti, da bi vodilo k sinergijam, • ne prikriva dejanske kompleksnosti niti kompliciranosti, da ne bi pretirano poenostavljanje vodilo v spreglede in zato v zapletene posledice.

Prikaz 3: *Sistemsko razmišljanje – kratka opredelitev*

<p>Celovitost zajema razmislek, odločitev ali dejanje, ki zajema hkrati:</p> <ul style="list-style-type: none"> (1) <i>celoto (sistemnost),</i> (2) <i>dele (sistematičnost),</i> (3) <i>odnose (soodvisnost, dialektičnost, interdependenco) in</i> (4) <i>realističnost (bližino stvarnosti, materialističnost),</i> <p>kot sistem, tj. splet, vse hkrati in prepleteno, soodvisno in z medsebojnimi vplivi.</p>

Prikaz 4: *Opredelitev celovitosti po dialektični teoriji sistemov*

Sistemsko razmišljanje je taka praksa razmišljanja, ki bolj upošteva obravnavani pojav kot celoto (z okoljem) in manj njegove posamične dele (kot samostojne).

Bolj upošteva dejansko zapletenost, kot se ji umika s pretiranim poenostavljanjem delovanja, ker slednje večinoma nima enostavnih, ampak zapletene posledice, saj povzroča, da človek spregleda kaj bistvenega.

Z upoštevanjem zapletenosti podaja sistemsko razmišljanje podlago za posplošitev v teorijo sistemov in potem temelji na teoriji sistemov (izrecno, vidno, ali neformalno).

Teorija sistemov je veda o poznavanju zapletenih pojavov in o metodah njihovega obravnavanja – razmišljanja, razumevanja in obvladovanja. Je torej epistemologija in metodologija.

Ukvarja se s pojavi, katerih zapletenost nastaja kot kompleksnost zaradi soodvisnosti med njihovimi sestavinami. Zaradi nje nastajajo med njimi medsebojni vplivi, ki povzročajo, da nastajajo nove lastnosti pojava kot celote, ki jih je mogoče le delno in bolj ali pa manj (ne)zanesljivo predvidevati vnaprej.

Po svoji konkretni naravi so obravnavani pojavi lahko katerekoli vrste. Zato je teorija sistemov uporabna v kateri koli specialni stroki in situaciji, toda svoje izvirno poslanstvo izpolnjuje predvsem kot most za njihovo medsebojno, medstrokovno sodelovanje.

Teorija sistemov med drugim razvija vrednote nadstrokovnosti, ki omogočajo, da meje med strokami ne izključujejo sodelovanja, četudi ne nehajo obstajati.

Zato razvija tudi vrednote / etiko soodvisnosti, voljo in sposobnost specialistov za medstrokovno sodelovanje.

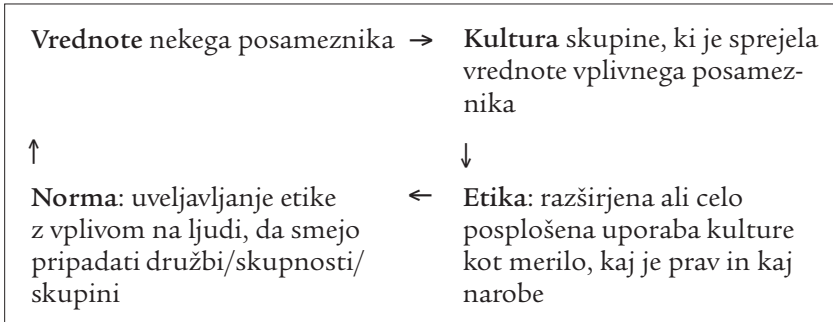
Razvija in uporablja tudi pripomočke, ki nas bližajo celovitosti.*

**Prikaz 5: Sistemska razmišljanje in teorija sistemov –
povzetek lastnosti**

- * François (2004) je v Enciklopediji pokazal, kako veliko variant teorije sistemov in kibernetike je danes nadomestilo in dopolnilo nekdanjo edino – splošno teorijo sistemov. Zato raznim avtorjem pojem sistemska razmišljanje utegne pomeniti kaj zelo različnega od drugih.

The Action Plan [First Action Plan for Innovation in Europe, 1996, based on Green Paper on Innovation, 1995] was firmly based on the 'systemic' view, in which innovation is seen as arising from complex interactions between many individuals, organizations and environmental factors, rather than as a linear trajectory from new knowledge to new product. Support for this view has deepened in recent years.

Prikaz 6: *Sistemsko razmišljanje o inoviranju po definiciji EU (2000, str. 6)*

Prikaz 7: *Soodvisnost vrednot, kulture, etike in norm*

Primož Trubar je po vsem, kar sem o njem utegnil prebrati in slišati, v luči povzete teorije vzoren inovator. Enako najbrž velja za avtorje in podjetnike, ki so spravili internet v življenje in v svetovno rabo. Lahko bi jim pripisali naslednje bistvene lastnosti, ki so v Evropi redkeje kot v Ameriki, v Sloveniji pa še redkeje kot drugod po Evropi. Sovpadanje velike gospodarske krize okrog 1870 je namreč sovpadlo z razmahom ameriškega gospodarstva po državljanski vojni 60. let 19. stoletja. V naslednjih 4 desetletjih se je iz Slovenije izselilo 20 % vsega prebivalstva (Enciklopedija, 1964, p. o Slovencih), iz Nemčije in Anglije pa 3–3,5%. Šli so seveda podjetni, ostali rutinerji. (Podrobneje v Mulej, 2006.)

Primož Trubar je, kot slišim, združeval naslednje lastnosti:

- samostojne zamisli,
- premagovanje odporov,
- podjetno uveljavljanje zamisli,
- spretno izmikanje oviram,
- težnja koristiti uporabnikom,
- vizija, da ustvarja nekaj bistvenega in novega, celo korenito novega,
- spretno sodelovanje s potrebnimi partnerji,
- protest zoper utečeno prakso, ki je veljala za edino pravo, a ni bila nujno edina možna praksa,
- uporaba novih tehnoloških in družbenih možnosti, da uveljavi svojo zamisel.

Podobno velja za avtorje interneta. Oni so vplivali, ne internet, ki je le sredstvo za človeško uporabo.

V obeh primerih gre za dolgoročno, korenito in resnično inovacijo s širokim obzorjem in vplivom avtorjev, ne le za navidezno ali celo pravno in moralno sporno, kot slišimo in vidimo v številnih primerih. Upoštevajmo pri tem podatka, da inovacija nastane po podatkih patentnega urada ZDA iz enega samega odstotka sprejetih, uradno priznanih patentov in iz manj kot petih odstotkov inovacijskih projektov velikih podjetij. V celoti torej ni normalno uspeti, a brez inoviranja se da uspeti še manj. Trubarju in avtorjem interneta je uspelo.

Še več, uspela jim ni kar neka tehnološka inovacija, ampak inovacija kulture, etike in norm obnašanja. Ni sicer dovolj celovito, če rečemo, da je nastala informacijska družba, ampak bi bilo celovitejše reči, da je nastala informacijska sestavina inovativne družbe – v primeru interneta takoj, v primeru Primoža Trubarja šele v več stoletjih. Informacija pač – celoviteje gledano – ni zgolj elektronsko tehniško vprašanje in tema, ampak izraža vsak vpliv, torej so informatiki tudi knjigovodje, knjižničarji, tržni in drugi raziskovalci, starši ob vplivanju na otroke, brani pisci itd.

Trubarju je knjiga bila informacijsko komunikacijsko sredstvo za vpliv na ljudi, da so sprejeli novo vero in se začeli zavedati svoje narodnosti, ki je postopno postala tudi nacionalnost in država s svetovno uradnim jezikom (in zdaj menda s 40 ambasadami v Ljub-

ljani). Internet pa je postal informacijsko komunikacijsko sredstvo za hitro obveščanje mnogih, ki ga tudi sam uporabljam redno, četudi delno in še vedno raje posežem po knjigi. A to je že druga zgodba.

VIRI, LITERATURA

- Enciklopedija (1964): Slovenci. V: Enciklopedija leksikografskog zavoda. Zagreb: Jugoslovenski leksikografski zavod.
- EU (1995): Green Paper on Innovation. Draft. December 2005. European Commission. <http://www.cordis.lu/cordis/grnpaper.html>
- EU (2000): Communication from the Commission to the Council and the European Parliament: Innovation in a knowledge-driven economy. Commission of the European Communities, Brussels, xxx COM(2000) 567 final.
- François, C., ed. (2004): International Encyclopedia of Systems and Cybernetics. 2nd edition. München: K. G. Saur Verlag.
- Mulej, M. (1974): Dialektična teorija sistemov in ljudski reki. *Naše gospodarstvo*, 21, 3-4, 207-212.
- Mulej, M. (1979): Ustvarjalno delo in dialektična teorija sistemov. Celje: Razvojni center.
- Mulej, M. (2006): Zakaj v Sloveniji še ni dovolj inoviranja – gospodarsko in kulturno razvojni razlogi = Why Slovenia has not reached a sufficient level of innovation – reasons of economic and cultural development. *Naše gospodarstvo*, 52, št. 3-4, 39-48.
- Mulej, M. in soavtorji (2008): Invencijsko-inovacijski management z uporabo dialektične teorije sistemov (podlaga za uresničitev ciljev Evropske unije glede inoviranja). Ljubljana: Korona plus. D.o.o. Inštitut za inovativnost in tehnologijo.
- Mulej, M., Kajzer, Š. (1998): Ethics of Interdependence and The Law or Requisite Holism. V: Rebernik, M., Mulej, M., eds. (1998): STIQE '98. Proceedings of the 4th International Conference on Linking Systems Thinking, Innovation, Quality, Entrepreneurship and Environment. Maribor: Institute of Systems Research Maribor et al.
- Nussbaum, B., Berner, R., Brady, D. (2005): Special Report. Get Creative! How to Build Innovative Companies. And: A Creative Corporation Toolbox. *Business Week*, 8/15 August: 51-68.
- Nussbaum, B. (2006): In inside innovation. Attachment to *Business Week*, June.

JEZIKI, IDENTITETE, PRIPADNOSTI
MED SREDIŠČI IN OBROBJI

LJUBLJANA

*Mednarodni znanstveni simpozij v Ljubljani 5.–7. junija 2008,
organizatorja Znanstveno-raziskovalni center Slovenske akademije
znanosti in umetnosti in Slovenska akademija znanosti in umetnosti*

Objavljamo prispevek Ericha Brynerja iz Basla.

Erich Bryner

TEOLOŠKI MOTIVI V SVETOPISEMSKIH PREVODIH PRIMOŽA TRUBARJA

V 16. stoletju je bilo v Zürichu zelo dobro znano, da je Primož Trubar kot prevajalec *Nove zaveze* opravil odlično delo. Heinrich Bullinger, naslednik vodje züriške Cerkve Zwinglija, mu je izkazal najvišje priznanje. V svojem pismu z dne 10. oktobra 1557 mu je napisal: »Z vsemi močmi te rotim, da vztrajaš v tako zelo sveti in koristni stvari. Kajti kaj lahko narediš koristnejšega, kot ljudem, ki doslej niso poznali odrešilnih besed in dejanj našega Odrešenika in njegovih nadvse pravih naukov, omogočiš njihovo branje? Dvomim, da lahko v današnjem času narediš še kaj večjega.«¹ Toda Trubarjevo delo ni bilo preprosto. Težava, ki jo je moral premagati, je bila v tem, da ni znal hebrejščine in le zelo malo grščine, zato je moral prevajati *Sveto pismo* iz latinskega, nemškega, italijanskega in češkega jezika, po drugi strani pa takratna slovenščina še ni bila knjižni jezik in tega je bilo treba najprej ustvariti. Trubar je v predgovorih k svojim izdajam *Svetega pisma* dostikrat poročal, s kakšnimi težavami se je srečeval, dokler jezik ni bil tako dober, razumljiv in koristen, da je tudi še tako preprost slovenski kmet lahko razumel evangelij, zgodbo apostolov in pisma *Nove zaveze*. Pri tem je marsikatero stvari zelo dobro rešil, zato je za slovenski jezik in književnost enako pomemben kot Martin Luther za nemški in Gáspár Károlyi za madžarski jezik.²

Trubar je veliko razmišljal o načelih svojega prevajalskega dela in – denimo v predgovorih svojih izdaj – zagovarjal svoje delo, razkril

1 Bullinger Trubarju, 10. oktobra 1557, citat v: Mirko Rupel: H korespondenci Trubar-Bullinger, Slavistična revija III, Ljubljana 1950, 150.

2 Članek *Bibelübersetzungen*, v: Religion in Geschichte und Gegenwart, 4. naklada, knjiga 1, Tübingen 1998–2007, 1487–1515, zlasti 1499 sl. in 1509.

svoje motive in namene. V teh predgovorih smo priča jasno in širše razmišljajočemu teologu. Pri prevajanju *Svetega pisma* so Trubarja in njegova sodelavca v Biblijskem zavodu v Urachu Antuna Dalmato in Stipana Konzula vodili predvsem štirje glavni motivi:³

1. Prevod *Svetega pisma* je orodje za oznanjenje evangelija in seznanjanje z njim je vsesplošna dolžnost kristjana. Vsak naj bi v svojem maternem jeziku slišal evangelij, bral *Sveto pismo*, slavil bogoslužje in molil. Tudi preprosto ljudstvo mora razumeti oznanjenje. To je bila osnovna želja reformacije nasploh. Trubar je želel to storiti za svoj narod.

2. Trubar in njegova sodelavca so »ubogemu slovenskemu ljudstvu« in hrvaškemu ljudstvu posvečali posebno pozornost. Trubar je opravil obsežno jezikovno ustvarjalno delo za Slovence. Zaradi turških vpadov, ki so neposredno ogrožali krščanski svet, je bila reformacija s svojimi pridigami v ljudskem jeziku, svetopisemskimi besedili in teološkimi spisi v jeziku ljudstva po njegovem mnenju za južne Slované tudi izrednega političnega pomena. Religija in narod, teologija in politika so bili v njegovih konceptih tesno povezani.

3. Trubar in drugi reformatorji so bili povsem prepričani, da se bliža konec sveta.⁴ Iz eshatološke zavesti je črpal močne impulze v

3 Ernst Benz, *Hans von Ungnad und die Reformation unter den Südslaven*, v: isti, Wittenberg und Byzanz. Zur Begegnung und Auseinandersetzung der Reformation mit der östlich-orthodoxen Kirche, Marburg 1949, 152–179.

4 Tudi to je razvidno iz korespondence med Trubarjem in Bullingerjem: Bullinger je leta 1557 Trubarju poslal svoje kratko delo *De fine seculi et iudicio venturo Domini nostri Iesu Christi*, Basilea 1557, ki vsebuje interpretacijo odlomkov *Svetega pisma* o koncu sveta. V daljšem naslovu je zapisano, da so v tej knjižici »razložene besede našega Odrešenika (Mt 24) o koncu sveta in poslednji sodbi, nato besede iz Dan 7 o močno zapleteni vladavini papeža in njenega konca ter na koncu besede apostola 2, Tim 3, o nevarnostih zadnjega časa in obstojnosti in obsežnosti *Svetega pisma*«. Trubar se je Bullingerju na koncu svojega pisma z dne 10. julija 1557 zahvalil in omenil, da je oba govora, »2 orationes De fine seculi«, uporabil v svojih pridigah (Trubar Bullingerju, Kempton, 10. julij 1557, Zürich, Mestni arhiv E II 345, 431). Isto leto je Bullinger objavil svojih 100 pridig o apokalipsi: *In apocalypsim Iesu Christi revelatam quidem per angelum Domini, visam vero vel exceptam atque conscriptam a Ioanne apostolo & evangelista, Conciones centum*, Basilaee 1557.

borbi proti obema najhujšima sovražnikoma krščanstva, proti papežu in Turkom, kot je to za Luthrom in drugimi reformatorji ocenil tudi Trubar. Prevodi *Svetega pisma* naj bi bili namenjeni misijonu med slovanskimi narodi, ki pravega evangelija še niso poznali (med njimi tudi Rusini in Moskoviti), vendar tudi misijonu za boj proti Turkom.

4. Posebno zanimiva je Trubarjeva teološko utemeljena *jezikovna in prevajalska teorija*: Raznolikost jezikov in jezikovna zmešnjava, ki je bila od Boga poslana kot kazen za gradnjo babilonskega stolpa (1Mz 11), postane s prihodom Svetega duha na binkoštni dan (Apd 2) orodje Svetega duha in orodje za vzpostavitev Božjega kraljestva, kot so v *Stari zavezi* napovedovali preroki (Joel 3 in drugi).

V nadaljevanju bom natančno obdelal vse štiri točke.

Osrednja Trubarjeva teološka misel je strnjen sinopsis glavnih sporočil *Stare in Nove zaveze* o stvarjenju, izvirnem grehu in odrešenju. To je razvidno že iz dolgega naslova celotne izdaje *Nove zaveze* (1581–1582), v katerem je nakazal razmerje med obljubo in izpolnitvijo: »*Ta celi Novi testament našiga Gospudi inu Izveličarje Jezusa Kristusa (...) vtim je tiga stariga Testamenta dopolnene, Summa inu prava Izlaga (...)*«⁵ V nemškem predgovoru izdaje prvega dela *Novega testamenta* (1557) je Trubar opredelil svoj obsežni slovenski predgovor, ki vsebuje celoten verski nauk, in zapisal: »V njem govorim tudi o tem, kako je bil ustvarjen prvi človek po Božji podobi, kakšna je Božja podoba, kako je bila ta podoba uničena in s tem človeška narava pokvarjena in kako je bila s pomočjo Sina Božjega ponovno popravljena.«⁶ V prvem delu celotne izdaje *Nove zaveze* iz leta 1582 se je Trubar obširno ukvarjal s to tematiko in razglabljal o znanem mestu v zgodbi o izgonu iz raja (1 Mz 3,15), ki pripoveduje o sovraštvu med žensko in kačo, ki ga je Bog po izvirnem grehu ustvaril. V obdobju reformacije so to mesto imeli za »praevangelij« ali »protoevangelij« ali vsaj nakazano napoved Kristusovega prihoda. Trubar je o tem napisal: »Zgoraj omenjeni Božji nasvet o naši blaženosti v Kristusu je bil v *Stari zavezi* oznanjen v prvi prerokbi takoj po izgonu Adama in Eve iz

5 Oskar Sakrausky, *Primus Truber. Deutsche Vorreden zum slowenischen und kroatischen Reformationswerk*, 413, Dunaj, Ljubljana 1989.

6 Prav tam, 100.

raja, nato od očakov, kar pomeni od Boga samega, sprva zamegljeno, nato nekoliko jasneje skozi besede prerokov, na koncu v jasnih besedah, ki so jih izgovorili Kristus in njegovi apostoli ... vsem ljudem v vseh jezikih ...«⁷

Posebno zanimivo je, da so Trubar in njegova sodelavca Antun Dalmata in Stipan Konzul tesno povezali zgodbo o gradnji babilonskega stolpa in jezikovni zmešnjavi v *Stari zavezi* z zgodbo o prihodu Svetega duha na binkoštni dan v *Novi zavezi*. V predgovoru k hrvaškemu prevodu besedila *Confessio Augustana* 1562 so zapisali: »Ko je Bog želel kaznovati Adamove potomce, ker so začeli graditi stolp, katerega vrh naj bi segel do neba, je zmešal jezike, tako da medsebojno razumevanje ni bilo več mogoče ... Nato pa je s pomočjo Svetega duha želel zbrati vse člene svojega ljubljenega krščanstva vseh jezikov in govorov. V ta namen je svoje apostole na binkoštni dan napolnil s Svetim duhom ... tako da so v danem trenutku razumeli in govorili vse jezike ...«⁸ To misel je prevzel Jurij Dalmatin v svojem predgovoru k izdaji prevoda celotne Biblije (*Biblia, tu je vse svetu pismu Stariga inu Noviga Testamenta*) 1584 in jo poglobil: Bog je »z zmešnjavo babilonskih jezikov« človeku odvzel odrešilno in blaženo besedo, vključno s hebrejščino (ki je po takratnem prepričanju veljala za prajezik in materni jezik človeštva, kot je to že zapisal Avguštin v svojem delu *De civitate dei*); v zadnjem času je v svoji neizmerni usmiljenosti s pomočjo Kristusa preklical prekletstvo in kazen in ju spremenil s tem, da je na binkoštni dan apostolom razdelil jezike, da so lahko govorili v jezikih vseh ljudstev in so jih poslušalci lahko razumeli. Bog je želel zbrati ljudi »vseh jezikov in govorov po vsem svetu med vsemi narodi, da bi pastir lahko bil čreda in hlev.«⁹

S primerjavo jezikovne zmešnjave (po 1Mz 11) in jezikovnega razumevanja (po Apd 2) so Trubar in njegova sodelavca podali zanimivo jezikovno filozofsko utemeljitev za prevajanje *Svetega pisma*: V obdobju reformacije je Luther prevedel Sveto pismo v nemški jezik, francoski in angleški teologi pa v francoščino oziroma angleščino,

7 Prav tam, 420 (močno skrajšano).

8 Prav tam, 167.

9 Prav tam, 588–590; primerjaj Jn 10,1–16.

kot zadnji v tej vrsti in v obdobju, ko se bliža konec sveta, je zdaj na vrsti prevod v slovenski jezik in hrvaščino, ki se bo širil tudi na Poljsko, v Litvo, k Rusinom in Moskovitom in k muslimanskim Turkom. Ernst Benz, cerkveni zgodovinar in ekumenist v Marburgu (Nemčija) (1907–1978), je v svojem znanstvenem delu *Hans von Ungnad in reformacija med južnimi Slovani* (1949) ugotovil, da »teološka primerjava babilonske jezikovne zmešnjave kot utemeljitev za prekletstvo in kazen ljudskega jezika in binkoštni dogodek kot posvečenje ljudskega jezika ni tako ni predstavljena niti pri Luthru ali Melanchthonu niti pri drugih reformatorjih«. ¹⁰ Luther ima v svoji interpretaciji gradnje babilonskega stolpa (1527), v razlagi binkoštnega praznika (1526) in v drugih spisih zares povsem drugačne namene. ¹¹ Tudi Erazem Rotterdamski, katerega komentarje *Svetega pisma* je Trubar po lastnem pričanju zelo cenil in uporabljal, je v svojem razmišljanju o binkoštnem dogodku poudaril povsem drugo: Zakon *Stare zaveze* je bil izraelskemu ljudstvu izročén na gori Sinaj, zakon *Nove zaveze*, evangelij, je bil apostolom prav tako podarjen na gori, v zgornjem prostoru templja na gori Sion. ¹² Benz je v pesnitvi sirijskega teologa Jacoba Batnaeja von Saruga (451–521) našel zanimivo vzporednost med 1Mz 11 in Apd 2. ¹³ Vendar je vprašljivo, ali je Trubar sirijsko pesnitev sploh poznal.

10 Benz 1949, 170.

11 Martin Luther je v delu *Genesisin declarationem* iz leta 1527 v 11. poglavju označil samoljubje človeka kratko malo kot Božjo kazen za gradnjo babilonskega stolpa in posebej omenil napačno pridigo Božje besede po delitvi papeštva, v samostanih in sektah, in medsebojno nerazumevanje med teologi. Če ostanemo v Kristusu, ostanemo tudi v enotnosti in se med seboj razumemo. D. *Martin Luthers Werke*, Kritična skupna izdaja, 24, Weimar 1900, 226–236. Primerjaj tudi Luthrovo pridigo za binkoštno nedeljo 1526, isto, knjiga 10,1,2, 278–284.

12 *Collected Works of Erasmus. New Testament Scholarship*, knjiga 50, *Paraphrase on Acts of the Apostles*, 13 sl., Toronto, 1995. Primerjaj tudi Theodor Bibliander: *De ratione communi* (gl. spodaj op. 18), 57, in Konrad Pellikan: *In ... acta commentarii* (glej spodaj navedeno opombo 16), 15 sl.

13 Jacob Batnae iz Saruga (451–521), avtor okoli 700 homilij v verzih, od katerih je več kot 300 ohranjenih in so delno vplivale na sirijsko liturgijo, je ustvaril obsežno pesnitev o jezikovnem čudežu na binkoštni praznik (v nemškem

Bolj smiselno je pogledati binkoštno liturgijo pravoslavne cerkve. Kondakion (liturgični verz s teološko značilnostjo praznika, ki se doda liturgiji) za binkoštno nedeljo se glasi:

»Nekoč je Najvišji stopil z nebes, pomešal jezike in razpršil ljudstva. / Ko je delil ognjene zublje, je vse pozval k enotnosti. Enoglasno zdaj slavimo Svetega duha«. ¹⁴

Jezikovni čudež na binkoštni dan (Apd 2,1-11) se razkriva v branju berila med bogoslužjem na binkoštno nedeljo. Bog je torej zbral ljudi, katerih jezike je po gradnji babilonskega stolpa zmešal, in jih pozval k ponovnemu medsebojnemu razumevanju in enotnosti. Pri binkoštnem bogoslužju naj se enoglasno slavi Bog. Sveti duh je razklano človeštvo prek vseh jezikovnih, narodnih in deželnih meja pripeljal k enotnosti in v Božje kraljestvo.

Trubar in njegova sodelavca so imeli nekaj znanja o pravoslavni cerkvi in njenem bogoslužju. To je izviralo že iz same geografske bližine Slovenije z Bosno, Srbijo in Bolgarijo in iz mnogih stikov s popotniki, diplomati, trgovci, begunci in teologi, predvsem tudi z menihoma iz Bosne in Srbije, ki sta Trubarju nekaj časa pomagala pri tiskanju. V predgovoru k prvemu delu *Nove zaveze* v hrvaškem jeziku in v glagolici (Tübingen 1562) so avtorji razglabljali o pravoslavni cerkvi v vzhodni in jugovzhodni Evropi in zelo izčrpno opisali Chrysostomosovo liturgijo, »ki jo imenujejo liturgija sv. Ivana Zlatoustega«. ¹⁵ Omenjen je celo binkoštni praznik, vendar ni citirana binkoštna liturgija. Morda so Trubar in njegova sodelavca misel, da sta jezikovna zmešnjava po gradnji babilonskega stolpa in jezikovno

prevodu: *Des heiligen Mar Jakob Homilie über den heiligen Pfingstsonntag und die Austeilung der Zungen und die Gnadengaben der Apostel*, Sveta zgodba Jakobove homilije o sveti binkoštni nedelji in razdelitvi jezikov ter o milostnih darovih apostolov); jezikovni čudež v tempeljski dvorani pri zadnji večerji na hribu Sion se primerja z jezikovno zmešnjavo v Babilonu. V: *Ausgewählte Schriften der Syrischen Dichter Cyrillonas, Baläus, Isaak von Antiochia und Jakob von Sarug*, Bibliothek der Kirchenväter, München 1913, 271-285. Benz 1949, 176-179.

14 Neophytos Edelby, *Liturgikon*, 215, Recklinghausen 1967; »Liturgična knjiga« bizantinske Cerkve.

15 Sakrausky, 206; celotni odlomek o pravoslavni Cerkvi, že kar mali nauk o veroizpovedi, prav tam, 205-208.

razumevanje s prihodom Svetega duha na binkoštni praznik tesno povezana, prevzeli iz pravoslavne liturgije ali iz svojih srečanj s pravoslavnimi duhovniki.

Toda tudi v reformatorski teologiji ta misel nikakor ni bila redka, čeprav se v Luthrovih, Melanchthonovih delih in delih drugih teologov, ki jih je preučil Ernst Benz, ne pojavi. Ker je Trubar nekoč dejal, da se je od Heinricha Bullingerja in drugih teologov v Zürichu veliko naučil, in ker si je tudi nekaj časa (1555–1559) dopisoval z Bullingerjem,¹⁶ bi lahko iskali tudi na tem mestu. Heinrich Bullinger v svojem obširnem komentarju o Apd 2, 1–4, z binkoštnim dogodkom ni povezal jezikovne zmešnjave, temveč izgon iz raja. Darilo Sveta duha na binkoštni dan je označil kot veliko skrivnost, čudovito odredbo in najsvetejši Božji sklep, kajti Bog je razveljavil izvirni Adamov greh in tako ponovno vzpostavil Božjo podobo v človeku. Kristus je po svoji smrti, vstajenju in vnebovzetju na binkoštni dan Svetega duha postavil nad vse meso, da bi bili ljudje spet ozdravljeni in bi se izbrisana Božja podoba v nas ponovno popravila (uporabljena glagola sta *restituere* in *reparare*). Jezikovni čudež je za Bullingerja poleg tega še priložnost, da pojasnjuje intenzivni študij jezikov za oznanjanje evangelija.¹⁷

Obširna razglabljanja o jezikovni zmešnjavi po gradnji babilonskega stolpa in o jezikovnem razumevanju na prvi binkoštni praznik so pri züriškem teologu Theodorju Biblianderju (1505–1564). V enem od njegovih glavnih del, knjigi *De ratione communi omnium linguarum et literarum commentarius* (Komentar o znanstvenem sistemu vseh

16 »... ich hab aus euren und des herren Pellicani commentariis, gottlob, vill erlernet und aus derselbigen 17. jar noch einander in Windischland gepredigt ...« (Trubar Bullingerju, 13. septembra 1555, Zürich, Mestni arhiv E II 345, 419). – Konrad Pelikan (1478–1556) je bil od leta 1526 do svoje smrti profesor hebrejske stare zaveze na Šoli teologije v Zürichu in avtor filozofsko natančnih biblijskih komentarjev o *Stari* in *Novi zavezi*. Objavil je med drugim: *Commentarii Bibliorum*, 4 knjige Zürich 1532–1539; *In sacrosancta quatuor evangelia et apostoloum acta Commentarii*, Zürich 1537; *In omnes apostolicas epistolas commentarii*, Zürich 1539.

17 Heinrich Bullinger, *In Acta apostolorum commentariorum libri VI*, Tiguri 1533, 18v–22r.

jezikov in pisav) iz 1548,¹⁸ je Bibliander podal obširno jezikovno zgodovinsko in jezikovno primerjalno študijo, v kateri se je potrudil najti »metodo in razumljiv sistem«, s katerim bi bilo mogoče urediti, znanstveno raziskovati, v kontekstu razumeti in medsebojno primerjati jezike človeštva.¹⁹ Bibliander je v svojo raziskavo vključil svetopisemska sporočila o zgodovini jezikov in jezikovno razumevanje in vzpostavil pomembne povezave med 1Mz 11 in Apd 2. Tudi zanj je bila hebrejščina prvi jezik prvotnega človeštva (kot jo je že označil Avguštin). Da obstajajo številni jeziki, je Božja kazen za človeško nadutost (*hybris*), »nepremišljen, ošaben, težak in brezbožen greh tistih, ki so v deželi Sinear v nasprotju z božjim nasvetom in ukazom gradili babilonski stolp«. ²⁰ Ljudje so prejeli kazen, ki so jo zaslužili, in medsebojna komunikacija je bila odslej nemogoča. Toda Božja kazen je vsebovala tudi milost in dobroto, in Božja sodba je bila polna modrosti, dobrote in pravičnosti. Človeštvo je s Kristusom dobilo še eno priložnost. Že preroki so napovedovali, da bodo ljudje nekoč govorili nove jezike (prim. Sof 3, 9–13; izrek preroka Bibliander izčrpno obravnava); nato je Bibliander še opozoril na zadnje Jezusove besede po Markovem evangeliju: »Tisti, ki bodo verovali ... bodo govorili nove jezike.« (Mr 16, 17). Predvsem pa je opozoril na binokostno zgodbo v Apd 2: Jezusovi učenci naj bi bili sprva grobi in neizobraženi in so se izražali le v svojem maternem jeziku, nenadoma pa naj bi govorili »jezik vseh ljudstev in narodnosti, katerim naj bi prinašali slavo evangelija«. ²¹ Medsebojno jezikovno razumevanje je bilo tudi v prafari osrednjega pomena: Raje pet besed v razumljivem jeziku kot 10 000 v nerazumljivem, je napisal apostol Pavel svoji fari v Korintu (1Kor 14). Bibliander je te razlage izčrpno analiziral, a tudi Trubar jih je rad citiral. ²² Morda so Trubar in njegova sodelavca misel,

18 Theodor Bibliander, *De ratione omnium linguarum et literarum commentarius. Cui adnexa est compendiaria explicatio doctrinae recte beateque vivendi, & religionis omnium gentium atque populorum, quam argumentum hoc postulare videbatur*, Tiguri 1548.

19 Bibliander, isto, 1.

20 Prav tam, 36.

21 Prav tam, 57 sl.

22 Prav tam, predgovor (neoštevilčen); 54.

da sta jezikovna zmešnjava po gradnji babilonskega stolpa in jezikovno razumevanje zaradi prihoda Svetega duha na prvi binkoštni praznik tako tesno povezana, prevzeli po Biblianderju, čeprav Bibliander v Trubarjevih pismih Bullingerju ni izrecno omenjen. Dne 13. septembra 1555 je Trubar pisal Bullingerju, da dolguje njemu in Konradu Pellicanu, komentatorju *Stare in Nove zaveze*, in »drugim teologom« kar precej.²³ V letih naraščajoče ločitve med luteransko in helvecijsko reformacijo v zgornjenemških farah, kjer je Trubar dolgo časa deloval, je moral biti s pozitivnimi izjavami glede Züricha vsekakor močno zadržan, vendar je dokazano, da je na prve impulze Trubarjeve reformacijske teologije, ki jih je prejel od tržaškega škofa Bonoma, svojega učitelja in mentorja, močno vplivala helvecijska in ne luteranska reformacija. Trubar se zaradi cerkvenopolitičnih razlogov ni mogel distancirati od luteranskega nauka, vendar je še naprej simpatiziral s züriško reformacijo.²⁴

V sklepu bi povzel naslednje tri točke:

1. V zgodovini prevajanja *Svetega pisma* v obdobju reformacije ima Trubar izjemno mesto. Uspelo mu je prepoznati znake časa in ustvariti pomembno jezikovno ustvarjalno in prevajalsko delo. Deloval je v prostorskem in časovnem napetostnem polju: prevodi *Svetega pisma* so bili namenjeni, kot je dostikrat poudaril, »ubogemu slovenskemu narodu«, ki se je znašel v borbi proti antikristu, ki se je manifestiral, kot je Trubar velikokrat dejal, v papežu in v Turkih, in Trubar in drugi reformatorji so občutili, da prihaja konec sveta. Njegovo delo naj bi se širilo tudi v druge slovanske dežele²⁵ vse do

23 Prim op. 16.

24 Peter Bonomo »hat mir und andern an seinem Hoff neben dem Vergilio, auch die Paraphrases Erasmi und Institutionen Calvini, ... aussgelegt«; gl. Sakrausky, 95 sl.; Mirko Rupel, *Primus Truber. Leben und Werk des slowenischen Reformators*. Südosteuropa-Schriften, 5. (Nemški prevod in priredba: Balduin Saria). Südosteuropa-Verlagsgesellschaft, München, 1965, 205.

25 Trubar je nagovoril »uboge kristjane« v Bosni, Srbiji, Bolgariji in okoliških deželah. Predgovor prvega dela *Nove zaveze* v hrvaščini in v glagolici, 1562; gl. Sakrausky, 205. V predgovoru Dalmatinove Biblije 1584 so omenjeni tudi Čehi, Poljaki, Moskoviti, Rusini (v današnjem razumevanju Belorusi in

ruskega carstva in prav tako naj bi se uporabljalo v misijonu proti Turkom.²⁶

2. Skladnost med jezikovno zmešnjavo po gradnji babilonskega stolpa in jezikovnega razumevanje na binkoštni dan je bila Trubarju in njegovima sodelavcema izjemno pomembna. V zgodovini teologije 16. stoletja ni bila tako edinstvena, kot je znanost doslej predvidevala, temveč je dokazana v številnih delih teološkega in liturgičnega ustvarjenja, v liturgičnih besedilih pravoslavne cerkve in teoloških in jezikovnofilozofskih delih v obdobju reformacije, še posebej v delih züriškega teologa Theodorja Biblianderja.

3. Iz teh opazovanj je razviden zanimiv pogled na Trubarjevo ravnanje z razmerjem med *Staro* in *Novo zavezo*, ki spominja zlasti na švicarsko reformacijo. Po Bullingerju učijo evangeliji natančno to, kar je učila že *Stara zaveza*, *Nova zaveza* je zanj le interpretacija *Stare*.²⁷ Calvin je prav tako poudaril enotnost obeh zavez.²⁸ Tudi Trubar je poudaril enotnost svetopisemskih pričevanj *Stare* in *Nove zaveze*; tako je v *Novi zavezi* ponovno vzpostavljeno, kar je bilo izgubljeno v *Stari zavezi*: Božja podoba in jezikovno razumevanje grešnikov. Na binkoštni dan »je Bog apostole napolnil s Svetim duhom, tako da so v danem trenutku razumeli in govorili vse jezike«, kar je dalo povod za prevajanje *Svetega pisma* v ljudske jezike, tudi v slovenski in hrvaški jezik.

Ukrajinci), Bosanci in Vlahi (Romuni, kjer je bila starocerkvenoslovanščina v 16. stoletju uradni in liturgični jezik), in Turki, kjer so na istanbulskem dvoru prav tako razumeli slovanski jezik; prim. Sakrausky, 593.

26 Trubar v predgovoru prvega dela *Nove Zaveze* 1557, gl. Sakrausky, 91–93; in v predgovoru k drugemu delu *Nove Zaveze* 1560, gl. Sakrausky, 188 sl. in drugod.

27 Tako je Bullinger že kot mlad docent poučeval v samostanski šoli v Kapplu 1528: »Vse knjige *Svetega pisma* imajo skupen cilj: Bog v nebesih ... je s človeškim rodом sklenil večno zavezo, pogodbo ali pakt«, citat iz Fritz Blanke, Immanuel Leuschner, *Heinrich Bullinger*, Zürich 1990, 277. Za Bullingerja je *Nova zaveza* »samo interpretacija *Stare zaveze*«, kot je razvidno tudi v njegovem glavnem delu *Dekade*, 1549–1551; prim. H. Bullinger, *Sermonum Decades quinque de potissimis Christianae religionis capitibus*, 1552; tudi v: Heinrich Bullinger, *Theologische Schriften*, 3, Zürich 2008, str. XV.

28 Calvin, *Institutio* II, 10, 1 isl. in drugod.

REFORMATOR MED SLOVENIJO IN WÜRTEMBERGOM

TÜBINGEN

Znanstveni simpozij »500 Jahre Primus Truber, Reformator zwischen Slovenien und Württemberg« v Tübingenu, organizatorji Inštitut za deželno zgodovino in zgodovinske pomožne vede Univerze Eberharda Karla v Tübingenu, Univerzitetno mesto Tübingen in Komisija za deželno zgodovino v Baden-Württembergu

Tokrat objavljamo prispevke slovenskih sodelavcev na simpoziju dr. Franceta Martina Dolinarja, dr. Božidarja Jezernika in dr. Zvoneta Štrublja.

France M. Dolinar

PROTIREFORMACIJA V NOTRANJEAVSTRIJSKIH DEŽELAH IN USODA PROTESTANTOV

Ob koncu zasedanja državnega zbora v Augsburgu, 25. septembra 1555, so med drugimi sklepi objavili tudi določila t. i. augsburškega verskega miru. Ta je državnim stanovom, ne pa tudi njihovim podložnikom, zagotavljal pravico izbirati med katoliško in luteransko veroizpovedjo, medtem ko je druge veroizpovedi izključeval (člen 3–5).¹ O toleranci in svobodi vesti v tem dokumentu ni govora. Ravno nasprotno: deželni gospod je z njim dobil pravico določati veroizpoved podanikov v svoji deželi. Med pogajANJI večkrat izgovorjeni stavek »*Ubi unus dominus, ibi una sit religio*« se je na podlagi besedila luteranskega kanonista Joachima Stefanija iz leta 1612 preoblikoval v današnjo splošno uporabljeno obliko »*Cuius regio, eius et religio*«.²

S tem je augsburški verski mir dal pravno podlago za sobivanje dveh različnih veroizpovedi znotraj cesarstva, katoliške in luteranske, hkrati pa potrdil enokonfesionalnost posameznih dežel v cesarstvu po srednjeveškem načelu, da enotnost religije zagotavlja enotnost dežele. Pravica deželnega gospoda, da določa veroizpoved svojih

1 *Der Augsburger Religionsfrieden zwischen König Ferdinand I. im Namen Karls V. und den katholischen und protestantischen Reichsständen*, v: Eberhart Büsser – Michael Neher, Arbeitsbuch Geschichte, Neuzeit, Band I, (16. bis 18. Jahrhundert), Quellen, München 1977, 194–200.

2 »*Ut et ideo hodie religionem cohaerere dici potest, ut cuius sit regio, hoc est ducatus, principatus, territorium seu jus territorii, eius etiam sit religio, hoc est jus episcopale seu jurisdictio spiritualis*«. Joachim Stephani, *Institutiones iuris Canonici*, Freiburg 1612, citirano po: Erwin Iserloh – Josef Glazik – Hubert Jedin, *Reformation, Katholische Reform und Gegenreformation* (Handbuch der Kirchengeschichte IV), Freiburg 1967, 309–310, op. 27.

podanikov, je okrepila njegov položaj nasproti deželnim stanovom v razvojnem procesu k absolutističnemu preoblikovanju države.

V pisanem konglomeratu habsburških dednih dežel v jugovzhodnem delu cesarstva so notranjeavstrijske dežele predstavljale določeno specifično enoto. Od leta 1522 jim je vladal mlajši brat cesarja Karla V. (1500–1557, cesar 1519–1556) nadvojvoda Ferdinand I. (1503–1564).³ Ferdinand že na začetku protestantom ni bil naklonjen, in sicer ne toliko iz verskih, ampak bolj iz političnih razlogov. Protestantski stanovi bi namreč s svojimi verskimi privilegiji lahko oslabili njegovo politično moč in s tem postavili pod vprašaj enotnost njegove »nacionalno« tako raznolike države.

Luthrova zahteva po temeljiti prenovi Cerkve je bila upravičena in nujna. Zahteva po temeljiti prenovi je bila v Cerkvi navzoča že vse od visokega srednjega veka daje. Do razlik med zagovorniki reforme je prihajalo pri vprašanju, v kakšnem obsegu sme, oziroma mora prenova poseči na teološko in disciplinsko področje Cerkve. Osrednja teološka vprašanja so se osredotočila na problem človekovega opravičenja, resnične Kristusove navzočnosti v zakramentu evharistije, zahtevo po laičnem kelihu in bogoslužju v narodnem jeziku. Na področju cerkvene discipline so postavili pod vprašaj primat rimskega papeža, duhovniški celibat in upravičenost redovništva. Luthrove ideje so se bliskovito širile s pomočjo tiskane besede. Ostre razprave med katoliškimi in protestantskimi teologi so se kmalu prenesle tudi na politično področje. Od augsburškega verskega miru dalje je bila odločitev za eno od obeh pravno priznanih veroizpovedi znotraj cesarstva izrazito politična odločitev.

Ko govorimo o protireformaciji, moramo nujno upoštevati predvsem dva vidika: notranjecerkveno prenovo in politično rekatolizacijo dežele. Katoliška Cerkev je na tridentinskem koncilu kritično razmislila o svoji identiteti, se notranje okrepila in položila temelje teološki jasnosti in disciplinski enotnosti. Z novo generacijo škofov in v t. i. tridentinskih semeniščih oblikovanih duhovnikov si je Cerkev med verniki zopet utrdila svojo samozavest. Cerkveno prenovo je Sveti

3 Od 1521/22 nadvojvoda avstrijskih dednih dežel, 1526 madžarski in češki kralj, 1531 rimski kralj, 1556 cesar.

sedež nadzoroval z rednimi vizitacijami škofij, rednimi poročili (*Relationes ad Limina*) in obiski škofov v Rimu (*Visitationes ad Limina Apostolorum*) in predvsem prek papeških nuncijev v posameznih deželah. Slednji so bili hkrati v službi izgradnje centralistično-absolutističnega vladanja papeža, ne samo kot suverena Cerkvene države, ampak tudi kot vrhovnega poglavarja katoliške Cerkve. V Gradcu je bila nunciatura odprta leta 1580.

V procesu prenove Cerkve je imel pomembno vlogo leta 1540 ustanovljeni jezuitski red. Po zaslugi Ferdinandovega spovednika in ljubljanskega škofa Urbana Textorja (1543 – 1558), osebnega prijatelja Ignacija Lojolskega, so prišli jezuiti leta 1542 kot pridigarji na Dunaj in tam leta 1551 ustanovili svoj kolegij. Sledili so kolegiji v notranjeavstrijskih deželah: 1573 v Gradcu z rezidencama v Dolnji Lendavi in Millstattu, 1597 v Ljubljani z rezidenco v Pleterjah, 1605 v Celovcu z rezidenco v Dobrli vasi, 1613 v Leobnu, 1615 v Gorici, 1619 v Trstu in 1620 v Judenburgu. Leta 1585 je bil graški kolegij povzdignjen v osrednjo univerzo za notranjeavstrijske dežele. V teh kolegijih se je vzgajala nova generacija katoliške inteligence, ki je pomagala dati deželi ponovno katoliško podobo.

Vzporedno s katoliško prenovo, ki jo je pospešila tudi protestantska kritika cerkvenih razmer v Notranjeavstrijskih deželah, je potekala politična rekatolizacija po načelu augsburškega verskega miru *cuius regio eius et religio*. Ferdinand I. je bil sicer prepričan, vendar hkrati tudi pragmatičen katoličan, ki je katoliško vero izkoristil za oblikovanje svoje absolutistične oblasti. Proti protestantizmu se je odločil že leta 1522; leta 1527 je ukazal sežgati »heretične«, torej protestantske knjige. Vendar je imela zanj odločilno vlogo politična stabilnost njegovega vladanja. Zato je bil, kot so pokazala pogajanja leta 1555, pripravljen tudi na kompromise s protestanti. Zato je v notranjeavstrijskih deželah dovolil, »dokler ne bo koncil drugače odločil«, poroke duhovnikov in laični kelih. Zato je prepovedal objaviti tiste odloke tridentinskega koncila, o katerih je menil, da bi utegnili zmanjšati njegovo absolutistično oblast. V nasprotju s svojim bratom, cesarjem Karlom V., ki se je iz protesta proti določilom augsburškega verskega miru leta 1556 odrekel svoji cesarski kroni, je kralj Ferdinand, ki je naslednje leto nasledil svojega brata kot cesar,

augsburške dokumente podpisal in jim s tem dal veljavo državnih zakonov. Vendar tudi Ferdinand ni bil pripravljen deželnim stanovom priznati istih pravic, ki jih je augsburški verski mir priznal državnim stanovom.

Malo pred svojo smrtjo leta 1564 je cesar Ferdinand I. habsburške dedne dežele razdelil med svoje sinove, Maksimilijana, ki je bil po očetovi smrti izvoljen za cesarja, Ferdinanda in Karla. Nadvojvoda Karel II. je dobil Notranjo Avstrijo in si izbral za svojo rezidenco Gradec na Štajerskem. Karel je že od začetka poudarjal, da ima v svojih deželah edini pravico določati veroizpoved svojih podanikov, na kateri je, podobno kot njegov oče Ferdinand, med drugim gradil svoj absolutizem. V pismu svojemu bratu cesarju Maksimilijanu II. (1564–1576) je leta 1569 izrazil resne pomisleke proti, po njegovem mnenju prevelikim Maksimilijanovim simpatijam in popuščanju protestantom. V tem, pogosto spregledanem dokumentu, je Karel predstavil natančno premišljen program politične rekatolizacije svojih dežel, vključno s cenzuro tiska.⁴ Gradec je z njim postal središče in izhodišče politične rekatolizacije notranjeavstrijskih dežel. Tej so bili namenjeni že omenjeni jezuitski kolegij (1572), jezuitska univerza (1585) in papeška nunciatura (1580) v Gradcu.

Čprav je bil Karel trdno odločen v svojih deželah uveljaviti katoliško vero, je bil leta 1572 zaradi finančne stiske pri obrambi dežele pred Turki prisiljen v t. i. *Graški pacifikaciji* (graška verska pomiritev) štajerskemu plemstvu in graškim meščanom priznati svobodo veroizpovedi in vesti. Deželni stanovi so mu zato obljubili višje izredne dajatve. Šest let pozneje (1578) je iz istega razloga v t. i. *Bruškem libelu* (verska pomiritev v Brucku ob Muri) priznal iste pravice tudi koroškemu in kranjskemu plemstvu, glavnima mestoma Ljubljani in Celovcu ter Leobnu, ne pa tudi Gorici. Čprav je šlo v obeh primerih le za vladarjevo ustno zagotovilo, ki ni imelo veljave »deželnega zakona«, je bila po mnenju avstrijskega zgodovinarja Karla Amona s tem de facto ustanovljena »deželna Cerkev brez deželnega kneza«.

4 Karl Amon, *Abwehr der Reformation und Rekatholisierungsversuche in Innerösterreich unter Ferdinand I. und Karl II.*, v: *Katholische Reform und Gegenreformation in Innerösterreich 1564–1628*, Celovec 1994, 412–413.

Do konflikta z notranjeavstrijskim nadvojvodom je prišlo, ko so plemiči hoteli njim osebno priznane privilegije raztegniti tudi na svoje podložnike. Na Kranjskem je Primož Trubar že pred tem z objavo svoje *Cerkovne ordninge* leta 1564 poskušal pod zaščito deželnih stanov za Slovence organizirati luteransko deželno Cerkev. Glede na določila augsburškega verskega miru je v obeh primerih z vidika državnega prava šlo za kršitev izključne pravice deželnega kneza določati veroizpoved svojih podanikov in s tem torej za kršitev pravnega reda države.

Leta 1579 so se v Münchnu sestali bavarski vojvoda Viljem, tirolski vojvoda Ferdinand in notranjeavstrijski nadvojvoda Karel ter se dogovorili za enoten nastop proti protestantom. Zedinili so se, da bodo dosledno uveljavili pravna pooblastila, ki jim jih omogočil augsburški verski mir. Nekaj let kasneje (1584) je nadvojvoda Karel imenoval za svojega osebnega svetovalca in vladnega namestnika v Gradcu ljubljanskega škofa Janeza Tavčarja (1580–1597), gorečega zagovornika cerkvene prenove in od leta 1578 predsednika reformacijske komisije za Gorenjsko. Tavčar se je dogovoril z briksenškim in freisniškim škofom, ki sta imela zemljiško posest tudi na Kranjskem, za enoten nastop proti protestantom. Prav tako je Tavčar posredoval pri regentinji Mariji Ani Bavarski, da je smel leta 1581/82 oglejski pomožni škof Paolo Bisantio in leta 1593/94 oglejski patriarh Francesco Barbaro opraviti apostolsko vizitacijo v habsburškem delu patriarhata. Njuna vizitacijska poročila pričajo o veliki razširitvi protestantizma v naših deželah v tem času. Tavčar si je prizadeval uveljaviti vladarjeve odloke proti protestantskim mestnim svetnikom in sodnikom, podpiral je tisk protiluteranskih knjig in skrbel za boljše izobrazbo svojih duhovnikov. Ker ni imel možnosti v Ljubljani ustanoviti od tridentinskega koncila predpisanega škofijskega seminija, naj bi jezuitski kolegij, ki mu ga je še uspelo ustanoviti tik pred smrtjo, istočasno oblikoval katoliško inteligenco in služil kot izobraževalno središče za duhovniške kandidate.

Po Karlovi nenadni smrti je bila zaradi mladoletnosti njegovega sina Ferdinanda v notranjeavstrijskih deželah za nekaj časa prekinjena uveljavitev münchenskega dogovora. Položaj se je radikalno spremenil, ko je Ferdinand II. leta 1595 (cesar 1619–1637) prevzel oblast.

Pri poklonitvi deželnih stanov v Gradcu, Celovcu in Ljubljani je Ferdinand odločno zavrnil zahteve protestantov, da njim in njihovim podložnikom prizna pravico do svobode veroizpovedi.

Konkretna načela rekatolizacije notranjeavstrijskih dežel je izdelal lavantinski škof Jurij Stobäus pl. Palmburg (1584–1618), ki je po Tavčarjevi smrti postal vladni namestnik v Gradcu. Pred svojim imenovanjem je bil Stobäus svetovalec Ferdinandove matere Marije Ane Bavarske pri uveljavljanju pravic njenega mladoletnega sina. Dne 20. avgusta 1598 je Stobäus nadvojvodi Ferdinandu predložil spomenico, v kateri je nadvojvodi svetoval, naj z rekatolizacijo svojih dežel začne takoj, ne glede na obstoječo turško nevarnost. Odločno naj uveljavi določila augsburškega verskega miru, vendar naj se pri tem vzdrži vsakega nasilja. Vzporedno s politično rekatolizacijo mora potekati temeljita notranja prenova Cerkve. Dalje je Stobäus nadvojvodi odsvetoval uporabo rimske inkvizicije, za katero se je zavzemal papeški nuncij v Gradcu. Namesto nje so bile v notranjeavstrijskih deželah ustanovljene posebne reformacijske komisije, katerih člani so postali najvišji politični in verski predstavniki posameznih dežel. Prvi so preverjali politično zvestobo podložnikov do vladarja, drugi pa skrbeli za pravovernost katoliškega nauka med verniki. Protestante so skušali najprej pridobiti za katolištvo s temeljitim poukom o katoliškem nauku. Tistim, ki se zaradi svojega prepričanja niso bili pripravljene spreobrniti v katoliško veroizpoved, je bilo dovoljeno prodati svoje premoženje in se izseliti iz dežele.

Protestanti so bili zaradi predlagane rekatolizacije dežele razumljivo ogorčeni, vendar je bila njihova reakcija nanjo premalo preiščljena in je položaj le še zaostрила. V Gradcu je prišlo do divjih verbalnih napadov na papeža in nadvojvodo, v Celovcu so protestanti onemogočili sleherni katoliško bogoslužje, pri Gospe Sveti so napadli in sramotili katoliške romarje ter poškodovali cerkev, v Ljubljani so nasilno preprečili procesijo svetega Rešnjega telesa. Na te izgrede je nadvojvoda Ferdinand odgovoril 19. septembra 1598 z izgonom vseh protestantskih učiteljev in predikantov iz notranjeavstrijskih mest.

Reformacijske komisije so začele svoje delo na Štajerskem. V komisiji za Štajersko in Koroško je cerkveno stran zastopal sekovski

škof Martin Brenner (1584–1615), v komisiji za Kranjsko pa ljubljanski škof Tomaž Hren (1598–1630). Brenner je na različnih italijanskih univerzah prejel temeljito teološko izobrazbo. Ko ga je Salzburški nadškof imenoval za generalnega vikarja za Štajersko, si je za prednostno nalogo zadal uveljavitev odlokov tridentinskega koncila. Bil je znan kot odličen in prepričljiv pridigar, kot član verske in reformacijske komisije pa je bil odločen in neizprosno izvrševalec nadvojvodovih odlokov do protestantov.

Na Kranjskem je glede na ostale avstrijske dežele protestantsko gibanje že zaradi drugačnosti jezika predstavljalo poseben primer. Osrednja osebnost slovenske reformacije je bil Primož Trubar (1508–1586), ki se je pri tržaškem škofu Petru Bonomu (1502–1546) podrobno seznanil s humanistično kritiko tedanje družbe in si pri ljubljanskem škofu Franzu Kazianerju (1536–1543, tudi Francišek Kacijanar) poglobil svojo gorečnost za temeljito prenovu Cerkve na slovenskem narodnostnem ozemlju. Ob svojem prihodu v Ljubljano in imenovanju za kanonika se je pridružil skupini v ljubljanskem stolnem kapitlju, ki je simpatizirala z reformacijo. Ko je moral leta 1548 zapustiti domovino in je postal luteranski pridigar v Rothenburgu nad Taubero, kjer se je istega leta poročil z Barbaro Sitar, je tudi formalno izstopil iz katoliške Cerkve. Po Luthrovem načelu, da se mora vsak človek osebno in brez posrednikov srečati z Božjo besedo, je leta 1550 »svojim ljubim Slovincem« natisnil prvi slovenski knjigi, *Katekizem* in *Abecedarij*. S tem je položil temelje slovenskemu knjižnemu jeziku. Vrh literarne dejavnosti slovenskih protestantov je nedvomno Dalmatinov prevod vsega *Svetega pisma*, ki je izšel z letnico 1584.

Na katoliški strani si je Tavčarjev naslednik Tomaž Hren nekoliko kasneje prizadeval za boljše izobrazbo duhovnikov, obnovil je izobraževalno ustanovo za duhovnike v Gornjem Gradu (Collegium Marianum), v Gradcu in Rimu je zanje ustanovil več štipendij, pospeševal je cerkveno likovno umetnost ter podpiral reformna prizadevanja jezuitov in kapucinov. Na področju slovenskega jezika in slovstva pa ni imel tako srečne roke in ni mogel ponuditi ničesar, kar bi bilo primerljivo s protestantsko literarno dediščino.

Podobno kot na Štajerskem in Koroškem se je tudi na Kranjskem

reformacijska komisija polastila cerkva in premoženja, ki so ga nekoč protestanti odtujili katoličanom, in uničila vsa znamenja protestantske navzočnosti v notranjeavstrijskih deželah, vključno s protestantskimi knjigami. Šele leta 1627 je cesar Ferdinand II. ukazal, da »heretičnih«, z drugimi besedami protestantskih knjig niso več sežigali, ampak jih izročali jezuitski univerzi v Gradcu oziroma jezuitskim kolegijem v posameznih deželah. Seveda je tudi reformacijska komisija na Kranjskem po ukazu graškega nadvojvode sežigala protestantske knjige, poleg nemških tudi slovenske. Slednje seveda ne zaradi tega, ker so bile slovenske, ampak zato, ker so za takratni čas in takratne razmere veljale za protidržavne. Naša generacija je še v drugi polovici 20. stoletja doživljala množično uničevanje t. i. »državi sovražnih knjig«! Žal je uničevanje knjig v 16. stoletju prizadelo šele nastajajočo slovensko knjižno dediščino. O začetkih slovenskega knjižnega jezika si nemško govoreči in nemško misleči nadvojvoda v Gradcu seveda ni belil glave. Pač pa je zaradi nje prišel v notranjo stisko ljubljanski škof Tomaž Hren, ki je njegova stanovska kolega, lavantinski škof Jurij Stobäus in sekovski škof Martin Brenner na večinoma nemško govorečem območju nista doživljala: Kaj storiti s slovenskimi protestantskimi knjigami, ki so bile razglašene za državi sovražne in morajo zato s ostalimi protestantskimi knjigami končati na grmadi? Škof Hren se je pomena slovenskih knjig nedvomno zavedal. Vsega ni bilo mogoče rešiti. Verjetno tudi ni bilo v njegovem interesu, da bi se npr. ohranila Trubarjevi katekizmi in *Cerkovna ordninga*. Vsekakor pa je želel rešiti *Sveto pismo*. To vendar ne more biti »heretično«. Kljub temu ni bilo lahko v času brezkompromisne politične rekatolizacije dežele in intenzivne katoliške preнове (oboje moramo upoštevati, ko govorimo o protireformaciji) pri politični oblasti v Gradcu in cerkvenih predstojnikih v Rimu dobiti dovoljenje, da so smeli slovenski katoliški duhovniki uporabljati *Sveto pismo*, ki ga je prevedel protestant Jurij Dalmatin.

Napačno bi bilo, če bi ostrino katoliških ukrepov proti protestantom presojali samo skozi prizmo slovenske kulturne zgodovine. Slovenci smo bili v notranjeavstrijskih deželah vendarle jezikovna manjšina. Protireformacija ni bila naravnana proti slovenski knjigi, kot bi bilo včasih razumeti nekatere posplošene in poenostavljene

prikaze tega obdobja. V bistvu je šlo za boj na državni ravni, šlo je za pravice deželnega gospoda, ki je skladno z določili augsburškega verskega miru uveljavljal pravni red v svoji državi. Zato slovenski protestanti niso mogli računati na politično podporo protestantov v nemških deželah in je tudi niso dobili. Človekove pravice svobode vesti in svobode veroizpovedi pa v tem času niso priznavali ne na katoliški in ne na protestantski strani. Te »svoboščine« so bile pridržane samo privilegiranemu sloju prebivalstva.

Sledila je vrsta ukrepov, s katerimi je nadvojvoda vedno bolj omejeval dejavnost protestantov. Ko so protestanti uvideli, da ne morejo računati na politično podporo nemških protestantov in da se zanje ne bosta zavzela niti cesar Maksimilijan II. (1564–1576) niti cesar Rudolf II. (1576–1612), je bil njihov boj za svobodo veroizpovedi v notranjeavstrijskih deželah izgubljen, čeprav je Maksimilijan veljal za protestantom naklonjenega, Rudolf II. pa je madžarskemu plemstvu zaradi grozeče turške nevarnosti priznal pravico, da smejo načelo *cuius regio eius et religio* uveljaviti tudi za svoje podložnike.

Položaj v notranjeavstrijskih deželah se je zaostрил, ko je nadvojvoda Ferdinand II. leta 1619 postal cesar in leto dni pozneje v bitki pri Beli gori zlomil upor protestantskih Čehov. S tem je postal popoln gospodar položaja v habsburških dednih deželah, ki so navzven ponovno dobile katoliški videz. Dne 1. avgusta 1628 je podpisal odlok, s katerim je ukazal, da morajo tudi plemiči v roku enega leta sprejeti katoliško veroizpoved ali pa zapustiti deželo. Do izteka tega roka se je iz notranjeavstrijskih dežel izselilo približno 800 ljudi.

DVA OBRAZA PODOBE PRIMOŽA TRUBARJA

Nove politične skupine (narodi), ki so se v devetnajstem stoletju začele pojavljati v Evropi, so bile še v drugi polovici stoletja v notranjeavstrijskih deželah habsburške monarhije novost, za katero sodobniki niso imeli nobene podlage v osebni izkušnji. Kot je zapisal prvi slovenski časopis, tedaj vsi »Slovenci« niso niti razlikovali med besedama *narodno* in *nerodno*: »Nektéri Slovenci ne razločijo, kakor je potreba, teh dveh besedi: narodno in nerodno. Narodno je nekaj lepiga, kar je jednimu ali drugimu narodu lastniga, zato se reče: národnost: Nationalität. Nerodno je pa nekaj malovredniga. Ungeschicklichkeit. Gerdo bi bilo, ako bi mi te dve clo različne besede razločiti ne znali. Zato v glavo si jo zarezimo!« (Nepodpisano 1844: 155.)

Veliki možje in zgodovina

Da se je neka skupnost mogla oblikovati kot narod, je morala imeti določene povezovalne elemente: skupen jezik, preteklost, prihodnost, usodo, ljudsko kulturo, vrednote, okuse in pokrajino (Lowenthal 1996: 63). Za romantično razpoloženje devetnajstega stoletja je bilo bolj ko ne samoumevno, da je zgodovina delo velikih mož, herojev. Oni naj bi bili tisti, ki so s svojo jasnovidnostjo, delavnostjo, požrtvovalnostjo in vztrajnostjo vodili množice v svetlo prihodnost. Zato je nacionalizem devetnajstega stoletja rabil še tako imenovane velike može ali velmože oziroma heroje, v katerih so videli »zrcalo njih dobe ter vir navdušenja in izpodbude« (Gangl 1905: 3). Najbolj značilen predstavnik tega pogleda na zgodovino je bil Thomas Carlyle, ki je menil, da je »Zgodovina Človeštva, zgodovina človekovih dosežkov, v resnici Zgodovina Velikih Mož, ki so tu delovali. Ti

velikani so bili vodniki ljudem, oblikovalci, ideali in v širšem smislu stvarniki...« (Carlyle 1841: 1.)

Na Carlylovi filozofiji zgodovine je Anton Aškerc utemeljil svojo epsko pesnitev, posvečeno štiristoti obletnici rojstva Primoža Trubarja. »Carlyleu so taki možje«, je zapisal Aškerc v polemiki z Josipom Tomiškom, »inicijatorji epohalnih dejanj, oni so sinteza časovnih stremljenj in so tisti kaŕipot, ki določajo smer novim strujam. Nihče ne more tajiti, da je dala reformacija svetovni zgodovini novo smer. Wiclif je rodil Husa, Hus Lutra, a Luter – Trubarja. Trubar je novo poglavje v slovenski zgodovini, kolikor je imamo. S svojo inicijativo je imel uspeh; njegova glava je določala smer naši zgodovini. Četudi je protireformacija siloma zatrla novo vero med Slovenci, vendar je imel Trubar s svojim energičnim začetkom uspeh: posrečilo se mu je ustvariti svojemu ljudstvu literaturo. Slovenščino je povzdignil Trubar za knjiŕevni jezik, postavil je torej temelj domači literaturi in na tem temelju gradimo še danes poslopje svoje kulture. Ali torej Trubar ni pravi heroj?« (Aškerc 1905a: 26–7.)

Od sredine devetnajstega stoletja do druge svetovne vojne je bilo poudarjanje vloge velikih moŕ stalnica v razmišljanju o zgodovini slovenskega naroda. Za prvi »narodni spomenik«, za Prešernov in Vodnikov spomenik, je dal pobudo mladi Lovro Toman, češ: »Vsak spominek, ki ga narod imenitnim moŕem stavi, ga tudi sebi stavi, kër spominek kaŕe, de se je narod zavedil svoje dolŕnosti, svojiga poklica, svoje moči, da je spoznal pomembo take stavbe, ki je priča hvaleŕnosti in spodbada k enacimu, slavo zasluŕljivimu naćinu.« (Kamnogorski 1850: 61.) Podobno stališće je zastopal lavantinski škof Anton Martin Slomšek, ki je zapisal: »Poštovali so starodavni *Izraelci* svoje oćake Abrahama, Izaka in Jakoba; sveto jim je bilo njihovo blago imć. Prepevali so Mojzeza, svojega postavodajavca visoko modrost, Jozue-tovo in drugih vojšakov veliko hrabrost. Mogoćne dela oćakov bile so iskre serćnosti sinom; njihovo pokopališće bilo je v sili mlajšim pribeŕališće. – Stavili so stari *Egipćani*, nekdanji *Helenci* in *Rimljani* svojim junakom velićastne spominke, so dajali svojim dobrotnikom hvalo in ćast. Tud *Nemci*, naši sosedje imajo *Valhalo*, svojih pesnikov in slovníkarjev velićastno dvorano, ter obhajajo slavnih moŕev hvalni spomín. In naši juŕni bratje *Serblji* svojih junakov lepe vojne pojó. Kaj

mi *Slovenci* slavnih možev pogrešamo, ne poznamo njihovih del, se ne glasijo med nami naših očakov lepe imena? Tega Bog ne daj! Naših prednikov verlih častiti *spomín* je *živelj* narodnega duha. Pometi starih junakov slavo, in si pripravil mlajim pogín!« (Slomšek 1862: 71–72.)

Miroslav Malovrh pa je v svojo »zgodovinsko povest« vtkal sledeči dialog, v katerem je »Kopitar« razložil, kakšnega pomena so veliki možje za razvoj in napredek naroda:

»Treba je le velikih mož in pokaže se, če je Slovincem sojena lepša prihodnjost ali če morajo umreti kot sužnji.

– S posamičnimi možmi, pa naj so še tako veliki, se ne da nič opraviti.

– O pač, je s poudarkom vzkliknil Kopitar. Vsi veliki prevrati so delo posamičnih mož. Brez takih velikih mož, ki znajo razvneti dušo in srce naroda, ki se v strastnem sovraštvu upro obstoječim razmeram, se ni še nič velikega izvršilo. Nekaj takih mož naj nam da usoda, potem, to je moje upanje, bi bila Slovincem zagotovljena prihodnjost.« (Malovrh 1904: 242.)

Leto pozneje je Malovrhovo misel dopolnil eden najvidnejših slovenskih politikov dolgega devetnajstega stoletja, dr. Josip Vošnjak, ki se je opiral na Nietzschejevo filozofijo o nadčloveku:

»Toda krivico bi delal Slovincem, kdor bi trdil, da je taka iz kruhobrostva izvirajoča brezznačajnost neka posebnost Slovencev. Nikakor ne. Splošna je vsem narodom, najsi bode germanski, slovanski ali romanski, ker je povsod število trdnih, neomahljivih značajev v neznatni manjšini proti veliki ljudski masi, ki jo Nietzsche imenuje 'Herdentier'. Končno pa ravno ti četudi maloštevilni značajni borivci za narodne ideale navadno v odločilnih trenutkih prosti narod potegnejo za seboj k zmagovitemu boju. Nietzsche s svojim 'sverhčlovekom' – tako predstavljajo Rusi 'Übermensch' – seveda predaleč sega, ker mu dovoljuje vsako nasilje, celo zločinstvo nad 'Herdentierom', pa jedro njegove misli je resnično, da se masa mora pokoriti in se tudi navadno res pokori in podvrguje možem z duhom in značajem, njo nadkriljujočim. To nam kaže vsa človeška zgodovina. Duh naroda se teko rekoč koncentruje v eni osebi, katera ga potem vodi k zmagi, včasih pa tudi v pogubo.« (Vošnjak 1905: 102.)

Podobno je razmišljal tudi etnolog in antropolog Niko Županić,

ki je menil, da so veliki možje kardinalni vir, »iz katerega zajema narod svojo žitno in bitno energijo, svojo moč in obliko«, in pojasnil: »To so tisti izvoljeni ljudje, katerim je izročila usoda sredstvo, vzgojo in izobrazbo naroda. Narod kot tak je nekaka brezoblična masa, strukturo in obliko mu dajo šele njegovi reprezentanti, to so vladarji, politični, intelektualni, etični in estetični, okoli katerih se mase zbirajo in koncentrirajo kakor atomi okoli kristalizacijske točke.« (Županič 1907: 557.)

Kardeljanski obrat v razumevanju preteklosti

Avtor knjige o slovenskih vodnikih in prerokih Ivan Lah, denimo, je menil, da je zgodovina naroda njegov življenjepiš, ki ga pišejo predvsem njegovi heroji. »Zato ustvarja vsak narod sam svojo zgodovino. Toda ogrodje zgodovine tvorijo veliki dogodki, v katerih se preskušajo narodne sile, njegova volja in moč, in na čelu velikih dogodkov stopajo junaki, voditelji, glasniki in preroki. 'Zgodovina sveta' – pravi veliki mislec Carlyle – 'je življenjska zgodovina velikih mož.' Z njimi ustvarja narod svojo zgodovino.« (Lah 1927: 5.) Na podobnem stališču je slabo desetletje pozneje Anton Slodnjak razmišljal o zgodovini slovenskega slovstva. Za Slodnjaka je bil velik človek tisti posameznik, ki »v svojem razumu le jasneje in bolje pojmuje svojstva družbenega okolja in prav zato lahko stopi v začasno protislovje z 'množico', katera pozneje vendarle prav tako pod vplivom družbenih odnosov počasi stopa na njegovo stran« (Slodnjak 1934: 76–77).

Prelom s takim razumevanjem zgodovine je skušal narediti Edvard Kardelj v svojem *Razvoju slovenskega narodnega vprašanja*, prvič objavljenem 1939, s katerim je želel podati marksistično interpretacijo slovenske zgodovine (Kardelj 1957: 30 v uvodu). Vendar njegov *Razvoj* ni bil zgodovinska študija, temveč interpretacija slovenske narodne zgodovine kot boja med dobrim in zlim (glej Plumb 1969: 98; Jezernik 2004: 17), s katero je preteklost postavil v funkcijo doseganja revolucionarnih ciljev v prihodnosti. Paradoksalno so bili v Kardeljevi interpretaciji gibalo zgodovinskega razvoja veliki možje, in sicer književniki France Prešeren, Fran Levstik in Ivan Cankar, kar indicira, da njegova zavezanost marksistični interpretaciji zgodovine, po kateri

je bila zgodovina produkt (delovnih) množic, ni bila posebej trdna. Bržkone pa je k temu svoje prispevala tudi Kardeljeva ambicija, in sicer, da bi se umestil kot vodilni slovenski ideolog, dedič in nadaljevalec navedene trojice, torej ambicija, ki je bila močnejša od njegove zavezanosti marksistični teoriji.¹

Veliki možje oziroma heroji so torej predstavljali najboljše oziroma najbolj želene lastnosti in najbolj imenitne dosežke naroda ter pomagali ljudem oblikovati njihov odnos do preteklosti. Posamezniki, ki jih je skupnost sprejela za »velike može«, so bili tako spremenjeni v podobo naroda, ki jo je bilo mogoče občudovati, se iz nje učiti in se zanj, navsezadnje, tudi boriti. Iz narativne podobe velikih mož so se pripadniki določene skupnosti učili solidarnosti in gradili občutek lastne vrednosti v primerjavi s pripadniki drugih narodov; s tem pa so prispevali h kulturni homogenizaciji pripadnikov določenega naroda in k zarisovanju ločnic med Nami in Drugimi. S poudarjanjem veličastnega in izpuščanjem sramotnega iz narodove preteklosti so tako imenovani narodni buditelji gradili častno in slavno preteklost naroda. Častna in slavna preteklost pa je dajala oporo nacionalizmu v sedanjosti. Izbira herojev iz preteklosti, ki se jih je moralo ljudstvo spominjati, da bi lahko gradilo svetlejšo prihodnost, je bila strateškega pomena. Četudi narodni voditelji tega niso govorili na glas, so s svojo izbiro propagirali določene politične in svetovno-nazorske ideologije, določena družbena, politična in kulturna hotenja. »Spomin«, je zapisal James Young, »se nikoli ne oblikuje v vakuumu; motivi za spominjanje niso nikoli čisti.« (Young 1993: 2.)

Slovenski jezik kot prava domovina slovenstva

Med Slovenci, ki so bili brez svoje države, je bila ideja naroda, kakor jo je razvila nemška romantika, zelo privlačna; dajala je namreč »narodu od države samostojno življenje« (Vošnjak 1913: 541). Za nemške romantike je bil glavni znak narodnosti jezik. Wilhelm von Humboldt, ki je ustvaril pojem modernih filologij oziroma »znanosti

1 V izdajah *Razvoja*, objavljenih po drugi svetovni vojni, ki so bile sicer vedno bolj obširne in dopolnjene z zgodovinskimi podatki, je osnovna teza knjige ostala nespremenjena.

o narodnosti«, je bil mnenja, da je prava domovina pravzaprav jezik (»Die wahre Heimat ist eigentl. die Sprache«). Kar so nemški romantiki »s sveto navdušenostjo pisali in govorili proti gospodstvu tujega duha in jezika«, pa so brali tudi avstrijski Slovani, saj so nemški romantiki tedaj imeli svoje središče na Dunaju (Murko 1901: 124). Kot je razložil Fran Ilešič v uvodu k prvemu *Trubarjevem zborniku*, je v času romantike, »'rodoljubje' pomenilo ljubezen zlasti do rodnega jezika kot takega; ker je jezik najrazločnejši znak moje individualnosti, mojega pokoljenja, zato ga ljubim in čuвам, tako rekoč kot del samega sebe« (Ilešič 1908: xviii).

Za tako imenovane narodne buditelje je bil tedaj slovenski jezik temeljni kamen slovenske narodnosti. Po besedah »očeta slovenskega naroda« dr. Janeza Bleiweisa, denimo, je bil narod brez narodnosti telo brez kosti: »Duša narodnosti pa je jezik.« (Nepodpisano 1862: 322.) Skoz pero P. Jankoviča (Janko Pajk?) pa je v knjižici, namenjeni »prostemu ljudstvu«, slovenski jezik povedal sledeče: »Jaz sem duša slovenskega naroda; skoz to, da me narod, govoriš in pišeš, živim jaz in živiš Ti. Berž ko mene zapustiš, nehaš narod biti in postaneš derhal in soderga ljudi brez narodnih pravic. Taki ljudje tudi zgubijo svojo domovino; take ljudi vse gazi in tlači; taki ljudje so zaverženci svetá.

Zató, moj ljubi narod slovenski, derži se mene, Tvojega jezika; derži se vsega, kar je Tvoje; tirjaj svoje pravice, da bodeš krepko živel in da dosežeš slavo na zemlji!« (Jankovič 1869: 38–39.)

Na takih izhodiščih si je lahko slovenski nacionalizem nadeval povsem »nepolitično« zunanjo podobo. Slovenski narodni voditelji pravega cilja vsakega nacionalizma, nacionalne države, niso omenjali. V svoji retoriki so ljudem meča predpostavljali ljudi peresa. Namesto govora o slovenski nacionalni državi so govorili o pomenu domačega jezika in poznavanja preteklosti, o dragocenosti domačega slovstva in narodnega blaga (Lončar 1911: 55–6). Vendar je bil boj za slovenski jezik po svojem bistvu politični boj (glej npr. Prijatelj 1956: II, 58). To dimenzijo boja za slovenski jezik je izrazil škof Slomšek že leta 1861, češ: »Svoje dni je nemščina za mizo sedela in še sedi; slovenščina je za vratmi stala in ji služila. Za to je gospôda nemško govorila, in še govori, dokler so le posli slovensko gučali. Zdaj hlapci in dekle nemško govorijo in se besede matrne sramujejo; evo bratje! tedaj pa

mi slovenščino za mizo posadimo, in jo počastimo, kakor svojo milo mater ...« (Nepodpisano 1861: 192.)

Za mobilizacijo slovenskih množic so tedanji politični voditelji predlagali, da bi v Ljubljani, kot slovenskem narodnem središču, ki se je pred tem postavljala s po dvema javnima spomenikoma feldmaršalu Radeckemu in cesarju Francu Jožefu I., postavili še »narodni spomenik«, posvečen »prvemu slovenskemu pesniku« Valentinu Vodniku (1758–1819). Zbiranje sredstev zanj in slovesnosti ob njegovem odkritju konec junija 1899 so ljudem pomagali utrjevati narodni ponos in samozavest, to pa sta bila pri ljudeh, ki so bili več stoletij pod tujim kolonialnim gospodvom, predpogoja za emancipacijo. Ali kot je zapisal Davorin Terstenjak:

»Tudi mi moramo pokazati, da kakor drugi narodi tudi mi častimo možé, kateri so s svojim bistrim duhom in svojo mogočno besedo segnili v dušo svojega naroda, da se je zavedel in slavno razvijati začel svoje dušne moči.

Zapomnite si národno prislovico: Kdor ne poštuje sam sebe, ga tudi ne poštujejo drugi.« (Terstenjak 1858: 2.)

Povzdigovanje slovenskih velikih mož v procesu »narodne prebuje« oziroma konstrukcije slovenskega naroda ni služilo temu, da bi ljudi nekaj naučilo, temveč jim je pomagalo, da so nekaj postali: člani skupnosti. Eden glavnih zagovornikov postavljanja spomenikov, Lovro Toman, je ob stoletnici rojstva Valentina Vodnika zapisal: »Narod, ki spoštuje in slavi svoje slavne možove, slavi le sebe. Spomini slavnih rojakov so stebri, na ktere so pripete niti zgodovine domače, – spomini so kakor Memnova pila, s ktere so doneli o sončnim izhodu in zahodu čarni glasôvi. Doné tako iz takih spominov tudi čudotvorni glasovi, kadar posebno se mrači ali jasni domovine nebo.« (Toman 1858: 354.) – To geslo je bilo v različnih variantah temeljni princip v procesu konstrukcije slovenskega naroda.²

2 »Narod, kateri ne časti in ne spoštuje svojih velikih mož, nij vreden, da jih ima« (Pajk 1878: 80) oziroma »Narod, kateri svojih velikih mož ne časti, jih vreden ni« (Š. 1883: 802) oziroma »Narod, ki svojih môž ne časti, samega sebe vreden ni« (A. S. 1889: 1).

Memnova pila

Vendar, kolektivni spomin je podložen manipuliranju. V drugi polovici devetnajstega stoletja, ki je bil po Evropi čas splošnega čaščenja stoletnic, so se spomnili na Primoža Trubarja, »osnovatelja novoslovenskega slovstva, književnega Kolumba našega«, pozneje in dosti bolj plaho, kot so se spomnili na Valentina Vodnika. Javno so nameravali obeležiti tristoletnico Trubarjeve smrti (28. junija 1886) s »spodobno slavnostjo« v Ljubljani, a so opustili namero, ker bi se »tako praznovanje iz lahko razumljivih vzrokov morebiti napčno tolmačilo« (Nepodpisano 1886: 377). Namesto javne slavnosti je pisateljsko društvo priredilo slavnostni večer, *Ljubljanski zvon* pa je v spomin »nedosežnega pisatelja in vélikega narodnega dobrotnika« objavil literarno-zgodovinsko razpravo *O pričetkih slovenske književnosti* (Fekonja 1886) in »prekrasno legendo« *Novi svetnik*, v kateri je pesnik Anton Aškerc postavil v nebesa »novega svetnika« po njegovem dolgoletnem bivanju v Nigdirdomu in tristoletni pokori v vica (Gorázd 1886: 321–322).

Misel na Trubarjev spomenik v Ljubljani se je razvila šele dve desetletji pozneje. Kot se je spominjal Ivan Hribar, se ima »ta občudovanja in spoštovanja vredni junak svojega časa«, Primož Trubar, zahvaliti za nastanek svojega spomenika »drugemu, njemu sličnemu junaku svojega časa – Antonu Aškercu«. Aškerc je po izdaji svoje pesnitve *Primož Trubar* (1905) nekega dne ljubljanskemu županu prinesel poklonstveni izvod te knjige; ob tej priložnosti je izrazil misel, da bi Trubar kot stvaritelj našega pismenega jezika zaslužil v Ljubljani spomenik (Hribar 1983: I, 305). Župan Hribar je predlog sprejel z naklonjenostjo, v primerjavi s spomeniki Vodniku in Prešernu pa za to idejo ni dobil množične podpore v narodu. Če so se slovenske množice ob Vodnikovem liku poenotile in jih niti Prešernova svobodomiselnost ni razdelila, pa so se ob podobi Primoža Trubarja razdelile v dva nasprotna (politična) tabora. Fran Ilesič je v uvodu k prvemu *Trubarjevemu zborniku*, izdanem ob štiristoti obletnici Trubarjevega rojstva, zapisal: »Ljubav in mržnja, ki spremljata in značita razvoj vsega sveta, sta prečesto dali značaj tudi spominu na Primoža Trubarja ter stvarno spoznanje potisnila v ozadje. Ljubav je narekovala besede:

*(Trubar), ti si velikan! Med
nami prvi bojeval si sveti boj
za svetlobo in vesti svobodo –
in ves narod je šel za teboj!*

Mržnja pa je slovenski učenosti posodila besede o 'neodkrito-srčnem in zlobnem' odpadniku (o Speratu v Solnogradu), o razširjevalcih protestantizma kot 'drugih janičarjih', o 'predrznih novotarjih', o 'volkovih verne črede' itd.« (Ilešič 1908: v.)

Če je ideja o postavitvi Vodnikovega spomenika slovensko prebivalstvo notranjeavstrijskih dežel povezovala v eno telo, ga je pol stoletja pozneje misel na Trubarjev spomenik razdelila na dva nasprotujoča si dela. Liberalno-narodnjaški politiki so namreč Trubarja slavili kot simbol svobode misli, boja proti dogmatizmu in klerikalizmu, in kot začetnika slovenske narodne zavesti, medtem ko so ga katoliško-klerikalni zavračali kot nosilca tuje, neljudske miselnosti, ki bi v primeru uspeha zadušila slovenski narodni razvoj (Kerševan 1987: 63). Vodnikov spomenik je dobil svoje pravo mesto v družbenem okolju po odkritju spomenika Antonu Alexandru grofu Auerspergu alias Anastasiusu Grünu. Postavitev Grünovega medaljona na Nemškem trgu je namreč omogočilo jasno diferenciacijo med prebivalci Notranje Avstrije. Tisti, ki so si prizadevali za osvoboditev izpod kolonialne podrejenosti, so se zbirali okrog Vodnikovega spomenika, to je »vodnikovali«, njihovi nasprotniki pa okrog Grünovega, to se pravi, da so »grünovali«. Podobno je Trubarjev spomenik dobil svoje dokončno mesto v slovenskem okolju šele tedaj, ko je bil leta 1913 »v spomin na 1600letni Konstantinov jubilej in na IV. slovenski katoliški shod« v zunanji vdolbini ljubljanske stolnice postavljen kip najbolj vnetega borca proti reformaciji škofa Tomaža Hrena (Lesar 1913: 446). Ta spomeniška dvojica (Trubar in Hren) predstavlja nemi priči ostre in žolčne polemike, ki traja in traja.³ Toda po drugi strani lahko isto dvojico opišemo kot simbol delitve duhov, ki je dokončno opredelila slovenski narod kot moderen evropski

3 Papež Janez Pavel II., denimo, je med svojim obiskom v Mariboru maja 1996 predstavnikom slovenske znanosti in umetnosti govoril o slovenski kulturi od Prešerna do Balantiča, ne da bi omenil ime avtorja prve slovenske knjige.

narod, to je kot razvito in notranje strukturirano družbo. Če je bila postavitev Vodnikovega spomenika v službi mobilizacije slovenskega ljudstva v boju proti kolonialni preteklosti, je postavitev Trubarjevega spomenika označila, da se je nekako pol stoletja pozneje slovensko ljudstvo uspešno organiziralo v narod.

Dva obraza Trubarjevega spomenika

V počastitev štiristote obletnice Trubarjevega rojstva je sklenil poseben odbor pod vodstvom dr. Ivana Tavčarja postaviti spomenik utemeljitelju slovenskega knjižnega jezika, naročilo za izdelavo kipa je dobil kipar Franc Berneker.⁴ Odkritje spomenika so načrtovali za Trubarjev štiristoletni rojstni dan 8. junija 1908, vendar so ga »vsled raznih ovir« preložili na september (Nepodpisano 1908e: 446–447). Toda 8. septembra 1908 so ob navzočnosti udeležencev vseslovenskega shoda časnikarjev in književnikov v Bleiweisovem parku blizu Narodnega doma slovesno položili samo temeljni kamen za spomenik (Nepodpisano. 1908d: 350). Ta je bil zaradi slavnostne prireditve pomaknjen predaleč v cesto, zato ga je bilo treba pozneje prestaviti za nekaj metrov globoko v park, kjer je bilo pač primernejše mesto za spomenik. »Vse lansko leto je bilo torej zaman in troški postavljanja temeljnega kamna in vse slavnosti so bili proč vržen denar«, je privoščljivo komentiral *Slovenec*. Da je Ljubljana vendarle prišla do Trubarjevega spomenika, sta z denarjem iz svojega žepa omogočila »narodno-napredna veljaka, dva Ivana«, namreč politična voditelja narodno-napredne stranke Ivan Hribar in Ivan Tavčar (lj. 1908: 3). Spomenik »ustanovitelju slovenske književnosti« so nato odkrili 1. maja 1910, in sicer »brez vsakega slavnostnega hrupa« (Šlebinger 1910: 382).

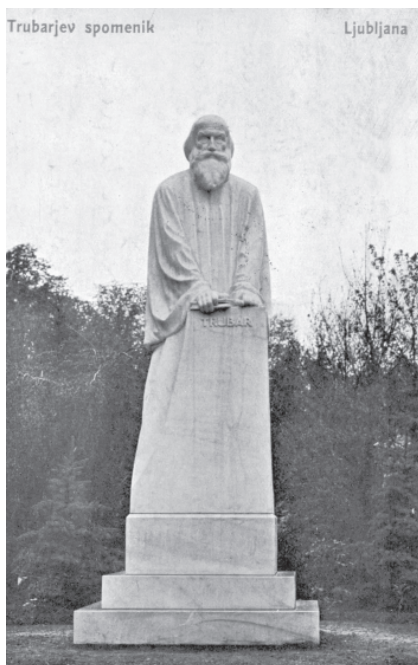
Trubarjev spomenik je del slovenske politične elite, ki je v Trubarju videla predvsem znanilca »novih, starej veri nasprotnih načel« (Kleinmayr 1881: 46), bodel v oči, še preden je bil sploh postavljen. Tako je

- 4 Kipar si je zamislil skromen spomenik v obliki govorniškega pulta, na katerega se opira protestantski pridigar in oče slovenske knjige. Bernekerjev Trubar je kljub skromnim sredstvom za njegovo postavitev dobil sloves »najbolj posrečenega spomenika pri nas« (Stelè 1966: 155).

*Franc Berneker,
Trubarjev spomenik
(razglednica)*

škof Jeglič 6. oktobra 1908 za-
beležil v svojem dnevniku na-
slednje »žalostne dogodke«, ki
so se tedaj zgodili v Ljubljani in
jih je obravnaval v pastirskem
listu, »da bi ljudstvu in tudi du-
hovnikom pokazal pravo smer v
luči krščanskih načel«: »a) pola-
ganje temeljnega kamna za spo-
menik Trubarju, 2) shod 'svo-
bodomislecev' v Ljubljani in 3)
o ljubljanskih izgredih« (Jeglič
1908: 51).

Slavnostnemu polaganju temeljnega kamna za Trubarjev spomenik je posvečalo veliko pozornosti tudi glasilo slovenskih konservativcev, dnevnik *Slovenec*. Tako je nepodpisani pisec dan pred slovesnostjo razkrival »pravi namen Trubarjevega slavlja«, češ: »Preden so dobili slovenski častivci 'Svobodne Misli' idejo, da proslave Trubarja, so že izvršili proslavo Trubarjevo nemško-nacionalni protestantje. V vsenemški, protestantovski cerkvi v Ljubljani, zidani z denarjem Viljema II. in drugih pruskih 'dobrotnikov', je 'die rollende Reichsmark' postavila Trubarju spomenik. V 'Carnioli' so nemško-nacionalni profesorji graške univerze, najzagrizenejši sovražniki slovenskega naroda, napisali proslavljajoče članke Trubarju. To je znamenje, da šteje nemški protestantizem Trubarja med svoje junake. Nemci vedo, da bi bili Slovenci, ako bi se bili poprotestantili, danes do zadnjega ponemčeni. Samo v zapuščenih hribovskih vaseh bi se še skrivaj slišal slovenski jezik. Hribar tega seveda slovanskim časnikarjem ni povedal. Slovenski 'Los von Rom' je geslo teh elementov, ki proslavljajo na

Hribarjevo komando luteranca Trubarja. Zato je bila velikanska netaktnost od Hribarja, da je slavnost, ki ima v svojem jedru nemško-luteranski značaj, združil z občnim zborom 'Osrednje zveze slovanskih časnikarjev'. V Slovencih je Hribar najznačilnejši zastopnik one struje, ki je v Vsenemcih znana kot 'Los von Rom'. To proglašala njeno glasilo 'Slovenski Narod' dan na dan in iz najgrših vsenemških glasil neprenehoma prevaja pamflete na slovenski jezik. Hribarjevi netaktnosti se imajo zahvaliti slovenski časnikarji, da marsikoga, ki so ga pričakovali, ne bodo videli na svojem sestanku. Netaktnost Hribarjeve stranke je šla tako daleč, da niti obvestil o slovanskem sestanku niso pošiljali glasilom 'Slovenske Ljudske Stranke', ki predstavlja ogromno večino vsega slovenskega naroda. Ko mi pozdravljamo slovanske goste v Ljubljani, jim je podala Hribarjeva stranka vzgled, kako se slovanska vzajemnost ne goji, ampak se zanaša konfesionalni boj in nestrpnost med zastopnike naroda. Tak 'neoslavizem', kot ga pojmujejo slavilci Trubarjevi, ki je identičen z bojem proti najsvetejšim tradicijam slovanskih narodov, ne bo imel obstanka. Zmagala bo krščanska misel tudi v Slovanstvu!« (Nepodpisano 1908a: 5.)

Bralci *Slovenca* so bili tri dni pozneje obveščeni še, kaj je dr. Ivan Tavčar zamolčal pri otvoritvi temeljnega kamna: »Bilo je pred meseci na seji 'Matičinega' odbora, ko se je razpravljalo o tem, kako naj se Trubarjeva 400-letnica proslavi. Tudi dr. Tavčar je bil mnenj, da našega reformatorja ne kaže preveč poveličevati, rekoč: 'Če bi šlo po Trubarjevi volji, bi bili mi danes vsi Nemci!' Pri odkritju temeljnega kamna pa je dr. Tavčar pred slovanskimi žurnalisti Trubarja koval v zvezde kot rodoljuba prve kvalitete, tako da so navzoči Čehi, Hrvati in Srbi mislili, da slovenski narod v Trubarju res slavi svojega Husa. Dr. Tavčar se je pač tudi to pot uklonil Hribarjevi komandi, ki je hotel imeti ob priliki Trubarjevi le 'rodoljubno' komedijo v lastno slavo in glorio. Ne štiristoletno sovraštvo do Trubarja, kakor meni dr. Tavčar, ampak pomilovanje do dr. Tavčarja, ki mora tako zatajiti lastno prepričanje, nam je narekovalo to opombo.« (Nepodpisano. 1908b: 3.)

V prepričanju, da je ponavljanje mati učenosti, je *Slovenec* devet dni pozneje ponovil to opazko, češ: »je imel dr. Tavčar pri seji 'Slov. Maticice' popolnoma prav, ko je rekel: Ko bi bilo po Trubarjevem

namenu, bi ne bilo danes nobenega Slovenca več, ampak sami Nemci. Trubar ni pisal zato slovenski, da bi ohranil slovenski jezik, ali pa celo iz ljubezni do materiščine, ampak le zato, da bi svoje rodne brate odtrgal od katoliške cerkve in jih na ta način napravil za Nemce. Trubarja torej ne slave toliko kot slovenskega književnika, pač pa kot sovražnika katoliške cerkve, kateri se je v boju proti cerkvi poslužil slovenskega jezika.« (Nepodpisano 1908c: 3.)

Superintendent Trubar in škof Hren

Zgolj zanikovanje zaslug protestantskega pridigarja Trubarja ni moglo izničiti ugleda avtorja prve slovenske knjige in privrženci katoliško-konservativne stranke so v boju proti liberalizmu⁵ ubrali drugo taktiko. V boju za interpretacijo preteklosti so začeli povzdigovati dosežke borca proti reformaciji škofa Hrena. Miroslav Premrou, denimo, je menil, da »uprav zaradi národnosti moramo zahvaliti óne možé, ki so se uprli novi veri, da so vsaj takó zabranili nadaljno spajenje z Nemci – protestanti«. Nato pa je še z radostjo potrdil, »da sta se vladika Hren in novomeški Kastelec, pridno zajemajoča iz tistih 'kalnih virov', pisanih 'v malovredni obliki', trudila dajati ljudstvu boljše knjige, nego so bile istodóbné« (Premrou 1892: 733). Jožefu Benkoviču pa se je »nehote« vsiljevalo vprašanje: »Kaj bi bilo s slovensko zemljo, če bi se iz Nemčije sem zatrošeni plevel in naplavljeni sodrga ne bila odstranila? Najbrže bi ne bila dobila več pristnega narodnega lica. Bi se li moglo tako pokvarjeno ljudstvo upirati potujčevanju? Ko je Hren preprečil ves luteranski vpliv na Slovence, lotil se je pozitivnega dela. Da bi izboljšal podivjano in propalo ljudstvo, je s škofijskimi sinodami najprej krepko organiziral svojo duhovščino.« (Benkovič 1899: 290.) Isti avtor je tri leta pozneje skušal opisati še, »kam bi slovenski narod duševno in gmotno zabredel, ako bi še kaj časa sledil takim veščam, in ako bi mu apostol-

5 Privrženci katoliško-konservativne stranke so liberalcem očitali, da jih zanima samo boj proti veri in nič drugega: »Ne, svobodomiseltvu ni za svobodo, ne za enakost in bratoljubje, gre se jim le za to, da pridejo do moči in udarjajo po Cerkvi. Za to jim je, da razkristjanijo šolo, vzgojo in vpeljejo civilni zakon.« (Lavrenčič 1913: 1.)

*Ivan Pengov,
Tomaž Hren*

ski škof Tomaž Hren s pomočjo redovne in svetne duhovščine iznova ne prižgal ugašajoče luči sv. vere ter tako pokazal pot k pravi prosveti« (Benkovič 1902: 430).

Ko je bil v spomin na tisočstletni Konstantinov jubilej in na četrti slovenski katoliški shod⁶ v eno izmed do tedaj praznih vdolbin ljubljanske stolnice postavljen spomenik »apostolu Kranjske« (glej Jezernik 2008: 46), knezoškofu Tomažu Hrenu, mu je Josip Lesar napisal pravi panegirik: »Kdor pravično sodi, bo rad priznal, da je bil Tomaž Hren duhovnik in škof po božji volji in verski junak v najširšem pomenu besede. Bil je državnik, učenjak, pesnik, vnet prijatelj naroda, zlasti zati-

ranih in ubožcev, podpornik vsega, kar je lepo, dobro in resnično, ljubitelj umetelnosti in vednosti. Geslo njegovega življenja je bilo: 'Terret labor, aspice praemium', ki je vklesano v vznožju spomenika. Če te straši težavnost, vedi, da te čaka plačilo. O posvečenju za ljubljanskega škofa, 29. marca l. 1599., je namreč Hren dal kovati spominsko svetinjo. Na hrbtu, t. j. na reverzni strani, je geslo 'Terret labor, aspice praemium' in podoba škofa, ki nosi na desni rami križ po trnjevi poti; iz oblakov pa mu angel ponuja krono in palmovo vejico. Brez dvoma je Hren dosegel 'krono pravice' (II. Tim. 4, 7), 'venec slave'

6 Liberalno glasilo *Slovenski Narod* je pred katoliškim shodom konec avgusta 1913 večkrat opozarjal, da so vsi katoliški shodi bili »klerikalna strankarska prireditve, prirejena pod cerkvenim plaščem«; zato je Ljubljančane tudi pozival, naj shod bojkotirajo (glej na primer *Nepodpisano* 1913a: 3; 1913b: 1; 1913c: 4).

(I. Petr. 5, 4), dosegel trojni venec, trojno gloriolo: venec mučeništva po ljubezni do neumrljivih duš, venec devištva in venec učenitva kot učitelj vernikov na potu zveličanja. Njegov spomin ostane blagoslovljen med katoliškimi Slovenci.« (Lesar 1913: 452–453.)

Sklep

Prezentiranje zgodovinskih osebnosti je vedno izraz in vir moči, zato je tudi v tesni povezavi s političnimi procesi, predvsem z vprašanjem, kdo sprejema odločitve o tem, kdo lahko predstavlja koga, kako, kje in s čim; kdo kontrolira zgodovino, kdo ima moralno pravico kontrolirati jo in v čigavem interesu. Javne podobe določenih zgodovinskih osebnosti ne le prikazujejo določeno zgodovino, temveč jo tudi soustvarjajo za javnost. Lahko rečemo, da so slovenski politični voditelji na prelomu stoletja postavili spomenik Primožu Trubarju z dvema obrazoma. Pristaši narodno-napredne stranke so ga upodabljali kot heroja slovenstva in svobodne misli, pristaši katoliško konservativne stranke pa so mu skušali nadeti podobo malika krive vere. Prav ta delitev duhov pa je pomenila, da se je slovensko prebivalstvo notranjeavstrijskih dežel ne le zavedlo pomena narodnosti, temveč se je izoblikovalo v moderen evropski narod, to je v moderno in notranje strukturirano družbo. Slovenski narod se je oblikoval, ko se je tudi notranje razslojil. Zato na začetku dvajsetega stoletja vsenarodna politika slogaštva, ki je uspevala, dokler slovenskega naroda še ni bilo in se je v protikolonialnem boju šele konstituiral kot politično telo, ni bila več mogoča. Ko je za uspeh osvobodilnega boja še bilo treba množicam pojasnjevati, kaj je narodno in kaj nerodno, je bil velik mož Valentin Vodnik; njegovo delovanje je bilo sprejemljivo za slovensko katoliško-konservativno politično elito, ki je imela v rokah ključ do razuma in srca slovenskega ljudstva. Ko je ta politika rodila zdrav sad in se je iz egalitarnih ljudskih množic oblikoval strukturiran slovenski narod, delitev na »domorodce« in na »ptujce« ni bila več najpomembnejša ločnica v političnih pogledih. Tedaj je stara politika slogaštva postala nefunkcionalna, del politične elite, ki si je prizadevala za sekularno družbo, pa je za promoviranje svojih pogledov na družbeni svet uporabil tudi protestanta Primoža Trubarja.

VIRI, LITERATURA

- Aškerc, Anton (1905): Primož Trubar. Zgodovinska epska pesnitev. Ljubljana: Ig. pl. Kleinmayr & Fed. Bamberg.
- Aškerc, Anton (1905a): Ali je Primož Trubar upesnitve vreden junak ali ne? Ljubljana: Komisijaska založba L. Schwentnerjeve knjigarne.
- Benkovič, Josip (1899): Maksimilijan Leopold baron Rasp in njegova šola. *Dom in svet*, 289–301.
- Benkovič, Jožef (1902): Slovenski reformatorji. *Voditelj v bogoslovnih vedah*, 290–313, 399–436.
- Bond, George C., Angela Gilliam, ur. (1994): Social Construction of the Past. Representation as Power. London in New York: Routledge.
- Brejc, Janko (1913): Slovenski slavnostni govor. *Slovenec*, 26. avgusta, 1–2.
- Carlyle, Thomas (1841): On Heroes, Hero-Worship, and the heroic in History. London: James Fraser.
- Fekonja, Andrej (1886): O početkih slovenske književnosti. V tristoletni spomin smrti Trubarjeve (1586. l.). *Ljubljanski zvon*, 42–49, 105–107, 231–235, 281–286, 355–360, 418–423.
- Gangl, Engelbert (1905): Slava Prešernu! Ob odkritju Prešernovega spomenika v Ljubljani. Ljubljana: Narodna tiskarna.
- Gořázd (Anton Aškerc) (1886): Novi svetnik. *Ljubljanski zvon*, 321–322.
- Hribar, Ivan (1983/84): Moji spomini. Ljubljana: Slovenska matica.
- Ilešič, Fran, ur. (1908): Trubarjev zbornik. Ljubljana: Matica Slovenska.
- Jankovič, P. (1869): Čujte! Čujte! kaj slovenski jezik tirja. Za prosto slovensko ljudstvo. Dunaj: Janko Pajk.
- Jeglič, Anton Bonaventura (1908–1912): Dnevnik. Rokopis, Nadškofijski arhiv Ljubljana, fond Škofijski arhiv Ljubljana, dnevnik škofa Jegliča, škatla 13/1c.
- Jezernik, Božidar (2004): Moč spomina, premoč pozabe. *Zgodovina za vse*, št. 1, 5–18.
- Jezernik, Božidar (2008): Pomnenje zgodovine kot pozabljanje preteklosti. *Zgodovina za vse*, št. 1, 37–56.
- Kamnogorski, L. (Lovro Toman) (1850): O Prešernovim spominku. *Novice kmetijskih, rokodelnih in narodskih reči*, 10. maliga travna, 61.
- Kardelj, Edvard (1957): Razvoj slovenskega narodnega vprašanja. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

- Kerševan, Marko (1987): Protestantski »tuji duh« in katoliška slovenska verna duša. Luther in luteranstvo v slovenski literaturi. *Sodobnost*, 63–69.
- Kleinmayr, Julij pl. (1881): Zgodovina slovenskega slovstva. Celovec: Julij plem. Kleinmayr.
- Lah, Ivan (1927): Vodniki in preroki. Ljubljana: Vodnikova družba.
- Lampe, Evgen (1905): A. Aškerc. Primož Trubar. *Dom in svet*, 46–50.
- Lavrenčič, Matija (1913): Katoliška načela in javno življenje. *Slovenec*, 6. septembra, 1–2.
- Lesar, Josip (1913): Žiga Lamberg – Tomaž Hren. *Dom in svet*, 446–453.
- lj. (1910): Trubarjev spomenik. *Slovenec*, 13. aprila, 3.
- Lončar, Dragotin (1911): Slovenci. Načrt slovenske socialne zgodovine. Ljubljana: Komisionalna založba Delavske Tiskovne Družbe.
- Lowenthal, David (1996): Possessed by the Past. The Heritage Crusade and the Spoils of History. New York in London: The Free Press.
- Malovrh, Miroslav (1904): Pod novim orlom. Zgodovinska povest. Ljubljana: Narodna tiskarna.
- Murko, Matija (1901): Misli k Prešernovemu življenjepisu. *Ljubljanski zvon*, 122–137.
- Nepodpisano (1844): Nekaj od Slovincov, št. 3. *Kmetijske in rokodelske novice*, 28. velkisirpana, 155.
- Nepodpisano (1861): Slovenci in Nemci. *Danica*, 21. listopada, 192–193.
- Nepodpisano (1862): Iz Ipave. *Novice gospodarske, obrtniške in narodne*, 24. septembra, 320–323.
- Nepodpisano (1880): Koledarji Slovencev. *Novice gospodarske, obrtniške in narodne*, 14. aprila, 117–118.
- Nepodpisano (1886): Listek. *Ljubljanski zvon*, 377.
- Nepodpisano (1908): Pravi namen Trubarjevega slavja. *Slovenec*, 7. septembra, 5.
- Nepodpisano (1908a): Slovanski časnikarski kongres v Ljubljani. *Slovenec*, 9. septembra, 2–3.
- Nepodpisano (1908b): Kaj je dr. Tavčar pri odkritju Trubarjevega temeljnega kamna zamolčal. *Slovenec*, 10. septembra 1908, 3.
- Nepodpisano (1908c): Trubarjevim slavilcem za klobuk. *Slovenec*, 19. septembra, 3.
- Nepodpisano (1908d): Trubarjev spomenik, *Slovan*, 350.
- Nepodpisano (1908e): Trubarjevo slavje. *Ljubljanski zvon*, 446–447.

- Nepodpisano (1913a): Katoliški shod. *Slovenski narod*, 7. avgusta, 3.
- Nepodpisano (1913b): Napredna javnost in katoliški shod. *Slovenski narod*, 9. avgusta, 1.
- Nepodpisano (1913c): Katoliški shod. *Slovenski narod*, 18. avgusta, 4.
- Plumb, J. H. (1969): *The Death of the Past*. London: Macmillan and Co.
- Premrou, Miroslav (1892): Jurij Juričič. *Ljubljanski zvon*, 732–738.
- Premrou, Miroslav (1893): Dr. h. c. Theodor Elze. *Ljubljanski zvon*, 622–630.
- Prijatelj, Ivan (1956): Slovenska kulturno-politična in slovstvena zgodovina 1848–1895. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Slodnjak, Anton (1934): Pregled slovenskega slovstva. Ljubljana: Akademsko založba.
- Slomšek, Anton Martin (1862): Slava rajnim rodoljubom in utemeliteljem našega slovstva. *Drobtinice za leto 1862*, 71–79.
- Sperans (Edvard Kardelj) (1939): Razvoj slovenskega narodnega vprašanja. Ljubljana: Naša založba.
- Stelč, France (1966): Oris zgodovine umetnosti pri Slovencih. Kulturnozgodovinski poskus. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Šlebinger, Janko (1910): Trubarjev spomenik v Ljubljani. *Ljubljanski zvon*, 382–383.
- Terstenjak, Davorin (1858): Novoletnica. *Novice gospodarske, obertniške in narodne*, 6. januarja, 1–2.
- Toman, Lovro (1857): Vodnikov stoletni rojstni dan 3. februarja 1858. *Novice gospodarske, obertniške in národске*, 7. novembra, 354.
- Toman, Lovro (1858): O Vodnikovem godu. *Novice gospodarske, obertniške in narodne*, 27. januarija, 29–30.
- Vodnik, France (1930): Ideja in kvaliteta. *Dom in svet*, 4–8.
- Vodnik, France (1934): Nekaj pripomb k slovenskemu vprašanju. *Dom in svet*, 440–443.
- Vošnjak, Josip (1905): Spomini. Ljubljana: Slovenska Matica.
- Vošnjak, Bogumil (1913): Študije k problemu jugoslovanske narodne misli. *Veda*, 524–572.
- Young, James E. (1993): *The Texture of Memory. Holocaust Memorials and Meaning*. New Haven in London: Yale University Press.
- Županič, Niko (1907): Ilirija. *Ljubljanski zvon*, 486–492, 554–557, 615–620.

Zvone Štrubelj

PRIMOŽ TRUBAR V LUČI LETA 2008

Od ljubljanskega škofijskega duhovnika
do evangeličanskega župnika v Derendingenu

Uvod

Primož Trubar je kot evangeličanski župnik preživel 12 let na ozemlju današnje Bavarske (Rothenburg nad Taubero, 1548–1553; Kempten, 1553–1560), 23 let pa na Württemberskem: leto in pol med Tübingenom in Urachom (1561–1562), dobro leto v Lauffenu (1565–1566) in celih 19 let v Derendingenu (1567–1586), svoji zadnji življenjski postaji. Od njegovih 78 let življenja je to slaba polovica, natančneje celih 35, skoraj 36 let.

V duhovnika je bil posvečen pri 22. letih v Trstu, 17 let je deloval v okviru katoliške Cerkve: 15 let v ljubljanski, dve leti v tržaški škofiji. Kot evangeličanski superintendent je v Ljubljani preživel tri leta (1562–1565), nato pa je bil drugič in dokončno pregnan.

Dovolite, da na začetku tega referata potegnem kratko vzporednico: rojen sem le pet kilometrov od Trubarjevega rojstnega kraja Rašice. Za šolanje z univerzitetno izobrazbo v Sloveniji, Torinu, Rimu, Lyonu in Parizu sem porabil več kot dvakrat toliko, celih 23 let, Trubar le od svojega 12. do 22. leta, torej pičlih 10 let. V duhovnika sem bil posvečen pri 27. letih v svojem rojstnem kraju, pet let starejši od Trubarja. V okviru ljubljanske škofije sem deloval dobrih 7 let, 8 let manj kot Trubar; v okviru tržaške škofije pa dobrih 10 let. Trubar je bil v Trstu od 16. do 19. leta kot dijak na dvoru škofa Bonoma, od svojega 21. do 22. leta se je v Trstu pripravljaj na duhovniško posvečenje; kot 34-letni duhovnik je v prvem zatočišču, spet pri Bonomu, preživel v Trstu kot slovenski pridigar še dve leti (1540–1542). Skupaj je bil v Trstu sedem let. Po vzporednici: tri leta manj, kot sem bil tam jaz sam. Do enačaja pa pridemo, če to trojko najdemo nekje v Trubar-

jevem življenju: on je bil trikrat poročen, jaz, za zdaj, kot katoliški duhovnik – še nikoli!

Leta 2000 sem prišel v Tübingen na sobotno leto in dva semestra študiral na priznani teološki fakulteti. Kaj kmalu sem ugotovil: saj tu blizu je pa pokopan moj rojak Trubar. »Dano mi je bilo znamenje,« sem si dejal, »rojen pet kilometrov od Trubarja, tu pa le dva kilometra in pol do Derendingena!« Približal sem se mu. Poprej sem vedel le to, kar o Trubarju ve povprečen Slovenec: da je bil rojen na Rašici, kjer je njegov spomenik in domačija, da je bil pregan, da je avtor prve slovenske tiskane knjige, da je postal protestant in da je pokopan nekje na Nemškem. Toliko in nič več!

V pričujočem referatu, ki uvaja sklepno diskusijo simpozija, bi rad povedal le dve stvari iz mojega osebnega srečanja s Trubarjem. Prvič, kako in v čem je še vedno neznan in premalo cenjen med Slovenci doma in po svetu. Drugič, kako je še vedno premalo razumljen tu, v Nemčiji, ali bolje na Württemberskem in v Evropi. To dvojje, s stališča naslova, ki me obvezuje: Trubar v luči spoznanj v letu 2008, Trubarjeva duhovniška pot od ljubljanskega škofijskega duhovnika do evangeličanskega župnika v Derendingenu.

1. *Primus et Secundus* – Prvi in drugi

Ne bojte se, ne bo več matematike. Prehajam na prvo točko, ki razgrinja razlolge za Trubarjevo premajhno, nepopolno in večkrat tudi popačeno razumevanje Trubarja kot osebnosti med Slovenci. Besedi in številu »*Primus in Secundus*«, sem si sposodil od priznanega slovenskega intelektualca in duhovnega moža, Vinka Ošlaka.¹ Trubar se je podpisoval po latinsko, danes bi rekli, mednarodno: *Primus Truberus*. Znano reklo, ki izvira iz Plautove komedije *Persa* (Perzivec), pravi: »*Nomen est omen*«, ime je znamenje, pove nekaj o tistem, ki ga nosi. Z Ošlakom se tudi sam sprašujem: so Trubarjevi starši namerno izbrali to ime, ki tudi v slovenski obliki *Primož* izvira iz latinskega korena, ki pomeni »prvi«. Ošlak pravi: »Trubar je v resnici *Primus*, je

1 Gospod Vinko Ošlak mi je dovolil, da uporabim nekaj njegovih misli iz pridige pri bogoslužju v Krščanski cerkvi bratov v Šmartnu ob Paki 25. maja 2008. Besedilo še ni objavljeno.

v resnici Prvi, ker je na prvo mesto v svojem srcu in umu postavljaj tistega, ki je v redu bivajočega sam Prvi.«² Na prvo mesto je postavil Boga in njega, ki je njegova »prvina«, »božji prvorojenec«, kot je bistro in globoko doumel apostol Pavel.³ Skrivnost Trubarjevega duhovniškega življenja tako v prvem, katoliškem obdobju, kot tudi v drugem, evangeličanskem obdobju je prav to: vse življenje, od 12. leta naprej, ko je odšel na šolanje v Reko, pa do njegovega zadnjega diha, na smrtni postelji v Derendingenu, je iskal Prvega in mu zvesto služil. Ponosen je bil na svoje »božje prvenstvo«, da je sin v Sinu in po veri odrešen v Jezusu Kristusu, Besedi življenja. Samo v tem okviru lahko beremo Trubarjevo življenje, samo v teh koordinatah dobi pravi pomen tudi njegov odnos do *Biblije*, s katero je živel nerazdružno kot s svojo pravo izvoljenko in nevesto od svojega šestnajstega leta naprej pa vse do svoje smrti.

Stopimo za trenutek v Derendingen in se pridružimo Trubarjevi mali čredi, ki se boji izgube svojega pastirja, za trenutek se uživimo v Trubarjeve zadnje dni zemeljskega življenja. Po pripovedovanju Mirka Rupla je še v ponedeljek, 20. junija 1586 sam obhajal bolnega soseda. Naslednji dan, v torek, je omagal in legel v posteljo. Dan pozneje, v sredo, je dal poklicati tübinškega župnika in superintendenta Dietricha Schepfa, pri katerem se je spovedal in prejel obhajilo vpricho veliko ljudi. Do nedelje se je pripravljaj na smrt, glasno molil in opominjal farane, naj bodo stanovitni v veri. Istočasno je poskušaj prevesti še konec Lutrove postile, tako, da so mu brali nemški tekst, on pa je pisarju narekoval prevod v slovenščino. V ponedeljek ga je prišel tolažit pridigar, ki ga je v boleznj nadomeščaj. Pridigar je iz molitvenika že začel brati molitve za umirajoče, nakar je Trubar energično vzkliknil: »Nikar, nikar! Iz Svetega pisma!« V torek, 28. junija, ko je ubogim ljudem odpustil dolgove, je mirno in tiho zaspaj v Gospodu.⁴

Smrt, vredna velikega človeka in globokega, svetopisemškega kristjana, Kristusovega duhovnika! »Kakršno življenje, takšna smrt«,

2 Citat iz pridige Vinka Ošlaka.

3 Prim. 1 Kor 15,23.

4 Prim. Mirko Rupel, *Primož Trubar. Življenje in delo*, Ljubljana 1962, 219–220.

radi pravimo Slovenci. Do zadnjega diha se je použil v službi ljudem, še na smrtni postelji je svoje *lube Slovence* nagovarjal v materinščini, s svetopisemsko, Božjo besedo, kakor jo je v *Hišni postili* doumel in posredoval drugim Martin Luther. Pokopali so ga na praznik sv. Petra in Pavla, 29. junija, z velikimi častmi. Na rektorjevo vabilo so se pogreba udeležili vsi študenti tübinške univerze, nagrobni govor je imel kancler univerze in tübinški prošt dr. Jakob Andreae. Nagovor je bil nato objavljen; to je prva in najbolj zanesljiva Trubarjeva biografija.

Dve leti po Trubarjevi smrti, leta 1588, je Matija Trost iz Vipave v slovenščino prevedel Andreaejev pogrebni govor; namesto grških in latinskih hvalnic, ki jih navaja Andreae, je vnesel štiri lastne latinske hvalnice, kjer opeva pokojnega Trubarja. Četrta je še najlepša in najbolj primerna, da tu podkrepi navezo med Primus in Secundus.

*Mnogo poslal med ljudi knjig zlatih je Luter o veri,
v boj zoper papežev nauk varavih verskih resnic:
kadar si črko našel, kako se piši slovenski,
ti enako kot on spravljal si bukve na dan.
Zlagal on svete je pesmi, dajal melodije jim sladke,
trume jih nemške sedaj Kristusu vdane pojo:
zlagal ti zlate si pesmi, dajal melodije jim vedre,
trume slovenske jih zdaj Kristusu vdane pojo.
V knjigah njegovih na novo olepšana vera je stara,
hkrati olepšan po njih jezik tevtonski blešči:
v knjigah se tvojih na novo olepšala vera je stara,
hkrati olepšan po njih jezik slovenski živi.⁵*

Prav zanimiva je primerjava med Luthrom in Trubarjem. Pri podrobnejši analizi teksta pod našim specifičnim vidikom, namreč v prepletu med *primus* in *secundus*, je iz astronomske razdalje jasno: *vera*, *verska resnica*, *svete pesmi*, *Kristusu pete*, *olepšana stara vera* so »*primus*«.

5 Prevod iz latinščine je oskrbel Anton Sovre; prim., prav tam, 222–223. Prevod v nemščino je oskrbel Karl Klaus Klemme. V nemški izdaji Ruplovega dela (*Primus Truber. Leben und Werk des slowenischen Reformators*, München 1965) je na 271. strani samo izvirno latinsko besedilo brez nemškega prevoda.

Šele nato: *boj proti papežu, črka, piši slovensko, sladke in vedre melodije, olepšan jezik tevtonski, olepšan jezik slovenski*, to, kar smo imenovali *secundus*.

Samo iz *primusa*, se pravi, iz Trubarjevega najglobljšega motivacijskega ozadja smo upravičeni gledati na vse drugo, kar vemo in slutimo o Trubarju kot osebnosti, vse, kar vemo o njegovem duhovniškem delovanju in o njegovi literarni delavnosti ter o rezultatih njegovega dela; vse to je Trubarjev *Secundus*, stvari, ki sodijo na drugo mesto; pravzaprav so v taki tesni navezi s *Primusom*, v taki, da jih samih po sebi sploh ne bi bilo!

Sklenem s prvo točno zelo na hitro: Slovenci do danes tega še nismo dodobra razbrali niti ločili. Vse Trubarjeve biografije, ki jih poznam, še niso dosegle smiselnega zaporedja vipavskega, tübinškega študenta Matija Trosta, iz leta 1588. *Secundus* je tako močno poudarjen, da skoraj izgine *Primus*, z njim pa seveda tudi pravi obraz in prave poteze resnične, zgodovinske osebnosti Primoža Trubarja.

Tudi v letu 2008, jubilejnemu letu 500. obletnice Trubarjevega rojstva, je med Slovenci zaporedje še isto: Trubar kot prvi, ki je izdal prvo slovensko tiskano knjigo, Trubar kot prvi, ki je sestavil abecednik, Trubar kot prvi, ki je načrtoval ustanavljanje župnijskih šol tako za dečke kot tudi za deklice, kar je na Slovenskem dosegla šele šolska reforma avstrijske cesarice Marije Terezije leta 1884, kar tristo let kasneje! Trubar tudi kot prvi slovenski kantavtor svojega časa, Trubar kot ustanovitelj slovenske narodne cerkve, kjer lahko vidimo celo prvi poskus slovenske ustave, saj v Cerovni ordningi predvideva ureditev tako cerkvenega kot tudi svetnega reda. Nikjer pa Trubar ni prvi kot duhovnik, kot globoko svetopisemski kristjan, kot mož trdne in neomajne vere, kot pričevalec za Kristusa, kot *exul Christi*, kot je sam sebe večkrat imenoval.

Vesel sem bil namiga novega predsednika Slovenije dr. Danila Türka, ki v posvetilni besedi jubilejne knjige, ki jo je izdala slovenska vlada (*2008 Trubarjevo leto*), piše: »Če je Trubarjev opus velik in vreden občudovanja že po svoji zahtevnosti, pa ne pove najpomembnejšega: Trubar je bil zlasti iskalec resničnih odgovorov na vprašanja o človeku in snovalec praktičnih rešitev za duhovni napredek slovenskega naroda. Povezal je dve navidezno nazdružljivi misiji – tisto, ki jo

poznajo misleci univerzalnega pogleda na človeka, in tisto, ki jo udejanjajo prikično misleči ljudje. Ta njegova sposobnost biti hkrati vizionar in človek praktične dejavnosti, hkrati evropsko oblikovan intelektualec in avtor slovenske narodne ideje ter ob vsem tem dokazati, da med temi različnimi vlogami ni notranjih neskladij, je najboljši izraz njegove veličine.«⁶

Prav lepa hvala predsedniku Slovenije za ta uvid, ki tudi meni daje priložnost, da takoj preidem na drugo točko predstavitve Trubarja: Še premalo poznan in razumljen v Nemčiji in Evropi?

2. *Propheta et exul Christi* –

Kristusov prerok in Kristusov pregnanec

Secundus bi lahko bilo, kot spet ugotavlja Vinko Ošlak, še drugo simbolično ime za Trubarja. Z vsem svojim bitjem in žitjem je iskal drugo najpomembnejšo stvar v življenju: srečo in blagor za svoje rojake, »*lube Slovence*«, kot jih je rad imenoval⁷. Srčno je želel, da bi čimveč slovenskih rojakov bilo deležnih tistega prvega, *Primusa*, Boga Očeta in njegovega prvorojenca, Jezusa Kristusa po poti Duha. »In ker Trubar ni bil samo Primus, ampak tudi Secundus; ker ni iskal in našel Boga in njegovega kraljestva in pravičnosti tega kraljestva le zase (...), je Bog blagoslovil njegovo delo in smo Slovenci zato, ker je on bil tako zares tudi Secundus, torej zavzet za drugo največjo stvar po Bogu in njegovem kraljestvu, da bi namreč v tej sreči ne bil sam, ampak združen z vsemi svojimi, ki jih je imel tako rad, deležni milosti, da lahko tudi s Trubarjevo pomočjo iščemo Boga in je tudi nam na tej čudoviti, čeprav tako ozki in strmi poti lahko ime *Primus*, ker nam je Bog prvi in njegovo kraljestvo dano, vse drugo, tudi potrebno, pa po Božji obljubi navrženo.«⁸

Zopet mi uhaja misel na primerjavo med Martinom Luthrom in Primožem Trubarjem.

6 2008 Trubarjevo leto, Ljubljana 2008, Izdal in založil Koordinacijski odbor za državne proslave (Aleksaner Zorn), slovenski tekst na strani 3, nemški na strani 5.

7 Vinko Ošlak, isto, tj. pridiga, glej op. 1.

8 Prav tam.

Svojo drugo točko, v kateri gorovim še o preskromnem ovrednotenju Trubarjeve evropske podobe na Würtemberškem, v Nemčiji in Evropi, bom poskušal predstaviti v artikulaciji med »podobno kot Luther« in »drugače kot Luther«. O tem, da je primerjava med Luthrom in Trubarjem dopustna, govori več dejstev, predvsem Luthrov prevod *Biblije* in njegova utemeljitev nemškega knjižnega jezika, na Trubarjevi strani pa prevod *Nove zaveze* in Davidovega psalterija in utemeljitev slovenskega knjižnega jezika. Pred Luthrom je bilo menda v Nemčiji že kar 72 prevodov *Svetega pisma*, ki niso nikoli zaživeli. »Priti je moral nek jezikovni genij, kar je Martin Luther s svojo izjemno sugestivnostjo nedvomno bil, in prepričati Nemce, da so posvojili njegov tip jezika in se združili ob njem – in enako se je pravzaprav zgodilo z jezikom Primoža Trubarja. Vsak Slovenec danes bolj ali manj lahko prebira Trubarjeve spise brez kakšnega slovarja, lahko ga razumemo, tu in tam seveda kakšno besedo teže, ampak vendarle razumemo, kaj nam Primož Trubar dopoveduje. Že če se ozremo v hrvaški prostor, ni nič podobnega. Njim je starejša književnost pred 19. stoletjem dosegljiva samo skozi res velike priredbe, posodobitve. Tako je še marsikje drugje na evropskem vzhodu, recimo Slovaki si morajo vso književnost iz časa pred 1830–1840 prevesti, da jo navaden človek danes razume. Primoža Trubarja gotovo ni treba prevajati, je dovolj, če tu in tam kaj raztolmačimo, drugače pa lahko vendarle razumemo vse. In ravno v tem je ta njegova jezikovna genialnost, ki ni manjša od Luthrove. Ta njegova jezikovno genialnost se je zelo hitro pokazala že v tem, da so katoličani, ki so dali Trubarja na indeks, posvojili njegov knjižni jezik in da se je prvi katoliški prevod *Biblije* 1784–1802 pravzaprav zgledoval pri Dalmatinovem jeziku.«⁹ Citat, ki sem ga navedel je iz nedavnenga, majskega predavanja velikega slovenskega poznavalca Trubarja in njegovega opusa, ddr. Igorja Grdine, ki s sodelavci ureja Trubarjeva *Zbrana dela*.¹⁰

9 Iz predavanja: ddr. Igor Grdina, *Primož Trubar v svojem času in kasnejših obdobjih slovenske zgodovine*, Knjižnica Laško, 8. 5. 2008; citirano po magnetofonskem zapisu.

10 *Zbrana dela Primoža Trubarja*, I-IV, glavni urednik Igor Grdina, Ljubljana 2002–2006.

Preden preidem k tehtnici, ki se šele v bližini leta 2008 premika v bolj poudarjeno evropsko vlogo Primoža Trubarja, zaradi česar se Trubarjev pomen zmeraj bolj veča, preden torej preidem od »podobno kot Luther«, kar je bilo doslej večkrat razumeti »veliko manj, slabše, neprimerno nižje«, k smelim trditvam, ki jih bom prikazal pod geslom »drugače kot Luther«, bi rad opozoril še na pozitivno plat dojemanja Trubarjevega *Primusa* pri nemško govorečih biografih, teologih in zgodovinarjih, ki so Trubarja prav obravnavali, namreč v primarno zgodovinskem teološkem kontekstu reformacije. Tam namreč, kjer smo Slovenci še tako neogljeni. Spet k živemu, komaj teden staremu, govorjenemu, a zanesljivemu viru slovenskega poznavalca Trubarjeve dediščine, predavanju dr. Mihaela Glavana v Domu Primoža Trubarja (Primus Truber Haus) v Derendingenu: »Nemški reformacijski teologi, ki so s Trubarjem neposredno sodelovali, kakor Veit Dietrich in Jakob Andreae, med švicarskimi pa predvsem Bullinger, s katerim sta si dopisovala, so natančneje poznali tudi njegovo teološko in jezikoslovno miselnost, ostali pa so svoje poznavanje črpali predvsem iz njegovih nemško pisanih, večkrat zelo temeljitih predgovorov k slovenskim knjigam. Vse to je zadostovalo, da so Trubarja in njegovo delo za slovensko in hrvaško knjigo redno in dokaj izčrpno predstavljali v vseh večjih enciklopedičnih in leksikonskih delih na nemško pišočem področju že v naslednjem stoletju in kasneje.«¹¹

In nato Mihael Glavan preleti naslednja stoletja, pri čemer spet pripiše osrednji pomen ohranitve spomina na Trubarjevo dediščino nemškim in avstrijskim avtorjem. »Tujci so seveda v okviru nemške in avstrijske reformacije še naprej raziskovali tudi slovensko. Njihovo znanstveno in strokovno delo prevladuje še celo 19. stoletje. Kot pomembnejša avtorja velja omeniti Mathiasa Robitscha (*Die Geschichte des Protestantismus in der Steiermark*, Gradec 1865), ki je pisal o štajerski reformaciji s katoliškega vidika, in zlasti Johanna Losertha (*Die Reformation u. die Gegenreformation in den innerösterreichischen Ländern*

11 Mihael Glavan, *Trubars Pilgerreise durch Europa und Slowenien*, predavanje ob slavju 500. obletnice v Primus Truber Haus in Derendingen 31. 5. 2008, prevod v nemščino je oskrbel Karl Klemme.

im 16 Jahrh., Stuttgart, 1898). Za posebno, novo etapo smemo šteti delo Ivana Kostrenčiča in Theodorja Elzeja, ki že predstavlja prehod v obnebeje slovenskih raziskav. Prvi je nadaljeval žlahtno Kopitarjevo tradicijo v dunajski Dvorni knjižnici, drugi pa je deloval med Slovenci v Ljubljani. Tranzicijo v nacionalno zgodovino in literarno zgodovino potem nadaljuje Avgust Dimitz (1827–1886), ki je v svojem obsežnem delu *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813* (v snopičih izhajalo 1874–1876) na osnovi arhivskih virov podrobno obravnaval tudi reformacijo in začetke slovenske književnosti.«¹² Kljub tako bogati literaturi o Trubarjevem opusu se je pri Slovencih odnos do očeta slovenske literature začel spreminjati šele proti koncu 19. in nato v začetku 21. stoletja, ugotavlja Glavan.¹³

Vesel sem bil zapisa prof. dr. Rolfa-Dieterja Klugeja v rubriki *Tübinger Köpfe* v *Tübinger Blätter* 2008, ki pravi: »Za širitev reformacije je bilo odločilno, da je Martin Luther s svojimi prevodi *Svetega pisma* v ljudski jezik naredil religijo za stvar ljudstva. Tudi Primož Trubar je poskušal s prevodi katekizmov in *Nove zaveze* neposredno doseči slovensko ljudstvo. Drugače kot Luther, pa je moral Trubar najprej slovenski jezik slovnično in pisno utemeljiti in ga napraviti za uporabnega. In drugače kot pri Luthru je bilo pri Trubarju: ne le, da ni našel podpore pri deželnem gospodu, ampak ga je ta celo izgnal iz svoje dežele. V luteranski deželi Württemberg je končno našel zatočišče, da je lahko uresničeval svoje verske in literarne dejavnosti.«¹⁴

Klugejev dvojni »drugače kot Luther«, kar pomeni »drugače in težje kot Luther«, če ga prav razumem, nakazuje napredek in premik na gledanje in oceno usode slovenskega reformatorja Primoža Trubarja tu v Nemčiji in na podlagi tega tudi v Evropi. Ob 400. obletnici njegove smrti, leta 1986, ko je na univerzi v Tübingenu potekal od

12 Prav tam, Ibid.

13 Dobesedno v nemškem prevodu: »Die Geschichte ändert sich vor allem Ende des 19. Jahrhunderts und später im 20. und 21. Jahrhundert, als die Slowenen Größe und Bedeutung der Arbeiten Trubars erkennen und sich ihrer Erforschung in all ihren Dimensionen widmen.« Prav tam.

14 Rolf-Dieter Kluge, *Zum 500. Geburtstag des slowenischen Reformators Primus Truber*, v: *Tübinger Blätter* 2008, 94. letnik, str. 26.

3. do 8. novembra potekal podoben, recimo tudi veliko širši in obsežnejši mednarodni simpozij, takih besed in ocen še ni bilo slišati. Profesor dr. Rolf-Dieter Kluge je uredil simpozijski zbornik z istim naslovom, kot ga je imel simpozij, namreč: *Ein Leben zwischen Laibach und Tübingen, Primus Truber und seine Zeit*, kar lahko poslovenimo v: *Življenje med Ljubljano in Tübingenom, Primož Trubar in njegov čas*, in s podnaslovom: *Nameni, potek in posledice reformacije na Württemberskem in v notranjeavstrijskih deželah*.¹⁵ Kluge dobro ve, koliko je bila takrat ura glede umestitve Trubarja v tedanji evropski prostor; koliko je bilo tudi truda, da so prispevki simpozija sploh izšli, po dolgih devetih letih, ne v Tübingenu, ampak na Bavarskem, v Münchnu, leta 1995. Če smem interpretirati Klugejev zapis v *Tübinger Blätter 2008*, in predavanje o Trubarju, ki ga je imel v organizaciji Europa Zentrum v Stuttgartu, v petek, 15. februarja 2008, lahko rečem, da se približujemo novemu in bolj ustreznemu in realnemu prikazu Trubarjevega življenja in njegova opusa na Württemberskem, v Nemčiji in nasploh v Evropi.

Po mojem vedenju je bil Trubar kot katoliški duhovnik – v Laškem, Loki, Ljubljani in Celju, v Trstu in kot kanonik v ljubljanski stolnici sv. Nikolaja in nazadnje v Šentjerneju na Dolenjskem – vedno pokončen, dosleden in vzoren duhovnik. Prav tako je kot evangeličanski pastor vedno deloval do skrajnosti odgovorno, vestno, pošteno in uspešno. Na vseh šestih delovnih mestih, v Rothenburgu nad Taubero, v Kemptnu, v Urachu, Ljubljani, Lauffenu in Derendingenu, je zapustil sledove. V Kemptnu ga imajo za enega od utemeljiteljev njihove evangeličanske cerkvene občine, saj je zanjo napisal tudi *Cerkveni red*. V težkih časih začetkov reformacije, ko so se v tem obmejnem mestu med Avstrijo, Švico in Nemčijo mešali vplivi luteranske in zvinglijanske smeri reformacije, je znal narediti red in ubrati tako pot, ki je skupnost gradila in ne rušila. Neki kemptenski učitelj je že za časa njegovega življenja o njem napisal kratko dramsko igro. V nedeljo, 1. junija 2008 je bila v Kemptnu uprizorjena nova dramska igra o Trubarju, ki jo je ob obisku Slovencev v okviru

15 Zbornik simpozija, ur. Rolf-Dieter Kluge, v zbirki: Sagners Slavistische Sammlung, ur. Peter Rehder, zv. 24, Verlag Otto Sagner, München 1995.

ekskurzije Slovenskega protestantskega društva Primož Trubar in v spremstvu slovenskega evangeličanskega škofa Geze Erniša, režiral in za slavje ob 500. obletnici Trubarjevega rojstva z dramsko ekipo izvedel domačin Thomas Öder.¹⁶ V Derendingenu, kjer je je pokopan v cerkvi sv. Gala, je spomin prav tako živ. Po njem se imenujeta tudi ulica Derendingena, Primus-Truber StraÙe, in evangeličanski dom Primus Truber Haus na tej ulici, kjer je zapovrstjo pet srednjih ðol. V cerkvi sv. Gala je oznančen njegov grob, spominska ploÙãa, ki je bila postavljena ob 400. obletnici njegove smrti (1986) in izredno lep leseni epitaf, lesena ploÙãa z okvirom v renesanãnem slogu. Postavljena je bila ðe leto dni po njegove smrti, leta 1587, kar dokazuje pozornost in ãast, ki jo je uËival v svoji skupnosti.

Tudi v Derendingenu je bila junija 2008 premierno uprizorjena dramska igra o ãivljenju slovenskega reformatorja PrimoËa Trubarja. Napisal jo je domaãn Roland Brutscher, naslovljena je *Primus Truber der Dolmetscher Gottes* (PrimoË Trubar, BoËji prevajalec), v njej je nastopilo veliko mladih. Ali ni to znamenje ãivega spomina, spomina na nekoga, ki je zapustil globoke sledove?

Prav v nasprotju, kar nekam anahronistiãno temu ãivemu Trubarjevemu utripu v letu 2008, izzveni sklep referata, ki ga je leta 1986 na mednarodnem simpoziju v Tübingenu podala Helga Schanbel-Schüle, ko je ugotavljala pribliËno takole: No ja, slovenski reformator PrimoË Trubar je v starem Württembergu (Alt- Württemberg) imel podporo in zaÙãito za svojo prevajalsko dejavnost in je bil v sluËbi slovenske reformacije. Za stari Württemberg je bila to dobra prilounost za podporo protestantskega gibanja na podroãju habsburÙkega obmoãja. Na koncu koncev pa bi PrimoË Trubar za württemberÙko skupnost v Derendingenu tudi brez teh ozadij ne bil ravno najslabÙi ãupnik.¹⁷

16 Thomas Öder, *Primus Truber oder die Entdeckung der Sprache – PrimoË Trubar ali odkritje jezika*. Dramsko delo v ðtirih scenah, premierna izvedba 1. junija 2008 v cerkvi sv. Manga v Kemptnu, reËija Thomas Öder.

17 Prim: Helga Schnabel-Schüle, *Primus Truber als Pfarrer in Württemberg*, v: Primus Truber und seine Zeit, ur. Rolf-Dieter Kluge, zbirka Sagners Slavistische Sammlung, ur. Peter Rehder, zv. 24, Verlag Otto Sagner, München 1995, 437.

Je bil Primož Trubar zares eden od povprečnih, »ne ravno najslabših župnikov« na Württemberskem? Po kakšnih kriterijih je možno triditi kaj takega? Kaj ni mislil nekaj podobnega tudi njegov biograf G. Stökl, ki je zagovarjal le nemško resnico o slovenskem reformatorju?¹⁸ Ga ni prikazal v pritlikavem formatu nekoga, ki je bil ogrožen z dveh strani, s strani papeža in Turka; pa se je spontano, brez razmisleka zvil kakor jež in naperil bodice navzven.¹⁹ Reševal naj bi torej le svojo kožo? Primož Trubar oropan svojih dveh imen: Primus in Secundus!

Trubarjevo zorenje v preroka slovenskih obzorij

Tukaj bi rad opozoril na prevečkrat pozabljeno razsežnost Trubarjevega duhovniškega in nasploh, njegovega duhovnega poslanstva, namreč na njegovo preroško nalogo, ki se je je dobro zavedal. Vzel jo je zelo zares že v razmerju do Božje besede in v svojem prenavljanju.

Ob svojem duhovnem učitelju, tržaškemu škofu Petru Bonomu, je Primož Trubar dolgo dozoreval za pot v širino in v globino in za pogum preroka. V 18. psalmu je zapisano: »Gospod pa mi je bil obramba; izpeljal me je na prostrano polje, me rešil, ker me ljubi!« (Ps 18,20). Vsakdo, ki mu je naložena služba preroka, mora imeti debelo kožo, trdna pleča in občutljivo notranjost. Primož Trubar je že v svojem 17-letnem katoliškem obdobju, kot duhovnik v Laškem, Loki in Celju, Ljubljani, Trstu in Šentjerneju, zaslužil smer prihodnosti. Zavezal se ji je in ji ostal zvest. Ni še vedel, da bo to pomenilo izgnanstvo, življenje v stalnem gibanju in v neštetih preizkušnjah. Toda poti nazaj nikoli ni poznal!

Po prelomu s katoliško Cerkvijo, po Nürnbergu, po prvem delovnem mestu v okviru nove cerkvene krovne organizacije v Rothenburgu nad Taubero, je lahko dovolj samostojno in suvereno zaživel v Kemptnu, kjer je od leta 1553 do leta 1561 vodil evangeličansko

18 V knjigi: G. Stökl, *Die deutsch-slavische Südostgrenze des Reiches im 16. Jahrhundert. Ein Beitrag zu ihrer Geschichte, dargestellt an Hand des südslavischen Reformationsschrifttums*, Breslau 1940.

19 Prim: Jože Rajhman, *Trubarjev svet*, Trst 1986, 190–191.

skupnost sv. Manga ter bil duhovno in literarno nadvse ustvarjalen. Po dveh letih po prihodu v Kempten, leta 1555, je prevedel in objavil prvo novozavezno knjigo, *Ta evangeli svetiga Matevža*. Že čez dve leti, leta 1557 je izšlo nadaljevanje, *Ta prvi dejl tiga Noviga testamenta*). In hkrati tudi prvi teološki prikaz in razlaga verskih resnic v slovenščini: *Tiga Noviga testamenta ena dolga predguvor*. Sedem let je minilo od izida *Katekizma* in *Abecednika*: le sedem let od prvih sistematičnih zapisov slovenske abecede in prvih trditev o pravi veri in že smo pri teološkem, že kar strokovnem besedilu o opravičenju. To kratko, a sila plodno obdobje Trubarjevega prevajalskega in literarnega ustvarjanja dobro nakazuje Trubarjevo odločnost in namero, da svojim »*lubim Slovencem*« v čim krajšem času odpre dostop do knjige, do žive Božje besede, ki naj jo bere in razume vsak Slovenec. Lahko rečemo, da gre za sedem čudežnih let. Sedem debelih let, ki se bodo preroku povrnila s sedmimi leti popolnega molka, s sedmimi suhimi leti, leti trpljenja.

Kot smo lahko slišali v nedeljo, 1. junija 2008 v cerkvi sv. Manga v Kemptnu ob že omenjenem jubilejnem romanju Slovenskega protestantskega društva Primož Trubar po Trubarjevih poteh, je bilo Trubarjevo konkretno dušnopastirsko delo nerazdružno povezano s prevajanjem *Biblije* v razumljiv jezik, materni jezik njegovih rojakov, »*lubih Slovencev*«. Dekan Jörg Dittmar je v cerkvi sv. Manga v Kemptnu v pridigi izrecno poudaril:

»Kar je Luther začel v Wartburgu – je Primož Trubar nadaljeval v Kemptnu. Vemo, da je v kemptenskem obdobju v slovenščino prevajal predvsem Pavlova pisma. In to, mislim ne pod ravno primerljivimi pogoji (...); bil je daleč od domovine in daleč od tistih, za katere je prevajal. In še enkrat: prevajanje *Svetega pisma* ni samo literarni postopek. Je dejanje vere, dejanje poglobljanja in poosebljenja, dejanje ustvarjanja vesele novice o Jezusu Kristusu (...). Ne bi bilo dovolj, če se danes Trubarja spominjamo samo zaradi velike zgodovinske zasluge kulturnega ustvarjanja. Naloga, da prevajamo Kristusovo sporočilo za nas čas in za naše življenje, je prav za nas protestante zapisana v naši ustanovni listini, tako kot je bila za Primoža Trubarja.«²⁰

20 Citat iz pridige dekana Jörga Dittmarja v cerkvi sv. Manga v Kemptnu 1. junija 2008.

Bad Urach – Biblijski zavod in Trubarjeva vizija Balkana

Sedaj bi vas povabil iz Kemptna v Urach; skupaj obiščimo pomembno, dasiravno kratko obdobje Trubarjevega življenja na Württemberškem, tedanji Urach, kjer mu je vojvoda Krištof pred odhodom za superintendenta v Ljubljano (leta 1561) zaupal mesto župnika in mesto ravnatelja biblijskega zavoda za izdajanje knjig v slovenskem, hrvaško-glagolskem in srbsko-cirilskem jeziku.

Glede t. i. biblijskega zavoda bi rad nekaj razjasnil. Vedeti moramo, da je izraz *biblijski zavod* prevod nemške besede *Bibelanstalt*, ki je nastala veliko poznee. Zato lahko govorimo o biblijskem zavodu le posredno; v resnici je takrat šlo za slovensko in hrvaško glagolsko, cirilsko in latinično tiskarno, združeno s skupino prevajalcev in založniških vodij.

Izvor bibličnih družb sega v Anglijo, kjer je bila že leta 1698 ustanovljena British and Foreign Bible Society (Britanska in tuja biblična družba). Že leta 1711 je v Nemčiji po tem modelu v mestu Halle nastala Cansteinsche Bibelanstalt, sto let pozneje, leta 1812, je bila v Stuttgartu ustanovljena znamenita Württemberška biblična družba, Württembergische Bibelanstalt. Otto Schuster je v svojem prikazu zgodovinskih slik iz württemberške cerkvene zgodovine med letoma 1534 in 1934 leta 1935 prvič poimenoval Uraško tiskarno z *Uracher Bibelanstalt*, Uraški biblijski zavod ali Uraška biblijska družba, in celo še več: Prva evangelijska biblična družba.²¹

Ko je bilo Trubarju v roko dano pero, ga ni več odložil! Tudi to dokazuje pogum in vztrajnost preroka. Iz obilja svojega notranjega bogastva, iz popolne predanosti duhovnemu poslanstvu v službi evangelijske Besede, je še istega leta, leta 1557 prišel novi izziv, nova preroška naloga: z božjo Besedo ne le med Slovence v njihovem materinem jeziku, z božjo Besedo še dlje, vse do Konstantinopla, do središča osmanskega cesarstva, do sultana. Pot po Balkanu je vodila skozi hrvaške, bosanske, srbske, bolgarske dežele. V njim razumljivem, maternem jeziku pa je pomenilo: hrvaški jezik, pisan v glagolici, in srbski jezik, pisan v cirilici.

21 Otto Schuster, *Aus 400 Jahren. Bilder aus der württembergischen Kirchengeschichte 1534–1934*, Stuttgart 1935, str. 54–62: *Die erste evangelische Bibelanstalt* (Prvi evangelijski biblijski zavod).

Za projekt uraškega biblijskega zavoda je Trubar zorel od leta 1557 naprej. Leta 1559 je napotil sodelavca Štefana Konzula na Kranjsko, da se je tam posvetoval s poznavalci hrvaškega jezika in glagolice. To je Trubar posebej poudaril v posvetilu kralju Maksimilijanu v cirilskem *Katehizmu* iz leta 1561. Vse do leta 1562, ko je odšel za deželnega škofa, superintendenta slovenske evangeljske cerkve v Ljubljano, je bil s srcem in dušo predan misijonski ideji širjenja evangelija prav do Konstantinopla. V tem posvetilu je trdno prepričan, da bodo besedila, tiskana v slovenskem in zlati še v hrvaškem jeziku in v cirilici, ki jo, kot pravi, »kristjani na Turškem in evropski Turki sami najbolj uporabljajo«, slabila »Antikristovo in Mahometovo carstvo«.

Danes se dobro zavedamo, da projekta uraške biblijske tiskarne za slovenski, hrvaški in cirilski tisk brez Trubarja enostavno ne bi bilo. Zakaj? In tu imamo priložnost prodreti v Trubarjevo motivacijsko ozadje, ki ga bom spet poimenoval »preroško vizijo«.

To, kar ni mogel v tistem času nihče iz sveta idej spraviti v realnost, je bilo dano Trubarju. Le nekaj primerjav. Martin Luther se je že od leta 1519 naprej zanimal za zблиžanje z vzhodnimi pravoslavni kristjani. Z njimi je simpatiziral, ker so tudi oni zanikali rimski primat. V knjigi o Kristusovi zadnji večerji (*Von Abendmahl Christi*) in v knjigi o koncilijih in Cerkvah (*Von den Konzilien und Kirchen*) je svoje teze o Cerkvi utemeljeval tudi z vidika pravoslavja. Dlje pa ni šel in ni mogel iti. Tübinški teologi, med njimi tudi Trubarjev dobri znanec in zaščitnik Jakob Andreae, so iskali stike s pravoslavjem, vendar je vse to obrodilo malo sadov: nekaj pisem in dopisov in nekaj obiskov. Italijanski humanist Peter Pavel Vergerij, ki je Trubarja vzpodbudil, da je leta 1555 začel prevajati *Sveto pismo* v slovenščino, nima, razen širokopoteznih besed in meglenih idej o jeziku in konglomeratu prebivalcev jugovzhodnega Balkana, drugih zaslug za uresničenje edinstvenega projekta tiskanja knjig v uraškem biblijskem zavodu. Hrvat Matija Vlačić - Franković, poznan kot Flacius Illiricus, avtor obsežnega teološkega opusa in močan idejni vodja ortodoksne smeri protestantizma, t. i. flacianizma, konkretno ničesar ni naredil za svoj hrvaški narod, kaj šele za dialoško in ekumensko misel zблиžanja z drugimi cerkvami.

Trubar, kljub temu, da ni bil teolog na ravni omenjenih učenjakov,

pa je znal z genijem stvarnega, preudarnega in načrtnega dela pripeljati protestantsko, teološko in misijonsko misel do realizacije. S povprečnim duhovnikom, istrskim prevajalcem Štefanom Konzulom Istrijanom in z bolehnim Dalmatincem Antonom Dalmato, ki jima je zagotovil eksistenco, je v Urachu uspel natisniti trideset knjig v latinici, glagolici in cirilici, v skupni nakladi prek 31 000 izvodov. Od teh je kar 25 del v hrvaškem jeziku: 12 v glagolici, 7 v cirilici in 6 v latinici. Nekaj je tudi knjig v italijanščini. Ne smemo pozabiti, da je v zavodu v Urachu leta 1564 izšla tudi najbolj izvirna Trubarjeva knjiga: *Cerkovna ordninga*. Kar desetim od prvih dvanajstih knjig je Trubar napisal nemška posvetila in predgovore, njegovo vlogo in pomen pa poudarja njegova podoba na čelni strani platnic številnih knjig (podobi Štefana Konzula in Antona Dalmate sta vedno na zadnji strani knjig). Ob izhodu iz Ammandenhofa si, prosim, oglejte tudi spominsko ploščo, ki so jo Hrvatje postavili pred slabim letom v spomin na začetke hrvaške protestantske literature. Omenjena sta Konzul in Dalmata ... Trubarja pa ni ne na plošči, ne na obzorju hrvaškega vedenja o začetkih njihove protestantske literature. Se temu lahko čudimo?

Zagotovo je bil projekt biblijske tiskarne uresničen tudi po srečnem naključju – to je bilo srečanje z baronom Ivanom Ungnandom, ki je bil tudi sam pribežnik iz katoliške Avstrije in tedaj goreč spreobrnjenec k protestantizmu. Veliko svojih denarnih sredstev je zastavil za misijonski projekt na Balkanu. Proti Turkom ne pomagajo več sulice in puške, je bil prepričan cesarski prvoborec proti Turkom, ampak nabrušena beseda evangelija. V ozadju je bila tudi podpora württemberskega vojvode Krištofa, ki je podpiral to misijonsko, na neki način zanj tudi pomembno politično akcijo. Krištofa imamo v uraški cerkvi upodobljenega v opaznem kipu na levi strani, pred levim izhodom iz cerkve. Njegov ded, grof Eberhard V. Bradati, ki je bil rojen v Urachu leta 1445, je na desni strani, pri glavnem vhodu. In svetovalec za verska vprašanja na Krištofovem dvoru? Za projekt se je zanimal tudi on, Peter Pavel Vergerij, ki je ravno v času, ko je Trubar zorel za to novo misijonsko nalogo, Trubarja ovadil pri vojvodi Krištofu. Trubar je v ustvarjalnem in preroškem zaletu preskočil tudi to oviro in leta 1561 napisal pregled svojih del (*Register und summarischer*

Inhalt, Seznam in vsebinski posnetek vseh slovenskih knjig, ki jih je Primož Trubar dal v tisk do leta 1561), v katerem je na kratko predstavil vsebino vseh svojih knjig. Tako smo Slovenci dobili svoje prvo bibliografsko delo! To je tudi edina knjiga, ki jo je Trubar napisal v nemščini.

Ivan Ungnad, vojvoda Krištof, Peter Pavel Vergerij, Štefan Konzul, Anton Dalmata: toda, če iz te družbe odstranimo Trubarja kot idejnega vodjo in ravnatelja biblijskega zavoda, smo projektu odsekali glavo. Misijonska in preroška vizija v Urachu ima samo eno konkretno in glavno ime: Primož Trubar, v eni osebi organizator in ravnatelj uspešne tiskarne, usposobljene za latinico, glagolico in cirilico, teolog širokega dialoškega in ekumenskega kova, etnolog s podrobnim poznavanjem in opisi običajev ljudstev na jugovzhodu Balkana, pisec in diplomat, ki je v predgovorih uraških knjižnih publikacij obveščal o turški nevarnosti in balkanskih ljudstvih kralja Maksimilijana na Dunaju, württemberskega vojvodo Krištofa v Stuttgartu, nemške volilne kneze in druge odgovorne veljake v Evropi.

Trubarjeva vizija združene Evrope

Značilnost prerokov je, da so samohodci, da ubirajo nove in nepoznane poti. Trubar se je za takega izkazal tudi v vprašanju zблиževanja različnih krščanskih veroizpovedi in v vprašanju odnosa do islama.

Ideja o pokristjanjevanju muslimanov na Balkanu izvirno ni bila Trubarjeva, o njej je pisal že Erazem Rotterdamski, Trubarjev knjižni oče. Tudi Luther se je lotil tega vprašanja, saj so se Turki nevarno bližali zibelki protestantizma v Evropi. Znano je, da je bila za Luthra turška nevarnost predvsem političnega in ne verskega značaja; zanj je bil boj proti papežu odločilnejšega pomena. Trubar je tu ubral svojo lastno pot. Turška nevarnost je bila zanj prav tako velika, kot je bila nevarnost papeža. Lahko trdimo še več: bila je celo večja nevarnost, saj bi turška zmaga v evropskih deželah ogrozila obstoj krščanstva samega. Zato v isti sapi roti, svari in moli: »Zateri Turka, papeža!« Trubarjevo neposredno izkustvo s turško ekspanzijo – od rosnih let naprej, pa potem študentskih, ko je moral na Dunaju 1529 prekiniti študij in zbežati domov, mimo pravkar od Turkov požgane rojstne vasi Rašice in naprej v Trst – mu je narekovalo temeljit eksistencialni

in duhovni angažma; naravnost gnalo ga je, da se proti turški nevarnosti neustrašeno bori z duhovnim orožjem, z besedo, *Biblijo*, prevedeno v jezik pokrajina, kjer Turek dela največ gorja.

Tudi v odnosu do pravoslavja je Trubar ubral svojstveno pot. Pravoslavne je dobro poznal in jih štel za bližnje. Ne smemo pozabiti, da je prav sem, v Urach, septembra 1561 – po desettedenskem bivanju v Ljubljani – pripeljal dva pravoslavna, uskoška popa, enega iz osrednje Bosne, Ivana Malaševaca, drugega iz osrednje Srbije, Matijo Popovića, ki sta bila nekaj časa zaposlena kot prevajalca v glagolsko hrvaščino in cirilsko srbščino. Nista mogla ostati dolgo, ker je bilo vzdrževanje zanju predrago, zaradi obilne pijače in njenega jedilnega menija, rib, ki sta jih dnevno zahtevala za prehrano. Verjetno tudi nista bila kaj sila pridna delavca. Vendar pa je Trubar že prek njiju mogel neposredno dobiti ključne informacije o pravoslavju.

Pravoslavni bodo, po Trubarjevem prepričanju, postali zavezniki v boju proti Turkom. In še naprej: Turki, kot najhujše, naravnost metafizično zlo za krščanske narode na Zahodu, so božja šiba zaradi grehov tako katoličanov kot tudi evangeličanov. To prepričanje je takorekoč Trubarjeva formula ekumenizma. Približevanje med protestanti in katoličani, določeno popuščanje spora, je po Trubarjevem mišljenju, omogočila prav turška nevarnost. Zato ni čudno, da v pojasnilu k Janezovem *Razodetju* (1577) oriše turško nevarnost kot »*apokaliptično nevarnost*«. Pred takim bližnjim koncem človeštva je potrebno stopiti skupaj, tako s pravoslavnimi kot tudi s katoličani.

Ta Trubarjeva dialoška in ekumenska odprtost je danes zmerak bolj aktualna, v Evropi in tudi v svetu. Proces zbliževanja krščanskih Cerkev, ekumenizem, gre pospešeno v smeri odprtega dialoga tudi zaradi čedalje večjega pohoda islama v današnjem svetu. Predsednik Sveta Evropske unije José Manuel Baroso in predsednik evropskega parlamenta Hans-Gert Pöttering sta na nedavnem 97. katoliškem shodu v Osnabrücku (21.–25. 5. 2008) izpostavila problem približevanja Turčije Evropski uniji in zatrdila, da je pogoj za vstop v Evropsko zvezo dosledno spoštovanje verskih pravic kristjanov, ki živijo v Turčiji, zlasti grškopravoslavnih vernikov, ki jih tam ni malo. Dialog Evrope z arabskim svetom in z islamom mora potekati na najbolj različnih ravneh. Pravicam, ki jih na verskem področju uživajo musli-

mani v Evropi, morajo na drugi strani, v arabskem svetu, zlasti v Iraku in Libanonu, ustrezati pravice tam živečih kristjanov. Kljub številnim perečim problemom, sta zatrdila, ni nobene druge alternative: le boljše poznavanje drug drugega, dialog in medsebojno spoštovanje.

Kar simbolično je dejstvo, da v hiši, ki jo je Trubar zgradil v Derendingenu s svojimi žulji, stanuje danes turška družina. Ekumenizem prerašča v medverski dialog, ki vedno bolj postaja izziv tretjega tisočletja. Trubar je to poglavje preroško že začel. Tu lahko danes z veseljem odkrivamo neponovljivi format Trubarjeve preroške osebnosti, ki je bila zmožna v osrčju tedanje Evrope uveljaviti svoj genij ustvarjalnosti in samobitnosti, in sicer v okoliščinah pregnanca, v ekzilu. Trubar kot prerok, torej! Kot prerok združene Evrope, ki ni in ne more obstati le kot skupni tržni prostor, ampak mora postati skupnost vrednot, za katere je Trubar živel in z energijo sonca ogreval srca svojih »lubih Slovencev«. Mimogrede, še tole vprašanje: bi bili danes v Evropi to, kar smo v letu 2008, brez te duhovne sinergije, ki nam jo je posređoval oče naše slovenske narodne zavesti?

Sklep

Kako sanjajo preroki, sem se nekoč vprašal?

Sanjajo drzne sanje, prehitvajo stoletja, svobodno navigirajo na »internetu Duha«, presegajo čas in prostor, navdihujejo Boga. S tem, da trpijo, da se dvignejo na Kalvarijo, se prekalijo in na novo vstanejo. Samo tako, kot vztrajen preok in vizionar, je Trubar mogel »*stati inu obstatu*«! Potem ko je Trubarja tübinški teolog Jakob Andreae, govornik na njegovem pogrebu in prvi zanesljivi biograf njegovega življenja, s posebnim priporočilom vojvode Krištofa poslal na inkognito poizvedovalno potovanje v domačo deželu – pisalo se je leto 1567, Trubarju je bilo takrat 59 let – je kmalu po vrnitvi za sedem let zaprl svoja preroška usta in za »dolgih sedem let« odložil svoje pero, od 1567 do 1574. Bil je to molk preroka, čas notranje preobrazbe, vstop v svetišče notranje resnice, posvečeni čas trpljenja. Andreaeju je prinesel zaželeno neposredne podatke o islamu in koranu, tübingenski teolog jih je spretno uporabil pri svojih pridigah proti Turkom. Trubar pa je začel bojevati svoj notranji boj. Vse bi se lahko zlomilo, če kot prerok ne bi gledal daleč v prihodnost. Sestopil je s Kalvarije

molka in v zadnjih dvanajstih letih svojega življenja v Derendingenu napisal še deset knjig. Izida enajste, *Hišne postile d. Martina Lutherja*, ni dočakal. Prevajal jo je še na smrtni postelji. Tako kot je prerok Elija po bibličnem poročilu, preden je bil vzet v nebo, vrgel svoj plašč na Elizeja, ki ga je nasledil v preroškem poslanstvu, je ob odhodu naš slovenski prerok vrgel svoj plašč ustvarjalnosti in slovenstva na Jurija Dalmatina, Adama Bohoriča in sina Felicijana, ki je leta 1595 izdal *Hišno postilo*. Trubarjev preroški plašč pa je čez dolga stoletja prekril še Prešerna, Slomška, Cankarja, Aškerca, Gregorčiča, Kosovela, Minattija, Kocbeka, Pavčka, Zajca in še toliko drugih, ki so s Trubarjem na čelu vstopili v slovensko velikonočno procesijo.

Kako se Trubar izmika Slovencem?

Trubar se je kot osebnost – še posebej v vlogi slovenskega in evropskega preroka – dolgo izmikal Slovencem. Ob prvem Trubarjevem zborniku²², leta 1908, ob 400. obletnici Trubarjevega rojstva, je bil žrtev navzkrižnega ognja med strankarskimi liberalci in klerikalci, pa celo žrtev protislovenskega ilirizma. Kdor ga je poskušal videti drugače in bolj celostno, je bil izključen iz javne debate, kot na primer Ivan Prijatelj, ki si je moral sam poiskati založnika za svojo obširno razpravo.²³ Pri drugem Trubarjevem zborniku,²⁴ leta 1951, ob 400. obletnici slovenske knjige, je padel v evforijo komunizma, zato je imelo nosilno predavanje Borisa Zihlerla naslov *Družbeni razredi na Slovenskem in reformacija*.²⁵ Leta 1986, ob 400. obletnici Trubarjeve smrti, je podoba njegove osebnosti prvič dobila bolj celostne poteze, čeprav je še leta 1980 slovenski zgodovinar Jožko Humar v svoji knjigi *Primož Trubar, rodoljub ilirski*,²⁶ razglasil Trubarja za »prvega Jugoslovana« in dal na platnice knjige zapisati: »Končno sem ob študiju njegovih del prišel do prepričanja, da je bil Trubar velikan slovenske politične misli in akcije, velikan, ki sta ga v tem

22 *Trubarjev zbornik*, Ur. Fran Ilešič, Ljubljana 1908

23 Ivan Prijatelj, *O kulturnem pomenu slovenske reformacije. K Trubarjevemu jubileju*, založba L. Schwentner, Ljubljana 1908.

24 *Drugi Trubarjev zbornik. Ob štiristoletnici slovenske knjige*. Ljubljana 1952.

25 Isto, 7–52

26 Jožko Humar, *Primož Trubar, rodoljub ilirski*, Koper 1980.

prekosila le Boris Kidrič in Edvard Kardelj.«²⁷ Danes se lahko temu le še smejemo.

Vsekakor, smo še v »vigiliji« prepoznavanja prave podobe Primoža Trubarja. V tem smislu je avtor Trubarjeve najnovejše biografije,²⁸ dr. Mihael Glavan, v soboto, 31. maja v Domu Primoža Trubarja v Derendingenu sklenil svoj nagovor takole: »Tako danes lahko z gotovostjo zatrdimo, da je Trubar temelj in steber, brez katerega ne bi bili, kar smo. Zato Trubar še zmeraj roma z nami in mi z njim. Trubar je še zmeraj naš sopotnik, še zmeraj vznemirja naše bivanje in. Nismo še odkrili vseh dokumentarnih virov, ki osvetljujejo njegovo življenje in delo in nismo še prelili vseh njegovih knjig v sodobno govorico in berilo, ki bo dostopno in razumljivo današnjim Slovencem. Zato bo Trubar še romal z nami.«

Trubar pa zagotovo ostaja še nedokončana naloga tudi v nemško govorečem prostoru. Zdaj, ko so meje padle in smo vsi del ene Evrope, si lahko pri tej nalogi drug drugemu bolj pomagamo: Nemci, ki so eksperti v razumevanju Trubarja kot *Primusa*, nas še lahko veliko naučijo, mi, Slovenci, ki smo bolj nagnjeni k poudarjanju drugega Trubarjevega imena, Trubarja kot *Secundusa*, jim lahko pomagamo pri razumevanju naše narodne in kulturne identitete, predvsem, kako smo v Evropi s kulturo pravzaprav preživeli, kljub temu, da kot narod več kot 1200 let nismo bili samostojni in državnotvorni. Državo smo dobili šele pred manj kot dvajsetimi leti! V tem smislu smo zagotovo fenomen Evrope, recimo, še neznan evropski čudež. To je zagotovo najprej Trubarjeva zasluga. »Izbral je kulturo kot tisti faktor, ki je reševal in ohranjal slovenski narod tudi v kasnejšem zgodovinskem Razvoju.«²⁹ Med skromnimi začetki zgodovine Slovencev in današ-

27 Isto, Humarjev zapis na notranji strani platnic.

28 Mihael Glavan, *Trubarjev album. Romanje s Trubarjem*. Ljubljana 2008

29 Jože Rajhman, *Trubarjev svet*, Trst 1986, str. 198–199; avtor citira Jožeta Pogačnika in pri tem pomenljivo pripomni: »Ponovil je – namreč Pogačnik – sodbo, ki je bila že izrečena (I. Prijatelj, Fr. Kidrič), v novi obliki. Toda če jo sprejmemo v njenem jedru – Trubar se je odločil ob nasprotjih časa za edino možno perspektivo, ki bi ohranila slovenstvo – kulturo – potem se nam pokaže Trubarjeva genialnost kot pravilna odločitev slovenskega genija (ki je dobesedno zrasel iz slovenskih tal).«

njim predsedovanjem Svetu Evropske unije trdno stoji mejnik slovenskega kulturnega in narodnega ozaveščanja: Primož Trubar. Teolog Jože Rajhman zato po pravici pravi: »V deželi dvojezičnega prebivalstva je z jezikom priboril nižji plasti pravico do obstoja. In to je sveto. Pred Trubarjem bi morali z grozo ostrmeti: bilo je dano njemu. Nikomur pred njim, nikomur za njim. Če so že sežgali njegove 'prevode', niso sežgali njegovega jezika, niso mogli zadušiti narodne zavesti, ki ji je on ob njenem rojstvu stal ob strani.«³⁰ Danes je ta jezik eden od enakovrednih jezikov v Bruslju, jezik, v katerem je bilo na začetku letošnjega leta razglašeno evropsko leto medkulturnega dialoga. Držalo bo, kar sem zapisal v razpravi, objavljeni v katalogu razstave *Trubarjev in Ungnadov dar Evropi*,³¹ ki je bila do 29. junija 2008 odprta v Narodni univerzitetni knjižnici v Ljubljani in je Slovincem prinesla na ogled uraške izdaje v okrašeni vezavi: »Knjige v glagolici in cirilici so za Švicarje živa eksotika, nam Slovincem pa so v evropskem letu dialoga zares v čast in ponos: duhovno so kar nekakšen temeljni kamen miloljubnega verskega in družbenega sožitja, ne le na področju Balkana, ampak na celotnem globusu: Prešeren je to Trubarjevsko vizijo izrazil z željo in hrepenenjem, 'da koder sonce hodi, prepir iz sveta bo pregnan'!«³²

30 Isto, 186

31 Spremnna publikacija ob rastavi: *Trubarjev in Ungnadov dar Evropi. Ob 500. obletnici Trubarjevega rojstva in v času predsedovanja Republike Slovenije EU*, ur. Mihael Glavan, Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana 2008.

32 Zvone A. Štrubelj, *Trubarjeva dialoška in ekumenska širina*, prav tam, 13.

TRUBARJEVI DNEVI

LJUBLJANA

*Svečana akademija in znanstveno srečanje ob 500. obletnici rojstva
Primoža Trubarja v evangeličanski cerkvi Primoža Trubarja v Ljubljani
7. junija, organizatorica Evangeličanska cerkev augsburške veroizpovedi
v Sloveniji*

Objavljamo predavanji dr. Marka Kerševana in dr. Christiana Roseja iz
Reutlingena na Württemberskem.

Marko Kerševan

TRUBARJEVA »CERKEV BOŽJA SLOVENSKEGA JEZIKA« IN »NAROD SLOVENSKEGA JEZIKA«

Trubar je sam sebe štel predvsem za duhovnika »v službi evangelija«, in to je tudi resnično bil. Bil je zavesten pripadnik luteransko-evangeličanske cerkve. Vsekakor je to bil v času tistega svojega delovanja, zaradi katerega se ga Slovenija in Slovenci – prav kot Slovenci – danes občudujoče spominjamo in iz katerega so izšle prve slovenske knjige in slovenski knjižni jezik. Prav zato ne bo odveč, če ob tej priložnosti ponovno premislimo odnos med njegovo (reformatorsko, protestantsko, evangeljsko) versko in (slovensko) jezikovno-knjižno dejavnostjo.

Najsi izhajamo iz Trubarjevega verskega prepričanja ali iz njegove izjemne »ljubezni do našega preprostega ljudstva« in ponosa na svoj jezik, ni mogoče mimo osnovnega: Trubarju in sodelavcem po njihovem prepričanju pri uporabi slovenskega jezika ni šlo za »širjenje lastnih nauk«, ampak za »oznanjanje Božje besede (evangelija)« kot največje Božje milosti za ljudi vsakega ljudstva, vsake dežele. (Pustimo tu ob strani, da je bilo to za Trubarja še toliko bolj urgentno, saj je za Luthrom bil prepričan, da se čas tega sveta izteka ...)

V predgovoru »*zhes vse lystuve S. Paula*« in v predgovoru k *Pismu Rimljanom* reformatorsko dosledno izpostavi Pavlov nauk o opravičenju po veri kot pravem in čistem evangeliju, kot veselem oznanilu o človekovem opravičenju zgolj po Jezusu Kristusu in Božji milosti, ki je je človek deležen v veri in po veri.

Trubarjeva razlaga je na višini takratne teologije, saj je povzegal ključna reformatorska besedila in dokumente, se opiral na Luthra, Bullingerja in Melanchthona; kot taka je tudi v skladu s sodobno protestantsko teologijo.

Vseskozi si vneto – lahko bi rekli, iz hvaležnosti za milost vere, ki je je bil sam deležen – prizadeva, da bi evangelijsko oznanilo prišlo do ljudi in jim postalo »zastopno«, še posebej tistim, ki so mu bili najbližji in so bili hkrati po njegovem prepričanju takrat v največji stiski, se pravi njegovim »lubim Slovencom«. Tu pa smo seveda pri vprašanju ljudskega jezika – in spet pri apostolu Pavlu, le da tokrat pri njegovem prvem pismu Korinčanom.

Gre za Pavlovo opozorilo, da je uporaba jezikov, ki jih ljudje ne razumejo, »nerazločnih glasov«, »nerazumljivih besed« – ob vsej notranji veri, ki jo hočejo izraziti – govorjenje v zrak, ki ljudem in Cerkvi nič ne pomaga in je »ne izgrajuje«. »V Cerkvi raje povem pet besed s svojim umom, da bi poučil tudi druge, kakor pa na tisoče (nerazumljivih) besed z darom jezika.« (1 Kor 14,11–19.) Reformatorji, tudi slovenski, so Pavlovo kritiko (glosolalije) preusmerili na vprašanje razmerja med ljudem nerazumljivimi posebnimi cerkvenimi ali tujimi jeziki na eni strani in ljudem razumljivim jezikom in govorom v cerkvi na drugi. Spet Trubar: »Kako bodo ljudje sami razumljivo molili in na duhovnikovo molitev rekli amen (tako bodi), če ne razumejo, kaj duhovnik mrmra ali kriči (v latinskem jeziku).« (*Catechismus s dvejma islagama*, 1575; SPP, 224.)

Ker je skratka beseda pri reformatorskem pojmovanju oznanjanja Božjega evangelija dobila večjo težo, je sorazmerno temu postalo akutnejše in aktualnejše tudi vprašanje »zastopnosti« te besede, vsekakor v primerjavi s tedanjim katoliškim, pa tudi pravoslavnim forsiranjem podob in ritualov (vključno z ritualno uporabo besed, ki je v ljudskoreligioznem razumevanju drselo v magijo, če se že ni tako rekoč utopilo v njej, toliko bolj, kolikor bolj so bile besede »svete«, z nerazumljivostjo ločene od običajnega, »posvetnega« jezika).

I. BOŽJA BESEDA V REFORMATORSKEM KRŠČANSTVU

Kako je torej z mestom besede v reformatorskem krščanstvu, v protestantskem pojmovanju krščanske/evangelijske vere in kakšne posledice je to imelo – in ima – za status ljudskega jezika in ljudskega govora?

Težko, nemogoče je govoriti o docela enovitem reformatorskem/protestantskem pojmovanju Božje besede. Kljub temu pa lahko rečemo, da ob vseh razlikah obstaja temeljna konvergenca, da obstoje skupni poudarki, tako v 16. stoletju kot v sodobni protestantski teologiji..

Božja beseda je *beseda*: ni le sporočilo, ki bi bilo lahko spoznano brez besed, ni zunanji »govor« narave ali zgodovine, njenih podob, ki bi brez *besede* razodetja govorile o Bogu. Božja beseda po drugi strani tudi ni zgolj notranji glas, notranji govor (v) človeku. Božja beseda prihaja k človeku od zunaj, kot sporočilo o učlovečenju Besede, o Jezusu Kristusu. To sporočilo je pričevanje apostolov, katerih pripoved/pričevanje je zapisana v evangelijih in drugih spisih *Svetega pisma* (kjer so zbrane in zapisane tudi pripovedi in napovedi prerokov o Odrešeniku, ki pa so kot take spoznane šele v luči evangelijev). Vera je notranja (»srčna«) pritrditev temu sporočilu evangelija: je notranja pritrditev, toda pritrditev zunanjemu, v *Svetem pismu* danemu sporočilu. Je notranji odgovor na Božji nagovor, slišan preko besede *Svetega pisma*. Vera je poslušnost slišani Božji besedi, kot je bila dana in pripoznana preko apostolov in prerokov. (»Vera je iz oznanjevanja, oznanjevanje pa je po Jezusovi besedi.« Rim 10, 17.)

Tako se osnovna protestantska usmerjenost razlikuje na eni strani od rimskokatoliške, ki išče dodatna zunanja pomagala in sredstva odrešenja, na drugi pa od »spiritualistične«, z njeno zgolj notranjo Božjo besedo in notranjim Božjim glasom. Od obeh usmeritev jo razlikuje primat, ki jo daje »oznanjanju Božje besede (evangelija)«: v bogoslužju na to kaže prvenstvo pridige, saj je tudi zakrament obhajila (Gospodove večerje) prirejen oznanjanju besede evangelija.

Primat ima pri tem govorjena/oznanjana *beseda*: beseda, ki se oznanja, ki se posluša, na katero se z besedo odgovarja. Božja beseda je v načelu govorjena/izgovarjana beseda. Zapisana beseda je izšla iz govorjene in se vanjo vrača. Zapisana beseda (pričevanja Božjega razodetja) je pri tem merilo/zagotovilo, da gre pri cerkvenem oznanjevanju, pri pridigi, za »Božjo besedo«, ne pa nauke pridigarjev ali cerkve. Zapisana beseda pridobi na teži in izključljivosti prav zaradi primata, ki ga ima govorjena. (Barth 1986:124 ff.)

»Kdor ima Boga brez njegove besede, ta Boga nima.« (WA 30,3;

213, 34–39). Z Bogom imamo opraviti, v kolikor se nam razodeva, v kolikor se nam nudi z besedo, vanjo »oblečen« in z njo spoznan. Pozorni moramo biti na Božjo besedo in se ne ukvarjati z njegovo skrito voljo (tako piše Luther v polemiki z Erazmom, WA 18,685, 29–31, po LH: 363).

Božja beseda je za človeka primarno klic in nagovor:

»Evangelij ne pomeni drugega kot pripoved in krik (*predig und geschrey*) o Božji milosti in usmiljenosti (...) in pravzaprav ni to, kar stoji v knjigah, zapisano s črkami, ampak bolj ustna pridiga in živa beseda, glas, ki odmeva v svet, javno izkričan, da se ga povsod sliši.« (Luther, WA 12, 259, po Barth 1986: 104.)

Če povzamemo po Jünglu: Bog je eno z Božjo besedo. Božja beseda pomeni: Bog govori. Bog (ki) je govoreči Bog, je govoreča oseba (Jüngel: 169; tudi Barth 1986:141). Božja beseda – Bog kot Beseda – je ustvarjajoča in odrešujoča beseda. Krščanska vera je spoznanje Jezusa Kristusa kot učlovečene Božje Besede, iste Besede, ki je ustvarila svet in zaradi katere imajo od njega govorjene besede isto ustvarjajočo, odrešujočo in poživljajočo moč (*samo po besedi*). (Jüngel: 173.)

Če kaj, je za reformirano evangelijsko krščanstvo od Luthra do Bartha značilna ta poudarjenost in središčnost Božje besede, nerazdružno povezane s središčnostjo Jezusa Kristusa – s tem pa tudi poudarjenost in središčnost – seveda na drugi ravni ! – *človeške besede* v cerkvi.

Dietrich Korsch takole – sledeč Luthru – povzame »odločilno vlogo medsebojne povezanosti besede in vere za evangeličansko razumevanje cerkve«: »Svetost cerkve je ... v Božji besedi in pravem verovanju (Luther). /.../ Vera pride iz besede in se v besedi izrazi.« (Korsch:164-167.)

Akademik Boris Paternu je ob 400. obletnici Trubarjeve smrti opozoril: »Mit besede in jezika je postal bistvena sestavina reformacije.«(Paternu: 56–57.). Protestantško apoteozo besede ilustrira s Kreljevo pesmijo: »Ampak beseda Božja muč/ je prava sama svetla luč/ ta nam svejti v naši temi /.../ nas trošta, viža, posveti/ druguč rodi ter ponovi«. (prim. *Slovenska protestantska pesmarica*, 236.)

II. BOŽJA BESEDA IN/KOT ČLOVEŠKA BESEDA TER LJUDSKI JEZIKI

Da cerkev oznanja Božjo besedo, seveda ne pomeni, da se v cerkvi govori (ali v *Bibliji* piše) kakšna drugačna beseda kot človeška. Ni posebnih svetih besed, ki bi jih lahko uporabili ali morali uporabiti za oznanjanje in zapisovanje razodete Božje besede: Božja beseda razodetja po Barthu sama »osvaja, si prisvaja navadne človeške besede – ona sama, se pravi Bog in Božja moč/milost«.

Po božji milosti in božji svobodi, suverenosti – in samo po njej – postane človeška beseda Božja beseda, človeški govor o bogu govor Boga samega. (Barth 1986: 250.) »V veri postane Božja beseda človeška misel in človeška beseda, seveda ob neskončni nepodobnosti in neustreznosti, toda ne v popolni tujosti svojemu zgledu /.../ Pri tem ni mišljena nikakršna imanentna preobrazba človeškega mišljenja, človeškega jezika, nikakršna ukinitiv stisk in zadreg (*Ärgerlichkeit*), v katerih je beseda tudi tu meso.« (254.)

Vse povedano o človeški besedi in njenem razmerju do Božje besede (Boga kot Besede, razodete besede, zapisane in oznanjane besede) velja tudi za ljudske jezike. Človeškost človeške besede je tudi v raznolikosti človeških jezikov. Na mestu »človeške besede« so vedno besede konkretnega in od drugih različnega jezika (vsaj od Babilonskega stolpa dalje ...).

Za tem ne stoji le tolikokrat navajani Pavlov izrek »Vsak jezik bo spoznal/slavlil Boga«.

Luther 1524: »Od tod se hebrejski jezik imenuje sveti. In sveti Pavel (Rim1,2) ga imenuje za sveto pisavo, brez dvoma zaradi svete Božje besede, ki je v njej izražena (*verfasst*). Prav tako lahko imenujemo sveti tudi grški jezik, ki je bil pred drugimi izbran, da je bila v njem zapisana *Nova zaveza* in da je bila iz njega s prevajanjem kot iz enega vodnjaka prelita v druge jezike in je posvetila tudi njih.« (LTA 5: 219, prim. Luther 2002: 61.)

Luther sicer daje prednost prvim svetim jezikom, toda posvečeni so vsi iz istega vira in razloga, v vseh se izreka razodeta Božja beseda in nobeden posebej ni Božja beseda sama.

Trubar sam izrazi prepričanje o povezanosti Božje besede in

ljudskega jezika v svojem znanem nemškem predgovoru k prvemu delu *Nove zaveze*: »Bog ve, da sem še v tistem času, ko sem pri vas pridigal v slovenskem jeziku iz latinskih in nemških knjig, večkrat vzdihoval in klical k Bogu, naj zaradi posvečevanja (*Heiligung*) svojega imena in razširitve svojega kraljestva tudi naše ubogo preprosto dobrosrčno slovensko ljudstvo (Volk) pomilosti in ga obdari z veliko milostjo in darom, da se bo tudi njegov jezik pisal in bral kakor jezik drugih narodov ter da bi se Sveto pismo in druge krščanske knjige prav prevedle in natisnile v slovenskem in hrvaškem jeziku.« (Prim. SPP: 71–72)

Zaradi te dvojne zveze med ljudskim jezikom in Božjo besedo – razumljivi ljudski jezik kot sredstvo/pot Božje milosti in kot sredstvo/pot človeškega odgovora, čaščenja in posvečevanja Božjega imena – je mesto ljudskega jezika tudi v jedru oznanjanja Božje besede v Cerkvi in njenem bogoslužju: »Hočemo, da se v naši Kranjski deželi psalmi, pesmi in druge božje službe, sveti zakramenti, doprinašajo in delijo v slovenskem kranjskem jeziku«. (*Cerkovna ordninga* 1564; SPP: 173; TZD III: 484.)

Cerkev je *creatura verbi* (Luther). »Cerkev Božja« je cerkev Božje besede, nastala je po njej, obstaja zaradi njenega oznanjevanja. Človeški govor je seveda govor v nekem ljudskem jeziku. Trubarjeve besede o »cerkvi Božji slovenskega jezika« pregnantno izražajo to temeljno spoznanje o naravi cerkve kot cerkve Božje besede.

III. »CERKEV BOŽJA SLOVENSKEGA JEZIKA«

V vseh teh komponentah oznanjanja Božje besede kot obstoja/dogajanja cerkve kot cerkve, je navzoč ljudski jezik. Cerkev Božja je kot cerkev Božje besede vedno cerkev Božja nekega ljudskega jezika. Ni slučajno, da je Trubar začetek ustanavljanja »Cerkve Božje slovenskega jezika« pripisal »Božjemu duhu«, ki je v Slovencih »zbudil lakoto in žejo po evangeliju« (uvod v *Ta evangeli Svetiga Matevža*). Ob tem ne gre prezreti, nasprotno, treba je podčrtati, da Trubar v slovenskem predgovoru k pismom apostola Pavla, ko govori o Cerkvi, (protestantsko) opozori/pojasni: »Cerkev, to je, skupnost (gmajna)

vseh vernikov«, ki »bo v veri potrjena, okrepljena in napolnjena z upanjem«, »kadar se v njej bere, poje in pridiga v razumljivem navadnem deželnem jeziku« (*Svetiga Paula ta dva listy* 1561; SPP: 47.)

Posebej je treba poudariti – bilo je že, a ne vem, če dovolj – da so Trubar in slovenski protestanti uporabljali ali vsaj predvidevali uporabo slovenščine na vseh ravneh cerkvenega življenja. Trubarju pri uporabi slovenščine torej ni šlo le za »versko didaktiko za nižje sloje«: seveda tudi za to iz »ljubezni do ljubih Slovencev«, a nikakor ne le za to.

Jezikovno in književno delo protestantov 16. stoletja gotovo ni imelo nacionalnih ciljev, se pravi ciljev nacionalnega prepoznavanja in povezovanja ljudi s sorodnim jezikom s pomočjo knjižnega jezika. Osnovni namen je bil verski.

Verska in rodoljubna motivacija pa si pri Trubarju in njegovih nista nekaj alternativnega, niti nekaj enostavno komplementarnega. »Gre za potrebo in čast – ločiti se ju ne da«, je o tem zapisal že France Kidrič (Kidrič 1978/ III: 231). Ta specifična povezanost verskega in rodoljubnega, ta »potreba in čast«, je proizvedla prvi slovenski knjižni jezik in omogočila njegovo kasnejšo drugačno uporabo. Bohorič v latinskem predgovoru k svoji slovnici – očitno z uspehom – opominja »slavne in plemenite mladeniče«: »nikar ne dopuščajte, da bi se morala na vas zvrčati krivda, če tudi naš jezik ne bi oznanjeval slave Gospodove«.

Širina in globina protestantsko krščanske verske motivacije za uporabo ljudskega/slovenskega jezika je omogočila široko podporo slovenski cerkvi in šoli s strani nemških protestantskih plemičev in meščanov, ki je vključevala tako politične odločitve deželnih stanov kot neposredno finančno podporo. Pri tem ne gre pozabiti niti drugih notranjeavstrijskih dežel niti nemških dežel, predvsem Württemberške in Saške.

Uporaba slovenskega jezika v službi Božje besede – da ta »pride do besede« pri ljudeh slovenskega jezika – je neizogibno vodila v konstituiranje »slovenske cerkve«, »Cerkve Božje slovenskega jezika«, o kateri govori Trubar. Luthrov izrek, da je cerkev *creatura verbi*, je mogoče razumeti tudi v tej dimenziji oz. pomenu. »Cerkev Božja slovenskega jezika« se je v bistvenem verskem pomenu konstituirala

tudi, če/ko še ni bila konstituirana organizacijsko. Poudariti je treba tudi na tem mestu, da so Trubar in drugi pisci 16. stoletja jasno izrekli svojo osebno (so)pripadnost – in ne le zunanjo naklonjenost, simpatije ipd – z naslovljenci in nagovorjenci »slovenske cerkve« ali »cerkve slovenskega jezika«. »Naš jezik«, »naša cerkev«, »naše ljudstvo«, »mi Slovenci« – opredelitve, ki jih srečamo pri Trubarju in njegovih – so izražale in vzpostavljale neko (zamišljeno) skupnost, neko skupno identiteto, ki je povezovala navznoter in vendarle tudi razlikovala navzven, čeprav nikakor ni bila sovražno in izključujoče postavljena nasproti npr. nemški cerkvi, »cerkvi nemškega jezika« na Kranjskem. Trubar že leta 1557 v slovenskem nagovoru zapiše: »Vsem dobrim in bogaboječim kristjanom, ki prebivate v slovenskih deželah«. Po ljudskem jeziku (»mojih ljubih Slovencev in bratov«) ne poimenuje le cerkve (»slovenska cerkev«), ampak tudi že dežele. V *Katekizmu* 1555 govori celo že o »slovenski deželi« v ednini (TZD I, 331). Iz Trubarjevih siceršnjih naštevanj dežel oz. pokrajin, katerim da so namenjena njegova slovenska besedila, je tudi jasno, da z izrazom »slovenske dežele« nikakor ne meri na ves slovanski svet.

IV. JEZIK, SLOVENSKA IDENTITETA IN KONSTITUIRANJE SLOVENSKEGA NARODA

Iz razprav v 19. in 20. stoletju – političnih spopadov in teoretskih raziskav – je znano in ponavljano, da so Slovenci kot »nezgodovinski narod« oblikovali svojo nacionalno samozavest na »naravnopravni« in ne na »zgodovinskopravni osnovi« oz. da so se oblikovali kot »etnično-kulturni« narod, preden so postali državopolitična »nacija«. Prav tako je dovolj znano in poudarjano, da sodi k tem naravnopravnim osnovam oz. etnično-kulturnim posebnostim, ki so opredelile posebno slovensko identiteto kot izhodišče za »narodne zahteve« (po avtonomiji, samostojnosti in suverenosti), predvsem poseben slovenski jezik, ne pa, kot v mnogih sorodnih/ zapoznelih primerih posebna religija/cerkev ali druge etnično-kulturne (folklorne) značilnosti (poseben način življenja, običaji, način oblačenja itd.) ali celo »rasa«. Katoliška religija in cerkvena organizacija ni niti posebej

povezovala niti razlikovala prihodnjih Slovencev od kateregakoli njihovih sosedov; razen ene so vse zgodovinske škofije imele svoj sedež na robu (bodočega) slovenskega ozemlja ali celo onkraj njega: vse so vključevale slovensko in drugače (nemško, italijansko, hrvaško) govoreče vernike. Tudi govor o »skupni zgodovinski usodi« kot konstituensu naroda je za »Slovence« izrazilo ambivalenten. »Skupna zgodovinska usoda« je bila zanje tisočletje skupna usoda dežel nemškega cesarstva na tem območju (in/ali madžarske krone) in skupna usoda po jeziku in poreklu različnih prebivalcev Kranjske, Štajerske, Koroške, Goriške ... Šele z razvojem jezikovne (samo)zavesti/identitete in ideologije se je »pokazala« posebna »skupna usoda« »Slovencev« znotraj obstoječih dežel in preko njihovih meja, različna od usode nemško (ali italijansko, madžarsko) govorečih prebivalcev.

Trubarja in njegove je do slovenščine kot posebnega knjižnega jezika pripeljalo njihovo protestantsko krščansko pojmovanje vere in/iz oznanjevanja Božje besede; to pojmovanje vere in oznanjevanja je zahtevalo tudi v ljudskem jeziku zapisano/prevedeno *Biblijo* ter ustrezne cerkvene, šolske in kulturne ustanove, ki so tak knjižni jezik omogočale. Seveda so bili tu še drugi času lastni humanistični motivi za opismenjevanje in izobraževanje, ki so dopolnjevali in podpirali temeljno versko motivacijo.

Čeprav se je za potrebe katoliških duhovnikov (pridige, spovedi, molitve..) nekaj pisalo in tudi tiskalo v slovenščini tudi v stoletju po koncu protestantske dobe, se je slovensko jezikovno in knjižno delo zaresneje obnovilo šele v 18. stoletju, predvsem zaradi nastajanja obveznega šolanja, vsaj na začetnih stopnjah v ljudskem jeziku, s katerim je začel prosvetljeni absolutizem habsburške Avstrije ob koncu stoletja. Dogajanje je neslučajno sovpadalo z »janzenističnimi« in »državno cerkvenimi« reformami v avstrijski katoliški Cerkvi, ki so za svoj uspeh potrebovale nove katekizme, novo nabožno literaturo in končno po dvesto letih tudi nov, Japljev prevod *Biblije*. Toda osnovna dinamika od tedaj ni bila več versko cerkvena, vsekakor ne v tistem temeljnem smislu, ki je privedel do slovenskosti protestantske cerkve 16. stoletja. Osnovna gibalna so bila zdaj kulturno-politična in socialno-nacionalna.

Pri tem se seveda vsiljuje vprašanje o povezanosti, o kontinuiteti

ali diskontinuiteti med dogajanjem 16. in 18. stoletja. Pri raziskovanju take povezanosti je treba upoštevati dejstvo stoletnega razmika med obema obdobjema, razmika, ki ga je povzročila protireformacija in zmaga načel katoliške preнове.

Čeprav so občano še uporabljali izraz »slovenski jezik« (na primer Janez Svetokriški v pridigah), je tem obdobju skoraj povsem izginila »slovenska« identiteta in identifikacija, kakršna je bila uveljavljena pri protestantih 16. stoletja (od nagovora »vsem Slovencem« do samoopredeljevanja »mi Slovenci« in govora o »slovenskih deželah«). Hrenova in Kastelčeva slovenska samoopredelitev sta ostali v rokopisih. Absolutno so prevladovale zgolj pokrajinske/deželne teritorialne identifikacije (Kranjci, Štajerci itd.), hkrati s poudarki, ki jih v tem času najdemo pri Valvazorju, da » pomeni pojem nacije (Nation) pripadnost k pokrajini« in da »posebnost maternih jezikov in različnost jezikov še ne pomeni različnih ljudstev«; v nasprotnem »bi morale biti v naši kranjski deželi razne nacije, ker se tu govori več kot en jezik« (*Slava Vojvodine Kranjske*). Marko Pohlin, čeprav že znanilec novega obdobja, v svojem znanem zagovoru uporabe domačega jezika v uvodu v svojo *Kranjsko gramatiko* zapiše v nemščini (!): »ne sramujmo se našega materina jezika, dragi rojaki! (*liebste Landsleute*). Ni tako slab, kot menite, da je.« Tudi drugi znanilci novega so na začetku skoraj brez izjeme uporabljali le pokrajinska imena. Linhart naslovi svojo v nemščini pisano zgodovino »*Poizkus zgodovine Kranjske in drugih dežel južnih Slovanov Avstrije*« (čeprav že vidi v prebivalcih »med Dravo in Jadranom« eno samo ljudstvo »po jeziku in izvoru«). Kopitar je leta 1809 izdal prvo slovensko znanstveno slovnico kot *Grammatik der slawischen Sprache in Krain, Kärnten und Steiermark*). (Vodopivec 2006: 20,21.)

Globina in dolgotrajnost tega razmika gotovo navajata k oceni, da ne gre prvenstveno za kontinuiteto, ampak tako rekoč za nov (in drugačen) začetek širšega uveljavljanja slovenskega jezika in narodne samoidentifikacije in samozavesti na tej osnovi. Ker pa je bil to vendarle nov začetek in ne začetek kot tak, se je vsebinsko in formalno /jezikovno vendarle lahko opiral na prvi, protestantski začetek. Ni naključje, da lahko Kopitar poimenuje Trubarja za Kolumba slovenskega jezika in skrbno zbira ohranjene primerke protestantskih

knjig. Protestantske knjige iščejo in kupujejo tudi drugi slavisti, npr. Dobrovský in ne nazadnje Žiga Zois. Prav v teh letih (1799) je Schnurrer, knjižničar v tübingenski biblioteki, objavil prvi popis ohranjenih slovenskih in drugih slovanskih protestantskih del v Tübingenu. Pozneje se je temu prizadevanju in raziskovanju protestantske knjižne in siceršnje dediščine pridružil nemški pastor leta 1850 obnovljene cerkvene občine v Ljubljani Theodor Elze in postal eden vodilnih raziskovalcev zgodovine slovenskega protestantizma, med drugim z izdajo Trubarjevih pisem. Lahko bi rekli, da je obnovljeno zanimanje za slovenski protestantizem 16. stoletja imelo dva vira oz. dve spodbudi: narodno-zavedno s slovanskimi jezikoslovci 18. in 19. stoletja in obnovljeno nemško protestantsko samozavest na Kranjskem. Skoraj pozabljeno je, da je ob 400. obletnici Trubarjevega rojstva izdal izčrpen in zavzeto napisan Trubarjev življenjepis tudi pastor nemške protestantske cerkve v Ljubljani Ottmar Hegemann.

Omejena neposredna kontinuiteta med obema obdobjema je vsekakor vendarle obstajala (izražena z uporabo Dalmatinove *Biblije*, Bohoričeve slovnice in pisave). Protestantizem je bil v procesu in času »narodnega prebujenja« 18. in 19. stoletja navzoč z neposrednimi učinki vsaj omenjenih del, zmeraj bolj pa posredno preko nastajajoče »kolektivne memorije« – naknadno selekcioniranega /rekonstruiranega zgodovinskega spomina, v oporo in spodbudo nastajajoči novi stvarnosti.

Tega so se zavedali tako različni akterji in glasniki v slovenski zgodovini, kot so bili v tej zvezi že omenjena Žiga Zois in Jernej Kopitar, pa katoliški škof Slomšek, ki je govoril o jezikovnih in narodnih zaslugah protestantskih krivovercev, literata Cankar in Aškerc, politiki, kot Kardelj v svojem *Razvoju slovenskega narodnega vprašanja*, in nenazadnje prvi parlament samostojne slovenske države, ki je med praznike uvrstil tudi Dan reformacije. Kolektivna memorija je po Asmannu tista, ki združuje »podanašnjeno preteklost, kulturo in družbo /.../ skupina gradi svojo zavest identitete in specifičnosti na takem vedenju in izvaja iz njega formativne in normativne impulze, ki ji omogočajo reproducirati svojo identiteto. V tem smislu ima objektivirana skupinska kultura strukturo memorije.« (Prim. Kerševan 2006: 14.)

Pri vprašanju o »narodotvorni« vlogi jezika je očitno treba razlikovati dve ravni obstoja jezika: eno je dejanska sorodnost in bližina različnih ljudskih govorov (»dialektov«), ki omogoča medsebojno sporazumevanje; drugo je normiran, standardiziran, izdelan knjižni jezik, ki/ko ga uporabljajo različne institucije (politične, verske, kulturne in predvsem šolske), ko z njim nagovarjajo izbrane/želene naslovnike (jih obveščajo, poučujejo, prepričujejo, jim ukazujejo). Jezikovna bližina obstoječim govorom daje knjižnemu jeziku (nekega centra in njegovih ustanov) komparativno prednost pri sporočilnem in povezovalnem prizadevanju v konkurenci z drugačnim jezikom drugega centra. Nacionalna gibanja so s svojim knjižnim jezikom praviloma poskušala doseči/vzpostaviti/utrditi optimalne meje nasproti konkurenci po logiki »meje mojega jezika – meje mojega sveta«. Rezultati so bili različni: ponekod je uspelo z enotnim knjižnim jezikom (postopoma) preseči relativno velike razlike v ljudskih govorih, drugod so se znotraj relativno majhnih razlik uveljavili različni standardizirani knjižni jeziki.

Če kje in kdaj, je tu in zdaj treba ponovno poudariti pomen Trubarjevega služenja Božji besedi za slovensko besedo, za slovenski jezik in posledično za konstituiranje slovenskega naroda kot ljudstva slovenske besede, slovenskega jezika.

Ne gre le za bistveno večji kvantitativni obseg knjižne produkcije Trubarja in protestantov v slovenskem jeziku v 50 letih »njihove« zgodovine na Slovenskem v primerjavi s stoletji pred tem in tudi še skoraj dvema stoletjema za tem. Gre tudi in predvsem za bistveno večji pomen, ki jo je imela slovenska (govorjena in pisana) beseda v protestantskem obdobju zaradi bistveno večjega in bistveno drugačnega mesta besede v protestantskem krščanskem verovanju in delovanju v primerjavi s katolištvom tistih stoletij (in tako rekoč vse do reform II. vatikanskega koncila sredi 20 stoletja): drugačen in bistveno večji pomen, ki ga je imela v cerkvi in za cerkev.

Brižinski spomeniki so kot najstarejši v latinici ohranjeni zapis nekega slovanskega jezika – po kraju in času zapisa po vsej verjetnosti prednika sedanje slovenščine – izjemno pomemben in zanimiv dokument, toda vendar le *dokument*, dokaz, da so v cerkvi pri verskem delovanju, (molitvi, spovedi, pridigi) duhovniki vseskozi govorili

ljudem tudi v njim razumljivem jeziku (in si pri tem pomagali z rokopisnimi predlogami in zapisi). Pozneje, v poreformacijskem obdobju 17. in 18. stoletja, so take duhovniške priročnike za delo med ljudmi tudi že tiskali (vzorci pridig in že zbrane pridige, katekizme, molitvenike in pesmarice); kot take so jih lahko brali tudi redki pismeni laiki, toda ne praktično ne načelno niso bili namenjeni predvsem njim. Zaradi take namembnosti so bile v slovenščini redki tudi v 17. in 18. stoletju, ko se je tisk že na široko uveljavil (dolgo in pogosto so ostajali zgolj v rokopisu). Prav tako so teološka in druga študijska besedila, pisana za duhovnike in redovnike na Slovenskem v predreformacijski in poreformacijski dobi, bila skoraj v celoti napisana najprej v latinščini in pozneje v naraščajočem deležu v nemščini. Kot je zapisal ugledni slovenski zgodovinar Vasilij Melik, so bili v obsežni tovrstni srednjeveški samostanski produkciji na Slovenskem v slovenščini le drobci, tudi potem, ko je na mesto prej prevladujoče latinščine prihajala nemščina. In tako je bilo tudi še dolgo po tem, ko so protestanti že zmogli v slovenščino prevesti vso *Biblijo* in ko sta Trubar in Dalmatin prevedla in priredila v slovenščini izjemno zahtevna protestantska veroizpovedna besedila in napisala v slovenščini tekste, ki imajo naravo zahtevnih teoloških razprav (in ne pozabimo seveda prvih šol v slovenskem jeziku ter Bohoričeve slovnice, kot pogojev obstoja nekega jezika kot knjižnega jezika).

Takega vzpona slovenščine v knjižni jezik v 16. stoletju ni mogoče pojasniti zgolj z večjo vnemo protestantov za širjenje svojih nauk in z izkoriščanjem možnosti, ki jih je ponujal tisk. Verske vneme pri širjenju njihovih nauk vsaj jezuitom in kapucinom v tistem in poznejšem obdobju ni manjkalo in tudi tisk je bil čedalje bolj na voljo vsem. Tak vzpon je mogoče le z upoštevanjem bistveno drugačnega pomena in mesta (Božje) besede v cerkvi in za cerkev. Ta pomen je izhajal iz drugačne osredinjenosti na Kristusa, na učlovečeno Božjo Besedo in odrešujočo besedo evangelija, o katerem in za katerega pričajo zapisane besede prerokov in apostolov v besedilih *Svete-ga.pisma*. V *takem* pojmovanju je cerkev *creatura verbi*, kot je zapisal Luther. Med protestantskim pojmovanjem cerkve kot »cerkve Božje besede« – ki je po Božji besedi nastala in po službi Božji besedi obstaja

– ter Trubarjevo »cerkvijo Božjo slovenskega jezika« je nerazdružna zveza.

Mnogi sodobni jeziki, predvsem jeziki velikih ljudstev in starih držav, niso potrebovali tako silnega vzgona, da so se oblikovali kot izdelani in kultivirani knjižni jeziki. Slovenski jezik ga je potreboval. Ali bolje rečeno: prav zaradi silnega vzgona, ki je izhajal iz protestantsko krščanskega verovanja Trubarja in njegovih, je slovenski jezik – govor prebivalcev Kranjske, Štajerske, Koroške, Goriške itn. – doživel svoj vzpon in razvoj v knjižni jezik že v 16. stoletju. Brez tega bi ga šele kasneje, ko so se končno tudi na Slovenskem razvile možnosti za tak razvoj; morda pa ga v takem poznejšem obdobju, ko so se porodila tekmovanja in spopadi med jeziki in narodi, sploh ne bi. Niso vsi ljudski jeziki postali knjižni jeziki in še zlasti niso vsi pozno nastali knjižni jeziki postali bistveno vezivo in sredstvo nastajajočih modernih narodov.

Zaradi izjemnega mesta, ki ga je slovenski (knjižni) jezik dobil pri nastajanju moderne slovenske narodne identitete – kot njen okvir in sredstvo – je protestantsko jezikovno in knjižno delo postalo del slovenske »kulturne memorije«. In ta se mora spominjati tudi verskih temeljev in motivov tega dela! Lahko rečemo, vsaj v slovenskem primeru, da je tudi narod *creatura verbi*, pa čeprav seveda ne v istem smislu kot je *creatura verbi* cerkev za Luthra. Toda Trubarjeva »Cerkev Božja slovenskega jezika« je imela neminljiv delež pri nastanku »naroda slovenskega jezika«.

VIRI, LITERATURA

LH – Albrecht Beutel (ur.): Luther Handbuch. Tübingen 2005: Mohr Siebeck.

LTA – Martin Luther: Taschenausgabe. Auswahl in 5 Bänden. Berlin 1982: Evangelische Verlaganstalt.

SPP – Mirko Rupel (ur.): Slovenski protestantski pisci. Ljubljana 1986: DZS.

TZD – Zbrana dela Primoža Trubarja. (Glavni ur. Igor Grdina). Ljubljana 2002 ff: Rokus, Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar.

WA – Martin Luther: Werke. Kritische Gesamtausgabe. (Weimarer Ausgabe.) Weimar 1883 ff.

- Barth, Karl (1986): Die kirchliche Dogmatik. Studienausgabe 1. Zürich: Theologischer Verlag.
- Jüngel, Eberhard (1999): Das Evangelium von der Rechtfertigung des Gottlosen als Zentrum des christlichen Glaubens. Tübingen: Mohr Siebeck
- Kerševan, Marko (2006): Protestantizem, slovenska identiteta in združujoča se Evropa. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.
- Kidrič, France (1978): Izbrani spisi. Tretja knjiga. (Ur. Darko Dolinar). Ljubljana: SAZU.
- Korsch, Dietrich (1997): Religion mit Stil. Protestantismus in der Kulturwende. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Luther, Martin (2002): Tukaj stojim. Teološko politični spisi. (Izbral, prevedel in uredil Božidar Debenjak). Ljubljana: Krtina.
- Paternu, Boris (1986): Protestantizem in konstituiranje slovenske književnosti. V: 16. stoletje v slovenskem jeziku, knjižnosti in kulturi. Obdobja 6. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Vodopivec, Peter (2006): Od Pohlinove slovnice do samostojne države. Ljubljana: Modrijan.

Christian Rose

PRIMOŽ TRUBAR – NJEĀOVO DELOVANJE NA WÜRTEMBERŠKEM IN NJEĀOV POMEN ZA EVROPSKO EKUMENO V 21. STOLETJU

V veliko veselje in čast mi je, da lahko v okviru slovesnosti ob petstoti obletnici rojstva Primoža Trubarja zastopam Evangeličansko deželno cerkev na Württemberškem ter da vam smem v imenu našega deželnega škofa Franka Otfrieda Julyja ter celotnega cerkvenega vodstva izreči prisrčne pozdrave in najboljše želje. V zadnjih letih so stiki med evangeličansko cerkvijo v Sloveniji in našo deželno cerkvijo zelo tesni. Stiki med obema cerkvama so številni. Škof Erniša sodi med dobrodošle goste naše deželne cerkve.

Predvčerašnjim, 5. junija, je bila v mestni hiši v Tübingenu pomembna slovesnost. V knežjih sobanah dvorca Hohentübingen je dva dni zapored potekal simpozij, na katerem so predavali tudi profesorji iz Slovenije. Dne 12. junija bo Evangeličanska teološka fakulteta Univerze v Tübingenu skupaj z evangeličansko cerkveno občino iz Derendingena, Albrecht-Benglovo hišo ter evangeličansko študijsko ustanovo *Das Evangelische Stift* v Tübingenu pripravila še svojo slovesnost. Pri tem velja posebej poudariti, da so člani evangeličanske cerkvene občine v Derendingenu, kraju, kjer je Trubar dolga leta deloval, sami napisali in inscenirali gledališko igro z naslovom *Primož Trubar – prevajalec Božje besede*, ki jo bodo uprizorili junija in julija. Julija bo v okviru slavnosti v Bad Urachu potekala tridnevna konferenca. Tudi vi v Sloveniji ste pripravili izjemno zanimiv slavnostni program. V veliko čast nam je, da smemo biti navzoči na tej slavnosti. Imamo dobre razloge, da lahko rečemo naslednje: V teh dneh se v Sloveniji in v Nemčiji o Primožu Trubarju veliko govori in ponovno smo ga priklicali v spomin. Tako je tudi prav. Veselim se, da smem tukaj oblikovati nekaj misli o pomenu Trubarja za deželo Würt-

temberg in spregovoriti o njegovem pomenu za evropsko ekumeno v 21. stoletju. K temu naj najprej dodam dve uvodni misli.

A. UVODNI MISLI

1. V württemberški evangeličanski deželni cerkvi kot regionalni škof v prelaturi v Reutlingenu zastopam pokrajino s 700.000 evangeličanskimi kristjani, s 450 cerkvenimi občinami ter preko 500 duhovnicami in duhovniki. V neposredni soseski Reutlingena – oddaljena le 15 kilometrov – sta dva izredno pomembna kraja, kjer je deloval Primož Trubar: Bad Urach in Tübingen-Derendingen. Vendar pa poleg tega obstajajo tudi še druge povezave. Med naloge württemberškega regionalnega škofa in prelata sodi tudi, da obišče tiste cerkvene občine, kjer je prosto mesto duhovnika in iščejo novega. In tako sem februarja letos obiskal cerkveno občino Grüntal pri Freudenstadtu. Nekateri med vami morda veste, da je v Grüntalu deloval Trubarjev sin Felicijan. Ta je leta 1595 med delovanjem v Ljubljani izdal prevod Lutrove *Hišne postile* (*Hišna postilla D. Martina Lutheria*) v slovenskem jeziku, ki ga je Primož Trubar dokončal na smrtni postelji. Drugi Trubarjev sin, Primož Trubar ml., je bil od leta 1587 do smrti leta 1591 duhovnik v Kilchbergu pri Tübingenu¹ – kraju, ki je bil svojčas predmestje Tübingena in je le nekaj kilometrov oddaljen od Derendingena.

2. Na tem mestu bi se rad zahvalil še gospodu dr. Antonu Zvonetu Štrublju, vodji slovenske katoliške skupnosti v Stuttgartu, ter gospodu prof. dr. Hermannu Ehmerju, nekdanjemu vodji arhiva naše deželne cerkve v Stuttgartu.

1 Več o tem prim. Helga Schnabel-Schüle: *Primus Truber als Pfarrer in Württemberg* [Primož Trubar kot duhovnik na Württemberškem], v: Rolf-Dieter Kluge (ur.): *Ein Leben zwischen Laibach und Tübingen. Primus Truber und seine Zeit. Intentionen, Verlauf und Folgen der Reformation in Württemberg und Innerösterreich* [Življenje med Ljubljano in Tübingenom. Primož Trubar in njegov čas. Nameni, potek in posledice reformacije na Württemberškem in v Notranji Avstriji]. München 1995, str. 427–437.

B. DELOVANJE PRIMOŽA TRUBARJA NA WÜRTTEMBERŠKEM

1. Življenjepis Primoža Trubarja prav vsi zelo dobro poznate.² Rodil se je domnevno 9. junija 1508 v Rašici (tudi Raščica) nedaleč od Ljubljane. Umrl je dobrih 78 let kasneje, 28. junija 1586 v Derendingenu. Če imamo pred očmi leta njegovega življenja in delovanja ter jih seštejemo, je potemtakem živel vsega skupaj trideset let v Sloveniji (Ljubljana itn.), osem let v Italiji (Trst), pet let v Avstriji (Salzburg in Dunaj) in petintrideset let v Nemčiji (Nürnberg, Rothenburg nad Taubero, Kempten, Bad Urach, Lauffen ob Neckarju in Derendingen). Te številke dokazujejo naslednje: Primož Trubar je bil pravi Evropejec! V nadaljevanju se bom osredotočil na to, da bom strnjeno predstavil postaje njegove poti v Nemčiji ter njegovega delovanja na Württemberškem. Pri tem bom preskočil biografske podatke o njegovih prvih štirih desetletjih, ko je deloval kot slovenski duhovnik in reformator, utemeljitelj jezika in kulturni posrednik.

2. Marca 1547, le leto pred svojim štiridesetim rojstnim dnevom, je bil Trubar prisiljen zapustiti domačo župnijo. Ljubljanski škof Urban Textor (1491–1558) je bil odločen nasprotnik reformacije. To je pomenilo konec njegovega delovanja na položaju stolnega kanonika v Ljubljani. V tem času se je Trubar namreč vedno bolj ogreval za reformacijske ideje in kritiziral rimo-katoliško cerkev. Novi škof je dosegel ukaz, da je treba zapreti in izgnati privrženca protestantizma. Trubar se je posrečilo srečno pobegniti v Nemčijo, kjer ga je v Nürnbergu sprejel Veit Dietrich [Vid Dietrich], nekdanji Lutrov tajnik in prijatelj. Slednji mu je priskrbel tudi mesto drugega pridigarja (1548–1553) v Rothenburgu ob reki Tauberi. V službi luteranske cerkve je doživel »branje Biblije v maternem jeziku pri bogoslužju, pa tudi v družinskem krogu in za zasebno uporabo«. »To ga je dokončno vzpodbudilo [...] in utrdilo v prepričanju, da mora dostop do evangelijev ter temeljnih verskih spisov v slovenskem jeziku omogočiti tudi svojim rojakom.«³

2 Še vedno je vredno branja delo Mirka Rupla: *Primus Truber. Leben und Werk des slowenischen Reformators* [Primož Trubar. Življenje in delo slovenskega reformatorja], Südosteuropa-Schriften, zv. 5, München 1965.

3. V Rothenburgu sta nastali tudi prvi slovenski knjigi: *Katekizem*, ki se naslanja na Lutra, Brenza in Flacija, ter *Abeceđnik*, namenjen slovenski mladini, ki ga spremlja mali katekizem izpod peresa Johanesa Brenza. Ta filološki mojstrski dosežek je pomenil rojstvo slovenskega knjižnega jezika. Trubar se je zavedal pomena tega prevoda in izdaje: »Odkar stoji svet, se to še ni zgodilo, kajti v slovenskem jeziku doslej ni bilo ničesar napisanega in ničesar natisnjenega.«⁴

4. V času njegovega delovanja v Rothenburgu se je spremenila politična situacija. S passausko pogodbo leta 1552 ter dokončno z augsburškim verskim mirom leta 1555 (*cuius regio, eius religio*) je bil de facto odpravljen cesarski »interim« in v mnogih skupnostih so iskali evangeličanske duhovnike. Tako so Trubarja poklicali k župnijski cerkvi sv. Manga v mestu Kempten, kjer je osem let (1553–1561) poleg duhovniških opravil z veliko vnemo uspešno prevajal v slovenščino tudi svetopisemska besedila. Leta 1557 se je odpravil v Tübingen, da bi spremljal tisk svojega skoraj popolnega prevoda *Nove zaveze*. Leta 1560 ga je domača cerkev v Sloveniji povabila, da se kot superintendant in deželni škof vrne v Ljubljano. Omahoval je in se posvetoval z vojvodo Krištofom Württemberškim in Jakobom Andreaejem, samostanskim pridigarjem in upravnikom Univerze v Tübingenu. Zatem mu je vojvoda dodelil duhovniško mesto v Urachu (1560–1562), kjer se je Trubar lahko popolnoma posvetil prevajalskemu delu in pripravi na tisk.⁵ V ta namen je s podporo svojega mecena barona

- 3 Cit. po Rolf-Dieter Kluge: *Zum 500. Geburtstag des slowenischen Reformators Primus Truber* [Ob petstoletnici rojstva slovenskega reformatorja Primoža Trubarja], v: Bürger- und Verkehrsverein Tübingen e.V. (ur.): *Tübinger Blätter* 94 (2008), str. 26–35.
- 4 Tako piše Trubar leta 1561 v posvetilu baronu Ivanu Ungnadu. Cit. po Z. Štrubelj: *Wegweiser zur Wander-Ausstellung »Allen Slowenen. Lebenslauf und Werke von Primus Truber (1508–1586)«* [Vodnik po potujoči razstavi »Vsem Slovencem. Življenje in dela Primoža Trubarja (1508–1586)«], str. 8. Prim. tudi H. A. Fild: *Primus Truber – Reformator Sloweniens (1508–1586). Vortrag anlässlich des 400. Todestages von Primus Truber* [Primož Trubar – reformator Slovenije. Predavanje ob štiristoletnici smrti Primoža Trubarja], Rothenburg o. d. Tauber 1986, str. 6.
- 5 Več o Trubarjevem bivanju v Urachu prim. Hermann Ehmer: *Primus Truber und der südslawische Buchdruck in Urach* [Primož Trubar in južnoslovanski tiski

Ivana Ungnada leta 1561 ustanovil južnoslovanski Biblijski zavod (»Windische, Chrabatische und Cirulische Thrukherei«, tj. Slovenska, hrvaška in cirilska tiskarna). Ungnad je bil lastnik, Trubar pa ravnatelj Biblijskega zavoda, kjer so v letih 1561–1564 skupno izdali 31 hrvaških tiskov, natisnjenih v glagolici, cirilici in latinici. Večino knjig so natisnili v tiskarni Morhart v Tübingenu. Cilj, ki naj bi ga dosegli natisnjeni spisi, je bil širjenje evangeličanske vere s pomočjo prevodov med Italijani, Slovenci, Hrvati in Srbi, navezati stike z ekumenskim patriarhom v Konstantinoplu ter začeti z misijonskim delovanjem med Turki.⁶ Biblija, kot knjiga upanja, naj bi ljudem v stiski vlivala pogum in jih tolažila.

5. Leta 1562 se je Trubar odzval klicu svojih rojakov. Kot superintendent je po württemberskem vzoru v Urachu sestavil in izdal *Cerkovno odnino*, ki je obsegala tudi šolstvo, izobraževanje in socialne odnose. Vrhovna svetna deželna oblast je ta cerkveni red za slovensko Cerkev ocenila kot poseg v pravice deželnega kneza in Trubarja – prošnjam evangeličanskih deželnih stanov navkljub – Trubarja izgnala iz dežele. Vrnil se je v izgnanstvo, v svoj »nigdirdom«, in zopet na Württembersko, kjer mu je vojvoda Krištof podelil duhovniško mesto v kraju Lauffen ob Neckarju. Tu je Trubar ostal manj kot leto dni, nato pa se je odpravil v Derendingen. Želel je nadaljevati prevajanje. Hotel pa je biti tudi v bližini univerze v Tübingenu in njene tiskarne.

6. V Derendingenu je prevzel mesto duhovnika in našel zatočišče za nadaljnjih skoraj dvajset let delovanja (1567–1586), do svoje smrti. V tej v župniji opravil enormno delo.⁷ Z neumorno ustvarjalno močjo je s svojim delovanjem iz Derendingena spodbujal krščansko vero svojega ljubega slovenskega ljudstva. Od 26 Trubarjevih objav v slovenskem jeziku jih je enajst nastalo v Derendingenu: med drugim je prevedel *Psalter*, *Pavlova pisma* in Janezovo *Razodetje*. Po naročilu upravnika univerze Jakoba Andreaeje se je Trubar leta 1567 še zadnjič inkognito odpravil v Slovenijo. Obiskal je muslimanske ujetnike in

v Urachu], v: Rolf-Dieter Kluge (ur.): Ein Leben zwischen Laibach und Tübingen (prim. op. 1), str. 438–451.

6 Prim. Rolf-Dieter Kluge: *Zum 500. Geburtstag* (gl. op. 3), str. 32.

7 Prim. o tem Helga Schnabel-Schüle: *Primus Truber als Pfarrer* (gl. op. 1), str. 433 sl.

zbiral podatke o islamu in o *Koranu*. Ti podatki so bili za teologa Andreaea temelj za njegove slavne pridige z naslovom *Trinajst pridig o Turkib*.⁸

7. Na tem mestu je potrebno omeniti še, da se je Trubar za sedem let umaknil iz javnosti, da bi se posvetil kontemplaciji ter bi tedanje zgodovinske dogodke lahko zasledoval iz odmaknjenosti duhovne osebnosti, ki je usmerjena v večnost. Leta 1575 – medtem je Trubar dopolnil 67 let – je nadaljeval s svojimi edicijami: najprej je objavil *Katekizem* z dvema interpretacijama, dve leti pozneje pa še zadnji del *Novega testamenta*; slednjega je leta 1582, tedaj že v starosti 75 let, objavil v celoti. Leto pred tem je prevedel pomembno luteransko veroizpovedno besedilo *Formula concordiae (Formula soglasja)* ter si prizadeval, da so jo podpisali tudi protestantski pridigarji in učitelji v Kranjski, Štajerki in Koroški. Leta 1584 je končno izšla celotna *Biblija* v slovenskem prevodu Jurija Dalmatina (1547–1589), ki ga je Trubar pripeljal s Kranjskega s seboj na Nemško ter mu priskrbel štipendijo.

8. Iz njegovih zadnjih let je citirano pismo kranjskim deželnim stanovom, iz katerega dobimo jasno predstavo o Trubarjevem življenju. Trubar je pismo podpisal lastnoročno z naslednjimi besedami:⁸

»Primož Trubar, nekdanji, pravi, vpoklicani, predstavljeni in potrjeni kanonik v Ljubljani, duhovnik v Loki pri Radečah, v Laškem in v Šentjerneju, kaplan pri sv. Maksimilijanu, slovenski pridigar v Trstu ter po prvem pregnanstvu pridigar v Rothenburgu ob Tauberi, duhovnik v krajih Kempten in Urach, potem pridigar slavne dežele Kranjske in Goriške grofije v Rubijah, po drugem pregnanstvu duhovnik v kraju Lauffen in sedaj duhovnik v Derendingenu pri Tübingenu.«

Preden je Trubar 28. junija 1586 umrl in so ga v Derendingenu pokopali, je na smrtni postelji dokončal prevod Lutrove *Hišne postile*. Nagrobni govor je imel Jakob Andreae. Ta govor »je edino avtentično pričevanje o življenju in delu Primoža Trubarja«.⁹

8 Cit. po Z. Štrubelj: *Allen Slowenen. Lebenslauf und Werke von Primus Truber (1508–1586)* (gl. op. 4), str. 14.

9 Cit. po Rolf-Dieter Kluge: *Zum 500. Geburtstag* (gl. op. 3), str. 33.

Iz nekaj kratkih stavkov lahko dobimo vtis o tem nagrobnem govoru:

»Potem ko se je že dvajseto leto zadrževal tu v Derendingenu in je po svojih zmožnostih in kot mu je dopuščalo zdravje, pridno in zvesto opravljal svojo službo, pridigal in podeljeval zakramente, je vsem znano, kakšna oseba je bil in kakšne spremembe je uvedel. Do vseh je bil ponižno prijazen in do vseh ljudi, še posebno pa do revnih dobrotljiv, celo do tistih, ki si tega niso zaslužili. In kljub temu niti sebi niti svojim otrokom ni ustvarjal zemeljskega bogastva (...) temveč je želel, da njegova vera v GOSPODA Jezusa Kristusa ne umre, temveč ostane živa vera, ki naj se izkazuje v ljubezni do bližnjega v dejanjih in delih.«¹⁰

C. PRIMOŽ TRUBAR – EVROPEJEC

Iz doslej povedanega ste dobili majhen vpogled v to, kako tesno je bilo in še vedno je življenje in delo jubilanta povezano z našo cerkvijo na Württemberskem. Sedaj pa bi rad dodal še nekaj stavkov o Trubarjevem trajnem pomenu za Evropo.¹¹

10 Originalni citat se glasi: »Nachdem er nun in das zwentzigst Jar sich hie zu Derendingen auffgehalten/unnd/souil er/nach seines Leibs gelegenheit/wann er gesund gewesen/vermocht/seinem Ampt mit predigen und reichen der Sacramenten fleissig und trewlich außgewartet/ist meniglich bewusst/welcher gestalt er auch gelebet/unnd was für ein Wandel er geführet hat. Dann er gegen meniglich sich mit aller Demut freuntlich/unnd gegen allen Menschen/sonderlich aber gegen den Armen gutthätig erzeigt/auch gegen denen/so es nicht würdig gewesen. Und demnach weder jme selbst/noch seinen Kindern Schätz auff Erden samlen wöllen ... dass sein Glaub an den HERRN Christum nicht ein todter/sonder ein lebendiger Glaube gewesen sey/de sich durch die Liebe gegen dem Nächsten mit der That/unnd in Wercken erweisen hat.« (Po: Helga Schnabel-Schüle: *Primus Truber als Pfarrer* (gl. op. 1), str. 435.

11 Pri tem se opiram na zapiske Zvoneta Štrublja: *Entwurf des Lebensweges des Primož Trubar* [Osutek o življenjski poti Primoža Trubarja]; neobjavljen rokopis (Stuttgart 2006), ki vsebuje besedila za pripravljano knjigo o slovenskem reformatorju, str. 5s., 11s.

1. V duhovnem smislu je bil Trubar Evropejec. Njegovi načrti o razširjanju pisane besede v slovenskem jeziku, njegovo zavzemanje za prevode v hrvaščino, njegov Biblijski zavod v Urachu, njegovo obvladovanje in razumevanje tedanje konstelacije moči ter političnega evropskega prostora, vse to kaže na velikega, strokovnega in treznega moža, ki se je zasidral v duhu evropske civilizacije.

Evropa temelji na vrednotah antike ter krščanstva. Obema stebroma evropskega mišljenja je bil Trubar na poseben način zavezan. Na eni strani smislu za svobodo in demokracijo kakor tudi pravicam in dolžnostim posameznika. Na drugi strani pa je bil zavezan predstavi, zakoreninjeni v judovsko-krščanski antropologiji, in sicer o človeku, ustvarjenem po Božji podobi, s čimer mu je bilo podeljeno nedotakljivo dostojanstvo. Človek kot Božja stvaritev je v središču Trubarjevih razmišljanj. Vsa njegova prizadevanja jezikoslovca, duhovnika, reformatorja in kulturnega posrednika so namenjena iskanju tega središča.

2. Trubar je bil popotnik med svetovi. Zagotovo ne bi bil vsak kos tolikim izgonom, sporom in spremembam. Pod motom »Stati inu obstatu« se je z dušo in telesom zavzemal za svoje ljubo slovensko ljudstvo ter njegovo vključitev v evropsko in krščansko kulturo. Njegove duhovne korenine so bile raznolike:¹² Že zgodaj je prišel v stik s humanizmom, z renesanso ter reformacijo. Kot šestnajstletni mladenič je prišel na dvor tržaškega škofa. Peter Bonomo (1458–1546) je bil popotnik in učen humanist, ki se mu ima mladi Trubar zahvaliti za odločilne spodbude: študij latinščine na podlagi rimskih klasikov, študij italijanskega in nemškega jezika. Trubarja je Bonomo opogumil, da neguje svoj slovenski materni jezik. Kasneje je Trubar pridigal v vseh treh jezikih. Poleg tega je Bonomo svoje učence poučeval na osnovi parafraz k *Novi zavezi*, ki jih je zapisal humanist Erazem Rotterdamski. Kritiziral je ritualno in dogmatično okorelost svoje lastne cerkve in že zgodaj kazal naklonjenost reformacijskemu gibanju. Vse to je zapustilo dolgotrajen vtis pri mladem Trubarju.

3. Na različnih postajah svojega življenja se je Trubar aktivno udeleževal dogajanja v zahodnoevropski kulturni zgodovini. Na

12 Prim. Rolf-Dieter Kluge: Zum 500. Geburtstag (prim. op. 3), str. 27.

podlagi kratke primerjave tedanjega zgodovinskega dogajanja s Trubarjevimi biografskimi podatki lahko jasno razberemo mnoge povezave. Ko je Trubar leta 1530 posvečen v duhovnika, oblikujejo nemški protestanti v Augsburgu *Confessio Augustana* (*Augsburška veroizpoved*), na katero se Trubar v svojih kasnejših delih vedno znova sklicuje. Ko Trubar leta 1542 postane kanonik v Ljubljani, istočasno umreča tržaški škof Bonomo in ljubljanski, Trubarju naklonjeni škof Ivan Kacijanar. Njegov naslednik, Urban Textor, z železno roko preganja reformacijo. Trubar se pridruži opoziciji in prestopi v protestantsko vero. Istočasno v Rimu utemeljijo inkvizicijo. Tridentinski koncil (1545–1563) je leta 1549 obsodil reformatorje Luthra, Calvina in Zwinglija, Trubar pa naslednje leto objavi slovenski reformacijski katekizem. Ko Trubar leta 1555 v pregnanstvu v Kemptnu prevede *Evangelij po Mateju*, razglasijo augsburški verski mir, po katerem obvelja princip »*cuius regio, eius religio*«. To načelo in Trubarjev cerkveni red za slovensko evangeličansko cerkev na Kranjskem sta nazadnje odločilna razloga za Trubarjev drugi in dokončni izgon iz slovenskih dežel leta 1585. Ko leta 1577 sestavijo *Formulo Concordia*«, jo Trubar prevede v slovenščino in si na pobudo Jakoba Andreaeja uspešno prizadeva za njen sprejem v notranjeavstrijskih deželah; tako postane slovenski prevajalec *Nove zaveze* dejaven sooblikovalec evropskega reformacijskega gibanja. Pri tem je omembe vredno, da je Trubar pogosto poudarjal, da ni prestopil k novi veroizpovedi, temveč ravno nasprotno, da so ga pregnali iz katoliške. Vse do svoje smrti se je Trubar imel za »*exul Christi*«, za Kristusovega pregnanca. Do konca se je zavzemal za resnično, čisto, staro »evangeljsko« vero. Trubar je bil tako del evropskega reformacijskega gibanja in je do danes njegov zgleden primer.

D. POVZETEK IN PERSPEKTIVE

Pomen Primoža Trubarja povzemam z besedami znanega strokovnjaka Rolfa-Dietra Klugeja. Ta meni, da je bil »Primož Trubar prepričan in principom zvest, obenem pa tolerant in ljudstvu zavezan reformator, utemeljitelj jezika in kulturni posrednik, ki nam je Nemcem v številnih predgovorih k svojim knjigam in pismom

pojasnil razmere na Balkanu ter med južnimi Slovani in obratno, ki je svoje rojake obveščal in poučil o življenju na Württemberskem in v Nemčiji. V svojem dvojezičnem *Katekizmu* je izrazil željo, da bi slovenska mladina »razumela in se učila tako slovenščino, torej 'windische Sprache', kakor tudi nemščino«. Trubar je cenil nemško pomoč in podporo na področju veroizpovedi in jezika. Zahvaljuje se »pobožnim Nemcem, pri katerih smo našli pribežališče, zatočišče in dom in ki so nam pomagali pri izdaji in tisku hrvaških spisov in spisov v cirilici. Trubar [...] je bil s svojim življenjem zgled za prijateljsko sožitje med južnimi Slovani in Nemci, med Slovenci in Württembergom. [...] Ta aspekt njegovega delovanja zasluži priznanje in posnemanje tudi v današnjem času«. ¹³

Temu sklepu se rad pridružim. Primož Trubar je zgleden primer za to, kako lahko presežemo konfesionalne, kulturne in etnične razlike in stkemo trdnješe vezi med Slovenijo in deželo Württemberg ter poleg tega trdne vezi v celotni evropski skupnosti. Po mojem mnenju ni naključje, da vaša dežela v Trubarjevem jubilejnem letu predseduje Svetu Evropske skupnosti. Za evropsko identiteto ni nepomembno, da se je Trubarjev še kako pomemben prispevek h kulturni zgodovini začel z razširjanjem biblijskih spisov. *Biblija* je predhodnica, nekakšen pred-akt, ves svet obsegajoče ekumenske vere in vrednota v evropski skupnosti. Morda lahko to povem ravno danes: Odgovorni v Cerkvi, v gospodarstvu in v politiki ne smejo pozabiti, da je evropsko gibanje zasidrano v kulturni skupnosti z istimi vrednotami, ki temeljijo na biblijskem pred-aktu judovsko-krščanske vere. V tem oziru so Evropejci Primožu Trubarju dolžni zahvalo in občudovanje. Zame je čudovito darilo in napolnjuje me z globoko hvaležnostjo, da smem to doživeti skupaj z vami.

13 Rolf-Dieter Kluge: Zum 500. Geburtstag (prim. op. 3), str. 35.

Simona Menoni

PREMIK IKONOGRAFSKIH POUČENKOV

v smeri protestantske verske miselnosti v stenskem slikarstvu
druge polovice 16. stoletja na Slovenskem

Kljub nekaj pogumnim poskusom starejših generacij slovenskih umetnostnih zgodovinarjev¹ problem vpliva reformacije na umetnostno dediščino na Slovenskem še vedno ni docela osvetljen in pojasnjen. Večji del spomenikov druge polovice 16. stoletja je le delno umetnostnozgodovinsko obdelanih, pri čemer je bila v preteklosti v središču zanimanja predvsem arhitektura, delno tudi kiparstvo, slikarstvo pa je bilo zastopano le z nekaterimi študijami, posvečenimi posameznim izbranim spomenikom. Zdi pa se, da čas za zapolnitev vrzeli s poglobljenimi umetnostnozgodovinskimi študijami umetnosti rojene v obravnavanem obdobju vedno bolj zori.

Pričujoči prispevek se bo osredotočil na osvetlitev vpliva protestantske misli na ikonografijo stenskega slikarstva druge polovice 16. stoletja na Slovenskem v primerjavi z ikonografskimi rešitvami v izhodišču protestantske misli, torej s tistimi, katerih duhovni oče je bil Martin Luther, ter bo poskušal jasno razložiti duhovno ozadje protestantizma luteranske smeri, iz katerega je predvsem v zadnji tretjini 16. stoletja, ko je tudi na Slovenskem umetnost reformacije

1 Nace Šumi, *Likovna umetnost protestantske dobe na Slovenskem*, v: Simpozij Slovenci v evropski reformaciji šestnajstega stoletja (Ljubljana, 6.–8. 10. 1983), Ljubljana 1986, 255–259; Emilijan Cevc, *Reformacija na Slovenskem in likovna umetnost*, v: III. Trubarjev zbornik. Prispevki z mednarodnega znanstvenega simpozija Reformacija na Slovenskem. Ob štiristoletnici smrti Primoža Trubarja (Ljubljana, 9.–13. november 1987), ur. Franc Jakopin, Marko Kerševan, Jože Pogačnik, Ljubljana 1987, 121–138; Nace Šumi, *Arhitektura šestnajstega stoletja in reformacija na Slovenskem*, v: III. Trubarjev zbornik, Ljubljana 1996, 195–204.

doživljala razcvet, nastalo nekaj izjemno kvalitetnih spomenikov stenskega slikarstva.

Večina slovenskih pokrajin je bila v 16. stoletju del nekdanjih habsburških dednih dežel, te pa so spadale pod nemško cesarsko krono. Tako so bile tudi umetnostno povezane s severom, s Srednjo Evropo, to pa je poleg velike politične nestabilnosti in vpadov Turkov v 16. stoletju zaznamoval predvsem pojav protestantizma, ki je kmalu zajel tudi vse današnje slovensko ozemlje. Z njim so v umetnost prišli tudi nova ikonografija in novi vsebinski poudarki. Za umetnostna naročila so bili zaslužni predvsem plemiči, ki so prestopili v protestantizem in na svojih gradovih vzdrževali predikante, ter vzpenjajoči se in vedno premožnejš meščanki, ki so trgovali z nemškimi mesti; oboji so bili v neposrednih stikih z velikimi nemškimi protestantskimi središči. Čeprav je reformacija dosegla slovensko ozemlje že v prvi tretjini 16. stoletja, so bila umetnostna naročila na likovnem področju uresničena šele po sredi stoletja, potem ko se je novo gibanje močnejše uveljavilo in tudi formalno vpelo v življenje na Slovenskem. Kljub razmahu in pomenu protestantskega gibanja na slovenskih tleh pa je ostala protestantska umetnost na Slovenskem bolj ali manj spregledana, kot je v svojem prispevku o govški protestantski cerkvi opozorila že Daša Pahor, ali pa je bila potisnjena zgolj na raven poljudne ustvarjalnosti.²

Martin Luther se na začetku svojega javnega delovanja ni posebej, s teoloških izhodišč posvečal podobam, a je po ikonoklastičnih izpadih nekaterih njegovih privržencev moral spregovoriti tudi o čaščenju svetih podob. Teh ni izrecno odklanjal, prav tako ni odobraval njihovega nasilnega odstranjevanja, saj je opominjal, da naj ljudem, ki so šele nastopili pot prave evangelijske vere, pustijo podobe, ker se človek ne more odvaditi malikovanja z lastno močjo, marveč le s poslušanjem božje besede. Ob tem pa je ostro zavračal »papistično« čaščenje svetih podob, ki je bilo po njegovem mnenju malikovanje, zatekanje po pomoč k Mariji in svetnikom pa je štel za zatemnjevanje Kristusove podobe in spreminjanje Odrešenika v jeznega sodnika. Pri

2 Daša Pahor, *Protestantska cerkev v Govčah pri Žalcu*, Zbornik za umetnostno zgodovino, XLI, Ljubljana 2005, 59.

tem je mislil posebno na motiv Deesis, Marije in Janeza Krstnika kot priprošnjikov na slikah Zadnje sodbe,³ in na podobo Marije s plaščem, pod katerega se zgrinjajo pomoči proseči verniki.⁴ Do izteka 15. stoletja je namreč vera v Marijo kot najpomembnejšo priprošnjico in zavetnico človeštva prodrla v vse pore verskega, pa tudi vsakdanjega življenja. Ob obeh temeljnih tipih Marijine zaščitniške in priprošnjiške vloge – Marija zavetnica s plaščem in Marija priprošnjica v motivu Zadnje sodbe – se v našem in sosednjem avstrijskem prostoru v zadnji četrtini 15. stoletja aktualizira še t. i. Kužna slika ali slika nadlog, kjer se oba ikonografska tipa spajata. Nad takimi predstavami poznega srednjega veka se je Luther močno zgražal in jih v svojih besedilih docela odklanjal.⁵ Posebno nevarno pa se mu je zdelo prepričanje vernikov, da z ustanavljanjem cerkva, oltarjev in samo-

- 3 »... machen aus Christo nichts, denn einen strengen, zornigen Richter, für dem man sich fürchten müsse, als der uns wollte in der Hölle stoßen, wie man ihn gemalt hat aus dem Regenbogen zu Gericht sitzend und seine Mutter Maria und Johannes den Täufer zu beiden Seiten als Fürbitter gegen seinen schrecklichen Zorn.« (WA 46, 8.) Prim. Dieter Koepplin, *Reformation der Glaubensbilder. Das Erlösungswerk Christi auf Bildern des Spätmittelalters und der Reformationszeit*, v: Martin Luther und die Reformation in Deutschland. Ausstellung zum 500. Geburtstag Martin Luthers, veranstaltet vom Germanischen Nationalmuseum Nürnberg in Zusammenarbeit mit dem Verein für Reformationsgeschichte, ur. Gerhard Bott, Nürnberg 1983, 334.
- 4 Srednjeveško upodabljanje Marije zavetnice s plaščem, ki pod plašč svojega usmiljenja sprejema pripadnike posvetnega in svetnega stanu, je za Luthra »Abgötterei, daß man weiset die Leute von Christo unter den Mantel Mariae, wie die Predigermönche getan haben! Ist's aber nicht eine große und greuliche Katzerei gewesen, daß wir alle unser Vertrauen auf unsern lieben Frauenmantel gesetzt haben, da sie ihr Blut für uns nicht vergossen hat?« (WA 47, 276.) Prim. Dieter Koepplin, om. d., 347.
- 5 »S. Bernhard hat auch so gelehrt, man müsse die Heiligen als Nothelfer und die Jungfrau Maria zur Mittlerin haben und sie als Mutter des Herrn anrufen, daß sie dem Sohn ihre Brüste zeige, und er uns gnädig würde und seinen Zorn fallen lasse. Nein, es ist nicht mit Brüsten auszurichten, etwas anderes muß es tun! Darum sollen wir wohl diese Sprüche in uns haben, da Christus sich selbst abgemalt hat, daß er kommen sei nicht zu richten und zu verdammen, sondern selig zu machen, was bereits verloren und verdammt sei.« (WA 47, 276.) – Luther ni samo odklanjal poznosrednjeveški motiv dvojnega posredništva, ampak se je še posebej

stanov, z romanji, z molitvijo rožnega venca in psalterja lahko kupijo opravičenje. Luther je bil namreč tisti, ki je prvi prodorno in jasno izrazil osnovno reformatorsko sporočilo, da sta opravičenje in odrešenje mogoča samo po veri – *sola fide*, da je človek osebne milosti po Kristusu deležen brez osebnih zaslug, torej brez soudeležnosti s svojimi zaslužnimi deli ali dejanji. Saj po njegovem nekomu, ki nima vere, nobeno dobro delo ne pomaga k pobožnosti in odrešenju, hkrati pa ga tudi nobeno zlo delo ne naredi hudobnega in ga ne pogubi, marveč je nevera tista, ki osebo dela slabo ter opravlja hudobna in pogubna dela. Zato se to, da kdo postane pobožen oziroma zloben, ne prične z deli, pač pa z vero.⁶ Na drugi strani namreč tradicionalni katolicizem gleda na človekova dejanja kot zaslužna pred bogom in torej soodločajoča pri človekovem opravičenju, odrešenju in zveličanju⁷ iz česar sledi vrsta naročil za gradnjo cerkva in njihovo bogato opremo, ki pa posamezniku iz protestantskega gledišča torej ne morejo pomagati pri odrešenju.

Protestantizem luteranske smeri torej ni nasprotoval upodabljanju umetnosti, kot je bilo v preteklosti velikokrat narobe razumljeno,⁸ je pa izrecno nastopal zoper čaščenje slik in zoper prepričanje, da se s plačevanjem gradnje cerkva in cerkvenih podob da zaslužiti

zgražal nad tem, da je poznosrednjeveška teologija prišla še do primerjave med mlekom iz Marijinih prsi in Kristusovo krvjo: »*Aber ich mag Mariens Brüste noch Milch nicht; denn sie hat mich nicht erlöset, noch selig gemacht!*« (WA 46, 663.) Prim. Dieter Koepplin, om. d., 335 in 338.

- 6 Martin Luther, *O kristjanovi svobodi* (1520), v: Izbrani spisi, Ljubljana 2001, 186. – Izbrani Luthrovi spisi so prevedeni po izvornikih, kot so reproducirani v Weimarski kritični izdaji Luthrovih zbranih del *D. Martin Luthers Werke. Kritische Gesamtausgabe* (tj. WA), Weimar 1964-. Prevedli so jih Nenad Vitorović, Martin Benedik in Nada Grošelj.
- 7 Marko Kerševan, *Protestantizem in protestantsko načelo*, Poligrafi, Revija za religiologijo, mitologijo in filozofijo (ur. Marko Kerševan), št. 21/22, letnik 6, Ljubljana 2001, 28, 35.
- 8 Emilijan Cevc je denimo zapisal, da je protestantizem v sakralni umetnosti nastopal zaviralno (prim. Emilijan Cevc, *Renesansa*, v: Enciklopedija Slovenije 10, Ljubljana 1996, 169) in da je bil odnos protestantov do likovne umetnosti bolj odklonilen kot pozitiven (prim. Emilijan Cevc, *Reformacija. Likovna umetnost*, v: Enciklopedija Slovenije 10, Ljubljana 1996, 141).

oziroma kupiti zveličanje. Luther je tako vernikom naročal naj ne častijo podob, hkrati pa je svetoval slikarjem, naj upodobitvam dajo novo vsebino, naj bodo slike predvsem didaktični pripomočki, da jih ljudje ne bodo samo občudovali in častili, torej ne smejo biti zgolj za okras, temveč naj skupaj s pisano besedo utrjujejo v ljudeh biblično besedilo in s tem vero. Umetnost je torej presojal kot teolog in ne kot esteta ali njen poznavalec, zato jo je smatral kot povsem podrejeno teologiji ter ji kot taki seveda ni puščal svobode, temveč je morala vsebinsko slediti evangeliju. Slikar Lucas Cranach st., Luthrov prijatelj, se je pod Luthrovo teološko taktirko prvi lotil ustvarjanja nove ikonografije, ki naj bi zajela in vernikom približala protestantski verski nauk. Med novimi ikonografskimi motivi je najbolj reprezentativen motiv t. i. postava in milost, kjer gre za preprosto anti-tetično upodobitev temeljnih poglavij iz stare (obdobje postave) in nove zaveze (obdobje milosti), preko izbranih starozaveznih in novozaveznih prizorov pa je izpostavljeno osnovno reformatorsko sporočilo o opravičenju in odrešenju samo po veri (*slika 1*). Na starozavezni strani kompozicije se slikana zgodba prične z Izvirnim gre-

Slika 1

hom (I), nadaljuje z Izgonom iz raja (II), Mojzesom s tablami postave (III) in Bronasto kačo (IV) v ozadju prizora ter štirimi starozaveznimi preroki (V) stoječimi ob Mojzesu, s prerokom Izaijo v ospredju, saj je ta napovedal Marijino brezmadežno spočetje (VI) – upodobljeno je na novozavezni strani upodobitve – in Kristusovo trpljenje ter odrešitev po njem. Na desni nas v novo zavezo uvaja prvi pridigar in glasnik, ki je pripravljal pot Gospodu, torej Janez Krstnik (VII), ki se obrača h Križanemu (VIII) z kazečo gesto, običajno pojasnjeno z napisom iz Janezovega evangelija: »... zakaj postava je bila dana po Mojzesu, milost in resnica je prišla po Jezusu Kristusu« (Jan 1,17). Križani, Jagnje Božje, se ponuja neposredno ob njem stoječemu Adamu in mu obljublja odrešitev po veri, kar se prefigurira v omenjenem starozaveznem motivu bronaste kače. Da pa je smrt zares premagana in smemo z neomajno vero zaupati v vstajenje in večno življenje nam kaže Vstali Kristus (IX) ob praznem sarkofagu, stoječ na hudiču in okostnjaku, torej smrti in Kristusov Vnebovход (X).

Obravnavanega motiva v do sedaj odkritem gradivu stenskega slikarstva ni bilo najti, ga pa v reducirani obliki najdemo na epitafu Janeza Baptista Valvasorja iz časa okoli leta 1581; zdaj je vzidan na zunanjščini kaplanijske hiše v Laškem, nekoč pa je bil v tamkajšnji špitalski cerkvi, ki so jo leta 1833 podrli. Od epitafa je ohranjena preprosta pravokotna reliefna plošča, razdeljena v ožje spodnje polje s poškodovanim biografskim napisom, nad njim pa sta v osrednjem polju upodobljena klečča pokojna Janez Krstnik Valvasor in njegova prva žena Emerencijana Khisl. V ožjem zgornjem pasu je v sredini upodobljen prizor Kristusovega vstajenja, ob straneh v ozadju pa manjša prizora iz stare zaveze: Mojzes, ki sprejema postavo in prizor z bronasto kačo (*slika 2*).⁹

Pred kratkim pa se je izkazalo, da celoten ikonografski koncept poslikave v nekdanji kapeli gradu Negova, sledi ideji t. i. postave in milosti. Ivan Stopar,¹⁰ ki je v literaturi edini doslej opozoril na obstoj

9 Emilijan Cevc, *Kiparstvo na Slovenskem med gotiko in barokom*, Ljubljana 1981, 111–112.

10 Ivan Stopar, *Grajske stavbe v vzhodni Sloveniji II. Med Prekmurjem in porečjem Dravinje*, Ljubljana 1991, 89.

Slika 2

fresk v prostoru nekdanje kapele, je po Janischu,¹¹ ki piše o naslikanem kronogramu – »DIC, qVo anno renoVatVM pVtas« – temeljito obnovo in okrasitev kapele s poslikavo postavil v leto 1621. Imenitno, žal ponekod slabo ohranjeno in mestoma močno poškodovano slikarstvo v nekdanji kapeli gradu Negova pa bo treba glede na slogovne karakteristike in premišljen ikonografski koncept, ki izpričuje protestantsko miselnost naročnika, postaviti predvidoma v zadnje desetletje 16. stoletja, ko je bila glede na arhivske vire v letih 1589–1598 lastnica gosposčine Negova Anna Trautmansdorf, poročena z Wolfom Stubenbergom,¹² Stubenbergi pa so v 16. stoletju veljali za eno izmed najpomembnejših protestantskih plemiških rodbin na Štajerskem. V drugi polovici 16. stoletja je namreč tudi sicer potekala

11 Josef Andreas Janisch, *Topograpisch-statistisches Lexikon von Steiermark mit historischen Notizen und Anmerkungen II*, Gradec 1878, 339sl.

12 1590: »... Wolgebornnen frauen frauen Anna frauen von Stubenberg aus Kapfenberg und gebornnen von Trautmanstorf zu Negau ...«; 1594: »... Wolgebornnen frauen frauen Anna frauen von Stubenberg gebornnen frauen von Trautmanstorf frauen aus Negau und Burgau ...«, PAM, gosposčina Negova, št. 135 in 136.

velikopotezna prezidava in obnova gradu v znamenju novodobne renesančne rezidence: gradnja renesančnega arkadnega hodnika, nadstropje vzhodnega trakta in renesančna predelava gotskega severnega trakta.¹³ Ob temeljiti renesančni obnovi gradu so pravilno orientirano srednjeveško kapelo zaradi renesančne prezidave enonadstropnega gotskega trakta na severu, ki je na južni strani dobil elegantno pokrito arkadno stopnišče, orientirali proti zahodu. Stopnišče je vodilo do novo zazidane plemiške empole na vzhodni strani kapele – nanjo stopimo čez takrat prebito šilastoločno odprtino – potem pa se je spustilo naprej do kapelinskega srednjeveškega vhoda. Zaradi nove orientacije so v kapelini zahodni steni prebili šilastoločno okno, križnorebrasti obok, ki se razteza na dveh polah oboka, pa je skupaj z zazidanim tridelnim oknom v južni steni in ohranjenim globoko žlebljenim šilastoločnim portalom še iz poznega 14. ali verjetneje zgodnjega 15. stoletja.¹⁴

Poslikava notranjščine grajske kapele torej razkriva premišljen ikonografski koncept. Tik nad šilastoločnim vhodom v kapelo je v medaljonu upodobljen Kristus. Z razprostrtima rokama sega izven kartušastega okvirja medaljona, zanju pa ob straneh segata dva monumentalna, v bogato vihrajočo tkanino ogrnjena angela, ki Kristusa spremljata v prostor kapele. Angela stojita na kamnitem zidcu, neke vrste balustradi, okrašeni z renesančnimi groteskami, na vsaki strani vrat pa se naslikani zid oblikuje v imitacijo renesančne školjkasto zaključene niše, v kateri sta postavljeni naslikani figuri sv. Pavla na levi in sv. Petra na desni. Slikana zgodba se, ko stopimo v prostor kapele mimo dveh velikanov cerkve nadaljuje, pravzaprav pričinja, na kapelini južni steni. Žal močno uničeni prizor, ki je ujet v površino zazidanega gotskega okna, prikazuje Izvirni greh (*slika 3 in 4*). Na desni strani drevesa spoznanja, ki simetrično razpolavlja prizor na dva dela, stoji Eva z dolgimi razpuščenimi lasmi, na drugi

13 Natančneje o prezidavah in obnovah gradu glej: Neva Sulič Urek, *Grad Negova*, Gradovi, utrdbe in mestna obzidja. Vodnik po spomenikih, Zbirka Dnevi evropske kulturne dediščine, ur. Nataša Gorenc, Ljubljana 2006, 127–129.

14 Za okvirno datacijo srednjeveških arhitekturnih elementov se zahvaljujem dr. Robertu Peskarju, direktorju Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije.

Slika 3

Slika 4

strani drevesa pa sedi Adam in z desnico sega proti Evi, ki mu brčkone ponuja grešno jabolko. Trenutku slabosti sledi Izgon iz raja, kjer se s hrbtom proti gledalcu obračajoči Adam in Eva, ki v agoniji sklepa roke pred seboj, ob spoznanju svoje golote pokrivata s plapolajočo draperijo, nad njima pa lebdi ukazujoči angel (*slika 5*). Prizori iz stare zaveze se zaključijo na zahodni, po spremembi orientiranosti kapele torej kapelini čelni steni, kjer je na južni strani okna upodobljen starozavezni prizor Bronaste kače. Antitetično temu prizoru je na drugi, torej severni strani okenske odprtine upodobljeno močno poškodovano in težko berljivo Križanje. Kljub uničenosti se zraven v pokrajino razporejenih križev da razbrati še fragmentarno ohranjena stoječa figura na levi strani Kristusovega križa, predvsem pa mladi Janez Evangelist, ki v svojem naročju pridržuje omedlelo Marijo Magdaleno (*slika 6*). Novozavezne prizore pa pravzaprav v slikano celoto uvaja Kristusovo rojstvo na kapelini severni steni, sklenejo pa se z upodobitvijo Kristusovega vstajenja na vzhodnem polju severne

Slika 5

Slika 6

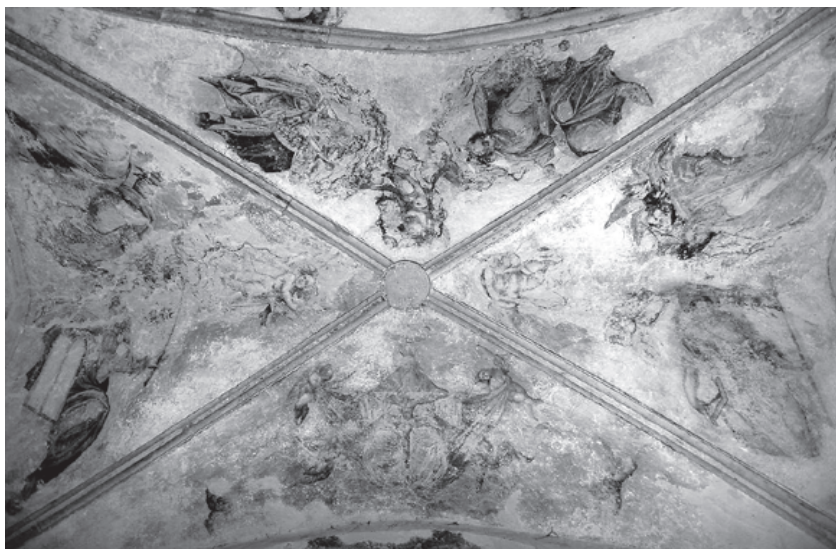

Slika 7

Slika 8

stene (*slika 7*). Zadnja sodba, ki zavzema emporino čelno steno je premišljeno razdeljena na dva dela (*slika 8*). Na čelnem delu je upodobljeno Vstajenje mrtvih z že nakazano delitvijo na pogubljene in blažene je skupaj z blaženimi na poti v Nebeški Jeruzalem na Kristusovi desni in prekletimi pred peklenkim žrelom na Kristusovi levi. Ob pogledu skozi polkrožno odprtino pa vidimo skrajno vzhodno steno empore, kjer je upodobljen še nebeški del sodbe, torej Kristus sodnik, ob njem prva priprošnjika Marija in Janez Krstnik, pod njimi pa sedeči apostoli. Plemiška družina, ki je obredu v kapeli prisostvovala sedeča na empori, je tako že na tem mestu simbolično izvoljena, torej izbrana v Kristusovo nebeško slavo. Tudi poslikava obočne sheme, dveh pol križnorebrastega oboka, korespondira z upodobitvami na stenah kapele (*slika 9*). Nad južno steno, na kateri so razvrščeni starozavezni prizori najdemo upodobljene starozavezne preroke, nad severno, kjer so novozavezni prizori pa štiri evangeliste. Tik nad prizorom Bronaste kače je upodobljen Mojzes s tablamii postave, vzhodno od njega sledijo prerok Izaija, Jeremija, Ezekijel in

Slika 9

Danijel. Nad severno steno je tik nad križanjem na oboku upodobljen prvi pridigar, Janez Krstnik, ki mu proti vzhodu sledijo pišočii štirje evangelisti, Matej z angelom, Marko z levom, Luka z volom in Janez Evangelist z orlom. Ob njem po napisnem traku in križu prepoznamo še apostola Andreja, preostalih treh figur, ki krasijo skrajni vzhodni del druge obočne pole pa žal zaradi uničenosti spodnjih delov z napisnimi trakovi ali morebitnih atributov, ne moremo natančneje identificirati. Preostale razpoložljive dele oboka zapolnjujejo angeli, igrajoči se z draperijami, ki si jih ovijajo okrog svojih razgibanih telesc. Tik nad oknom zahodne zaključne stene pa se dviga ožarjen golob sv. Duha, nad njim Bog oče, ki pred svojim razgrnjenim plaščem – pri tem mu pomagajo angeli – pridržuje križanega Kristusa ter z golobom sv. Duha tvori sv. Trojico.

Nobenega dvoma torej ni, da poslikava sledi ideji t. i. postave in milosti, enemu izmed redkih izrazito protestantskih ikonografskih motivov, ki se je s pomočjo grafike, še zlasti nekaterih Luthrovih biblij, zelo razširil po celi srednji Evropi ob koncu dvajsetih let 16. stoletja, ko je Lucas Cranach st. izdelal prvi dve sliki s tem motivom.

Za poglobitev vere in dejansko spreobrnjenje v srcu pa je Luther dajal prednost premišljevanju Kristusovega trpljenja, seveda, če ga človek ugleda pravilno, saj kot pravi, »*takšno premišljevanje človeka spremeni v vsem njegovem bitju in ga skoraj kakor krst vnovič rodi*«. ¹⁵ Luther torej modificira poznosrednjeveško meditacijo o Kristusovem trpljenju: motrenje moramo čutiti v srcu in ne le z zunanjimi simboli ske-sanosti. Meditacija srca naj ne vodi le v strah in tožbo, kar se zdi, da je bilo osnovno vodilo poznosrednjeveških upodobitev Kristusovega pasijona, temveč nasprotno, naj prikazovanje Kristusovega trpljenja v srcu prebudi sprejetje ljubezni, ki sta nam jo s pasijonom pravzaprav izkazala Bog in Kristus. Po Luthru naj torej upodobitev Kristusovega trpljenja vernikom omogoči resnično spoznanje Boga, ki ni oblasten in ustrahujoč, marveč dober in ljubeč. To postavljanje Kristusa v ospredje – v protestantskem svetu je posebej priljubljeno upodabljanje verujočega posameznika neposredno pred Kristusom –

15 Martin Luther, *Pridiga o premišljevanju svetega Kristusovega trpljenja*, v: Izbrani spisi, Ljubljana 2001, 276–284.

kaže na razliko med rimskokatoliškim in protestantskim pojmovanjem razmerja do Cerkve. V rimskokatoliškem je Cerkev – kot skupnost, ustanova, hierarhija – nadrejena posameznikom, vernikom; je posredovalka božje besede in božje milosti z besedo in zakramenti. Tako je razmerje posameznika do Kristusa odvisno od njegovega razmerja s Cerkvijo, v protestantizmu pa je – ravno nasprotno – razmerje posameznika do Cerkve odvisno od njegovega razmerja do Kristusa.¹⁶ Kot piše Marko Kerševan,¹⁷ bi primerjalno religiološko lahko rekli, da ima v rimskem katolištvu Cerkev kot ustanova primat, kar pomeni, da so krščansko verujoči in odrešeni tisti, ki so in ker so v Cerkvi – *ni zveličanja zunaj cerkve* – po protestantskem pojmovanju pa je cerkev tam, kjer so verujoči, poklicani in odrešeni. Cerkev je potemtakem skupnost vernikov, pri čemer posameznikova vera, poklicanost in odrešenost ni pogojena s Cerkvijo kot ustanovo ali skupnostjo, ampak je zadeva med Bogom in posameznikom, s čimer je razložena še ena izmed temeljnih postavk protestantizma – *solus Christus*. Čeprav na Slovenskem srečamo upodobitve molečega pokojnika pred ali pod Križanim ali Kristusovim vstajenjem le na reliefih naših protestantskih nagrobnikov in epitafov,¹⁸ pa tovrsten motiv srečamo tudi v stenskem slikarstvu iztekajočega se 16. stoletja in sicer v sklopu poslikave vzhodnega zaključka južne stranske ladje celjske opatijske cerkve sv. Danijela, ki razkriva povsem novoversko vsebino. Na severozahodnem podločju oboka se je namreč dal v monumentalnih dimenzijah upodobiti naročnik poslikave, ki se z rokami sklenjenimi v molitev obrača k celopostavni stoječi figuri Kristusa s

16 Opredelitev razlike po protestantskem teologu Schleiermacherju (1768-1834); prim. Marko Kerševan, *Protestantizem in protestantsko načelo*, Poligrafi, Revija za religiologijo, mitologijo in filozofijo (ur. Marko Kerševan), št. 21/22, letnik 6, Ljubljana 2001, 20.

17 Marko Kerševan, prav tam.

18 Luther je dal navodilo tudi za podobe na nagrobnikih, ob katerih naj vernik zbrano premišljuje o smrti, sodbi in vstajenju. Tudi nagrobniki naj torej pridigajo s kipi in slikami ter z izreki iz biblije. Upodobitve naj ne bodo zgodovinsko ilustrativne, marveč naj poglobljajo v bibliji izpričane verske resnice, ki so skrite človeškim očem. Pri tem gre posebno mesto utrditvi nauka o odrešenju po veri v Kristusa in o vstajenju (prim. Emilijan Cevc, *Kiparstvo na Slovenskem med gotiko in barokom*, Ljubljana 1981, 81).

Slika 10

Slika 11

križem v rokah (*slika 10 in 11*), kar je glede na ikonografijo doslej odkritih stenskih poslikav na Slovenskem v 16. stoletju edinstven, v srednjeevropskem protestantskem svetu pa precej pogost tip upodobitev. Gre namreč za upodobitev enega izmed omenjenih temeljnih protestantskih načel – *solus Christus* – ki ga ponazarja osebno iskanje resnice, torej brez posredovanja Cerkve kot ustanove ali skupnosti. Ob tem ni brez globljega vsebinskega pomena še prizor nasproti naročnika kjer je – ožarjen z nebeško svetlobo – upodobljen vstali Kristus z vstajenjskim praporom v rokah, od spečih vojakov ob sarkofagu je žal ostal le del čelade na levi in ščit na desni strani upodobitve, ki kaže brezmejno vero naročnika v vstajenje in v večno življenje po veri v Kristusa.

Zanimiva in na Slovenskem edinstvena ikonografska posebnost, ki je blizu protestantskim idejam, pa je motiv lisice romarice iz cerkve sv. Urha v Maršičih (1515)¹⁹ (*slika 12*). V kardinalsko opravo odeta lisica se je s popotno palico in molkom odpravila na romanje. Kardinalski klobuk je okrašen s parom prekrižanih ključev – simbolom rimskega papeža – iz popotne torbe, ki ji visi okrog vratu, pa moli glava kokoši, ki jo je očitno spotoma zadavila. V času reformacije so krožili med ljudmi številni pamfleti s kritičnimi idejami, ki so z

19 Jure Mikuž, *Podobe Gallusovega časa*, Ribnica 1991, 52–53.

Slika 12

Slika 14

besedili in ilustracijami – velikokrat tudi preko slabih lastnosti izbrane živali – naperjene proti vedenju in načinu življenja fevdalnih in cerkvenih dostojanstvenikov. V primeru lisice romarice gre torej za kritiko in svarilo pred hinavstvom dvoličnežev na najvišjih cerkvenih položajih, saj lisica že od najzgodnejših časov kot žival simbolizira slabe lastnosti, kot so zvitost, hinavščina, dvoličnost, prevara, zahrbtnost, kasneje pa tudi hudiča samega. Protestantizem je namreč kritično gledal na romanja; lisičja pot zvalja vernike k napačni službi božji, odpustkom ter romanjem k papežu. Kljub množici tiskanih podob s kritičnimi ostmi naperjenimi proti katoliški cerkvi, ki so v tem času krožile po Evropi, pa nas preseneti monumentalna upodobitev tovrstne kritike v podeželski podružnici že leta 1515.

Nič manj zanimiva pa ni upodobitev Luksurije na severni steni podružnične cerkve sv. Kunigunde v Kungoti pri Ptuju iz leta 1588 (*slika 13*), saj je tudi v tem primeru zanimiva domneva, ki jo poznamo za primer Luksurije – detomorilke pri Svetem Tomažu na Velikih Poljanah nad Ortnekom (*slika 14*).²⁰ Namreč kljub temu, da motiv sodi v sklop srednjeveškega pojmovanja pregreh in nečimrnosti z

Slika 13

²⁰ Jure Mikuš, om. d. 53-57.

Slika 15

idejo minljivosti, pa je v času reformacije možno ta sicer cerkveni, a nepravoverni motiv razumeti kot napad na cerkev samo, tako kot razumemo tudi omenjeni motiv lisice romarice iz cerkve v Maršičih. Ob tem torej, da je šlo v srednjeveškem besednjaku pri motivu Luksurije za didaktično moralizirajoč motiv versko npravnega opozorila na nevarnost skušnjave mesa in na minljivost telesnih užitkov – brez globljega pomenskega akcenta bi si čutno upodobitev golega ženskega telesa, ki ga v prsi in mednožje grizejo kače seveda le s težavo predstavljali na cerkvenih zunanjščinah ali notranjščinah – bi morebiti v Kungoti smeli motiv resda razumeti kot kritiko slabosti in pregreh, v katerih so se takrat bohotili predstavniki katoliškega stanu, torej kot opozorilo, ki je blizu protestantskim idejam, saj je tudi sicer v poslikavi zaznati premik poudarkov v smeri protestantske verske miselnosti. Zgolj za ilustracijo tovrstne kritike nemoralnega npravnega življenja duhovščine iz nemškega govornega območja, kjer med drugimi personifikacijami pregreh nastopa tudi Luksurija, pogledjmo lesorez Sebalda Behama iz leta 1521 (*slika 15*), ki je bil brez dvoma ustvarjen kot propagandni letak. Personificirane pregrehe Napuh (Superbia), Razvrat (Luxuria) in Pohlep (Avaricia) so prignale meniha

Slika 16

do kmeta, ki ga preganja personifikacija Revščine (Paupertas), ta pa meniha grabi za čelo in ga sili pojesti odprto knjigo – po vsej verjetnosti rodovniških zaobljub – motiv pa brez dvoma izraža luteransko pozicijo do kritike razpuščenega in pregrešnega življenja duhovščine napram revnemu življenju preprostega ljudstva.²¹

Zraven poslikave v nekdanji kapeli gradu Negova, kjer ikonografski koncept dosledno sledi ideji postave in milosti, pa sicer v gradivu slovenskega stenskega slikarstva druge polovice 16. stoletja na Slovenskem sledimo le premiku ikonografskih poudarkov v smeri reformirane verske miselnosti. Najbolj znamenita poslikava, kjer je jasna ikonografska navezava na katoliško izročilo, a so poudarki premišljeno izbrani drugače, je poslikava Lutrove kleti pri gradu v Sevnici iz zadnjega desetletja 16. stoletja (*slika 16*). Premik se kaže z

21 Konrad Hoffmann, *Die reformatorische Volksbewegung im Bilderkampf*, v: Martin Luther und die Reformation in Deutschland. Ausstellung zum 500. Geburtstag Martin Luthers, veranstaltet vom Germanischen Nationalmuseum Nürnberg in Zusammenarbeit mit dem Verein für Reformationsgeschichte, ur. Gerhard Bott, Nürnberg 1983, 250.

izpostavitevijo figur sv. Pavla, katerega pismo Rimljanom (1,1–16,27) je bilo Luthru teološko izhodišče, prvega pridigarja Janeza Krstnika in z vključitvijo figur iz stare zaveze (Mojzes s tablamii postave, Elija na ognjenem vozu, starozavezni kralji in preroki), predvsem pa z osredotočenjem na podobo Križanega. Za vsebinski premik so pomembni tudi napisi, ki spremljajo upodobitve evangelistov pri pisanju svojih evangelijev. V katoliških prezbitterijih so namreč podobe evangelistov običajno opremljene z napisi začetkov njihovih evangelijev, največkrat pa le z njihovimi imeni. Tu so napisi nedvomno premišljeno izbrani drugače, posebej pomenljive so Markove začetne

besede poročila o Odrašenikovem vstajenju: »*Ko je minila sobota ...*« (Mr 16,1) in Matejev začetek poročila o zadnji večerji: »*Prvi dan opresnikov pa so učenci pristopili k Jezusu in rekli: 'Kje, hočeš, da ti pripravimo pasho?'*« (Mt 26,17). Čeprav se torej ikonografska sestava motivov naslanja na katoliško izročilo, lahko glede na najmočnejše izražene poudarke v danem ikonografskem sestavu, sklenemo, da je duh, ki se v celoti slikarije izraža, protestantski.

Da je v primeru t. i. Lutrove kleti v Sevnici nedvomno šlo za poslikavo protestantskemu bogoslužju namenjenega prostora, pa nas prepričuje še – seveda ob premišljeno izbrani ikonografiji prizorov – v poslikavo prefinjeno umeščena upodobitev vrtnice, Luthrove rože. Vrtnica zavzema osrednje mesto v cvetlični in vitičasti ornamentiki, ki prepreda zahodno stran loka banjastega oboka, kjer je premišljeno postavljena ob bok motivu *Vera icon*, torej Kristusovi podobi na temenu loka z upodobitvami pametnih in nespametnih devic, s čimer je jasno izražena ne le pripadnost Luthrovemu nauku, ampak tudi ena izmed poglavitnih dogem protestantizma – *solus Christus*. Luthrovo heraldično znamenje je kot prepoznaven simbol za luteranstvo znano od leta 1519, ko je Wolfgang Stöckel v Leipzigu publiciral Luthrovo pridigo *Ein Sermon gepredigt zu Leipzig auf dem Schloß am Tag Petri und Pauli im 19. Jahr* z naslovnim lesorezom, ki prikazuje Luthrovo podobo, obdano z napisom ter grbom z Luthrovo rožo (slika 17).²²

22 Herbert Immenkötter, *Zeit der Entscheidungen. Luther 1517–1520*, v: Martin Luther und die Reformation in Deutschland. Ausstellung zum 500. Geburtstag Martin Luthers, veranstaltet vom Germanischen Nationalmuseum Nürnberg in Zusammenarbeit mit dem Verein für Reformationsgeschichte, ur. Gerhard Bott, Nürnberg 1983, 174. – V pismu Lazarju Spenglerju 8. julija 1530 je Luther natančno razložil pomen svojega emblema: »*Das erste sollte ein Kreuz sein – schwarz – im Herzen, das seine natürliche Farbe hätte. Denn so man von Herzen glaubt, wird gerecht ... Solch Herz soll mitten in einer weißen Rose stehen, anzeigen, dass der Glaube Freude, Trost und Freiede gibt... darum soll die Rose weiß und nicht rot sein; denn weiße Farbe ist der Geister und aller Engel Farbe. Solche Rose steht im himmelfarbenen Feld, dass solche Freude im Geist und Glauben ein Anfang ist der himmlische Freude zukünftig... Und um solch ein Feld einen goldenen Ring, dass solche Seligkeit im Himmel ewig währt und kein Ende hat und auch köstlich über alle Freude und Güter, wie das Gold edelste köstlichste Erz ist ...*« (Martin Luther, Werke. Kritische Gesamtausgabe. Briefwechsel, 18, Weimar 1930–85, 445).

Slika 18

Medtem ko v Sevnici upodobljena vrtnica ne sledi natančnemu Luthrovemu opisu emblema in njegovega teološkega pomena – vendar tudi ta zaradi izbrane lokacije bržkone ni brez globljega pomenskega akcenta – pa na loku emporine odprtine nekdanje kapele v gradu Negova najdemo barvno in likovno dosledno upodobitev Luthrovega izbranega simbola (*slika 18*). Tega bi morebiti smeli videti tudi v obočni poslikavi severne stranske ladje župnijske cerkve sv. Martina v Laškem, kjer je v prevladujočo rastlinsko dekoracijo na zahodni obočni poli vključeno mrgolenje angelov, ki so vpleteni v prefinjeno izrisano elegantno vitičevje, to pa se na svojih vršičkih in izrastkih zaključuje v različne sadeže ali v drobne cvetove, med katerimi se nekateri izrisujejo v premišljeno oblikovano vrtnico, v kateri bi lahko prav tako prepoznali Luthrovo heraldično znamenje (*slika 19*).

Po doslej odkritem in ohranjenem gradivu stenskega slikarstva 16. stoletja na Slovenskem pa kažejo edinstven izbor motivov leta 1995 v prvem nadstropju stolpiča pred južno fasado gradu Švarcenštajn v Lazah pri Velenju odkrite freske. Severno steno domnevne grajske kapele sta krasila prizora iz starozavezne zgodbe o Juditi in Holofernu (*slika 20*) ter prizor Suzane v vrtu, južno pa Job na kupu gnoja in *Velika gostija*. Tako *Juditina knjiga* (Jdt 1,1–16,31) kot Suzanina zgodba iz *Danijelove knjige* (Dan 2 13,1–14,2) spadata med t. i. devterokanonične ali apokrifne knjige, ki jih je Martin Luther v wittenberški *Bibliji* leta 1555 zbral na koncu *Stare zaveze* kot dodatek ter jih pojmoval kot vsebinsko poučne in koristne za branje, a neustrezne za

Slika 19

Slika 20

teološko utemeljevanje. Ob Jobovi (Job 1,1–42, 17), ki je bila Luthru še posebej ljuba, spadata med priljubljene starozavezne protestantske teme tudi Juditina in Suzanina zgodba, vse pa je Luther s svojimi somišljeniki zaradi njihove sporočilnosti – kreposti in neomajnega zaupanja v pravičnost Boga – izredno cenil. Juditina, Suzanina in Jobova zgodba namreč učijo, da nesreče ne zadevajo pravičnikov kot kazen, temveč kot Satanove preizkušnje, iz katerih jih reši le vera. Upodobitev prizorov iz Juditine zgodbe pa moramo med drugim razumeti tudi kot versko-politični motiv, ki je dobil politično osnovo 27. februarja 1531, ko je bila v Schmalkaldnu ustanovljena tako

imenovana schmalkaldenska zveza protestantskih plemičev in mest v boju zoper katoliškega cesarja Karla V. Zveza je za svojo zaščitnico izbrala ravno Judito, ki s svojim zaupanjem v pravovernost izraža protestantsko voljo za obrambo svoje vere. Novozavezni prizor, Jezusovo priliko o kraljevi svatbi (Mt 22,1–10; Lk 14, 15–24), pa morebiti smemo razumeti kot odkrit namig o veri v to, kdo bo naposled okusil Gospodovo večerjo (Kralj je rekel: »Svatba je pripravljena, a povabljeni je niso bili vredni. Pojdite torej na križišča in povabite na svatbo, kogar koli najdete.« Jezus pa je na koncu zgodbe poučil: »Veliko je namreč poklicanih, a malo izvoljenih.« Oboje: Mt 22, 8–9 in 14.).

Čas razcveta reformacije je torej tudi na Slovenskem čas kvalitetnih umetnostnih dosežkov, ki so nastali večinoma po naročilu protestantski veri naklonjenega plemstva; to se nikakor ni zadovoljevalo le z nižjo umetnostno produkcijo. Prepričani pa smo lahko, da bodo sledila nova odkritja, ki bodo po sistematičnih analizah ustvarila celovitejšo sliko kulture in umetnosti protestantskega gibanja na Slovenskem.

SLIKOVNO GRADIVO

- Sl. 1: *Postava in milost*, Lucas Cranach st., olje/les, ok. 1551 (Lutherhalle Wittenberg), reprodukcija iz <http://www.rpi-virtuell.net/artothek/impulse/cranach/cranach.htm>.
- Sl. 2: Reducirani motiv postave in milosti na epitafu Janeza Krstnika Valvasorja, kaplanijska hiša v Laškem, ok. 1581, foto: Tomaž Lauko.
- Sl. 3 in 4: Adam in Eva, detajla iz prizora *Izvirni greh*, južna stena grajske kapele, Negova, zadnje desetletje 16. stoletja, foto: Mateja Neža Sitar.
- Sl. 5: *Izgon iz raja*, južna stena grajske kapele, Negova, zadnje desetletje 16. stoletja, foto: Mateja Neža Sitar.
- Sl. 6: Pogled na kapelino zahodno steno z antitetično postavljenima prizoroma *Bronaste kače* in *Križanja*, grajska kapela, Negova, zadnje desetletje 16. stoletja, foto: Mateja Neža Sitar.
- Sl. 7: *Kristusovo rojstvo* in *Vstajenje*, severna stena grajske kapele, Negova, zadnje desetletje 16. stoletja, foto: Mateja Neža Sitar.

- Sl. 8: *Zadnja sodba*, empora grajske kapele, Negova, zadnje desetletje 16. stoletja, foto: Mateja Neža Sitar.
- Sl. 9: Poslikava oboka, grajska kapela, Negova, zadnje desetletje 16. stoletja, foto: Mateja Neža Sitar.
- Sl. 10 in 11: Klečeči naročnik poslikave, ki se obrača h Kristusu s križem, opatijska cerkev sv. Danijela, Celje, konec 16. stoletja, foto: Valentin Benedik in Simona Menoni.
- Sl. 12: *Lisica romarica*, p. c. sv. Urha, Maršiči, 1515, foto: Tomaž Lauko.
- Sl. 13: *Luksurija s hudičem*, p. c. sv. Kunigunde, Kungota pri Ptujju, 1588, foto: Valentin Benedik.
- Sl. 14: *Luksurija – detomorilka*, pri Svetem Tomažu na Velikih Poljanah nad Ortnekom, foto: Marjan Smerke, reprodukcija iz Jure Mikuž, *Podobe Gallusovega časa*, Ribnica 1991, 56.
- Sl. 15: *Alegorija meništva*, Sebald Beham, lesorez, 1521, München, Staatliche Graphische Sammlung, Inv. Nr. 819400, reprodukcija iz Konrad Hoffmann, *Die reformatorische Volksbewegung im Bilderkampf*, v: Martin Luther und die Reformation in Deutschland. Ausstellung zum 500. Geburtstag Martin Luthers, veranstaltet vom Germanischen Nationalmuseum Nürnberg in Zusammenarbeit mit dem Verein für Reformationsgeschichte, ur. Gerhard Bott, Nürnberg 1983, 250.
- Sl. 16: Lutrova klet, Sevnica, po letu 1590, foto: Mateja Neža Sitar.
- Sl. 17: Luthrova roža na naslovnem listu Luthrovega spisa *An die Radherrn aller stede deutsches lands, das sie Christliche schulen auffrichten vnd hallten sollen*, Wittenberg 1524, Germanisches Nationalmuseum, 8° W. 1551 Postinc., reprodukcija iz Gottfried Seebass, *Von der reformatorischen Bewegung zur evangelischen Kirche. Der frühe Protestantismus*, v: Martin Luther und die Reformation in Deutschland. Ausstellung zum 500. Geburtstag Martin Luthers, veranstaltet vom Germanischen Nationalmuseum Nürnberg in Zusammenarbeit mit dem Verein für Reformationsgeschichte, ur. Gerhard Bott, Nürnberg 1983, 430.
- Sl. 18: Luthrovo heraldično znamenje, grajska kapela, Negova, zadnje desetletje 16. stoletja, foto: Mateja Neža Sitar.
- Sl. 19: Domnevna stilizirana Luthrova roža, severna stranska ladja p. c. sv. Martina, Laško, po sredini 16. stoletja, foto: Tomaž Lauko (izrez).
- Sl. 20: Prizor iz Juditine zgodbe na sneti freski z gradu Švarcenštajn v Lazah pri Velenju, Muzej Velenje, tretja četrtina 16. stoletja, foto: Simona Menoni.

Oskar Sakrausky

O TRUBARJEVIH NEMŠKIH PREDGOVORIH

Pojasnilo

Oskar Sakrausky (1914–2006), verski zgodovinar, teolog in škof Evangeličanske cerkve augsburške veroizpovedi v Avstriji (gl. Ludvik Jošar, *Oskar Sakrausky*, Stati inu obstati 3-4, 2006, 255–259), se je uvrstil med najpomembnejše preučevalce protestantizma na Slovenskem in Avstrijskem. Plod njegovega odkrivanja dejstev o protestantizmu na Koroškem pred protireformacijskim zatrtjem in po njem je poleg različnih objav in novih najdb slovenskih tiskov tudi bogata zbirka, na podlagi katere je ustanovil Evangeličanski diocezni muzej v Brežah (Fresach) blizu Beljaka. Raziskoval je med drugim teološke tokove v 16. stoletju in njihove prvine v slovenskem protestantizmu (*Theologische Strömungen in der reformatorischen Literatur der Slowenen und Kroaten*, v: Abhandlungen über die slowenische Reformation, München 1968), teološki pomen Dalmatinovega prevoda Biblije (*Die theologische Bedeutung der Bibelübersetzung Jurij Dalmatins*, v: Jurij Dalmatin, Biblia 1584, II, Abhandlungen, München 1976), Bullingerjeve teološke vplive na Trubarja (*Theologische Einflüsse Bullingers bei Primus Truber*, Carinthia, Celovec 1981) in podpisovanje *Formule soglasja* na Koroškem (*Die Unterzeichnung der Konkordiaformel durch die Kärntner Pfarrer und Landstände*, Carinthia, Celovec 1981), pa tudi tesno povezanost reformacije na jugovzhodnem koncu takratnega Svetega rimskega cesarstva z jedri v protestantskih nemških deželah (*Südosteuropäischer Austausch in der Reformationsforschung*, v: Heimat und Kirche, Heidelberg 1963). V knjigi *Primus Truber, Deutsche Vorreden zum slowenischen und kroatischen Reformationswerk*, ki sta jo leta 1989 izdala dunajski Inštitut za protestantsko cerkveno zgod-

vino in Slovenska akademija znanosti in umetnosti, je Sakrausky na 639 straneh zbral in komentiral Trubarjeve nemške predgovore v slovenskih in hrvaških knjigah, pa tudi nekaj drugih predgovorov, na primer Jurija Dalmatina, Janža Mandelca in Felicijana Trubarja; na začetek je uvrstil govor Jakoba Andreaeja ob Trubarjevem pogrebu. V svojih uvodih in opombah k posameznim Trubarjevim predgovorom oziroma posvetilom je nanizal nešteto stvarnih podatkov, predvsem pa je razgrnil širše zgodovinske okoliščine in hotenja, iz katerih izvirajo Trubarjeve prošnje in priporočila naslovljencem, teološki poudarki, pojasnila o svojem delovanju, razlage o vsebini knjig, poročila o dogajanju v različnih deželah itn. S tem je omogočil globlje razumevanje, kako je bilo Trubarjevo delo vpeto v prostor in čas, kakšna je bila njegova teologija, kako dalekosežni so bili njegovi načrti in kako širok pomen moramo pripisovati njegovi osebnosti.

Za vpogled v razpravljanje Sakrauskega je izbran uvod (*Deutsche Vorreden*, 148–156) v tri različne Trubarjeve nemške predgovore k trem izdajam *Articulov* iz leta 1562. Te izdaje so:

1. *Articuli oli deili te prave stare vere kersčanske* (slovenska; Primož Trubar, *Zbrana dela III*, ur. Igor Grdina in Jonatan Vinkler, Ljubljana 2005, 5–224, tu brez nemškega predgovora), naslovljenec predgovora je württemberški vojvoda Krištof (prevod v: *Slovenski protestantski pisci*, ur. in prev. Mirko Rupel, Ljubljana 1934, 67–70);

2. *Artikuli ili deli prave stare krstianske vere* (hrvaška v glagolici), prvi naslovljenec predgovora je saški vojvoda Janez Friderik II. Srednji;

3. *Artikuli ili deli prave stare krstianske vere* (hrvaška v cirilici), naslovljenec predgovora je hessenski deželni grof Filip.

Trubarjeve *Articule* sta v hrvaščino prevedla Stipan Konzul (Istrijan) in Antun Dalmata (Dalmatin). Vse tri knjige so izšle kot del založniškega programa »slovenske, hrvaške in cirilske tiskarne« oziroma t. i. biblijskega zavoda Ivana Ungnada v Urachu, kot kraj natisa pa je naveden Tübingen. Trubar je s pobudami in organizacijsko sodeloval pri ustanavljanju zavoda, nato pa je bil njegov ravnatelj. Vsi trije naslovljenci Trubarjevih predgovorov so s svojo politično močjo in denarjem podpirali uraški zavod.

Ob prevedenem uvodu kaže še opozoriti na štiri opombe Sakrauskega ob Trubarjevih predgovorih. V opombi 3 (167, ob besedah »bey

disen vnsern letsten zeiten«, »v teh naših poslednjih časih«) ob Trubarjevem nemškem predgovoru k slovenski izdaji *Articulov* Sakrausky navaja, da je Ivan Ungnad v pismu nemškim evangeličanskim mestom, knezom itn. (142–147) s prošnjo za denarno podporo povezoval svoje goreče misijonarsko prizadevanje za širjenje evangelija med južne Slované s svetopisemsko in Jezusovo napovedjo konca časov (Mt 24,14): »In ta evangelij kraljestva bo oznanjan po vsem svetu v pričevanje vsem narodom, in takrat bo prišel konec.« V opombi 7 (161) ob istem predgovoru opozarja, da se je tudi Trubar v Kemptnu moral po določilih augsburškega verskega miru (1555) ravnati po *Augsburški veroizpovedi* (prim. tudi op. 3a). V opombi 10 (176) ob Trubarjevem nemškem predgovoru k cirilski izdaji *Articulov* piše: »Najboljša utemeljitev za Trubarjevo združitev treh veroizpovedi in njihovo razširitev v njegovih artikulah je bilo izoblikovanje *Formule concordiae*, kakršno je 15 let pozneje po številnih poskusih sprejela kot združevalno izpoved luteranov večina luteranskih duhovnikov v cesarstvu. Po Trubarjevem prizadevanju so jo podpisali tudi slovenski evangeličanski duhovniki. Primerjati kaže besedilo tega Trubarjevega predgovora s predgovorom k predstavitvi *Solida declaratio* [...].« V opombi 10 (249–250, ob obravnavi dveh »spornih artikulov«, »die streittigen Artickel des Glaubens«; prim. Trubar, ZD III, 14 sl.; gl. spodaj op. 3a in 22a) ob Trubarjevem nemškem predgovoru k cirilski izdaji knjige *Edni kratki razumni nauci* poudarja Sakrausky Trubarjevo prizadevanje za »pomiritev različnih smeri verovanja« in njegovo iskanje »sredine«, kajti: »Kot komaj kateri izmed teologov njegovega časa, ki so večinoma šteli eno izmed veroizpovedi za edino pravo in druge za krive, je Trubar spoznal, da se duhovi niso razhajali ob dejstvih razodetja, temveč je šlo, kot pojasnjuje, za dva artikula, ob katerih so se ločevale veroizpovedi.« V tem Sakrausky razbira: »Za razločno spoznanje tega sta seveda potrebna že zelo preudaren in izkušen duh, pa tudi jasno hotenje za krščansko skupnost. Trubar je bil, s sodobno besedo povedano, zavesten ekumenik. Njegove misli so veljavne še v današnjem sožitju in spopadanju krščanskih veroizpovedi.«

Zaradi povezanosti dveh Trubarjevih glavnih teoloških del, se pravi *Articulov* in *Tiga Noviga testamenta ene dolge predgovori* (1557), kaže ob

prevedenem uvodu Sakrauskega upoštevati tudi njegov uvod ob Trubarjevem nemškem predgovoru h knjigi *Za prvi deil tiga Noviga testamenta* (85–88) in uvod (227–234) ob Trubarjevih predgovorih h glagolski in cirilski izdaji knjige *Edni kratki razumni nauci* (gl. op. 19a). V prvem uvodu namreč Sakrausky poudarja, da si je Trubar s svojim dolgim predgovorom in samostojnim, k svojemu ljudstvu naravnanim oblikovanjem teoloških misli pridobil ugled reformatorja slovenskega ljudstva. V drugem uvodu pa obravnava tudi podobnosti med Trubarjevo teologijo in stališči v knjigi *Loci communes rerum theologicarum* (1521, 1536) Philippa Melanchthona. Podobnost je, kot poudarja, predvsem v antropološkem izhodišču (temu je blizu tudi Heinrich Bullinger), kajti »Trubarjev dogmatiški koncept izhaja, tako kot Melanchthonov, iz človeka, ki potrebuje odrešitev«. In nato opozarja: »To posebno 'prilagoditev' ne samo človeku nasploh, temveč človeku v njegovem stvarnem položaju, da bi ga soočil z Božjim nagovorom in ga 'pridobil' za vero, upošteva Trubar še bolj kot Melanchthon.« Trubar govori o evangeliju svojim trpečim rojakom, ki se mu globoko smilijo zaradi turških vpadov. Razumljivo je, da se opira na sočasne reformacijske teološke spise, vendar izvira pomen Trubarjevega dolgega predgovora tudi iz tega, da razen Melanchtonovega takrat pravzaprav še ni bilo nobenega sistematičnega reformacijskega dogmatiškega dela; Trubar je s svojim teološkim traktatom prazaprav tudi tu utiral pot.

Ob prevodu iz knjige Sakrauskega je dodanih nekaj prevajalčevih opomb, označenih ob zaporedni številki s črkami a ali b ali c.

UVOD

v nemške predgovore k Trubarjevim veroizpovednim
artikulom v slovenščini in hrvaščini¹

Primož Trubar je ravno začel uresničevati svoj načrt, da bi s prevodi svetopisemskih, kateheznih in bogoslužnih besedil dobilo evangelij tudi hrvaško ljudstvo, ko je prejel uradno vabilo deželnih stanov Kranjske, naj se kot deželni pridigar vrne v domovino.² Čeprav ga je vabilo razveselilo, je menil, da je dolžan še naprej izpolnjevati svojo nalogo pri misijonarskem prevajanju za svoje rojake v Kranjski in za Hrvate.

Za pridigarja in dušnega pastirja so ga poklicali zato, ker so se med njegovo trinajstletno odsotnostjo zbrale na Kranjskem ne samo v Ljubljani, temveč tudi v drugih mestih evangeličanske verske občine, v katerih so nekdanji rimskokatoliški duhovniki pridigali evangelij, krščevali otroke po evangeličanskem redu in delili sveto večerjo pod obema podobama. Bil je čas, da se evangeličanstvo na Kranjskem na pravi način preuredi v Cerkev in da ta dobi blagodejno vodstvo.³

Augsburška veroizpoved^{3a} iz leta 1530 je bila z augsburškim verskim mirom leta 1555 državnopravno priznana kot krščanska veroizpoved, zato se je v habsburških deželah okrepilo upanje, da bo tudi tu, vsaj glede laiškega keliha in porok duhovnikov, delno dovoljeno evangeličansko verovanje.⁴ To upanje se je upravičeno opiralo na nadaljevanje koncila v Tridentu, na katerem naj bi obravnavali prav ti cesarjevi zahtevi.⁵ Še pred passausko pogodbo^{5a} leta 1552 so bili evangeličanski državni stanovi pozvani, naj koncilu predložijo pisni prikaz svoje vere, tega pa naj pojasnijo njihovi zastopniki.⁶ Zato so poleg *Augsburške veroizpovedi* iz leta 1530 predložili Württemburžani svojo *Confessio piae doctrinae, quae nomine illustrissimi principis ac domini D. Christophori Ducis Wirtembergensis (...)* iz leta 1553⁷, Wittenberžani pod vodstvom Philippa Melancthona pa svojo *Confessio doctrinae Saxonicarum Ecclesiarum (...)* iz istega leta⁸. Toda na sodelovanje ni na evangeličanski strani po augsburškem verskem miru mislil nihče več. Nato se je tudi pokazalo, da je koncil na sejah leta 1562 zavrnil vse verske zahteve protestantov, na primer laiški kelih^{8a} in poroko duhovnikov, in vztrajal pri darovanju maše, mašniškem posvečenju, čaščenju

svetnikov in papeški vrhovni oblasti.⁹ Tako se je verski spor razvil v cerkveni razkol.

V deželah državnih stanov evangeličanske veroizpovedi in v državnih mestih je lahko evangeličansko cerkveno življenje potekalo v skladu s predpisanim cerkvenim redom, medtem ko se je v bavarskih in habsburških deželah moral protestantizem sredi različnih preganjaj bojevati za svoj obstoj. Rimskokatoliška cerkev je z vsemi sredstvi poskušala znova pridobiti svoje odpadle vernike in ovirati vsako oblikujočo se evangeličansko skupnost.¹⁰

Kristjani evangeličanske vere na Kranjskem in Hrvaškem so torej morali bojevati dvojen boj za obstoj: na eni strani v nenehnem strahu pred vpadi Turkov in na drugi z versko prisilo rimske Cerkve:

»in pošlji papežu in Turkom smrt ...«

Tako se glasi vrstica v stari Luthrovi verski pesmi.¹¹

Razumljivo je, da se je Primož Trubar moral na tedanji stopnji svojega prevajanja lotiti dela za veroizpovedno besedilo v slovenščini in hrvaščini,^{11a} s katerim je moral ovreči in zavrniti tako rimskokatoliški »napačni in zmotni nauk« kot tudi zanesenjaške krive nauke^{11b} »schwenkfeldovcev, osiandrovcev, adiaforistov, sinergistov, zwinglijancev in zakramentircev«. ¹²

Hkrati je Trubar želel nastopiti svojo težko službo vodilnega predikanta na Slovenskem opremljen z veroizpovedjo, natisnjeno črno na belem. Knjiga, ki obsega 114 listov in stvarno kazalo, njeni počastitveni izvodi pa so bili vezani v telečje usnje in na prednji platnici okrašeni s Trubarejevim portretom v zlatotisku, na zadnji pa s portretoma Š. Konzula in A. Dalmate, je že s svojim videzom vzbujala zaupanje in naj bi bila s svojo zunanjščino znamenje novega verskega gibanja.¹³

Nemški posvetilni predgovor v slovenski izdaji je naslovljen na württemberškega vojvodo Krištofa, Trubarjevega zaščitnika;^{13a} Trubar je namreč v svoji knjigi uporabil tudi njegovo württemberško veroizpoved. V predgovoru utemeljuje, zakaj svojim slovenskim rojakom ni *Augsburške veroizpovedi* le preprosto prevedel, temveč jo je dopolnil z deli saške in württemberške veroizpovedi in za pojasnjevanje celo pritegnil apologijo^{13b} *Augsburške veroizpovedi*.¹⁴

V nemškem predgovoru *Novega testamenta* iz leta 1582, ki je prav tako posvečen württemberškemu vojvodi,^{14a} Trubar znova zelo jasno piše o namenu svojega prevajanja: »In teh knjig ne beró samo v mestih, kjer so navadne šole, beró jih kljub papeževi prepovedi tudi kmetje in njihovi otroci po vaseh z velikim poželenjem in veseljem. Odtod in iz evangelijskih pridig so z milostjo in učinkom sv. Duha dosegli in dobili pravo razumevanje vseh zveličavnih naukov krščanske vere, kakor so zapisani in razloženi v jasnih izrekih sv. pisma, v katekizmu in v augsburški veroizpovedi, tako da jih morejo proti nasprotnikom in papežnikom zagovarjati in braniti.«^{15, 15a}

Mlada, šele rastoča evangeličanska Cerkev se je namreč morala znati braniti pred verskim pritiskom katoliške in pred nevarnostjo zanesenjaštva.¹⁶

To nam posredno kaže tudi notranjo zgradbo mlade Cerkve. Plemstvo in njegovi izobraženi uradniki, meščani in trgovci v mestih in trgih so dobro razumeli nemščino. Niso bili brezpogojno odvisni od slovenskih prevodov Trubarja in njegovih sodelavcev. Toda že soproge nižjega plemstva, žene meščanov, kolikor so izvirale iz rokodelskega in kmečkega stanu, pa seveda hlapci in dekline niso dovolj znali nemško in naj bi – če so se naučili brati – nove evangeličanske spise brali in se jih učili na pamet v jeziku, ki so ga razumeli in bili navajeni. To številno ljudstvo je potrebovalo evangelij, Božjo bližino, milostljive obljube Jezusa Kristusa v njegovih besedah, trpljenju in smrti in vstajenju v slovenskem jeziku.¹⁷

Trubar je namreč svoj prevod Pavlovih pisem Efežanom, Filipljanom, Tesaloničanom, Timoteju, Titu in Filemonu leta 1567 posvetil »visokorodnim in blagorodnim, plemenitim, poštenim, častitim in pobožnim ženam, vdovam in mladenkam, ki prebivajo v kneževinah Kranjski, Spodnještajerski, Koroški, v grofiji Goriški itd.«,^{17a} ker niso samo zelo vneto prebirale Božjo besedo svojim otrokom in vsej hišni družini ter z njimi prepevale, ampak je bil tudi zaradi njihove želje znova poklican s »Patmosa«, iz svojega prvega pregnanstva, v domovino, da bi tu uredil krščansko pridigarstvo službo.¹⁸

Kako nestrpno so Trubarjevo vrnitev pričakovale ravno ženske, razberemo iz kratkega prizora, ki je pustil sledove na zunanji strani Ungnandovega pisma deželnemu upravitelju Joštu Gallenberškemu.

Pismo je prispelo v Ljubljano, toda deželnega upravitelja ni bilo tu. Zato ga je odprl njegov svak Herbart Turjaški, ga prebral in spet zapечатil, nanj pa zapisal: »Pismo sem zaupno odprl in to se je zgodilo zato, ker je moja ženo posebej zanimalo prebrati, kdaj bo g. Primož prišel. H. baron Turjaški.« Njegova soproga je bila goreča evangeličanka.¹⁹

Trubarjevi *Articuli* so nadvse zanimivi tudi s stališča evangeličanske teologije. Slovenski predgovor, dolg 46 strani, vsebuje najprej na 32 straneh prevedeno Trubarjevo nemško posvetilo v cirilici natisnjene knjige *Edni kratki razumni nauči* (1562) češkemu kralju Maksimilijanu^{19a} z razlago, o katerih artikulih ali delih krščanske vere se zdaj prepirajo pridigarji in kristjani.²⁰ Sledi kratek oris začetkov nemške reformacije do *Augsburške veroizpovedi*; Trubar ga je, kot sam navaja, povzel po Sleidanovem^{20a} delu *Historia reformationis*. Nato Trubar prikazuje člene *Augsburške veroizpovedi*, to pa uvaja predgovor, naslovljen cesarju Karlu V.^{20b} Od 28. do 107. lista svobodno obravnava 28. členov *Augsburške veroizpovedi* – zares svobodno, saj ne navaja 28, temveč 36 členov.

Dva člena sta poleg tega obravnavana že v predgovoru. Drugi člen, ki govori o izvirnem grehu, je obdelan po Matiji Vlačiču (Flacius) v duhu strogih luthrovcev, čeprav Trubar ne uvaja latinskega pojma »človekova substanca, ki je izvirni greh«.^{20c} Nobena med uporabljenimi veroizpovedmi ne vsebuje take stroge opredelitve izvirnega greha.²¹

Pojem greha, bolje rečeno, pojmovanje človeka pred Bogom, najgloblje ločuje katoliško in protestantsko razlago človeškega bitja pred Bogom. Tu tiči zavračanje vsakršne človeške in cerkvenoorganizacijske pomoči za odrešitev duše in velja na protestantsko-svetopisemski način le »sola gratia« – »solus Christus«. Tu je Trubar popolnoma na strani reformacijske teologije.^{21a}

Manj luthrovski pa se kaže artikel X o sveti večerji.^{21b} Člen je zelo kratek, ni pa dobesedna ponovitev člena X v *Augustani*. Seveda uči Kristusovo realno navzočnost v sveti večerji, ni pa naveden način Kristusove navzočnosti, kar je v členu X *Augsburške veroizpovedi* izraženo s formulacijo »de coena Domini docent, quod corpus et sanguis Christi vere adsint et distribuantur vescentibus in coena Domini; et

improbant secus docentes«,^{21c} v *Apologiji* pa je pojasnjeno, »quod in coena Domini vere et substantialiter adsint Corpus et sanguis Christi et vere exhibeantur cum illis rebus, quae videantur, pane et vino, his qui sacramentum accipiunt«. ²²

Členi XXII–XXVIII (»Artikel, von welchen Zwiespalt ist, da erzählet werden die Mißbräuch, so geändert seind«) se pri Trubarju glasio drugače.^{22a} Tako navaja med drugim tudi člene o *Svetem pismu*, o zadušnicah, o blagoslavljanju vode, soli, vina itn. Vidimo, da si Trubar tudi pri tem prizadeva za razmejitev od rimskokatoliškega nauka.²³

Takšna samostojnost pri uporabi *Augustane* je nakopala Trubarju marsikatero težavo in nezaupljivost württemberskih teologov, pa tudi barona Ungnada. Ta je nazadnje popustil in dal *Article* v tisk.²⁴ Do hude napetosti med Ungnadom in Trubarjem pa je prišlo, ko je Trubar izjavil, da je v hrvaškem prevodu »veliko napačnega«, s čimer je mislil na izbiro besed in način pisave v hrvaških besedilih, Ungnad pa je bil zaskrbljen za pravovernost in smisel prevodov. Napetost je povzročila prelom med Ungnadom in Trubarjem; spora se ni dalo poravnati, kajti Trubar je takrat deloval kot superintendent v Ljubljani in ne več kot ravnatelj knjižnega zavoda v Urachu.²⁵

Svobodnost v odnosu do *Augustane* moramo Trubarju šteti v dobro, saj je svoje artikule sestavljal za Cerkev v skrajni osamljenosti in hudem preganjanju in je zato poudarjal druge poglede, kot so jih poudarjali na zavarovanem zaokroženem prostoru nemške organizirane skupnosti. Pred očmi ni imel samo boljšega razumevanja členov *Augustane* pri svojih rojakih, ampak tudi zavračanje rimske Cerkve in sekt.²⁶ Tudi koroški evangeličanski pridigarji niso preprosto prevzeli *Augustane* za svojo veroizpoved, temveč so na njeni podlagi leta 1566 sprejeli in podpisali svojo *Krščansko enovito veroizpoved evangeličanskih predikantov v Koroški*, ki jo je sestavil Nikolaus Gallus v Regensburgu.²⁷ Enako je storilo 42 duhovnikov v Spodnji Avstriji, ki so leta 1562 podpisali svojo *Veroizpoved in poročilo o nauku, veri in pridigah Christophorja Reuterja*.²⁸ Šele po bruški verski pomiritvi^{28a} in cerkvenem redu iz leta 1578 je postala augsburška veroizpoved obvezna za pridigarje in učitelje v Notranji Avstriji.²⁹ Nazadnje so se leta 1582 pozno, a vendarle sporazumeli za *Formulo concordiae*,^{29a} ki temelji na *Augsburški veroizpovedi*.³⁰ Žal se je Trubarjev prevod *Formule*

izgubil, vendar pa se je Trubar tudi osebno zavzel v Koroški in Kranjski, da so to veroizpoved, ki združuje luteranstvo, podpisali v vsej Notranji Avstriji.³¹

Anton Dalmata in Štefan Konzul sta se sprva branila, da bi Trubarjev splet treh veroizpovedi prevedla v hrvaščino, a sta to vendarle storila, ko je Ungnad dovolil tisk slovenskih *Articulov*.³² V hrvaškem glagolskem prevodu dolgega slovenskega predgovora sta spremenila le naslovljence, tako da nagovarja »kristjane v Dalmaciji, Hrvaški in vseh drugih na te mejecih deželah slovanskega jezika«. Pod predgovor, ki ga je napisal Trubar, sta postavila le svoji imeni in poleg tega dodala knjigi svoja lesorezna portreta.³³ Vidimo, da je Trubarjeva odsotnost od junija 1562 omogočila obema prevajalcema pri Ungnadu v Urachu pomemben vpliv na delo v knjižnem zavodu.³⁴ Tako cirilska kot glagolska izdaja *Articulov* sta bili natisnjeni v 1000 izvodih. Od glagolskih tiskov je šlo 389 nevezanih izvodov v Ljubljano in 174 izvodov v Beljak, 307 pa jih je ostalo v Urachu za poznejše razdeljevanje. Na prodajo knjig niti niso mogli računati, kajti prebivalstvo, ki so jim bile namenjene, je bilo večinoma zelo revno. V Metliki je na primer obstajala leta 1562 pod pridigarjem Vlahovičem poleg slovenske občine tudi hrvaška evangeličanska občina. Od cirilskih tiskov so dostavili v nevezani obliki 494 izvodov na Dunaj, 100 v Beljak in 45 v Ljubljano. V Urachu je ostalo še 312 izvodov. Okoli 30 izvodov vsakega tiska so poslali kot častna darila darovalcem denarja. Poleg različnih oblastnikov so navedena tudi mesta Magdeburg, Straßburg, Frankfurt, Reutlingen, Regensburg, Nürnberg, Rothenburg nad Taubero, Donauwörth, Ulm, Augsburg, Kempten, Kaufbeuren, Lindau in Memmingen.³⁵ »Štefan Konzul je bil poslan k evangeličanskim državnim stanovom z dolgim pisanjem in polnim vozom natisnjenih knjig, in Konzul je poslal veliko več (podpore za Urach) od mest kot od knežjih plemičev.³⁶

Cirilski natis *Articulov* se le malo loči od glagolskega. Ni pa v njem podob prevajalcev Antona Dalmate in Štefana Konzula. Čeprav je Ivan Ungnad, baron Ženeški, žrtvoval ves svoj čas, zdravje in premoženje za tiskanje hrvaških knjig, ni njegove slike v nobenem tisku. Celo takrat, ko je Pavao Skalić (Skalicius), domišljav slepar,³⁷ sestavil za prvo v glagolici natisnjeno knjigo nemško posvetilo, v katerem je

poleg württemberskega vojvode z veliko hvalo povzdignil tudi Ivana Ungnada, je ta ukazal takoj ustaviti tiskanje in je črtal vse, kar je v knjigo vnesel Skalič, Trubar pa je moral napisati novo posvetilo.³⁸ Zanj je bil uraški zavod »zelo primerno in boguvšečno podjetje«, »slavno krščansko podjetje«, ki mu pripada odrešenjski pomen.³⁹

Temu »podjetju«, ki je leta 1561 potrebovalo za svoje obratovanje 3109 goldinarjev, je zagotovil za začetek 1078 goldinarjev. V naslednjem obračunskem letu 1562 mu je posodil 1822 goldinarjev. K temu moramo prišteti še vzdrževanje včasih celo 10–12 oseb, ki so posredno ali neposredno sodelovale pri zavodu. »Niso pa priračunani in všteti kurjava, razsvetljava, stanovanje in podobno, kar je gospod Ivan Ungnad itn. izdal tudi za osebe, ki so bile poslane iz podjetja ali vanj, in stroški za osebe s konji, ki so dolgo in pogosto živele na gradovih njegove milosti v Koroški.«⁴⁰

Če razmislimo o tem Ungnadovem, globoko v njegovi verski zavesti zasidranem »podjetju«, razumemo, kako prizadeto se je moral odzvati na Trubarjevo izjavo, češ da je v prevodih »veliko narobe«. Trubarjeva morda mimogrede navržena izjava, ki vrh tega ni zadevala niti smisla niti pravovernosti prevedenega besedila, mu je pomenila skrunitev in bogokletje hkrati. Izkušenemu vojaku in politiku seveda ni bilo dano versko spoznanje, da je Bog zgodovine skriti Bog in da je njegovo delovanje »sub contrario«.⁴¹ Božje odrešenjsko delovanje se izraža v usmerjevalnem in reševalnem delovanju Boga ob križu njegovega Sina Jezusa Kristusa: Božje besede ni mogoče uporabiti kot neposredno na zgodovino vplivajoče sredstvo, kakršno je lahko vojska dva tisoč vojakov. V tem so bila Ungnadova pričakovanja, do se bo dalo s hrvaškimi knjigami premagati Turke, le pobožna sanjarija.

OPOMBE PISCA

- 1 Rupel, Mirko, *Trubarjevi Artikuli*, Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino 6, Ljubljana 1927, 100–129.
Rupel, Mirko, *Glagolski in cirilski Artikuli in njih razmerje do Trubarjevih*, Slavia 8, Praga 1929, 271–288 in 526–550.
Elze, Theodor, *Die slowenischen protestantischen Ritual-, Streit-, Lehr- und Bekenntnisschriften des XVI. Jahrhunderts*, JGPÖ XV, 1894, 139–143.
Stöckl, Günther, *Die deutsch-slawische Südostgrenze des Reiches im 16. Jahrhundert*, Breslau (Wroclaw) 1940.
Berčič, Branko, *Das slowenische Wort in den Drucken des 16. Jahrhunderts*, v: *Abhandlungen über die slowenische Reformation*, München 1968, 183, št. 20.
Zbornik narodne in univerzitetne knjižnice III, Ljubljana 1984, 22 in 23, št. 16, 18, 19.
Vorndran, Rolf, *Südslawische Reformationsdrucke in der Universitätsbibliothek Tübingen*, v: *Contubernium 24*, Beiträge zur Geschichte der Eberhard Karls Universität Tübingen, VIII in IX, Tübingen 1977.
Rupel, Mirko, *Primus Truber. Leben und Werk des slowenischen Reformators*, v nemščino prevedel in predelal Balduin Saria, v zbirki: *Südosteuropaschriften 5*, München 1965 (tj. Rupel-Saria).
Weber, Georg Gottlieb, *Kritische Geschichte der Augsburgischen Confession aus archivalischen Nachrichten 2*, Frankfurt 1784, 253–281.
Bučar-Fancev, *Bibliografija hrvatske protestantske književnosti za reformacije*, v: *Starine 39*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1938, 88–96.
Bučar, Franjo, *Povijest hrvatske protestantske književnosti*, Zagreb 1910, 73 sl.
Elze, Theodor, *Primus Trubers Briefe*, Tübingen 1897, 169 sl., 193, 215, 243, 250 sl., 255, 288, 318.
Rajhman, Jože, *Pisma Primoža Trubarja*, Ljubljana 1986, 107 sl., 120, 130, 140, 148.
Sakrausky, Oskar, *Theologische Strömungen in der reformatorischen Literatur der Slowenen und Kroaten*, v: *Abhandlungen über die slowenische Reformation*, München 1968, 135 sl.
- 2 Elze, *Briefe*, 74–77.
- 3 Dimitz, August, *Geschichte Krains II/6*, Ljubljana 1875, 244 sl.
- 4 Loserth, Johann, *Die Reformation und Gegenreformation in den inner-österreichischen Ländern des XVI. Jahrhunderts*, Stuttgart 1898, 99 sl.
- 5 Zahtevo za dovolitev laiškega keliha in porok duhovnikov je Karel V. vložil že leta 1548, a ni bila odobrena; gl. Gieseler, Johann Carl Ludwig, *Lehrbuch der neueren Kirchengeschichte III/1*, Bonn 1840, 353, op. 7. Cesar Ferdinand I.

- je prek svojega odposlanca 7. junija 1562 med drugim vnovič predložil koncilu tudi omenjeno zahtevo; gl. Gieseler, om. d. III/2, 543, op. 4.
- 6 Jedin, Hubert, *Die Deutschen am Trienter Konzil 1551/1552*, v: Concilium Tridentinum, ur. Remigius Bäumer, Darmstadt 1979, 141 sl.
  - 7 Brecht, Martin, *Abgrenzung oder Verständigung – Was wollten die protestanten in Trient?*, v. Concilium Tridentinum, gl. zg., 185 sl.
  - 8 *Corpus doctrinae Christianae, Das ist, Gantze Summa der rechten waren Christlichen Lehre des heiligen Evangelij ... durch den Ehrwürdigen Herrn Philippum Melancthonem verfasst*, Leipzig 1562, *Repetitio der Augspurgischen Confession, geschrieben Anno MDLI zu uberantworten im Concilio zu Trident*, 222 sl.
Vse tri veroizpovedi so izšle v latinščini, vendar vsaka zase v več izdajah v Frankfurtu: 1553 (1. izd.), 1556 (2. izd.), 1559 (3. izd.).
Confessiones Fidei Christianae tres, diversis quidem temporis editae, Frankfurt 1553.
  - 9 Mirbt, Carl, *Quellen zur Geschichte des Papsttums und des römischen Katholizismus*, Tübingen 1901, 234: sessio XXI (16. 7. 1562), sessio XXII (27. 9. 1562) itn.
  - 10 Dimitz, August, *Geschichte Krains*, III/7, 1. pogl.
  - 11 *Geistliche Lieder – Mit einer neuwen vorrhede D. Mart. Luthers*, Leipzig 1545, št. 34 *Otroška pesem*.
  - 12 Tshakert, P., *Lehrbuch der Kirchengeschichte II*, 159, 127, 129, 130, 53, 133.
  - 13 Vorndran, v: Contubernium 24, 49. Alfonz Gspan navaja v svojem *Prispevku k ikonografiji Primoža Trubarja* (v: Drugi Trubarjev zbornik, Ljubljana 1952, 151 sl.), da slovenski tiski niso bili opremljeni z razkošnimi usnjenimi platnicami s portretom v zlatotisku, temveč so bile tako vezane le hrvaške knjige, natisnjene bodisi v glagolici bodisi v cirilici. Vorndran pa v svojem nadvse natančnem opisu uraških tiskov (Contubernium 24) navaja na 46. strani v točki 6 tudi slovenski tisk v taki razkošni vezavi s podobo Trubarja na sprednji platnici in podobama Konzula in Dalmate na zadnji.
  - 14 Nemški predgovor k slovenskim *Articulom*, A iij b.
  - 15 Nemški predgovor v: *Ta celi Novi testament*, 1581-82, iij b.
  - 16 Dimitz, August, *Geschichte Krains*, II/6, 249 sl.
  - 17 Baum, Wilhelm, *Deutsche und Slowenen in Krain*, Carinthia, Celovec 1981, 187.
  - 18 *Svetiga Pavla lystuwi*, Tübingen 1567, A iij b; Raz 1,9.
  - 19 Elze, *Briefe*, 178.
  - 20 Vsebinsko ujemajoča se dela besedil sta v *Articulib* na straneh 4b–16b [B ii a – F b], v *Razumnih naucih* pa na straneh A ij a – Dija.
Rupel-Saria, 164 sl.
  - 21 *Articuli*, I b – I ij b (18b–19b).
  - 22 *Articuli*, L ij a – L ij b (37a–37b).
Apologie, v: Bekenntniss-Schriften der evangelischen lutherischen Kirche, Göttingen 1930, 64–247.
  - 23 *Articuli, Regiſter*, Ff ij a – Ff ij b.

- 24 Elze, *Briefe*, 215 sl.
- 25 Isto, 217 sl.
- 26 *Articuli*, nemški predgovor, A ij b in A iij b.
- 27 Sakrausky, Oskar, *Johann Hauser – Pfarrherr und Diener am Evangelio aus Villach*, v: Neues aus Alt-Villach, 1. Jahrbuch des Stadtmuseums, Beljak, 1964, 54 sl. Ponatis: Carinthia, 1981.
Fonyad, Pal, *Confessio Carinthica*, v: Ostmitteleuropas Bekenntnisschriften der evangelischen Kirchen AB und HB des Reformationszeitalters III/1, 1564–1576, Budimpešta 1987.
- 28 Wiedemann, Theodor, *Geschichte der Reformation und Gegenreformation im Lande unter der Enns I*, Praga 1879, 334 sl.
- 29 Loesche, Georg, *Die reformatorischen Kirchenordnungen Ober- und Innerösterreichs*, v: Archiv für Reformationsgeschichte 18, 1921, 42 sl.
- 30 Rupel, Mirko, *Primož Trubar in formula concordiae*, v: Drugi Trubarjev zbornik, Ljubljana 1952, 65–112.
Sakrausky, Oskar, *Die Unterzeichnung der Konkordienformel durch die Kärntner Pfarrer und Landstände*, JGPÖ 94, 1978; ponatis: Carinthia 1981, 141 sl.
Mayer, F. M., *Jeremias Homberger*, v: Archiv für Österreichische Geschichte, LXXIV/1, 1889, 205 sl.
- 31 Rupel, Mirko, om. d., 67 in 78 sl. (priloge).
Berčič, Branko, *Das slowenische Wort in den Drucken des 16. Jahrhunderts*, v: Abhandlungen über die slowenische Reformation, München 1968, 219, št. 40.
- 32 Elze, *Briefe*, 243.
- 33 Vorndran, Rolf, om. d., 50 sl., op. 4.
Rupel, Mirko, *Glagolski in cirilski Artikuli in njih razmerje do Trubarjevih*, Slavia 8, Praga 1929, 271 sl.
Bučar-Fancev, *Bibliografija hrvatske protestantske književnosti za reformacije*, v: Starine 39, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1938, 88 sl.
- 34 Elze, *Briefe*, 326 sl.
- 35 Bučar-Fancev, 89 in 94.
Stöckl, Günther, *Die deutsch-slawische Südostgrenze des Reiches im 16. Jahrhundert*, Breslau (Wroclaw) 1940, 173, 259.
- 36 Schnurrer, Christian Friedrich, *Slavischer Bücherdruck in Württemberg im 16. Jahrhundert*, Tübingen 1799.
- 37 Bučar, Franjo, *Povijest hrvatske protestantske književnosti*, Zagreb 1910, 136–140.
Elze, *Briefe*, 62, op. 3.
Isti, *Primus Truber*, v: Allgemeine Deutsche Biographie 34, 1892, 443–444.
Krabbel, Gerta, *Paul Skalich. Ein Lebensbild aus dem 16. Jahrhundert*, Münster v Vestfaliji, 1915.
- 38 Rupel-Saria, 139.

- Elze, *Briefe*, 104 sl.
 Rajhman, *Pisma*, 82.
- 39 Benz, Ernst, *Hans von Ungnad und die Reformation der Südslawen*, Zeitschrift für die Kirchengeschichte 58, 1939, 394.
- 40 Zimmermann, Bernard Hans, *Hans Ungnad, Freiherr von Sonnegg, als Förderer reformatorischer Bestrebungen bei den Südslawen*, v: Südostdeutsche Forschungen II, 1937, 10, op. 49.
- 41 Ratschow, Carl Heinz, *Gott der verborgene Richter*, v: Gasteiner Gespräch der lutherischen Bischofskonferenz, Reden von Gott, Hamburg 1971, 121 sl.

OPOMBE PREVAJALCA

- 3a *Augsburško veroizpoved (Confessio Augustana)* je leta 1530 na zahtevo evangeličanskih stanov sestavil Luthrov sodelavec Philipp Melanchthon; izročena je bila cesarju Karlu V. in je predstavila evangeličanska stališča na državnem zboru v Augsburgu; postala je temeljni veroizpovedni spis luteranov. Besedilo je zasnovano kot predlog (uvodni predgovor cesarju so podpisali volilni knez Saške, deželni gospodje Brandenburške, Lüneburške, Essenske in Anhaltske ter zastopnika cesarskih mest Nürnberg in Reutlingen) za reformacijo krščanstva v okviru obstoječe Cerkve (gl. Trubar, ZD III, 53 sl.), zato vsebuje v prvem delu 21 točk, ki so izvedene iz starih krščanskih nauk, v drugem delu pa 7 točk o »zlorabah«, ob katerih se je vnel spor (gl. op. 22a in Trubar, ZD III, 125 sl.). – Trubar je ne samo v predgovorih k veroizpovednim spisom in svetopisemskim prevodom, temveč tudi v pismih večkrat poudaril svojo privrženost *Augsburški veroizpovedi*, na primer v pismu kralju Maksimilijanu 2. 1. 1560 in priloženem rokopisu spisa *Register vnd summarische verzeichnus* (Trubar, *Pisma*, ur. Jože Rajhman, Ljubljana 1986, 39, 48), v pismu kranjskemu deželnemu glavarju, deželnemu oskrbniku in odbornikom 12. 1. 1560 (isto, 53) in v pismu ljubljanskemu škofu Petru Seebachu 8. 7. 1561 (isto, 87).
- 5a Zaradi vojaškega pritiska saškega volilnega kneza Mavricija in drugih evangeličanskih knezov je moral cesar Karel V., ki je v vojni 1546–47 sicer premagal protestantsko Schmalkaldensko zvezo, leta 1552 v Passauu s pogodbo privoliti, da bo do odločitve na prihodnjem državnem zboru dovoljeval navzočnost protestantov v cesarstvu.
- 8a Po schmalkaldenski vojni je bila na državnem zboru v Augsburgu 1548 sprejeta t. i. vmesna uredba (*Augsburški interim*), ki je dovoljevala duhovniško poroko in laiški kelih, tj. Gospodovo večerjo pod obema (*sub utraque*) podobama. Sakrausky v op. 19 (257) ob Trubarjevem nemškem predgovorou h knjigi *Edni razumni nauci* navaja: na prošnjo cesarja Ferdinanda I. je tridentinski koncil leta 1563 dovolil obhajanje pod obema podobama; krški

škof je to slovesno objavil leta 1565 na Dunaju; nadškof in podrejeni mu škofje so istega leta protestirali pri cesarju proti taki določbi; cesar Maksimilijan II. (gl. op. 19a) pa se je skliceval na predhodnika Ferdinanda I. in naročil nadškofu uveljavitev obhajanja pod obema podobama; v salzburški nadškofiji je bil laiški kelih leta 1585 spet prepovedan.

11a *Articuli*, gl. zgoraj uvodno *Pojasnilo*. Polni slovenski naslov slovenske izdaje: *Articuli oli deili te prave, stare vere kersčanske, iz. S. pysma po redu postavljeni inu kratku, zastopnu izloženi. Kateri so tudi taku v tim 1530. leitu našimu Nermilostivšimu Gospudi Cessaryu Carolu tiga imena petimu, raincimu, inu potle v tim 1552. leitu timu concilyu v Trienti od enih velikih nembških vyudov, meist inu pridigariev naprei položeni inu dani, zdai prvič iz latinskiga inu nembškiga iezyka v ta slovenski zveistu stolmačeni. Od spreda v ti slovenski predgovori se pravi, katera vera ie od S. Troyce postavlena, ta ner praviši inu nerstariši. Skuzi Primoža Truberia Crainca. Nemški naslov slovenske izdaje: *Drey Christliche Confessionen, namlich Augspurgische, Wirtembergische und Sächsische (...)*, se pravi: *Tri krščanske veroizpovedi, namreč augsburška, württemberska in saška (...)*.*

11b »Zanesenjaki« (entuziasti, zamaknjenci, sanjači; *Schwärmer*) je bila oznaka za tiste privržence reformacije, ki so želeli sami z zakonom in silo uvesti Kristusovo kraljestvo ali pa so sploh zavračali zvezo krščanstva in svetne oblasti; pripadal jim je npr. radikalni reformacijski teolog in nazadnje Luthrov nasprotnik Tomaž Münzer, duhovni vodja nemških kmečkih upornikov (poraženi 1525, Münzer usmrčen). Martin Luther je izraz *Schwärmer* uporabljal predvsem za prekrščevalce, Münzerja in radikalnega duhovnika Andreasa Karlstadta (zoper tega je 1524 naperil spis *Zoper nebeške preroke*), ki je bil sprva dejaven v Wittenbergu. – O očitkih, da je »pristaš cvinglijanzima, kalvinizma, schwenkfeldijanizma ali sličnih sekt«, piše Trubar v posvetilu Ivanu Ungnadu k delu *Register und summarischer Inhalt* (1561, *Slovenski protestantski pisci*, izbral in uredil Mirko Rupel, Ljubljana 1934, 47; prim. tudi Primož Trubar, *Pisma*, ur. Jože Rajhman, pismo kralju Maksimilijanu 2. 1. 1560, 38–51 in pripadajoče opombe); z natančnim povzemanjem vsebine svojih knjig v *Registru* je Trubar zavračal take očitke. – Kaspar von Schwenckfeld (1489–1461), šlezijijski plemič, je veliko storil za razmah luteranstva v Šleziji; zavračal je verske obrede in institucije; razvijal je spiritualistični nauk o neposredni navzočnosti Božje besede in Kristusa v človeku; približeval se je Zwingliju; na Württemberskem je pod vplivom prekrščevalcev ustanavljal majhne občine svetih. Trubar je imel v Kemptnu težave s svojim schwenkfeldovsko usmerjenim pomočnikom; nazadnje ga je odslovil. – Andreas Osiander je deloval v Nürnbergu in nazadnje v Königsbergu (Kaliningrad); leta 1530 se je v Augsburgu v nasprotju z drugimi reformatorji izrekel za pravico protestantskih stanov do upora cesarju; od Luthrovega nauka o opravičenju se je odmaknil; menil je, da je opravičenje substancialno sodelovanje Kristusove pravičnosti in torej ne

- človeku vnanje dodano Kristusovo zasluženje, kajti Kristus skozi vero prenika s svojo Božjo pravičnostjo v človekovo dušo in ga naredi resnično notranje pravičnega in svetega. – Adiaforisti, med drugimi wittenberškimi teologi tudi Philipp Melanchthon, so po letu 1548 menili, da bi ob nekaterih obredih in zakramentih lahko popustili katoličanom; nasprotoval jim je Matija Flacius. – Sinergisti so v luteranstvu razvili nauk o sodelovanju človeka (in njegove volje) z Bogom pri spreobrnitvi in opravičenju; pod vplivom humanizma jim je bil blizu Melanchthon, ki pa je vendarle poudarjal človekovo odvisnost od Božje milosti in Svetega Duha; nasprotoval jim je zlasti Flacius. V *Formuli soglasja* je ta nauk zavržen (gl. Stati inu obstati, 3-4, 2006, 279, tč. 4). – Huldrych Zwingli je deloval v Zürichu in izpeljal reformacijo v delu švicarskih kantonov; po verskem pogovoru v Marburgu (1529) se je dokončno razšel z Luthrom ob nauku o Gospodovi večerji, saj je vztrajal pri razlagi, da Kristusovih besed ni mogoče razumeti dobesedno »to je [est] moje telo«, temveč kot »to pomeni [significat] moje telo«. Trubar je kljub izrekanju zoper zwinglijanstvo imel stike s Zwinglijevim naslednikom Heinrichom Bullingerjem (gl. *Pisma*, ur. Jože Rajhman, 1986) in se opiral na njegove spise (gl. Fanika Kranjc Vrečko, *Jože Rajhman in slovenski protestantizem 16. stoletja*, Stati inu obstati, 5-6, 2007, 9–21). – Zakramentirci (*Sakramentierer*) so bili po Luthrovi oznaki tisti (predvsem Zwingli, Andreas Karlstadt, Schwencfeld), ki so zanikovali resnično navzočnost Kristusovega telesa in krvi v eharistiji (prim. op. 21c).
- 13a Krištof Württemberški (1515–1568), vojvoda od 1550, je bil tudi teološko razgledan; njegov vzgojitelj in poznejši svetovalec je bil Michael Tiffernus iz Laškega, ustanovitelj štipendij za študij študentov s Slovenskega na tübingenski univerzi. Krištof je podpiral Trubarjevo delovanje in tudi izdajanje hrvaških knjig; odločal je o dovoljenju za tiskanje Trubarjevih knjig; pomagal je Trubarju v njegovem izgnanstvu po 1565; razmerje med njima je razvidno tudi iz korespondence (*Pisma*, ur. Jože Rajhman, 1986).
- 13b Cesar Karel V. je 1530 dal *Augsburško veroizpoved* v presojo katoliškim teologom; ti so jo zavrnil (*Confutatio pontifica*, papeška zavrnitev). V obrambo *Augustane* je Philipp Melanchthon napisal *Apologio* (1530). Prva različica je bila ostra in je cesar ni sprejel, po podrobni preučitvi spisa *Confutatio* pa je Melanchthon napisal novo različico in jo objavil leta 1531 v latinščini, še istega leta z dopolnili tudi v nemščini.
- 14a Ludvik, Krištofov sin in naslednik (od 1568), prav tako podpornik Trubarjevega delovanja; prim. tudi Trubarjeva pisma Ludviku (*Pisma*, 1968).
- 15a Navedek v slovenščini iz: *Slovenski protestantski pisci*, izbral in uredil Mirko Rupel, Tiskovna zadruga v Ljubljani, 1934, 150–151.
- 17a Isto, 97.
- 19a Prvi del Trubarjevega slov. predgovora (*Articuli*, B ii a – F i b; ZD III, 7–38) je

- deloma prirejani in skrajšani prevod predgovora, naslovljenega na češkega kralja Maksimilijana in natisnjenega v cirilski knjigi *Edni kratki razumni nauči, najpotrebneii i prudnei artikuli ili deli stare prave vere krstianske*, Tübingen 1562, ki je hrvaški prevod (objavljen tudi v glagolici) Trubarjevega obsežnega slovenskega teološkega spisa *Tiga Noviga testamenta ena dolga predguvor, v ti so ty ner potrebniši inu pridniši Articuli (...) zveistu inu zastopnu izloženi itn.*, Tübingen 1557. To je Trubar pojasnil v nemškem predgovoru k slovenskim *Articulom (Deutsche Vorreden*, ur. Sakrausky, 162). – Habsburžan Maksimilijam II. je bil 1564–1576 cesar nemškega Svetega rimskega cesarstva, pred tem pa med drugim avstrijski nadvojvoda, od 1560 češki kralj in od 1562 rimsko-nemški kralj. Maksimilijan je bil naklonjen reformacijskim prizadevanjem, motili pa so ga zagrizeni teološki spori med reformatorji; ni se odpovedal rimskemu katolištvu; z denarjem je podprl izdajanje knjig v biblijskem zavodu v Urachu. V času napetosti glede nasledstva na cesarskem prestolu ok. 1560 je navezal stike z württemberskim vojvodo Krištofom in drugimi nemškimi protestantskimi visokimi fevdalci. Trubar ga je leta 1560 uspešno zaprosil za pomoč pri odvrcaanju očitkov, češ da ne piše pravoverno. Prim. Trubarjeve Maksimilijanu naslovljene predgovore in pisma.
- 20a Johannes Sleidanus (Philippi, Philipson iz Schleidenau) je objavil knjigo *De statu religionis et reipublicae Carolo V caesare commentarium libri XXVI* (Straßburg 1555), kronološki prikaz dogajanja v letih 1517–1555 na podlagi arhivskega gradiva (več: Jonatan Vinkler v opombah v ZD III, 619–620).
- 20b *Tih enih nemških vyudov inu meist za volo nih vere inu articulov pruti našimu gospudi, ranicimu cessaryu Carolu &c. predguvor*, prevod izvirnega uvodnega pojasnila cesarju pred *Augsburško veroizpovedjo* 1530 (gl. op. 3a).
- 20c Gl. *Ta II. articul* (ZD III, 63–64). Prim. *Formula soglasja*, Stati inu obstati 3-4, 2006, *Artikel 1*, 271–275.
- 21a V predgovoru k *Articulom* poudarja: »Inu le-to vero inu navuk, kir pravimo, vučimo vse ludi inu očitu, po vuki vsiga S. pysma pridiguemo, de mi le skuzi Jezusa Cristusa [...] inu skuzi obeno drugo reč, ne v nebi ne na zemli, po Božy oblubi bomo izvelyčani.« (ZD III, 18–19.)
- 21b V X. artikulu piše: »Od obhayla oli večerye Cristuseve [...] se vuči inu veruie per nas, kadar se prav obhaye inu derži po Cristusevi postavi, taku se per taki večeri tu pravu tellu Cristusevu inu ta nega s. kry vpyrčo daie inu iemle.« (ZD III, 79–80.)
- 21c Navedek iz *Augustane*: »o Gospodovi večerji učijo, da sta telo in kri resnično drugoča in podeljena použivalcem pri Gospodovi večerji, in zavračajo drugače učeče«. – Naslednji navedek iz *Apologie*: »da sta pri Gospodovi večerji resnično in substancialno navzoča Kristusovo telo in kri in se resnično podeljujeta s tistima stvarema, ki se vidita, s kruhom in vinom, tistim, ki sprejemajo zakrament«. – Melanchthon je med nadaljnjim dodelovanjem *Augustane (Variata*, obj. 1540) v ta artikel vnesel formulacijo: »docent, quod cum

pane et vino vere exhibeantur corpus et sanguis Christi vescentibus in coena Domini« (»učijo, da sta s kruhom in vinom resnično podeljena Kristusovo telo in kri použivalcem pri Gospodovi večerji«). Melanchthonova različica, ki bi bila morda bližja zwinglijancem, je izzvala nasprotovanje strogih luteranov; ti so v *Formuli soglasja* izsilili vrnitev na staro augsburško formulacijo.

- 22a V *Articulih* sledi po zadnjem oštevilčenem členu (XXI) s posebnim, nenaslovljenim, a med besedilom spet cesarja nagovarjajočim (1530) predgovorom (str. R a – R iii a; ZD III, 125–129) uvedeni drugi del knjige z naslovom *Ty izpačeni inu preobnjeni articuli, kateri so spet od nas na ta pravi pot perpravleni inu obnjeni* (str. R iii a – Ee iii b; ZD III, 130–220); vsebuje 13 razmeroma dolgih poglavij, ki posebej poudarjajo razlike z rimskokatoliško veroizpovedjo. Ta poglavja (tj. *articuli*) niso oštevilčena, ampak opremljena z naslovi. Obravnavajo naslednje teme: maša; zakrament Kristusovega telesa in krvi; spoved; post, človeške postave, obredi, vnanje službe božje; poroke duhovnikov in drugih ljudi; samostanske zaobljube, dolžnosti do družine; škofovski in papeški oblasti; koncili; *Sveto pismo*; spisi cerkvenih učiteljev; zadušnice in pogrebi; vice in odpustki; blagoslavljanje vode, soli in drugih reči. Za oporo pri razmejevanju od rimskega katolištva je *Articulom* dodano tudi stvarno kazalo (*Regiŝter*, ZD III., 222–224).
- 28a V Brucku ob Muri so 1578 notranjeavstrijski protestantski deželni stanovi in katoliški nadvojvoda Karel sklenili sporazum, ki je po zgledu graške pomiritve za Štajersko (1572) dovolil plemstvu svobodno izbiro vere in bogoslužja, meščanom Gradca, Celovca in Ljubljane pa versko svobodo, evangeličanske pridigarje in šole.
- 29a *Formula concordiae* (*Formula soglasja*; polni naslov: *Temeljita, jasna, pravilna in dokončna ponovitev in pojasnitev nekaterih artikuloŝ Augsburgŝke veropizpovedi*) – zanjo si je veliko prizadeval tŝbingenski teolog Jakob Andreae – je bila na Nemŝkem sestavljena leta 1577 in s podpisami na Nemŝkem, slovesno razglaŝena in natisnjena leta 1580. Izvirnik je v nemŝcini. Z njo so bili zavrjnjeni tudi nekateri nauki oz. poskusi Philippa Melanchthona. Drugi del, tj. izčrpna predstavitev naukov, ima naslov *Solida declaratio* (prim. zgoraj, v uvodnem pojasnilu, citat iz Sakrauskega). V Štajerski in Kranjski je bila podpisana leta 1580, v Koroŝki proti koncu leta 1582. Gl. *Formula soglasja*, izbor Marko Kerŝevan, prevod in pojasnilo Boŝidar Debenjak, *Stati inu obstati*, 3-4, 2006, 267–291.

Izbral, prevedel in napisal pojasnila Duŝan Voglar

Franc Kuzmič

TRUBAR V PREKMURJU

V Trubarjevem letu je prav, da se sprehodimo in pogledamo, kaj imamo o njem v Prekmurju, kako in koliko je bil navzoč v tej pokrajini, ki je bila vse do konca prve svetovne vojne odrezana od osrednjega narodnega telesa, ker je pripadala Ogrski.

Najprej kaže pogledati v razpoložljive pisne vire. Po doslej znanih ugotovitvah je prva knjiga v prekmurščini izšla leta 1715 – to je bil Lutrov *Mali katekizem* v prevodu Franca Temlina. Pri obredniku, ki je v pismu¹ Mihaela Bakoša Mihaelu Institorisu Mošovskemu omenjen kot »Agenda vandalica« in z letnico izida 1587, po vsej verjetnosti ne gre za obrednik v prekmurščini, saj bi bilo to prezahtevno in v ekonomskem pogledu »nerentabilno« delo, kajti v tem času je bilo le nekaj duhovnikov. Po vsej verjetnosti gre prej za Dalmatinsko agendo, ki je izšla v Wittenbergu leta 1585.²

Tudi druga³ in tretja⁴ prekmurska knjiga, ki sta v razvidu, v predgovorih ne omenjata Trubarja.

Toda 220 let po Trubarju pa je Trubarja omenil Števan Kuzmič, ki je – tako kot Primož Trubar – dal svojim rojakom doma in po svetu, čeprav je živel v tujini, najmočnejše impulze za njihovo predvsem versko in potem še narodnostno življenje. Ker tudi on ni mogel

1 Franc Šebjanič, *Pisma Mihaela Bakoša Mihaelu Institorisu Mošovskemu*, posebni odtis iz: Jezik in slovstvo, XV/1969-70, 1-12

2 Edini ohranjeni izvod je v Jugoslovanski akademiji znanosti in umetnosti v Zagrebu, leta 1983 pa je izšel kot faksimile pri Pomurski založbi v Murski Soboti.

3 *Red zveličanstva* (1747), ki ga je pripravil Mihael Sever.

4 *Vöre krščanske krátky návuk* (1754), ki ga je pripravil Števan Kuzmič.

svojega poslanstva opraviti zgolj ustno, se je osredotočil tudi na literarno področje. Po pripravi in izdaji prepotrebnih šolskih učbenikov je posegel še na teološko področje. Poleg *Vöre krščanske kratki navuk* (1754) je njegovo najpomembnejše delo prevod *Nove zaveze* v prekmurščino.

V predgovoru v *Nouvem Zakonu* (1771) zasledimo v prekmurskem tisku prvič Trubarjevo ime. Pod predgovorom je podpisan Jožef Torkoš, soavtor tega predgovora pa je prav gotovo tudi Stevan Kuzmič. Dokaza ne bo težko izpeljati.

V pregledu zapiše, da Bog skrbi za ves človeški rod tudi glede oskrbe z Božjo besedo, da ima »Gospodin Bog na ves slovenski narod svojo božansko skrb, to je, za vse Slované«.

Tako je v 13. »paragrafu« je zapisano: »Gospod Bog je imel in še zmeraj ima kakor za ves človeški rod tako tudi za ves slovanski rod [narod] svojo božansko skrb v tem: kakor je od Srednjega do Belega morja vso Dalmacijo, Istro, Slavonijo, Bosno, Bolgarijo, Hrvaško, Kranjsko, Štajersko, Ogrsko, Moravsko, Češko, Poljsko in Rusko deželo z njim napolnil, tako je v vsakem od teh narodov v različnih jezikih nekatere spodbudil, da so prevedli sveto pismo na svoj materski jezik, v katerem so se narodili. Zadosti nam bo, če druge izpustimo in se spomnimo Kranjcev in spodnjih Štajercev, kateri so, kakor menimo, skupaj z našimi ogrskimi Slovenci v županijah Železni, Zala in Šomogjski ostanki tistih Vandalov, ki so v petem stoletju [saeculo V] po Kristusovem rojstvu odšli iz tega kraljestva v Vlaško in Špansko državo, od tam pa odpluli čez morje v Afriko. Med tistimi je že leta 1562 po Kristusovem rojstvu Primož Trubar, služabnik božje besede v Urabu, kakor se sam imenuje, izdal Novo zavezo z glagolskimi črkami v kranjskem jeziku. [Poudaril F. K.] Drugo leto, to je 1563, dajo ponovno tiskati Anton Dalmata, Štefan Istrijanski [Konzul] in Jurij Jurijevič v tem jeziku v eni knjigi štiri evangeliste, v drugi pa *Dejanja apostolov*, *Pisma* in *Janezovo Razodetje*, kakor kažejo naši primerki, in 4to [v četverki]. Po teh gre Jurij Dalmatin in prevede vso *Biblijo*, to je vse pismo *Stare* in *Nove zaveze*, na štajerski jezik z velikim trudom, kakor pravi. Tiskajo jo v Wittenbergu leta 1584 z vlaškimi ali deačkimi [tj. latinskimi] črkami, in folio. Hvale vreden je tudi Francel Mihal, ki je v Budišinu, in 8vo [v osmerki] daroval Slovenom v Luzici [tj. Lužiški

Srbi] ali Vandalom *Evangelij sv(etega) Mateja in Marka 1670, sv(etega) Pavla list Rimljanom in Galačanom 1563 in potem celo Novo zavezo 1706. leta. Njemu so sledili drugi štirje modri učitelji božje besede v našem času in so izdali leta 1728 v Budišinu, in 4to [v četverki] vse knjige Stare in Nove zaveze.*«⁵

V 14. »paragrafu« je zapisano: »Kdo bo torej krátil našim med Muro in Rabo prebivajočim Slovencem te svete božje knjige prevajati na svoj jezik, v katerem edinem razumejo Boga, ko jim govori po prerokih in apostolskih pismih? Gospod Bog tudi njim zapoveduje, naj jih berejo, da jih zmodrijo za zveličanje po veri v Jezusa Kristusa. Tega pa ne morejo čakati iz Trubarjevega, [poudaril F. K.] Dalmatinovega, niti iz Francelovega ali kakšnega drugega prevoda [versio]. Ta jezik naših ogrskih Slovencev ima namreč za razliko do vseh drugih dosti njim tujega in svojega lastnega. Kajti v že prej omenjenih se najde velika razlika. Zato je bilo potrebno nastopiti takemu človeku, ki bi s tem delom pripravil Bogu slavo, svojemu narodu pa zveličanje. Tako je Gospod Bog za to spodbudil Števana Küzmiča, šurdanskega duhovnika, ki je prevedel iz grščine s pomočjo in pomaganjem Svetega Duha ter veliko pridnostjo celo *Novo zavezo* na ta jezik, katerega bereš in poslušáš. S pomočjo [stroški] mnogih vernih duš je tiskana in tebi v roke dana iz ravno tega vzroka, iz katerega ti je že pred tem od njega pripravljeni *Vöre kersztsárszke krátki návuk*, tiskan leta 1754.«

Eno izmed načel protestantizma je bilo, da verniki berejo *Sveto pismo* sami v svojem, maternem, razumljivem jeziku. Gotovo ni prišel do te ugotovitve pod ta predgovor podpisani Jožef Torkoš,⁶ sicer zelo izobrazena osebnost, saj po vsej verjetnosti zgoraj omenjenih jezikov ni obvladal, hkrati pa je težko verjeti, da bi poznal vsa naštetá dela. Če pa je to že napisal, mu je navajanje sugeriral oziroma zanj priskrbel podatke Števan Küzmič.

Ta pasus s temi ugotovitvami lahko brez dvoma pripišemo Števanu Küzmiču, ki je bil v slovanskih jezikih podkovan, saj mu je bila

5 Predgovor je iz prekmurščine prevedel v slovenščino Mihael Kuzmič. Gl. Mihael Kuzmič, *Predgovori Števana Küzmiča*, Ljubljana 1981.

6 Jozsef Torkos (Győr, 1710 – Sopron, 1791), evangeličanski duhovnik. Šolal se je v Gyóru in Wittenbergu, kjer je tudi 1736 magistriral. Bil je pridigar v Gyóru, od 1749 v Šopronu. Napisal je več del s področja zgodovine in cerkve.

na bratislavskem liceju omogočena široka razgledanost po slovanskih jezikih. Po vsej verjetnosti so imeli v tamkajšnji knjižnici tudi vse omenjene prevode, ki jih je Küzmič pregledal, da se je potem kljub vsemu lotil svojega prevajanja in potem tudi dokaj drzno o tem pisal v tem predgovoru.

Trubar je prevajal in postopno izdajal *Novo zavezo*, iz *Stare zaveze* pa je prevedel le *Psalme*. Dalmatinov prevod zajema vse *Sveto pismo*, in čeprav ima slovarska in drugačna pomagala še za druge slovenske jezikovne skupine, Küzmič v teh ni mogel najti obravnavanja in potrditve svojega ljudstva, vrh tega pa ni bil prepričan, da bi bil ta prevod njegovemu ljudstvu neposredno in dovolj razumljiv. Zelo soroden prekmurščini je bil verjetno po Küzmičevem mnenju tudi prevod *Nove zaveze*, ki ga je Francel oskrbel Lužiškimi Srbom. Iz tega lahko še sklepamo, da je Küzmič ob prevajanju *Nove zaveze* v prekmurščino uporabljal tudi te prevode.

Duhovniki pa so gotovo uporabljali Dalmatinov prevod *Biblije*, kajti jezikovno jim je bil blizu. Uporabljali pa so tudi druge slovenske knjige. V vizitacijskem zapisniku iz leta 1627 je bila med knjigami pri sv. Trojici (Gornji Petrovci) navedena Trubarjeva »kranjska« Hišna postila.

Po vsej verjetnosti je bil Trubar in njegov krog znan vsem prekmurskim protestantskih duhovnikom in učiteljem ves čas, čeprav o tem niso pisali.

Zelo razgledani in vsestransko ustvarjalni Janoš Kardoš je napisal tudi cerkveno zgodovino in jo naslovil *Evangelijske vere ino cerkvi občinski prigodi* (Evangelijske vere in cerkve splošni dogodki). Ostala je sicer v rokopisu, a so jo leta 1932 izdali v knjižni obliki. V prvem delu v opisovanju zgodovine začne s Kristusom in njegovim delovanjem, vključi pojav islama in se pomudi pri predreformatorjih, v drugem delu pa se posveti reformaciji, največ seveda Luthru, in konča s kratkim prikazom Kalvina in Zwinglija, medtem ko o slovenskih protestantih ne spregovori ničesar.

Več prispevkov o Trubarju in slovenskih protestantih pa zasledimo pozneje po prvi svetovni vojni, ko je bilo Prekmurje pridruženo k matični domovini. O tem je pisal evangeličanski periodični tisk (*Düševni list, Evangeličanski kalendari*), nekaj pa tudi katoliški (*Novine*).

Skratka, Trubar je bil tudi v Prekmurju navzoč že nekoč, danes pa je prav posebno, tako z njegovimi knjigami kot tudi z literaturo o njem; celo ulica v Krogu pri Murski Soboti je posvečena njemu, v Murski Soboti pa drevored med Pokrajinski muzejem in evangeličansko cerkvijo.

Mihael Glavan

TRUBARJEVO RAZODETJE

Nova pridobitev ob 500. obletnici Trubarjevega rojstva

Kljub raznovrstnosti in obsežnosti Trubarjevega dela, ki je vključevalo tudi liturgične, cerkvenopravne in šolske knjige, je vendarle bilo v ospredju prevajanje *Svetega pisma* kot temeljne knjige slovenske Cerkve. Pričelo se je leta 1555 z *Evangelijem po Mateju*, nadaljevalo z evangeliji in apostolskimi deli (1557–58), se dopolnjevalo z apostolskimi pismi in se končalo s peto Trubarjevo svetopisemsko knjigo z naslovom *Noviga testamenta pusledni dejl* (1577).

Celoten naslov knjige je: *Noviga Testamenta pusledni deil, vtim so S. Paula htim Iudom. S. iacoba, Petra, Iansha, Iudesha listuui, inu S. Iuana Resodiue, Skratkimi sastopnimi Islagami, Druguzh popraulen inu prepissan sdai peruizh drukan, od primosha Truberia. ... Das letst Theil des Newen Testaments, in wölchen begriffen seind, die Episteln dess heiligen Apostels Pauli zun Hebreer, Item, Jacobi, Petri, Johannis, Jude, sambt der Offenbarung, mit kurtzen, vestendigen Ausslegung. Vtibingi, [Georg Gruppenbach] M. D. LXXVII. 8°. 300 listov.*

V prečrkovani obliki: *Noviga testamenta pusledni dejl, v tim so sv. Pavla h tim Judom, sv. Jakoba, Petra, Janža, Judeža listuvi, inu sv. Ivana Rezodivene s kratkimi zastopnimi izlagami druguč popravljen inu prepisan zdaj prvič drukan od Primoža Trubarja.*

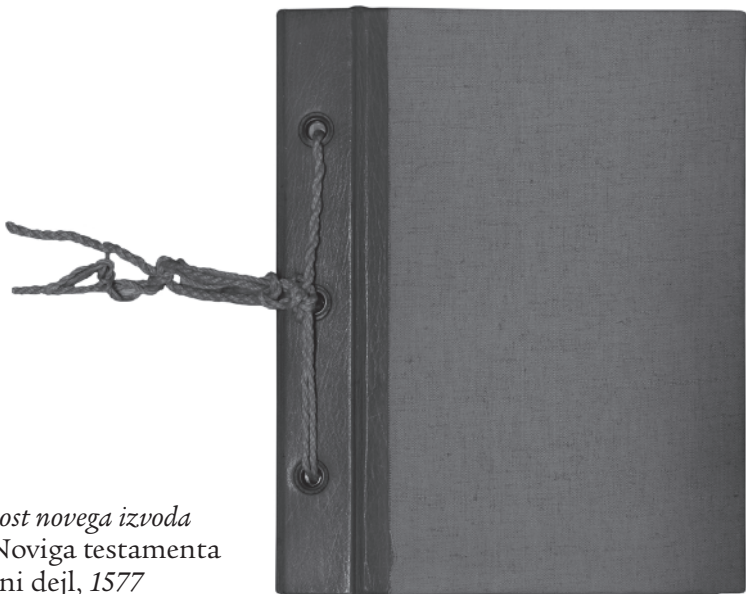
Vsebinske določilnice

Gre za eno izmed vsebinsko najbogatejših, najbolj zanimivih in samostojnih Trubarjevih del. Knjiga se odlikuje z dolgimi in izčrpnimi komentarji ob vseh poglavjih. Najbolj temeljit je Trubar pri interpretaciji Janezove *Apokalipse* ali *Razodetja*. Že izvorno besedilo, zadnje v *Novi zavezi*, je zvrstno nekaj posebnega, ker odstira, razodeva

Božje načrte s svetom in človekom. Čeprav izhaja iz stvarjenja sveta in analize Božjega stvarstva na zemlji ter človekovega ravnanja v njem, je predvsem profetično usmerjeno v prihodnost. Ta se piscu razodeva v podobi nenavadnih duhovnih videnj, ki so pogosto zelo strašljiva in grozljiva ter s svojimi simbolnimi podobami, npr. žena in zmaj, dve zveri, velika vlačuga in zver, jezdec na belem konju idr., nakazujejo dogajanje pred sodnim dnevom. Svetopisemsko besedilo iz 1. stoletja po Kristusu, ki je sicer razmeroma kratko, kliče po bogatem komentarju ne samo zaradi zastrtih podob, ampak predvsem zato, ker gre za popis stvarnosti, ki se je že začela, ki že poteka in mistično preobrazja svetovno zgodovino pred bližajočim se koncem sveta. Prav zato Trubar svoj komentar utemeljuje na opazovanju in kritičnem vrednotenju človeškega zemeljskega bivanja, razkriva vse temeljne slabosti, ki so delo Antikrista in njegovih pomočnikov, cerkvenih in svetnih. Še več. Odkrito vstopa v svoj čas in okolje, med svoje vernike in nasprotnike v slovenskih deželah in svoja svarila in napotke navezuje na povsem konkretne dogodke in osebe iz svoje življenjske in poklicne poti. Tako nam pričevanjsko poroča iz svojih prvih in drugih ljubljanskih let, o usodah kranjskih in drugih plemičev v bojih s Turki, o hudem koncu papeških preganjalcev slovenskih protestantov, o potresih in o širjenju vere proti jugu v turške dežele itd.

Značilni sta še dve vsebinski določilnici teh komentarjev: posvetilo mlademu rodu in moralistično modrovanje ostarelega pridigarja. Trubar je to svoje delo izrecno posvetil mladim kranjskim plemičem (Turjačanom in Gallom), ki so pod njegovim duhovnim vodstvom študirali na Nemškem, in pri tem izhajal iz vsebine, ki meri v prihodnost, v nadaljnje ohranjanje in rast »cerkve slovenskega jezika«, kakršno bodo morale zagotavljati zoreče generacije. Že skoraj sedemdesetleten je povsem odkrito in naravnost opozarjal, da nihče ni imun za zlo in vse pregrehe in slabosti tega sveta, tudi lutrski ali evangeljski kristjani ne. Vztrajno in gostobesedno je pozival k življenju po veri in v etični neomadeževanosti.

*Zunanost novega izvoda
knjige Noviga testamenta
pusledni dejl, 1577*

Zgradba knjige

Knjiga je sestavljena iz dveh delov. Prvega tvorijo pisma apostola Pavla in drugih, drugi pa je prevod *Razodetja ali Apokalipse*, zadnje novozavezne knjige. V izvirni obliki to niso obsežna dela, toda Trubar jih temeljito in izvorno komentira. Njegov razlagalni delež je vselej natisnjen ležeče. Obsežna knjiga ima ob navedenih osrednjih delih še nekaj uvodnih in zaključnih dopolnil.

Na prvo mesto za naslovno stranjo je postavljen kratek slovenski uvod, ki obsega le eno stran in se glasi takole:¹

»Bog pomagaj vsem pobožnim Krajncem in Slovencem, ki bodo brali te apostolske knjige

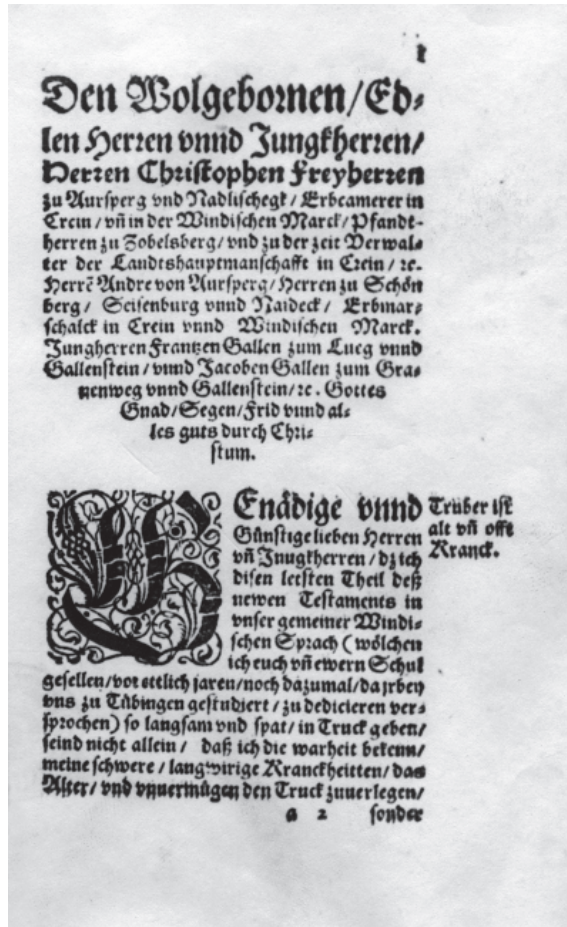
Dokaj pozno in z odlašanjem vam pošiljam pisma in pridige petih apostolov, prevedena in razložena v našem jeziku, ki so jih naši stari učitelji postavili na konec Novega testamenta, v velik poduk in upanje vsemu krščanstvu. Često jih razumno preberite. Skozi njih boste

1 Besedilo prvič (poskusno) navajamo v sodobni jezikovni priredbi (prevodu).

potrjeni v pravi veri in nauku katekizma, v njih boste našli nebeški zaklad in zveličanje vaših duš ter pravo tolažbo v vseh nadlogah.

Zavoljo lahkega prenašanja ali nakupa boste v takem malem formatu ali obliki, če bo Božja volja, po moji dolgi bolezni kmalu imeli evangeliste z obilno razlago. V tem času molite zame, kakor jaz za vas. Gospod Bog, oče Jezusa Kristusa, bodi z nami! Amen.

Vaš stari pastir Trubar.«

Začetek
nemskega
posvetila

Kratkemu slovenskemu uvodu sledi nemško posvetilo, ki obsega deset oštevilčenih strani (z rimskimi številkami). Trubar ga tokrat namenja že drugi generaciji slovenskih plemiških sinov, ki so študirali na Nemškem: Krištofu in Andreju Turjaškemu ter Francu in Jakobu Gallu. V začetnem delu besedila pojasnjuje svojo zapozneno izdajo, potem pa daje tudi osnovna teološka pojasnila. Posebej je zanimivo, da smatra *Pismo Hebrejcem* za delo apostola Pavla, čeprav je Martin Luther odločno zanimal Pavlovo avtorstvo, poznejša katoliška bibliocistika pa govori o »Pavlovem avtorstvu v širšem pomenu«. Tudi ostala pisma nedvoumno uvršča med apostolske spise. O svojih obsežnih komentarjih pa pravi, da temeljijo na delih najboljših sočasnih strokovnjakov, npr. Brenza.

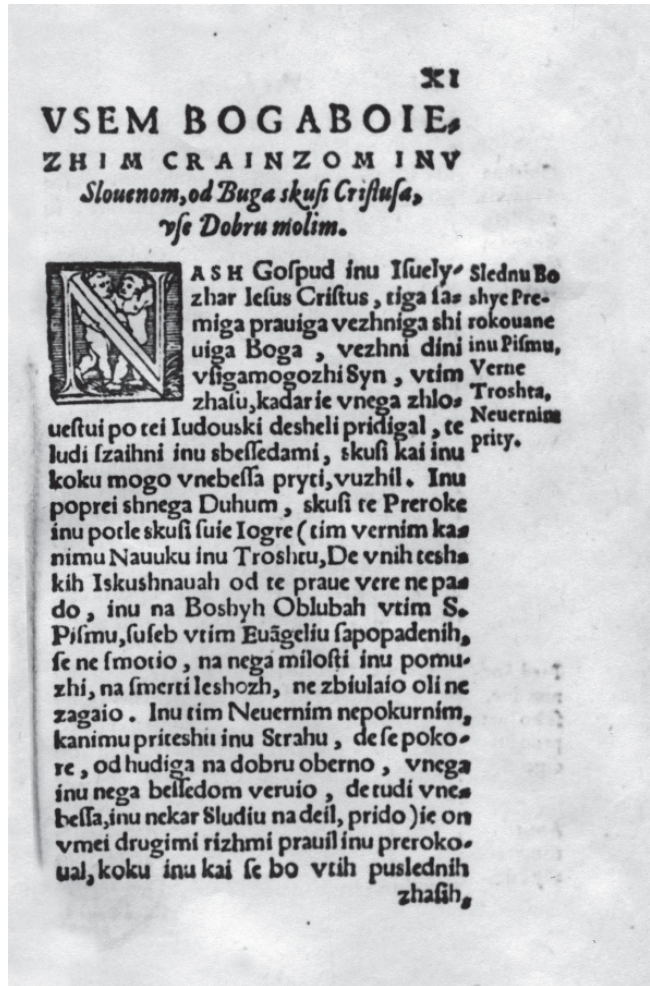
Večji del nemškega uvoda Trubar namenja predstavitvi svojih doživetij in življenjskih izkušenj iz mladostnega delovanja na Kranjskem (navaja tudi podatek o svojem rojstvu), nasvetom za pobožno in moralno življenje mladih ter kritičnim opozorilom proti brezbožnosti in nemoralnosti.² Med drugim piše:

»Upoštevajoč vse to, da sem namreč otrok in podložnik Vaše dežele, da so Vaši pobožni, pošteni in ugledni predniki poleg Vas in drugih Kranjcev mnogokrat izkazali različne dobrote meni in mojim ter mi tudi zvesto pomagali s svetom in dejanjem pri mojih treh preganjanjih, sem iz dolžne hvaležnosti v spomin in potrdilo sedanjega in bodočega prijateljstva izdal tole pravo apostolsko in katoliško knjižico v Vašem imenu, radostno upajoč, da bodo naši bogaboječi Kranjci in Slovenci tole knjižico zaradi Vašega starega častitljivega imena, rodu in porekla tem češče in marljiveje brali in da bo zaradi Vaše odobritve in Vaše brambe obdržala svojo veljavo pred obrekovalci.

Je pa še drug vzrok tega posvetila. Z žalostnim srcem slišim tole: nekateri (tudi v naši domovini) Vašega stanu in starosti, vzgojeni zmlada v evangeliju, a poslani nato v tujino na visoke šole, postanejo, ko se kot odrasli vrnejo domov in so svobodni, ker jih starši ali skrbniki nič več ne brzdajo in strahujejo, kmalu predrzni, sirovi cepci,

2 *Slovenski protestantski pisci*, ur. in prevedel Mirko Rupel, Ljubljana 1966, 253–254.

postopači, pijanci, vržejo od sebe vso spodobnost, ves nauk, bogaboječnost, puščajo svoje knjige v prahu in celo – strašno je slišati – odpadejo zaradi časnega miru in užitka k papeštvu ter preganjajo pravoverne; ne premislijo, kaj bodo za to prejeli; prav gotovo časno in večno pogubljenje.«

Začetek
slovenskega
predgovora

Nemškemu posvetilu sledi slovenski predgovor na dvajsetih oštevilčenih straneh (prav tako z rimskimi številkami XI-XXX), pri čemer je zadnjih pet strani pritaknjenih, kakor sam pravi, »zavolo de le-ta papir cilu prazen prez pisma ne ostane, sem le-te besede perlužil«.

V prvem delu so posebno ekspresivni stavki o sodnem dnevu in vseh grozotah, ki bodo takrat pričakale nevernike, kar izpričuje Trubarjevo iskreno vero v približevanje konca sveta, ki se mu razodeva prav v odstopanju papežnikov od čistega evangelija in v osvajalskih in roparskih pohodih Turkov. V nadaljevanju izraža prepričanje, da bosta odpadniško malikovalstvo in turška vera vendarle premagni, »zakaj iz sledne srage krščanske kriji en krščenik zraste«.

Ni pa kritičen samo do katoličanov in drugovercev, ampak z bičem ošvrkne tudi mlačneže in pokvarjence v lastnih vrstah:³

»Hinavski, nepokorni lutrski in papeški morajo sami uvideti svoje grehe, zaradi katerih nas Bog tepe z Antikristi.

O kaznih in srdu božjem moramo mi vsi (naj smo papeški ali lutrski, ki se imenujemo in želimo biti pravi kristjani stare katoliške evangeljske vere in božji ljudje) često premišljevati in prav pogledati v Svetem pismu, v katerem so božje zapovedi in postave, obljube in nauki sv. evangelija, preveriti, če se jih nasproti Bogu in ljudem držimo z vero, z našimi božjimi službami, stanom, poklicem, dejanjem in življenjem. Tako bomo ugotovili, slišali in videli, da je velik del, veliko preveč tako lutrskih kakor papeških brezbriznih, nasprotnih božji besedi in nepokornih. Papežniki namreč očitno malikujejo s svojimi popačenimi mašami, odpustki, zaobljubami, kloštri, redovi; sovražijo Kristusovo jasno, razumljivo besedo, zapovedi; zapostavljajo in teptajo njegovo čast, mučeništvo in zasluženje; s svojim lažnim naukom in hinavščino spravljajo uboge ljudi ob dušo in zaklad. Tudi lutrski postajajo čedalje zlobnejši, nezvestejši, živijo v nepokorščini, malo in skoraj nikomur ne izkazujejo prave ljubezni in prijaznosti. Skratka, lutrski prav tako kakor papeški, vsaj njih velik del, do ušes stojijo v poprej zgoraj imenovanih velikih smrtnih grehah, ki jih je prerokoval Kristus. Nikdar poprej ni bilo ne slišati ne videti

3 Tudi pri tem odlomku gre za prvo (poskusno) jezikovno priredbo (prevod) v sodobno slovenščino.

na svetu toliko oholosti, požrešnosti in mnogotere malopridne potratnosti, kakor se zdaj dogaja pri oblačenju in gostijah. Zdaj te naše smrkave glave, smrdeče trebuhe in blatne noge zgolj z žametom, damaskom in škrlatom oblačimo in nanje obešamo žlahtne kamne. Nikdar poprej se ni pri nikomur, pri nobeni gostiji ali svatbi prinašalo in postavljalo tolikanj dragih, sladkih in raznoterih jedi in obrokov kakor sedaj, ne samo pri gospodi, ampak tudi pri meščanih itd. Zato naj se nihče ne čudi in krivi ali obsoja Boga, ki nas tako obiskuje in kaznuje s Turki in z drugimi nadlogami. Berite, kaj o tem prerokuje Izajija (3,5), da bodo prevzetne ženske gole, v preprostih haljah, z vrvmi prepasane, vlačili po blatu; njihovi možje in sorodniki pa bodo od meča, lakote in žeje v zlu pokončani itd.

To vam še zmeraj na telesu bolan pišem iz Derendingena v mesecu aprilu leta 1577 po Kristusovem rojstvu.

Vaš zvesti stari pastir Trubar.«

Pisma apostolov izkazujejo jasno in pregledno uredniško hotenje. Na začetku je vselej nekaj strani z razlago vsebine celotnega pisma, potem pa sledi besedilo poglavij, ki ga Trubar sproti komentira praktično v enakem obsegu. Njegovi deli so dosledno tiskani ležeče.

Pavlov list Hebrejcem ima dve uvodni besedili. Pri teh se začne številčenje z arabskimi številčkami. Prvo je kratka razlaga o avtorju pisma Hebrejcem (str. 1–3), v kateri jasno poudari, da gre za delo sv. Pavla. »Inu kadar le-ta list, glih taku koker sv. Pavel v nega listeh, nerveč od te vere v Jezusa govori, zatu ga mi hočmo tudi za sv. Pavla list imejti inu deržati.« Sledi *Argument oli kratik zapopadik sv. Pavla listu h tim Ebreom, tu je h tim Judom* (str. 4–10). V njem zgolj niza vsebino vseh trinajstih poglavij pisma. Prevodu pa potem ob vsakem poglavju spet dodaja svoj komentar, ki je po obsegu približno enak prevodu. Pavlov list Hebrejcem obsega skupaj s komentarji 87 strani (11–97).

Naš novi izvod se pričinja s stranjo 81, ki vsebuje Trubarjev komentar k 11. poglavju pisma Hebrejcem. Pričenja se z opombo, da »*le prava Vera sturi te ludi Bogu lube, brumne inu serčne*«.

Pismu Hebrejcem sledijo Jakobovo pismo (97–132), prvo in drugo Petrovo pismo (132–176), prvo in drugo Janezovo pismo (176–227) in Judovo pismo (227–236). *Razodetje* ali *Apokalipsa* obsega strani od 237 do 509 in se konča s pripisom: *Konec vsiga noviga testamenta oli zakona*.

Sledi stran s tiskarjevim signetom in kolofonom: Vtibingi, M. D. LXXVI. Morda se je tisk pričel že v tem letu, a je bil dokončan šele v naslednjem, ker naslovnica nosi letnico 1577.

Knjiga ima še tri zaključne dele. Najbolj obsežen je *Register. Zamerkanne tih nervegših potrebnih riči, naukov inu troštov v letih bukvah zapopadenih*. Obsega kar 36 strani. Sledi še kratko pojasnilo *Vsi pravi preroki, jogri inu pridigarji so evangelisti* (2 strani) in čisto na koncu še *Errata* (1 stran), ki jih zaključuje z besedico *Konec*.

Provenienca nove najdbe

Knjiga je bila doslej znana v štirih izvirnih primerkih izven Slovenije: Kempton, London, Praga in Stuttgart. Novi primerek te dragocene in izjemno redke Trubarjeve knjige smo za Narodno in univerzitetno knjižnico v Ljubljani pridobili 3. marca 2008 z nakupom (Ministrstvo za kulturo) od zasebnega lastnika v Jeruzalemu (Izrael).

Dr. Reuven Yaron, tedanji direktor Narodne in univerzitetne knjižnice, po izobrazbi pravnik in poprej dvajset let univerzitetni profesor zgodovine prava (antike in starega Orienta), je maja 1976 v nekem jeruzalemskem antikvariatu opazil foliant, ki je vseboval dve stari pravniški knjigi. Prva, obsežnejša knjiga, je vsebovala *Opera omnia* (Zbrana dela) Juliusa Clarusa, znamenitega italijanskega jurista (1525–1575). Med zbranimi spisi je najpomembnejši tisti o kazenskem pravu. Kot je bilo razvidno z naslovnice, je šlo za tretjo izdajo, ki jo je natisnil Bassaeus v Frankfurtu ob Maini leta 1596 (prejšnji izdaji sta iz let 1572 in 1582). Skupaj s to je bila v foliantu zvezana še tanjša knjiga *Peinlich Halsgericht Karls V* (Kazensko krvavo sodišče Karla V.), ki jo je natisnil Hieronymus Feierabend v Frankfurtu 1569. Profesorja pravne zgodovine sta deli zanimali, zato je knjigo kupil.

Zanimiva je bila tudi vezava. Hrbet je bil usnjem, debeli platnici pa vezani v pergament, popisani z besedilom iz *Vulgate* (prevod *Svetega pisma* iz grščine in hebrejščine v latinščino), verjetno iz 15. stoletja. En list vsebuje odlomek iz prilike o izgubljenem sinu, drugi pa odlomek iz Janezovega evangelija. Ker je bil pergament iz vezave že obrabljen, na vogalih pa je tudi odstopal, se je dalo opaziti, da platnici pod pergamentom vsebujeta potiskane papirnate pole. V 16. stoletju je bilo povsem običajno, da so knjige, zlasti velike in težke foliante,

Foliant z novo vezavo iz lesenih deščic natančno enake debeline, kakor sta jo imeli platnici, ko sta še vsebovali pole s slovenskim besedilom

vezali z deščicami, ki so morale biti iz trdega, starega, na zraku sušenega lesa, najbolj pogosto bukovega ali hrastovega, za cenejše vezave pa so pogosto uporabili že potiskane pole papirja, ki so ostale na zalogi. Te so zlepili in prekrili s pergamentom ali usnjem in dobili trdno platnico, ker močnega kartona in lepenke še niso izdelovali.

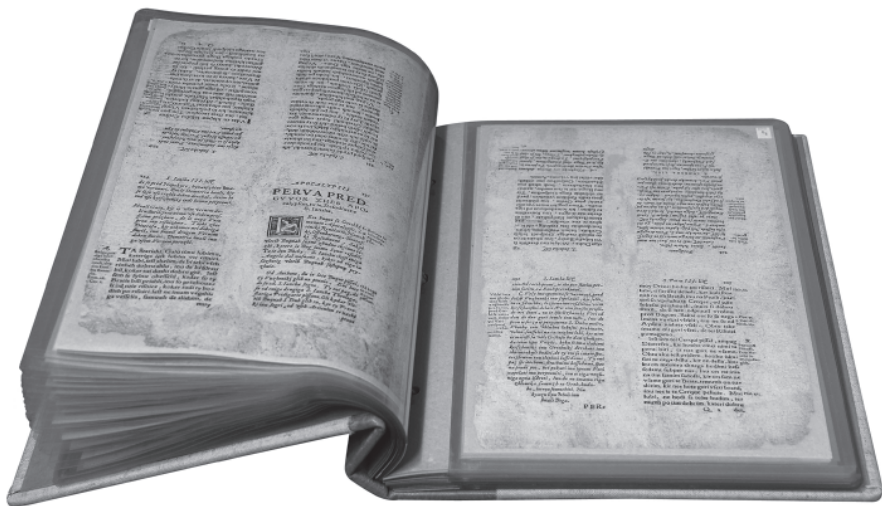
V restavratorskem laboratoriju knjižnice so odprli platnice in odkrili v vsaki 26 listov (polovičnih pol), potiskanih s prevodom zadnjega dela *Nove zaveze* v nekem slovanskem jeziku. S pomočjo strokovnjakov slavistov so postopoma ugotovili, da gre za Trubarjevo knjigo *Noviga testamenta pusedni dejl* iz leta 1577, ki se je tako ohranila na 52 polovičnih polah na 416 zaporedno in neprekinjeno tekočih straneh. Gradivo se pričinja s polo F (stran 81) in konča s polo Hh (stran 497). Strokovno restavratorsko delo je bilo dokončano leta 1977, ko je dr. Reuven Yaron tudi poročal o njem na zborovanju avstrijske bibliotekarske zveze na Dunaju.

Na veliko veselje najditelja in restavratorjev se je izkazalo, da sta samo dve strani resno poškodovani, sicer pa se je dalo očistiti celotno besedilo. Vsak list so na poškodovanih mestih in ob robovih dopolnili

s celulozno pulpo približno enake kemične sestave, kakor jo vsebuje izvirni papir, potem vse še prekrili z milarijskim ovojem, ki omogoča dostop zraka in neškodljivo listanje gradiva. Tako pripravljene liste so združili v knjižni blok z usnjenim hrbtom, zvezanim z laneno vrvjo, in kartonskimi platnicami, prekritimi z lanenim platnom. V restavratorskem laboratoriju Narodne in univerzitetne knjižnice smo za dragoceno novo Trubarjevo knjigo izdelali še posebno varovalno škatlo iz kartona in lanenega platna.

Pomen nove najdbe

Vsak na novo odkrit izvirni primerek slovenske protestantike je izjemno dragocen za slovensko kulturno zgodovino, ne glede na to, kje so ga odkrili in komu lastniško pripada. Znano je, kako majhno število naših knjig iz tistega časa se je ohranilo, pa tudi med njimi so le redke ohranjene v popolni podobi. Vsak nov izvod tako omogoča dopolnjevanje vsebinske, jezikovne in tiskarsko-knjigoveške podobe slovenskih knjig iz 16. stoletja. Poleg novih odkritij so se in se morda še bodo dogajale tudi katastrofe, v kateri so naše knjige izginjale.

List s štirimi stranmi besedila (predgovor k Janezovemu Razodetju)

Spomnimo se samo uničenja Trubarjeve *Cerkovne ordninge*, ki je veljala za edini ohranjeni izvod, v bombardiranju Dresdna med drugo svetovno vojno in veselja, ko so v vatikanski knjižnici odkrili nov izvod.

V Sloveniji doslej nismo imeli niti enega lista Trubarjeve knjige, zato nova pridobitev tako obsežnega in pomembnega dela, ki je obogatilo naš nacionalni fond slovenskih tiskov iz 16. stoletja, še posebej označuje veliko obletnico stvaritelja naših prvih knjig.

VIRI, LITERATURA

Noviga Testamenta pvsledni deil, vtim so S. Paula btim Iudom. S. iacoba, Petra, Iansha, Iudesha listuui, inu S. Iuana Resodiue, Skratkimi sastopnimi Islagami, Druguzh popraulen inu prepissan sdai peruizh drukan, od primosha Truberia. ... = Das letst Theil des Newen Testaments, in wölchen begriffen seind, die Episteln dess heiligen Apostels Pauli zun Hebreer, Item, Jacobi, Petri, Johannis, Jude, sambt der Offenbarung, mit kurtzen, vestendigen Auslegung. Vtibingi, (Georg Gruppenbach) M. D. LXXVII. 8°. 300 listov.

Osebno ustno poročilo prof. dr. Reuvena Yarona (marec 2008).

Mirko Rupel, *Slovenski protestantski pisci*, Ljubljana 1966, Biblos.

Marijan Smolik

PRISPEVKI KATOLIŠKIH TEOLOGOV
K PREUČEVANJU PROTESTANTIKE

Slovenski katoliški teologi smo se v zavesti, kako pomemben je bil prispevek slovenskih protestantov za našo versko in splošno kulturo, lotili znanstvenega teološkega raziskovanja njihovih spisov. Vedeli smo, kaj so o tem objavili naši slovstveni in splošni zgodovinarji, ker pa avtorji niso mogli biti posebej pozorni na versko in teološko vsebino, se je slušateljem in profesorjem ljubljanske Teološke fakultete zdelo primerno, da se poglobimo v njihova dela. Zavedali smo se, da teološke disertacije v prvih desetletjih fakultete niso posegale v to tematiko. Nekateri slušatelji smo bili celo znanci in sošolci nekaterih slovenskih evangeličanskih teologov, ki so okrog leta 1952 obiskovali nekatera predavanja, zlasti filozofijo in bibličistiko, na naši fakulteti, ker v prvih povojnih letih tudi oni še niso mogli študirati v tujini, kakor pozneje, npr. v Bratislavi.

Protestantsko cerkveno poezijo sem začel preiskovati po letu 1960, ko sem zbiral gradivo za teološko disertacijo iz dogmatike najprej pod vodstvom prof. dr. Franca Ksaverja Lukmana, nato pa dr. Antona Strleta, in ob slavističnih spodbudah upokojenega slavista škofijske klasične gimnazije prof. Jakoba Šolarja. Oglasil sem se tudi pri prof. dr. Ivanu Grafenauerju, vendar zaradi starosti ni mogel sprejeti svetovanja.

Najprej sem seveda pregledal gradivo v Semeniški in Škofijski knjižnici ter Knjižnici Teološke fakultete, pot do zakladov v Narodni in univerzitetni knjižnici pa mi je odprl njen ravnatelj dr. Mirko Rupel, ki je bil nekoč v gimnaziji profesor našega semeniškega rektorja in profesorja dr. Janeza Oražma. Rupel ga je spodbujal, naj bi teologi raziskovali staro slovensko književnost. Tako so mi bili do-

stopni zakladi v NUK. V rokopisni zbirki sem lahko izpisoval in celo pretipkaval pesmi iz protestantskih pesmaric s pomočjo bibliotekarja dr. Branka Berčiča. Po letu 1945 sta se namreč z Ruplom posebej trudila, da so bili v knjižnici na voljo izvirniki ali vsaj fotokopije del, ki jih hranijo samo knjižnice v tujini. V Ljubljani takrat še ni bilo mogoče besedil kopirati ali celo skenirati.

Moja disertacija iz dogmatične teologije leta 1963 je dobila naslov: *Odmev verskih resnic in kontroverz v slovenski cerkveni pesmi od začetkov do leta 1800*; kot ciklostilna razmnoženina je izšla v Ljubljani (1963). V njej je na začetku bibliografski popis 173 tiskanih in rokopisnih pesmaric, nato pa vsebinski pretres posameznih pesmi, npr. iz Trubarjevega katekizma 1550, pa tudi pesmi drugih protestantskih in katoliških avtorjev obravnavanega obdobja.

Med iskanjem gradiva za disertacijo sem v Semeniški knjižnici naletel na dve pesmarici, ki sta bili last stolnega dekana in soustanovitelja knjižnice Janeza Antona Dolničarja. Obe sta vezani v eno knjigo, prva je bila natisnjena leta 1609, druga pa 1611. Natisnjeno je besedilo pesmi brez not, vsebinsko pa so pesmi sorodne z nekaterimi slovenskimi protestantskimi. Avtor obeh je hrvaški gradiščanski pastor Mekinić, ki je bil tedaj neznan celo hrvaškimi bibliografom. V sodelovanju z mariborskim cerkvenim zgodovinarjem Ivanom Škafarjem sva zaradi drugih mojih obveznosti šele leta 1969 uspela objaviti v mariborski reviji *Časopis za zgodovino in narodopisje razpravi*: M. Smolik, *Grgur Mekinić in njegovi pesmarici 1609 in 1611* (ČZN, n.v. 5/1969, 246–272 s seznamom vseh pesmi) in Ivan Škafar, *Grgur Mekinić Pithyraeus, hrvatski protestantski pisatelj in začetki slovstva pri Gradiščanskih Hrvatih* (prav tam, 273–295). Izkazalo se je, da dotlej obe pesmarici nista bili znani in da jih tudi pozneje ni bilo mogoče odkriti v kaki knjižnici. Zato so Hrvati v Zagrebu 1990 poskrbeli za reprint obeh z naslovom na platnici: *Duševne pesme Grgura Mekinića*. Soizdajateljji so bili Hrvatsko kulturno društvo u Gradišću, Željezno/Eisenstadt, Nacionalna i sveučilišna biblioteka Zagreb in Kršćanska sadašnjost v Zagrebu. Dodana je daljša razprava dr. Alojza Jembriha (160 str. s seznamom vseh pesmi). Avtor se je pozneje še vračal k temu staremu avtorju, sam pa za to nisem imel več priložnosti.

S protestantsko tematiko pa sem se spet začel ukvarjati leta 1974,

ko je madžarski bibliotekar dr. Gedeon Borsa v Semeniški knjižnici v platnicah stare knjige iz leta 1573 zaslutil potiskane liste s slovan-skimi besedami. Po strokovni razvezavi platnic, ki so bile delo Janža Mandelca v Ljubljani, so v NUK izluščili več razmeroma velikih listov hrvaškega obrednika *Crikeni ordinalic*, natisnjena v Tübingenu istega leta 1564, kot je bila tam natisnjena vsebinsko sorodna slovenska *Cerkovna ordninga*. Iz poškodovanih listov je bilo s pomočjo dr. Branka Berčiča mogoče sestaviti skoraj devet desetin izvirne knjige majhne oblike. Liste so v knjigoveznici SAZU lepo zvezali in nastala je knjiga, »ki je nikoli ni bilo« in je seveda zdaj v Semeniški knjižnici shranjena kot posebna dragocenost. Iskanje kakega ohranjenega izvoda te knjige v nemških knjižnicah v Berlinu in Dresdenu (pred vojno je še bila tam), da bi po njem dopolnili manjkajoče strani, ni rodilo uspeha, ker so bili ti izvodi – kakor slovenska *Cerkovna ordninga* – v vojni uničeni. Ohranjen pa je izvod iste knjige, tiskan v glagolici (videl sem ga leta 1984 v Münchnu in posnetek na mikrofilmu dal v NUK); slavisti bi se torej mogli (ali morali) poglobiti v staro besedilo. Nekaj molitev v hrvaški in slovenski izdaji cerkvenega reda sem primerjal, ko sem poročal o najdbi v *Bogoslovnem vestniku*, reviji naše Teološke fakultete, s člankom *Hrvaški Crikeni ordinalic in slovenska Cerkovna ordninga* (BV, 36/1976, 445–461).

Ugotovitve iz disertacije sem pozneje poglobljal in širši javnosti doma in v tujini posredoval na različnih simpozijih in s članki v revijah in zbornikih.

Zadnjikrat sem se v protestantsko tematiko poglobljal, ko sem na vabilo uredništva leksikona *Musik in der Geschichte und Gegenwart* napisal biobibliografski članek o Trubarjevem glasbenem delu (izšel je leta 2006 v 16. zvezku leksikona). V letu Trubarju posvečenih simpozijev seveda na njih obnavljam, kar sem pred desetletji lahko raziskoval, a premalo o tem objavljaj.

Naslednji teolog, ki je na naši fakulteti posegel v ustvarjanje slovenskih protestantov, je bil France Oražem (roj. 1930) z disertacijo *Dogmatični nazori Primoža Trubarja in njegova odvisnost od početnikov reformacije*; ciklostilno je razmnožena v Ljubljani leta 1964. Nastala je pod mentorstvom dr. Antona Strleta, dr. Maksa Miklavčiča in dr. Stanka Cajnkarja. Prvi del ima naslov: *Vzroki Trubarjevega pristopa k*

reformatorskemu gibanju in razvoj njegove miselnosti v protestantski smeri, drugi del pa Sistematični pregled Trubarjevih protestantskih nazorov. – Avtor se s to tematiko pozneje ni podrobneje ukvarjal.

Jože Rajhman (1924–1998, prvotno Reichmann) je Trubarjevo teologijo raziskoval v dveh disertacijah: prvo, *Primož Trubar v letu 1550*, je obranil leta 1972 na Filozofski fakulteti, kjer je študiral po diplomi na Teološki fakulteti. V Mariboru je takoj izšla razmnožena v ciklostilu, dostopna pa je tudi v tiskani knjigi: *Prva slovenska knjiga v luči teoloških, literarno-zgodovinskih, jezikovnih in zgodovinskih raziskav* (Ljubljana 1977). Druga njegova disertacija na Teološki fakulteti (1973) ima naslov *Teološka podoba Trubarjeve Ene dolge predgovori* (ciklostil, Maribor 1974). V *Bogoslovnem vestniku* je že 1972 objavil njeno vsebino s člankom *Prolegomena k Trubarjevi Eni dolgi predgovori* (BV 32/1972, 213–218). Strokovno oceno te Rajhmanove disertacije so dali teološki profesorji dr. Vekoslav Grmič, dr. Anton Strle, dr. France Oražem in dr. Franc Plemenitaš.

Vsebino je razdelil na štiri poglavja: *Vsebina razprave in ocenitev Trubarjevih navedb v Sumaričnem poročilu; Trubarjeve teološke ideje; Trubarjeva izvirnost in odvisnost; Tridentinski koncil v luči Ene dolge predgovori.*

Vzporedno je Rajhman objavil nekaj študij iz te tematike, npr.: *Trubarjevi ekumenski nazori v luči katoliškega ekumenizma* (BV 29/1969, 85–94); *Zgodovinski oris nastanka Trubarjevega katekizma iz leta 1550* (BV 29/1969, 377–384). Tudi pozneje se je s Trubarjem intenzivno ukvarjal, ko je poskrbel za reprint njegove *Ene dolge predgovori* s posebnim *Dodatkom* k reprintu (Ljubljana 1986). V tem *Dodatku* je ponatisnil prva tri poglavja iz disertacije. V Trstu je isto leto izšla knjiga *Trubarjev svet*, v Ljubljani pa je SAZU v zbirki Korespondence pomembnih Slovencev kot sedmo in enajsto knjigo izdala njegovi pomembni deli: *Pisma Primoža Trubarja* (1986) in nato še *Pisma slovenskih protestantov* (1997).

Marijan Peklaj (1943) je nadaljeval v tej smeri z disertacijo *Sveto pismo, izročilo in Cerkev v Predgovorih Jurija Dalmatina v Bibliji 1584* pod mentorstvom dr. Antona Strleta in ocenjevalcev dr. Franceta Oražma, dr. Jožeta Rajhmana in dr. Franca Rozmana; izšla je v Ljubljani 1984. Štiri poglavja imajo naslove: *Sveto pismo; Izročilo in izročanje; Cerkev in njeni zakramenti; Pomen in ekumenske perspektive Dalmatinove teologije.*

K raziskovanju slovenske protestantske književnosti in misli sta prispevala tudi slovenska teologa, ki sta v času teološkega študija živela in doktorirala v tujini.

Jože Markuža (1939) iz Trsta (v Rimu je 1973 doktoriral iz vzhodnih cerkvenih ved) je nekoliko obotavljaje sporočil novico, da je med iskanjem gradiva za svojo disertacijo v Vatikanski Apostolski knjižnici maja 1971 po naključju dobil v roke dotlej neznani in pomotoma med knjige v hrvaščini uvrščeni izvod Trubarjeve *Cerkovne ordninge* (prim. njegov opis najdbe: BV 32/1972, 203–212). Z novico, za Slovence tako pomembno, ga je prehitel nemški protestantski teolog Christoph Weismann, ki je bil skoraj v istem času tudi v Vatikanu; z najdbo je takoj seznanil javnost in s tem posredno tudi našo Narodno in univerzitetno knjižnico. Oba najditelja sta si oskrbela fotografski posnetek dragocenega besedila: po Weismannovem je v Münchnu leta 1973 izšla faksimilna izdaja, Markužev pa je še zdaj v Semeniški knjižnici v Ljubljani. Še leta 1987 sta v časopisu *Delo* razlagala, kako je prišlo do skoraj sočasne najdbe. Zgodba o dvojni najdbi je postala ponovno zanimiva, ko je vatikanska dragocenost smela biti razstavljena v Ljubljani (prim.: *Trubarjevo Cerkovno ordningo odkril dr. Jože Markuža*, v: Novi Glas, Trst-Gorica 12/2008, št. 11, str. 8; Ks. Hočevar, *Cerkovna ordninga prvič zapustila Vatikan*, v: Družina, 57/2008, št. 12, str. 16–17; tam tudi pogovor z dr. Markužo).

Edo Škulj (1941) iz Velikih Lašč je iz Argentine prišel študirat in doktorirat (1972) iz cerkvene glasbe v Rim; pozneje se je preselil v Ljubljano, kjer zavzeto podpira in tudi raziskuje cerkveno glasbo. Pri založbi Družina je leta 2000 začel izdajati zbirko Slovenski ljudski napevi in »ob 450-letnici izida prve slovenske knjige, ki je hkrati prva slovenska pesmarica«, je kot prvi zvezek objavil *Protestantske napeve* iz vseh Trubarjevih in Dalmatinovih tiskanih pesmaric. Protestante je obravnaval tudi v *Leksikonu cerkvenih glasbenikov* (Ljubljana 2005).

Janez Kavčič

ČEDAJSKE VIZITACIJE NA IDRIJSKEM

Pričujoči članek želi na kratko dopolniti prispevek dr. Marka Kerševana o Idriji in protestantizmu, ki je bil objavljen leta 2001 v zborniku *450-letnica slovenske knjige in slovenski protestantizem* (Slovensko protestantsko društvo Primož Trubar in ZIFF, Ljubljana). Članek ne zajema že objavljenih bolj ali manj znanih ugotovitev o dogajanjih v Idriji v obdobjih reformacije in protireformacije, temveč prikazuje le niz avtentično dokumentiranih historičnih drobcev, brez katerih pa mozaik naših predstav o preteklosti ne more biti popoln.

Večina navedb se opira na tipkopolis, ki se je ohranil v zapuščini pokojnega monsinjorja Franca Rupnika (1924–2004). Zaslužni domoznanec, dolgoletni župnik v Spodnji Idriji (1948–1972) in dekan v Kobaridu (1972–2004) se je kot ljubitelj, vendar docela profesionalno zavzeto ukvarjal z raziskovanjem krajevne zgodovine Idrijskega, Cerkljanskega in zgornjega Posočja.

Začetki čedajskega kapitlja segajo verjetno že v 8. stoletje, to je v čas, ko se je oglejski patriarh preselil iz Krmina v Čedad (Cividale del Friuli). Delovanje kapitlja v Furlaniji in na slovenskem narodnostnem ozemlju (Posočje) pa se je uveljavilo sredi 12. stoletja (prim. bulo Celestina III., 1192).

Čedajski kapitelj je v starejšem obdobju sestavljal zbor do 40 kanonikov, ki je bil nastanjen pri cerkvi Marije Vnebovzete v Čedadu. Institucija je pridobila pristojnosti in ugled zlasti po ukinitvi kapitlja čedajske cerkve sv. Štefana, ki je dalj časa opravljal večinoma misijsko dejavnost. Proti koncu srednjega veka je čedajski kapitelj združeval 25 kanonikov.

Zgodovinarji pripisujejo čedajskemu kapitlju zasluge za pokrist-

janjenje Tolminskega, Cerkljanskega in Idrijskega, delno pa tudi ostalega slovenskega ozemlja, saj je oglejski patriarhat segal prav do Drave. Posebno pomembno vlogo je dobil kapitelj potem, ko po ukinitvi oglejskega patriarhata leta 1420 oglejski škof ni več smel osebno izvrševati duhovne oblasti na avstrijskih tleh. Zato je uporabljal pomoč pomožnih škofov, med drugim škofa iz Kopra, ki je na primer leta 1493 posvetil cerkev sv. Uršule v Jagrščah na Cerkljanskem. V imenu oglejskega škofa je čedajski kapitelj zelo razširil svoj delokrog: skrbel je za redno opravljanje dušnopastirske službe po župnijah in njihovih podružnicah, izdajal je dovoljenja za gradnje novih cerkva in za popravila ali predelave starejših, nastavljal je duhovnike (vikarje, župnike) ter jih lahko po lastni presoji tudi prestavljal, odstavljal in kaznoval. Pristojnosti kapitlja glede duhovnikov so bile omejene samo v tako imenovanih »cesarskih župnijah«, se pravi v patronatnih župnijah, kakršna je bila, denimo, župnija Device Marije Vnebovzete (Marija na Skalci pri Fari) v Spodnji Idriji. Kandidata za mesto župnika v Spodnji Idriji je sprva lahko »prezentiral« (predlagal) tolminski konzorcij, kasneje cesar ali kranjski vojvoda (deželni knez), kapitelj pa je kandidata le še uradno potrdil in ustoličil.

Znano je, da so se v preteklosti tudi v naših krajih uveljavile vizitacije kot ena izmed najpomembnejših oblik nadzora nadrejenih cerkvenih oblasti nad podrejenimi župnijami in njihovimi duhovniki. Čedajski kapitelj je z vizuitacijami dokaj budno nadzoroval svoje cerkve, duhovnike in vernike. Na vnaprej načrtovano nadzorno obiskovanje duhovnij je pošiljal svoje zastopnike, ki jih je vodil eden izmed kanonikov, ponavadi poimenovan arhidiakon. Take vizitacije so v Čedadu začeli že leta 1356 in jih potem opravljali prav do 18. stoletja. Potekale so precej redno, čeprav ne ravno vsako leto, največkrat v zgodnjem poletnem času. Zapisniki vizitacij so razmeroma dobro ohranjeni v čedajskem kapiteljskem arhivu in v nadškofijskem arhivu v Vidmu (Udine) in so dragocena dokumentacija za raziskovanje cerkvenih razmer pri nas v preteklih stoletjih.

Monsinjor Franc Rupnik je več let pregledoval arhivsko gradivo v Čedadu in Vidmu ter si izpisal kopico zanimivih podatkov, ki se v veliki meri nanašajo na Idrijo in Spodnjo Idrijo v razdobju od 16. do 18. stoletja. Zapisniki nazorno odsevajo dramatična dogajanja v letih

protestantizma in protireformacije, obenem pa zgovorno izpričujejo slabe in občasno kaotične ter problematične pojave v organiziranosti in delovanju katoliške Cerkve na terenu. Eden izmed najznačilnejših zapiskov govori o Antonu Rejcu.

Vizitacijski zapisnik iz poletja 1557 kar trikrat omenja spodnjeidrijskega vikarja Antona Rejca. Ta je zaradi ugotovljenih prekrškov prejel kazensko odločbo zaradi žalitve, bil odstranjen z mesta vikarja, sodno kaznovan z denarno kaznijo (50 florintov) in odvzemom beneficija in jurisdikcije ter je moral plačati vse sodne stroške. Naštete sankcije zoper »pr'farskega župnika« Rejca so bile posledice dogodkov leta 1556, ko je novembra prišel v Spodnjo Idrijo župnika zasliševat sam tolminski glavar. Obtoženca so bremenile izjave kar trinajstih tožnikov, med katerimi je nastopal tudi cerkovnik Krištof Kremžar. Zapisnikar Andrej Zgaga je župnikove delikte zabeležil takole: »Je stalno pijan, nikdar ne pridiga, samo kriči nad ljudmi in jih zmerja, zato vsi uhajajo iz cerkve; nikdar ga še niso videli moliti; poroča ljudi iz drugih župnij; mežnarja in ključarje primerja s tatovi in prešuštniki; piše slabo in nečistljivo; nemško ne zna nič; račune mu sestavlja neki Naglič iz Idrije; nekoč je maševal na Gorah pri sv. Magdaleni neprespan (celo noč je ležal na klopi) in umazan ter se z zvonarjem prepiral zaradi neke hruške; ob petkih si privošči meso in se norčuje iz zglednih vernikov, če ga svarijo.«

Na podlagi tega citata bi lahko upravičeno sklepali, da je stanje v spodnjeidrijski župniji sredi 16. stoletja kar »klicalo« po reformatorski prevetritvi. Župnija je takrat upravljala celotno idrijsko območje in tudi rudarsko Idrijo, v kateri so bile zaradi živosrebrovega rudnika, nemško govorečih priseljencev (vodstveno in tehnično osebje, deloma rudarji) in povezav s tujino ugodne razmere za utrditvev protestantske veroizpovedi. Ker je bilo o idrijskem protestantizmu že precej napisanega (dr. Josip Gruden, Mihael Arko, dr. Marija Verbič, dr. Helfried Valentinitzsch, prof. Slavica Pavlič, dr. Marko Kerševan), naj bodo na tem mestu omenjene samo tiste epizode, ki jih v zvezi z njim navajajo vizitatorski (neprotestantski, protireformacijski) zapisniki.

Med vodilnimi osebnostmi pri širjenju in utrjevanju luteranske veroizpovedi v Idriji se v čedajskih in videmskih zgodovinskih virih

pojavnata predvsem rudniški predstojnik Gregor Komar in predikant Sebastijan Prašnik. Tako je znano, da je 22. septembra 1595 v Spodnji Idriji potekalo zasliševanje prič v procesu zoper Gregorja Komarja. Po nalogu patriarha Danijela, izdanem 22. avgusta 1595, je prišel zasliševat komisar Jožef Fortunat. Dogajanje je potekalo nekako takole:

Komisar je najprej vzel v precep vikarja Nikolaja Pipana, upravitelja župnije v Spodnji Idriji, ki je v viru označena kot Idria Sclabonica (Slovenska Idrija; rudarsko Idrijo so namreč imenovali tudi Nemška Idrija – Idria Theutonica). Strogi vizitator je Pipana najprej zaprisegel k verodostojnosti izjav, potem pa ga podrobno izpraševal o Komarjevi »krivi veri« in o izgonu Komarja iz Idrije. Pipan je izpovedal naslednje: »Upravnik rudnika Gregor Komar je javni luteranec, ki je javno krstil svoje otroke v Nemški Idriji v leseni kapeli in ne pride nikdar v cerkev v Spodnjo Idrijo. Ta predstojnik tudi sili knape, naj živijo po lutrovsko. Ko jih sprejema v službo, jim ukazuje prisego, da bodo sprejeli luteransko vero in po njej živeli. K temu jih obvezuje po vesti, sicer jih bo kaznoval. Okrog 30 knapov je že odpustil od dela, ker niso držali obljube. Prav tako brani ženam, da bi nosile krščevat otroke v Spodnjo Idrijo. Če bi to storile, bi dal njihove može ob službo, zato pa krščujejo otroke v Idriji po lutrovsko. Tako govorijo ljudje, ni pa gotovo, če je vse resnično. V Idriji živi tudi pridigar Sebastijan (Boštjan) Prašnik, ki uči ljudi, naj se ravnajo po lutrovsko in ne po katoliško. To so pripovedovali knapi, ki so prišli skrivaj v spodnjeidrijsko cerkev in se balí, da bi za to izvedel direktor Komar.« Čeprav je torej vikar Pipan s svojimi izjavami (izrečene sombile pod psihološkim pritiskom in zato najbrž pretirane) prikazal rudniškega direktorja v dokaj negativni luči, pa mu je istočasno vendarle priznal precejšnjo mero tolerantnosti. Zatrdil je, da ga Komar ni nadlegoval, kadar je v Idriji delil zakramente.

Iz zapisnika z datumom 22. september 1595 je moči razbrati še nekaj zanimivih dejstev. Predikant Prašnik, ki ga je uprava rudnika zelo podpirala, naj bi »s Kranjskega« prejemal letno plačo 100 goldinarjev. Prašnik in ravnatelj Komar sta »hodila na pokopališče v Spodnjo Idrijo pokopavat svoje umrle heretike in ob takih priložnostih tudi pridigala navzočim na pogrebih.« Sam Komar je 9. ja-

nuarja leta 1594 v Spodnji Idriji »po lutrovsko« pokopal svojo hčer in ji na cerkveno steno namestil spominsko ploščo. Po izjavah vikarja Pipana in cerkovnika Pavla Revna naj bi idrijski protestanti odločno branili pravico do pokopov svojih somišljenikov v Spodnji Idriji in naj bi »grozili, da bodo vrgli v Idrijo tistega, ki bi se jim postavljal po robu.«

Obisk vizitatorja Jožefa Fortunata v Spodnji Idriji 22. septembra 1595 je imel še dramatičen epilog, ki dokazuje, da so bile razmere razgrete in čustva do skrajnosti napeta. Komisar je namreč naslednjega dne (23. septembra) odšel v Idrijo poizvedovat za predikantom Prašnikom, a slednjega v kraju ni bilo več. Pač pa se je ob cesti proti Spodnji Idriji zbralo kakih 50 s puškami oboroženih rudarjev in čakalo na komisarja, ki se je nameraval vrniti v Tolmin. Menda so se iz zasede slišali vzkliki: »Kje so zdaj tisti Italijani?« Zato visokemu čedajskemu cerkvenemu dostojanstveniku ni preostalo drugega, kot da čimprej konča svojo misijo v Idriji. Čez noč se je zatekel k »patronu« Formentiniju, naslednje jutro pa se je na hitro odpravil proti Tolminu – pa ne po dolini Idrijce, temveč po trikrat daljši poti čez Vipavsko!

O cerkvenih razmerah v Idriji in o nastopu protireformacije govori pet zanimivih pisem, ki so ohranjena v arhivu videmske nadškofije. Prvo pismo z dne 28. julija 1597 je poslal idrijski prefekt Jurij Aquila čedajskemu kapitlju in v njem sporočil: »Na našo prošnjo, da bi vendarle poslali v Idrijo kakega katoliškega duhovnika, da bi tukajšnji Materi Cerkvi vrnil njen nekdanji sijaj – kajti že 30 let je Idrija zasedena od heretikov v velikansko škodo duš, sporočam, da je prav prejšnji večer prišel zelo učeni gospod Marko Khun, ki je povsem neoporečen in ga priporoča sam ljubljanski škof.«

Iz dosedanjih ugotovitev zgodovinarjev je razvidno, da je omenjeni katoliški gorecnež Khun nadvse odločno in vsaj na zunaj tudi uspešno izvajal protireformacijske ukrepe. O svojem spreobračanju Idrijčanov je po štirih letih (1601) sestavil ljubljanskemu škofu kar osem strani dolgo in drobno pisano poročilo. V njem je med drugim zapisal: »Noben kraj na Kranjskem ni utrpel toliko škode zaradi luteranskih pridigarjev kakor Idrija v skoraj 40 letih. Po tistih pridigarjih je sam hudič po teh živih orodjih sejal in vlival v duše rudarjev

in okoliških kmetov strup zlih resnic in dogem. Zato je sam kranjski vojvoda, cesar Ferdinand, poskrbel, da je v ta kraj poslal duhovnika, ki zna nemški in slovenski jezik. In zato sem bil (1597) izbran jaz, ki sem študiral na papeževem zavodu v Gradcu in tam dovršil študije. (...) Na vse načine si prizadevam, da bi te ljudi odvrnil od krive vere in jih sprejel nazaj v naročje svete Cerkve po spovedi in prejemu svetega obhajila. (...) Potem so tu nekateri primeri zlorabe zakona (grešnega spolnega občevanja), saj so prešuštniki grešili veliko let, ko je bil(a) soprog(a) še živ(a). (...) O konkubinatu duhovnikov pa ne bom rekel ničesar drugega (nad čimer moram strmeti), kakor da so si mnogi po navdihu hudobnega duha nadeli na vrat zakonski jarem. (...) Ponovno prosim za dovoljenje za odvezovanje od 'rezerviranih' grehov in za zaplembo luteranskih knjig.«

Dodati je treba, da se je v jezuitskem duhu vzgojeni Kuhn že leta 1598 spravil tudi na uradno pravovernega spodnjedrijskega župnika Pipana. Vizitator je namreč ugotovil, da ima Pipan konkubino in z njo dva otroka, dečka in dekllico. Pri zasliševanju je obtoženi župnik priznal, da se zaveda povzročanja javnega pohujšanja, da pa mu vest nalaga skrb za vzrejo obeh otrok. Sklep vizitacije je odredil: župnik mora otroka rediti in žensko odsloviti ter redno vsak dan moliti brevir. Prav tako je po ukazu tridentinskega koncila dolžan pisati krstno, poročno in mrliško knjigo, česar do tedaj sploh ni počel. Končni rezultat vizitacije pa je bila radikalna odločba, po kateri je moral oporečni župnik Pipan 16. aprila 1598 Spodnjo Idrijo zapustiti.

Po izgonu protestantov in ponovni utrditvi katolištva so se čedajske vizitacije na Idrijskem dokaj redno ponavljale, saj so nadrejene cerkvene oblasti želele stabilizirati organizacijsko in kadrovsko strukturo na terenu ter dvigniti kakovost verskega življenja. Vizitacijska poročila iz prve polovice 17. stoletja še vedno navajajo vrsto ugotovljenih pomanjkljivosti in tudi deliktov. Sakralni objekti so bili marsikje slabo vzdrževani, premogli so neustrezen inventar, duhovniki pa niso redno izpolnjevali matičnih knjig. Občasno je prihajalo do hujših ekscesov, kakršne si je na primer privoščil vikar Martin Simončič. Leta 1609 je bilo ugotovljeno, da je živela pri njem neka ženska izpod 40 let, s katero je imel otroka in ga pred vizitacijo skrnil. Simončič je hotel pretepesti nekega Anderleta in je njegovo ženo

ozmerjal z vlačugo, potem pa je nekega Matevža celo ubil! Kmalu je bil odstranjen in za njegovo mesto so morali iskati naslednika.

Zapisanih je bilo še nekaj nenavadnih in domala srhljivih epizod iz prve polovice 17. stoletja. Vizitator je leta 1618 ukazal župniku, naj posvari tri ženske, ki so uganjale neke coprnije s pomočjo hudiča; ženskam naj zapreti z izobčenjem iz Cerkve. Pri vizitaciji leta 1619 je moral arhidiakon reševati problem pokopa nekaj nekrščenih otrok, ki so jih pustili kar ob cesti, tako da so jih prišli žret psi! Arhidiakon je dovolil milosten pokop, vendar le poleg blagoslovljenega pokopališča. Vikar Anton Tropina si je leta 1625 menda kar prisvojil cerkveni nabiralnik in zaradi denarja do krvi pretepel mežnarja Andreja Štengarja. Leta 1632 pa so farani namestniku arhidiakona zatožili vikarja Jurija Bizjaka, da živi z neko že poročeno priležnico in da ima v farovžu gostilno, kjer noč in dan godejo, plešejo in razgrajajo. Sicer pa so bile težave s »pijanci in preklinjevalci« očitno precej pogoste.

Sredi 17. stoletja so se po navedbah vizitacijskih zapisnikov zapletale in razpletale številne obtožbe v zvezi s spodnejdrijskim vikarjem Jurijem Novakom, ki je bil nameščen leta 1637 in je imel težave prav do smrti leta 1652. Župljani so ga tožili, češ da pridiga o stvareh, ki jih je izvedel pri spovedih. Leta 1643 je arhidiakon klical Novaka na zaslišanje v Tolmin, od koder je prejel oster opomin.

Po drugi strani pa je bil prav omenjeni župnik Novak izpostavljen pritiskom idrijske rudniške direkcije, ki je hotela upravljati tudi cerkvene dohodke. Vse 17. stoletje in še več desetletij 18. stoletja namreč lahko sledimo širšim konfliktom med kameralno (avstrijsko državno) upravo v »nemški« Idriji in cerkveno oblastjo, ki jo je na Idrijskem poosebljala stara in obsežna spodnejdrijska župnija (po domače Fara). Za župnijo je kot pokrovitelj stal čedajski kapitelj, ki je na Idrijsko še v 18. stoletju nameščal svoje (italijanske) vikarje, da bi tako na tem območju ohranil svoje pravice in svoj vpliv.

Šele po letu 1730 sta se Idrija in širši okoliš začela postopoma osvobajati izpod cerkvene nadoblasti čedajskega kapitlja in počasi prehajala pod goriški arhidiakonat. Čedajski kanoniki so izgubljali prastaro pravico, po kateri so smeli vršiti svojo duhovno oblast na avstrijskih tleh. Leta 1751 je bila ustanovljena Goriška nadškofija, ki

je vključevala tudi vse idrijsko ozemlje. Novi goriški nadškof Karel Mihael Attems je ob vizitaciji 17. avgusta 1752 izvzel rudarsko Idrijo izpod tradicionalne pristojnosti spodnjeidrijske župnije in razglasil samostojno idrijsko župnijo, ki pa je potem še precej časa obsegala samo ožje mestno območje in najbližjo okolico.

Razumljivo je, da zaradi teh upravnih sprememb za čas po sredini 18. stoletja med arhivskimi dokumenti ni več najti čedajskih vizitacijskih zapisnikov, ki so več stoletij neposredno obravnavali naše kraje.

Pavle Jovič

PRVI BIOGRAFI PRIMOŽA TRUBARJA MED JUŽNIMI SLOVANI

Protestantski pridigar in začetnik slovenskega knjižnega jezika Primož Trubar (1508–1586) med svojimi rojaki dolgo ni imel ne biografije ne bibliografije. Izjemnih del, ki jih je Trubar ustvaril s svojo zmožnostjo in velikimi žrtvami, Slovenci dolgo niso ne poznali ne priznavali.

O Trubarju je do danes že veliko napisanega tako v Sloveniji kot v tujini, kljub temu pa je še veliko nepojasnjenega o življenju očeta prvih slovenskih knjig. Malo je tudi znano, kdo so bili prvi Trubarjevi biografi. Slovani so se začeli zanimati za Trubarjevo delo ob koncu 18. stoletja v času narodnega preroda in pod vplivom razsvetljskih idej nemškega filozofa Johanna Gottfrieda Herderja (1735–1803). Čeprav je na Slovenskem Trubarja s spoštovanjem prikazal že Janez Vajkard Valvasor v svoji nemški *Slavi vojvodine Kranjske* (1689), so Slovenci o Trubarju pisali z zamudo šele na začetku 19. stoletja, ko ga je je Marko Pohlin uvrstil v svoj biografski in bibliografski priročnik *Bibliotheca carnioliae* (1803) in ga je z občudovanjem omenil Jernej Kopitar v uvodu v svojo slovnico slovenskega jezika (1808, izšla 1809).

Slovenci

Začetke znanstvenega raziskovanja reformacije na Slovenskem navadno povezujemo z delom Zoisovega kroga, ki ga je zbral razsvetljenec baron Žiga Zois (1747–1819), gojenec modenske viteške akademije v Reggio in učenec francoskih enciklopedistov; bil je prvi, ki je sistematično zbiral dela slovenskih reformatorjev. Na njegovo pobudo so začeli Slovenci preučevati Trubarjeve knjige.

Eden izmed ustanoviteljev slavistike, Slovenec Jernej Kopitar (1780–1844), ki je izšel iz Zoisovega kroga, je objavil prvo znanstveno slovnico slovenskega jezika (*Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Karnten and Steiermark*, Ljubljana 1808). V njej je opisal Trubarjeve knjige v latinici, glagolici in cirilici, ki jih je našel v knjižnici barona Zoisa v Ljubljani in Dvorni knjižnici na Dunaju, vendar o Trubarjevem življenju v tej knjigi ni podatkov; Kopitar je bil samo prvi Trubarjev bibliograf.

Slovenski privrženec razsvetljenstva Janez Nepomuk Primic (1785 do 1823), prvi profesor slovenščine na graški univerzi, je leta 1814 izdal abecednik *Novi Nemško-slovenski bukvar*, v njem pa je dodal v nemščini več informacij o slovenskem slovstvu, na koncu, v drugem dodatku (*II Anhang, Primus Truber*), tudi Trubarjev življenjepis.¹ Leta 1854 je slovenski slavist, slovníčar in profesor slovenščine na gimnaziji v Celovcu Anton Janežič (1828–1869) objavil učbenik *Slovenska slovnica* in ji dodal kratek *Pregled slovenskega slovstva*; v njem je podal kratek življenjepis Primoža Trubarja.² V poletnem semestru 1851 je bil učenec Frana Miklošiča. Izdajal je prvo slovensko leposlovno revijo *Glasnik slovenski oz. Slovenski glasnik* (1858–68), v kateri so sodelovali nešteti slovenski literati in kritiki (Matija Valjavec, Fran Levstik, Josip Jurčič, Josip Stritar).

Slovenski pisatelj, etnolog in profesor Janez Trdina (1830–1905) je leta 1866 objavil knjigo z naslovom *Zgodovina slovenskega naroda*, v kateri je podal kratek življenjepis Primoža Trubarja. Med službovanjem na Hrvaškem je med mladino širil svobodomiselnost in narodoljubnost. Pripadal je zgodnji generaciji slovenskih svobodomislecev oziroma liberalcev po marčni revoluciji leta 1848.

Srbi

V drugi polovici 19. stoletja, ko je bila slovenska misel zadušena pod avstrijskim absolutizmom in katolicizmom, je bil v Novem Sadu, *srbskih Atenah*, enem izmed duhovnih in kulturnih središč naroda

1 Janez Nepomuk Primic, *Novi Nemško-slovenski bukvar*, Gradec, 1814, 142–145.

2 Anton Janežič, *Slovenska slovnica s kratkim pregledom slovenskega slovstva*, Celovec 1854.

Srbov, objavljen razširjen Trubarjev življenjepis, ki je izšel izpod peresa malo znanega srbskega literata in publicista Emila Čakra (1837–1884).³ V obsežnejšem prispevku, posvečenem življenju in delu Primoža Trubarja, Emil Čakra navaja vse bistvene podatke iz življenja velikega slovenskega reformatorja.

Emil Čakra se je rodil 2. oktobra 1837 v Novem Sadu v ugledni družini. Njegov oče Petar Čakra se je iz južne Srbije (Struga, zdaj v Republiki Makedoniji) naselil v Novem Sadu v prvi polovici 19. stoletja, kjer je bil senator.⁴ Pavel Čakra se je že v mladih letih zanimal za zgodovino Slovanov in za vzajemnost med njimi. V letih 1858–60 je potoval po južnoslovenskih krajih; med drugim je večkrat obiskal takratne slovenske in avstro-ogrske dežele Koroško, Kranjsko in Štajersko. V teh letih (1848) je Fran Miklošič ustanovil katedro za slavistiko na dunajski univerzi, kjer je Čakra nekaj časa privatno študiral; študij je nadaljeval v Pragi.

Čakrov prispevek o Trubarju z naslovom *Jugoslovenski reformati, Primislav Truber* je izšel v srbskem književnem obzorniku *Slovenka*, ki je bil natisnjen v škofovski tiskarni v Novem Sadu leta 1860. *Slovenka* je njegovo najpomembnejše literarno delo, ki ostaja nekaj enkratnega v kulturnozgodovinskem razvoju slovanstva. To je izbrana, izvirna zbirka prispevkov o Slovanih; je izraz takratnega jugoslovenskega idealizma.⁵ Obzornik je nastal po zgledu čeških obzornikov *Slavin* in *Slavinka*, ki sta izhajala v Pragi na pobudo Josefa Dobrovskega; obravnavala sta vprašanja o jezikih in književnostih slovanskih narodov.

Čakra je bil navdušen privrženec panslovenske oziroma jugoslovenske ideje. Prizadeval si je tudi za čistost srbskega jezika, za slovanski jezik brez tujk. Leta 1859 je objavil jezikoslovno razpravo *Slovenska azbuka, kirilica ili latinica*, kjer je predlagal enotno abecedo za vse Slovane. *Slovenka* je izhajala le eno leto, in sicer zaradi slabe finančne podpore.

3 Emil Čakra, *Jugoslovenski reformati. Primislav Truber*, Slovenka 1860, I, 1, 44–58.

4 Ilija Ognjanović, *Grobovi znamenitih Srba*, Novi Sad 1890, 23–24.

5 Miraš Kićović, *Emil Čakra, jedan jugoslovenski idealist*, Glasnik istorijskog društva u Novom Sadu, 1931, knjiga 4, 275–286.

Pomembno je, da je bil Emil Čakra eden prvih srbskih književnikov, ki so se začeli sistematično zanimati za slovensko slovstvo. V *Slovenki* je pisal o Janezu Bleiweisu in o Matiji Majarju, ki sta bila med Slovenci apostola ideje jugoslovanstva in skupnega jezika. Bil je privrženec črkopisnih, jezikoslovnih in idejnih reform Vuka Stefanovića Karadžića. Med letoma 1858 in 1860 se je mudil v Ljubljani in o tem napisal članek v *Slovenki*.⁶ Med drugimi znamenitostmi Ljubljane je obiskoval Licejsko knjižnico, kjer je preučeval Trubarjeva dela.⁷ Žal je kmalu umrl zaradi jetike, kot številni srbski (in slovenski) književniki tistega časa.

Se en srbski slavist je objavil pet let pozneje, tj. 1865, nekoliko krajši Trubarjev življenjepis, ki je izšel v srbskem obzorniku *Danica* (izhajal je v Novem Sadu od leta 1859).⁸ To je bil Jovan Živanović (1841–1916), profesor srbskega jezika na ugledni gimnaziji v Sremskih Karlovcih.⁹

Tudi Jovan Živanović je bil vsestransko izobražen literat. Rodil se je 18. 11. 1841 v Sremskih Karlovcih. Osnovno šolo in gimnazijo je končal v rojstnem kraju. Študiral je slavistiko na Dunaju pri Franu Miklošiču.¹⁰ Od leta 1865 je bil profesor srbskega jezika na gimnaziji v Sremskih Karlovcih. Od leta 1875 je predaval tudi cerkveno slovanščino v karlovškem semenišču. Pri Srbih je Živanović znan predvsem kot avtor številnih učbenikov in slovníc *Srpska čitanka* (Pančevo 1884), *Srpska sintaksa* (Novi Sad 1889), *Izvod iz stare slovenske gramatike* (Novi Sad 1873), *Stara slovenska gramatika* (Pančevo, 1880), *O gramatici starog slovenskog jezika* (Beograd 1884), *Gramatika staroslovenskog jezika* (Novi Sad 1895).¹¹

Tudi Jovan Živanović je bil privrženec reform Vuka S. Karadžića in tudi on si je prizadeval za čistost srbskega jezika. Omenjen je v znani *Istorii slavjanskoj filologii* Vatroslava Jagića.¹²

6 Emil Čakra, *Ljubljana*, Slovenka 1860, I, 7, 574–579.

7 Lazar Čurić, *Novosadčan Emil Čakra o licejski knjižnici v Ljubljani*, Knjižnica 1980, 34, 77–78.

8 Jovan Živanović, *Primož Trubar*, *Danica* 1865, VI, 2, 38–42.

9 Radivoje Vrhovac, *Jovan Živanović*, *Bosanska vila* 1896, XI, 22, 345–347.

10 *Enciklopedija Novog Sada*, Novi Sad, Prometej, 1997, zv. 8, 143–144.

11 Pavle Jović, v: *Slavistična revija* 2006, 4, 877–878.

12 И. В. Ягич, *История славянской филологии*, Санктпетербург, 1910, 905.

Trubarjev življenjepis, ki ga je napisal Živanović, je nastal na podlagi preučevanja prispevkov o znamenitem Slovencu v čeških zbornikih, predvsem v *Slovanu* in *Slovanki*. V svojem prispevku o Trubarju je Živanović prvi omenil še eno Trubarjevo zaslugo za Slovence in slovenski rod: pobudo za ustanovitev prve tiskarne v Ljubljani.

Hrvati

Hrvaški zgodovinar in bibliograf Ivan Kukuljević Sakcinski (1816–1889) je leta 1851 v *Arhivu za povestnicu jugoslavensku* naštel knjige slovenskega protestantskega pisca Primoža Trubarja, toda brez biografskih podatkov. Zelo skromni podatki o Trubarjevem življenju so izšli v delu hrvaškega slavista Ivana Kostrenčiča z naslovom *Urkundliche Beiträge zur Geschichte der protestantische literatur der Südslaven in den Jahren 1559–1565* (Dunaj 1874). Knjiga govori o Trubarjevem dopisovanju s pomembnimi osebnostmi burnega 16. stoletja. Tudi Ivan Kostrenčič (1844–1929) je končal slavistiko na dunajski univerzi pri Miklošiču in je bil prvi izobraženi bibliotekar Narodne in sveučilišne biblioteke u Zagrebu. Objavil je obširno ogrodje za preučevanje protestantskega gibanja na Slovenskem in Hrvaškem.

Sklep

Med prvimi, maloštevilnimi biografi Primoža Trubarja v 19. stoletju so tudi Slovani, predvsem Čehi, ki so bili najbližji reformaciji. Nekaj pozneje so o Trubarju pisali njegovi rojaki, toda zelo skromno: preporoditelj iz Zoisovega kroga Janez Primic (1814), slavist Anton Janežič (1854) in svododomiseln pisatelj Janez Trdina (1866). Za njimi sledijo srbska slavista Emil Čakra in Jovan Živanović, oba slušatelja Frana Miklošiča na dunajski univerzitetni slavistiki. Bila sta prva med južnimi Slovani, ki sta se poglobljeno zanimala za Trubarjevo delo za Slovence in Slovane na jugu ter Slovane nasploh; napisala in objavila sta prvi razširjeni biografiji znamenitega Slovenca. Srbska slavista sta delovala v takratnih kulturnih središčih Srbov v Novem Sadu in Sremskih Karlovcih.

Pomembno je, da sta srbska slavista videla v Trubarju ne samo utemeljitelja slovenskega knjižnega jezika in književnosti ter verskega

reformatorja, ampak tudi začetnika ideje o vzajemnosti med južnimi Slovani.

Srbska slavista Emil Čakra in Jovan Živanović sicer nista bila začetnika ideje jugoslovanstva med Srbi: panslovanska in južno-slovanska ideja oz. vzajemnost, sta bili znani že desetletja prej (Teodor Pavlovič, 1804), a v literarni zgodovini Slovencev si ju kaže zapomniti kot prva temeljita biografa Primoža Trubarja med južnimi Slovani.

Vse omenjene prve Trubarjeve biografije povezuje (z izjemo Primica), da so bili slušatelji enega največjih slavistov 19. stoletja – Franca Miklošiča, pa tudi to, da so bili privrženci slovanske vzajemnosti. Franc Miklošič o Trubarju ni pisal, to je naredil šele leta 1923 France Kidrič (1880–1950), ustanovitelj katedre za literarno zgodovino na leta 1919 ustanovljeni ljubljanski univerzi.

Alojz Jembrih

CROATICA PROTESTANTICA V KORESPONDENCI SLAVISTOV 19. IN 20. STOLETJA

Na podlagi objavljenih korespondenc znamenitih slavistov lahko ugotavljamo, da v njih ne odsevajo samo dejstva iz življenja pošiljateljev, temveč se z njimi odpirajo, ko gre za pisma posameznih slavistov, tudi vpogledi v znanstveno-raziskovalno delavnico, v kateri je nastajal opus njihovih strokovnih in znanstvenih del.

Prav tak vpogled odpira nekaj pisem, ki jo jih znamenitemu Varaždincu, slavistu Vatroslavu Jagiću¹ (1838–1923) poslali dva njegova nekdanja študenta, Slovenec France Kidrič² (1880–1950) in Hrvat Franjo Fancev³ (1882–1943), ter nekdanji uslužbenec (1868 do 1875) v Cesarsko-kraljevi knjižnici na Dunaju Hrvat Ivan Kostrenčić⁴ (1844–1924).

Nekatera pisma Kidriča in Fanceva Jagiću so že objavljena,⁵ zato tu prikazujem le tiste dele pisem, ki zadevajo njihovo ukvarjanje s hrvaškimi protestantskimi knjigami ali njihovim jezikom. Najprej

- 1 Gl. *Zbornik o Vatroslavu Jagiću*, izd. Hrvaški študiji Vseučilišča v Zagrebu, Zagreb 2007.
- 2 Gl. *Kidričev zbornik*, »Zora«, knj. 16, Maribor 2002, 182–202.
- 3 Gl. *Zbornik o Franji Fancevu*, izd. Hrvaški študiji Vseučilišča v Zagrebu, Zagreb – Zadar, 1998.
- 4 Kostrenčić je bil takrat ravnatelj Vseučiliške knjižnice v zagrebu; gl.: Dora Sečić, *Ivan Kostrenčić: prvi hrvatski sveučilišni bibliotekar*, Lokve 2000; Ivica Zvonar, *Nastojanja Ivana Kostrenčića oko poboljšanja statusa knjižare i Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu krajem 19. i početkom 20. stoljeća*, Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti HAZU, vol. 20, Zagreb 2002, 269–283.
- 5 Pisma Fanceva je pripravil za natis in opremil z opombami Alojz Jembrih, v: *Zbornik o Franji Fancevu*, izd. Hrvaški študiji Vseučilišča v Zagrebu, Zagreb – Zadar, 1998.

navajam del iz Kostrenčičevega pisma, ki je pravzaprav odgovor na Jagičevo vprašanje (1896), poslano ob novi najdbi knjige, natisnjene v latinici v Urachu 1564. Kostrenčić je 23. januarja 1896 med drugim odpisal Jagiču:

S protestantskimi stvarmi se po odhodu z Dunaja ne ukvarjam več; to zelo obžalujem – a sami veste, kako je zdaj z mano. Imam precej gradiiva in zapiskov, toda to bi moral urediti in dopolniti, ker se je v dvajsetih letih nabralo še marsikaj tega. Izbrskal sem svoje zaprašene zapiske in na Vaše vprašanje Vam lahko odgovorim tole.

Po protestantskih knjigah, natisnjenih v glagolici, ni bilo veliko povpraševanja, saj že leta 1562 in 1563 zlasti dunajski knjigarnar Frölich piše, da bi jih bilo treba tiskati v latinici. O tem najdete omembe med mojimi objavljenimi spisi⁶ tudi na str. 121 in 140 – pa tudi še drugod. Te pripombe je Ungnad upošteval ter so sklenili, da bodo knjige tiskali tudi v latinici. Pod A.) vam pošiljam iz računov, ki so shranjeni v Tübingenu, prepis knjig, ki so tiskane v latinici. Po tem seznamu navajata te v latinici natisnjene knjige Schnurrer⁷ str. 69 in Dobrowsky Slawin str. 135. Od teh v latinici natisnjenih knjig – v Tübingenu – poznam samo dve – ti pa sta v dresdenski knjižnici. Pred časom sem prosil za opis teh knjig in o tem hranim dve pismi, ki Vam ju pod B.) prilagam. V njih boste našli marsikaj, kar Vas bo zanimalo. – Odtisa »Prerokov«, ki je prav tako natisnjen, nisem mogel nikjer najti – torej imate v rokah veliko redkost, če ne »unicum«.⁸ Da bila natisnjena cela knjiga – sploh preroki, ni verjetno. Če imate prevod Izaije, tedaj ga je prevedel Dalmatinec Leonhard Merherić.⁹ To je omenjeno med računi iz let 1563.¹⁰

Hrvaška latinična knjiga je še »Postila« leta 1568 v Regensburgu. Imam opis te knjige od grofa Huga von Walderdorffa v dunajskem »Vaterlandu« iz leta 1872, – to Vam prilagam pod D.).

6 Kostrenčić misli na svojo knjigo *Urkundliche beiträge zur Geschichte der protestantischen Literatur der Südslaven in den Jahren 1559–1565*, Dunaj 1874.

7 Gre za knjigo: Christian Friedrich Schnurrer, *Slavischer Bücherdruck im Württemberg im 16. Jahrhundert*, Tübingen 1799.

8 Gl. Bučar in Fancev, *Bibliografija hrvatske protestantske književnosti*, Starine, JAZU, knj. 39, Zagreb 1938, 120–121; *Proroczi MDLXIII*, reprint, priredba in predgovor Borislav Arapović, Mostar 2002.

9 Priimek je zapisan v obliki *Mercherich*, ki jo je zdaj treba brati *Merčerić*.

10 Gl. Franjo Bučar, *Računi o dohodcima i troškovima za hrvatsku protestantsku tiskaru u Urachu (...) 1563. do 1564.*, Vjesnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskega zemaljskoga arhiva, XV, Zagreb 1941, 182.

V zagrebških knjižnicah žal teh knjig nimamo, – če so sploh kdaj prišle v Hrvaško, so bile sežgane. Toliko na Vaše vprašanje, – a mislim, da Vam bo ob tistem, kar je objavljeno, zadoščalo. Če potrebujete še kako informacijo, Vam go bom rad sporočil, če bom le vedel. (...)

Primerjajte lesoreze »Prerokov« s takratnimi nemškimi – omemba slik je tudi med mojimi objavljenimi spisi.

Kot razberemo iz Kostrenčičevega odgovora Jagiću, je Jagić odkril takrat edini izvod hrvaškega prevoda starozaveznih prerokov, in to latinično izdajo iz 1564. To je bil (in je še) edini izvod, ki je bil shranjen v samostanski knjižnici v Schläglu v Zgornji Avstriji. Jagić je to izdajo znova objavil v transliteraciji v izdaji dunajske Akademije znanosti.¹¹ Zato je pri pripravi za natis želel imeti kar največ podatkov o tej knjigi in jih je razumljivo pričakoval pri I. Kostrenčiču kot piscu znane in koristne knjige, objavljene 1874.¹²

Tudi France Kidrič je v odgovoru V. Jagiću 26. januarja 1911 pisal zelo strokovno in poznavalsko o problematiki, povezani z dejavnostjo uraške tiskarne oziroma Trubarja in njegovih sodelavcev:¹³

Moj odgovor na Vaše pismo z dne 23. t. m. se je proti moji volji zakesnil, glasi se pa:

1. Zaprošene transkripcije naslovov slede na posebnih lističih, da jih lahko kar na pristojnih mestih prilepite in Vam jih ni treba vnovič prepisovati.¹⁴

2. V Vašem angleškem pasusu bi nasvetoval sledeče korekture: a) ne izraža čisto točno stvari. Konzul je prišel v Rottenburg k Trubarju že l. 1552. Trubar je mislil na prevod biblije v hrvaščino še pred begom v Nemčijo (1548.), v začetku l. 1555. pa se je oprijel iste ideje P.(eter) P.(avel) Verger in začel pregovarjati Trubarja, naj vzame sam hrv. prevod v roke.¹⁵ Morda bi se dal ta stavek tako-le formulirati: »Pač po prigovarjanju Trubarja in Vergerija je začel prevajati Konzul o Božiču 1557. Biblijo v hrvaščino z glag. p.«¹⁶ b) Jan

11 Vatroslav Jagić, *Vsih prorokov stumačenje hrvaško. Veteris testamenti Prophetarum interpretatio istro-croatica saeculi XVI*, Dunaj – Berlin 1897.

12 Gl. op. 6.

13 Pismo ima v levem zgornjem kotu memorandum Dvorne biblioteke na Dunaju.

14 Med Kidričevimi pismi Jagiću v Nacionalni in vseučiliški knjižnici v Zagrebu ni takih lističev.

15 Prim. Alojz Jembrih, *Vergerijeva zauzetost oko slovenskoga i hrvaškoga prijevoda Biblije*, Acta Histriae VIII, Koper 1999, 103–140.

16 Tj. z *glagolsko pisavo*. Kidrič govori o Stipanu Konzulu, ki je bil v Urachu ob Primožu Trubarju odgovoren za prevod in tiskanje hrvaških glagoljaških knjig.

Ungnad bi se moral prekrstiti v »John U.(ngnad)«, ker se podpisuje sam vedno s »Hans«. c) Trubarjeva »active share in producing this early Croatian version« obstoji v tem, da je bil Trubar 1560–1563, do razdora s Konzulom, Dalmatinom in Ungnadom,¹⁷ nadzornik hrv. prevajanja in tiskanja, ki je objednem z Ungnadom določal, kaj se prevaja in tiska, pisal nemške predgovore itd.; prevajal sam seveda ni. d) Juričić ni bil samo korektor, ampak tudi prevodilec, v tej zvezi bi se pa moral omeniti tudi Juraj Cvečić, ki je pomagal pri drugem delu glag. N. T. Formulirati bi se dala stvar morda takole: »Sodelovala sta pri prevajanju J. Juričić in J. Cvečić, ki sta pomagala poleg drugih opravljati tudi korekture.« e) »Apparently« ni na mestu, ker je stvar jasna: Tübingen stoji na vseh naslovnih listih zaradi tega, ker je bilo to Urachu najbližje vseuč. mesto. Tiskale pa so se glag. in cir. stvari v Urachu pri Ungnadu, slovenske in tudi večina ostalih z latinico tiskanih pa v Tübingenu pri Morchartu. f) Bučar, ki je vse račune videl, poroča o obeh delih glag. in obeh delih cir. N. T., da se je natisnil vsak del le v 1000 komadih. Formulirati bi se mogla stvar tako-le: »Po Ungnadovih računih, ki se hranijo v Tübinški vseuč. knjižnici, se je natisnil vsak del v 1000 kom.« g) Štetje listov je odvisno od tega, ali štejete naslovni list zraven ali ne: z naslovnim listom obsega predgovor v 2. d(elu) glag. N. T. res 31 ll, sicer le 30, tekst je paginiran le po listih, zadnji list z r o d 183. h) Cir. N. T., I: za »other preliminary matter« (4 ff. I ne 5!) pride: »Življenje svetoga Mateja (1 f)« potem šele: Text, 219 ff; zadnji list pag. z: C II I. i) Cir. N. T. II. bi se dal brez Schnurrerja¹⁸ in s popisom na eks.(emplaru) dvorne biblioteke popisati: Naslovni list predgovor (summa svetoga Pavla Pisma), podpisani Dalmatin, Konzul, Juričić (3 ff); predgovor (predeslovie svrhu vsih epistolii S(ve)toga pavla apustola (27 ff); tekst (207 ff), zadnji list pag. C). j) Popis 1. dela glag. N. T. ni čisto natančen, treba popraviti: naslovni list, ki ima na drugi strani opombe za čitatelje, kjer se obljubujeju nove glag. in cir. knjige, podpisana sta Konzul in Dalmatin (1 f); nemški predgovor Trubar (15 ff): hrv. predgovor »vsim bratom dobrim krstianom, i ljudem slovenskega jezika«; podp. Dalmatin in Konzul (5 ff); 1 prazen list, »summa« – teološki uvod z življenjem sv. Mateja na zadnji strani (4 ff); tekst (...).

17 O tem gl. Alojz Jembrih, *Hrvatski filološki aspekti*, izd. Centar »Revija«, Osijek, Mala teorijska biblioteka, knj. 39, Osijek 1990, 219–251. O Ungnadu gl. France Kidrič, *Izbrani spisi I*, SAZU, Ljubljana 1978, 13–49.

18 Gre za knjigo: Christian Friedrich Schnurrer, *Slavischer Bücherdruck im Württemberg im 16. Jahrhundert*, Tübingen 1799.

3) Kolikor vem, ni v javnosti glag. in cir. prot. evangelskega teksta nikdo primerjal. Tak posel našim ljudem smrdi, in če ne začne g. prof. Rešetar¹⁹ dati sličnih nalog, bo težko kedaj kaj. Jedina upoštevanja vredna študija, ki se peča s hrv. prot. teksti, je: Ivan Polović, *Evangelij sv. Matevža v protestantskem glagolskem »Pervem delu Novega Testamenta« iz l. 1562, Trubarjev zbornik*²⁰ (Zbornik Mat. Slov. X, 56–73), a medsebojnega razmerja glag. in cir. teksta se ne dotika. Štihprobe, ki sem jih napravil z II. d. NT, potrjujejo Vašo slutnjo, 'da je to jedino te isto, samo malo drugačije'. Cir. tekst je v glavnem prosta transkripcija glagolskega, kaže pa spremembe, ki so se zazdele prepisovalcu med prepisovanjem potrebne, nekoliko morda tudi odmev drugih sotrudnikov: glag. predgovor 1 = cir. predg. 1, isto je s predg. 2, toda glag. ima: Predgovor, cir. Predeslovje ... Tekst Pavel Rimljanom kap. 1: Pred cir. tekstom stoji kratka summa, ki je v glag. tekstih ni, glag. pa ima ob strani izpise citatov, ki jih zopet v cir. tekstu ni, dalje par vocab. razlik: glag. propovidanje, cir. prodikanje; glag. razlaga »dar« ob strani s: čin, službu, cir. samo s: službu; glag.: da ja ... spominam se, cir.: da se ja ... spominam itd. itd.

4) Ev. tekst Postile je isti kakor v glag. N. T., a korekture se bolj opažajo: (...) Oslomba na glag. tekst se razume sama ob sebi, ker je bilo glag. Evang. prej odtiskano.

Za tako popravljeno izdajo bi morali citirati razen Schnurreja²¹ še:

1) Lopašić,²² *Starine XXVI (knjige nimam pri sebi!)*; 2) Spisi dr. Th. Elze (gl. njih seznamek v *AfslPh*, mislim 1900,²³ iz Vidicevega peresa!), zlasti *Die slovenischen protestantischen Bibelbücher des XVI. Jahrhunderts, Jahrbuch der Ges. f. d. Gesch. des Prot. in Osest. XVI (1895)* in *Die slovenischen protest. Postillen des XVI. Jahrbh., ibid. XIV (1893)*; 3) Kostrenčić, *Urkundliche Beiträge*,²⁴ 4) *Fermendžin*, Listovi o izdanju glag. cerkv.

19 Milan Rešetar (1860–1942) je bil Jagičev naslednik na Dunaju na Katedri za slovansko filologijo. O njem gl. *Zbornik o Milanu Rešetaru*, izd. Hrvaški študiji Vseučilišča v Zagrebu, Zagreb 2006.

20 *Trubarjev zbornik*, ur. Fran Ilešič, Ljubljana 1908.

21 Isto, op. 18.

22 Radoslav Lopašić (1835–1893) je objavil razpravo *Prilozi za povijest protestanata u Hrvatskoj*, *Starine*, JAZU, knj. 26, zagreb 1893.

23 Obj. v: *Archiv für slavische Philologie*, zv. 22, Berlin 1900, 636–638, ob nekrologu pisca Frana Vidica.

24 Ivan Kostrenčić, *Urkundliche Beiträge zur Geschichte der protestantischen Literatur der Südslaven in den Jahren 1559–1565*, Dunaj 1874; gl. Ivica Zvonar, *Prilog*

knjiga, *Starine XXIV.*,²⁵ 5) *Polović (gl. zgoraj)*; 6) *Pivko*,²⁶ Ungnadovi stiki z mestom Frankfurtom, *Trubarjev zbornik*, 45–55; 7) *Bučar*, *Povijest hrvatske protestantske književnosti. U Zagrebu 1910.*²⁷

*S tem bi bil oficieren del končan: moja volja je bila dobra, a prav obdelanega je še malo. Bučar registrira mnogo novega gradiva, a sinteze ne pozna, naslov »P. hrv. prot. književnosti« pa nosi knjiga čisto po krivem, glasiti bi se morala tiska.*²⁸

Franjo Fancev, ki je takrat delal na svoji obširni študiji o jeziku hrvaških protestantskih piscev in tudi recenziral Bučarjevo *Bibliografijo hrvatske protestantske književnosti*, je pisal V. Jagiću 20. marca 1913 in tudi v njegovem pismu odsevajo zanimivi momenti, ki osvetljujejo rezultate Fanceva v raziskovanju:

Preden bom odpotoval v Virje na velikonočne praznike, želim uresničiti svojo dolgo željo, da se Vam oglasim. V pismu pred božičem sem omenil prošnjo glede dobre transkripcije glagolice in cirilice, ki sem jo potreboval za Bučarjevo bibliografijo protestantske književnosti. Prepričal sem se, da bi mi popolna enotnost v transkribiranju v latinico povzročala veliko dela in da bi moral preveč spreminjati. Zato sem vzel za podlago (verjetni) izgovor, ki mu je precej dobro prilagojen pravopis v latinici natisnjenih knjig. Tako sem puščal nespremenjeno vse, kar je Bučar po izgovoru dobro transkribiral, popravljal pa sem samo tista popačenja, pri katerih je mislil, da mora biti v transkripciji dosleden [...]. Tudi glede same obdelave bi si bilo treba želeli še marsikaj, toda kot recenzent nisem smel predelovati vse bibliografije – in tako sem ji s piščevim dovoljenjem dal drugo obliko, ker sem za izhodišče vzel knjigo in

poznavanju života i rada Ivana Kostrenčića u Beču: 1868.–1875., Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti HAZU, vol. 24, Zagreb 2006, 187–198.

- 25 Euzebijje Fermedžin (1845–1897), frančiškan, cerkveni zgodovinar, o njem gl. *Hrvatski biografski leksikon 4*, zagreb 1998, 176–178. Polni naslov dela, o katerem govori Kidrič: *Listovi o izdanju glagolskih crkvenih knjiga i o drugih književnih poslovih u Hrvatskoj od god. 1620.–1648.*, *Starine*, JAZU, knj. 24, Zagreb 1891, 1–40.
- 26 Ljudevit Pivko (1880–1937), slavist; gl. *Slovenski biografski leksikon 2*, 368–369.
- 27 Gl. Kidričev prikaz Bučarjeve knjige v: France Kidrič, *Izbrani spisi 3*, SAZU, Ljubljana 1978, 234–236. Prva obj. recenzije v: Ljubljanski zvon, Ljubljana 1911, 275 sl.
- 28 Kidrič bi torej želel, da bi knjiga imela naslov: *Povijest hrvatskoga protestantskoga tiska*.

ne pisave. Ali sem povsod našel pravo pot, se bo kmalu videlo, ker bo knjiga najbrž izšla že v prvi seriji akademjskih publikacij. Nasploh menim, da je bolje, da se natisne takšna, kot pa da ne bi imeli ničesar, saj bomo vsaj vedeli, kje je kaj.²⁹

Fancev je 22. julija 1913 v svojem pismu prosil Jagića, naj mu posodi knjigo *Vsih prorokov stumačenje hrvatsko*, torej izdajo, ki jo je objavil 1897 na Dunaju. Fancev je namreč pripravljaj prikaz jezika v hrvaških knjigah, natisnjenih v Urachu, in je zato želel pregledati tudi jezik v prevodu starozavezkih prerokov iz leta 1564. Pisal je:

Zdaj pa bi Vas lepo (prosil), da bi mi izvolili nekaj sporočiti. Moje delo o jeziku hrvaških protestantskih piscev počasi napreduje. Imam gradivo iz vseh virov (ne glede na pisavo), do katerih sem lahko prišel. Medtem ko imam vse to, pa sem zaman iskal tako pri nas kot v akademiji »Anzeiger der kaiserl. Akademie der Wissenschaft« (phil. hist. Classe XXXIII. Jg. 1896 Nr. V–VII S. 16–29), v katerem je natisnjena Vaša objava »Vsih prorokov stumačenje hrvatsko«.³⁰ Rad bi namreč vedel, ali ste v tej objavi pisali o jeziku, (ali zapisuje izvirnik kakšne naglase) če ste, bi Vas še lepo prosil, da bi mi, ko se boste vrnili na Dunaj, posodili iz Vaše knjižnice izvod te objave (gotovo jo imate v separatu), da bi lahko omenil tudi Vašo razpravo in jo primerjal s svojimi rezultati.

Jagić mu je izpolnil željo, kar se vidi iz tega, da je to delo navedeno med viri, ki jih je Fancev uporabljal pri svojem delu (gl. Fancev, 1916: 148). Fancev se mu je zahvalil s pismom 11. avgusta 1913:

Najprej se Vam najlepše zahvaljujem za iztise, ki ste mi jih poslali. Tisti o prerokih mi bo, čeprav ni v njem nič o jeziku, prišel prav glede prevajalca. Namreč, kolikor poznam jezik vseh protestantskih knjig, nikakor ne morem najti različnih redakcij v prevajanju, o čemer govorijo viri, temveč je jezik v vseh knjigah bolj ali manj enoten v poglavitnih posebnostih takratnih čakavskih govorov z močnim vplivom starejših cerkvenih knjig in ponekod v leksikonu³¹ ali oblikah tudi slovenskih zglodov. Le čudim se in nikakor ne morem ugotoviti, kaj so toliko očitali jeziku protestantskih piscev. Iz starih virov je

29 *Bibliografija hrvatske protestantske književnosti za reformacije*, zbral dr. Franjo Bučar, dopolnil in uredil pa dr. Franjo Fancev, Starine, JAZU, knj. 39, Zagreb 1938.

30 Prikaz o knjigi je napisal Stjepan Bosanac, *Novo nađena stara latinicom štampana hrvatska knjiga*, Vienac 28, št. 4, Zagreb 1896, 60–62.

31 Verjetno misli: *leksika* (vsega korpusa).

verjetno vzel -u v 1. 1. sg, -t v 3. 1. sg. in pl., toda pri tem zadnjem se ne bi mogel strinjati s tistimi, ki želijo v tem -t videti okrnjeni dativ -ti, kajti v teh knjigah se ta -t ne pojavlja nikjer drugje, kjer bi ga ne mogli razložiti z opoivanjem na starejša besedila – v evangelijih, v drugih knjigah pa samo v citatih iz Biblije, lepa vzporednica pa v konjunkciji akos, akosprem, ki je nastala iz ako-si, ako-si prem in je v jeziku teh piscev zelo običajna.

Tudi tisti nekateri slovenizmi (-ga, -imu) niso mogli biti tako strašni. Ortografija je, razen v glagolskem Katekizmu, precej enotna.

In zato mi v mojem delu povzročajo največ skrbi ravno očitki, ki so se oglašali že takrat.

O svojem delu je Fancev pisal Jagiću še 6. oktobra 1913:

Z razpravo o jeziku protestantskih piscev sem prišel nekako do konca, še dan ali dva in imel bom vse čisto. Nekoliko zaradi nespretnosti, največ pa zaradi neenotnega jezika v zgodnjih izdajah sem se toliko mučil, da sem nekajkrat hotel vse skupaj opustiti. Jezik je večinoma čakavski ikavski govor Istre in hr. Primorja, precej močan pa je tudi vpliv cerkvenega jezika. Na vpliv drugih govorov opozarja samo kaka posamezna posebnost, zlasti v jeziku »Razumnih naukov«³² pa so pojavi, kakršnih v drugih sploh ni. Zelo značilno je tudi to, da je v Postilli, natisnjeni z latinico, dobro označen čakavski akcent.³³

Tako torej lahko na kratko razberemo, kakšno in kolikšno je bilo zanimanje omenjenih slavistov Jagičeve dobe za hrvaške knjige, ki so bile natisnjene v Urachu v 16. stoletju.

32 *Edni kratki razumni nauci, naipotrebnei i prudnei artikuli (...)* Tübingen, 1562 (natisnjeno v Urachu v glagolici); to je prevod Trubarjevega spisa *Tiga noviga testamenta ena dolga predgovor* (1557).

33 Fancev govori o zadnji knjigi, ki je bila natisnjena v latinici v obdobju dejavnosti hrvaških prevajalcev Antona Dalmatina in Stipana Konzula. *Postilla* (1568) je bila namenjena Hrvatom v zahodni Ogrski, tistim, ki so prebivali na posestvih protestantskih plemičev Hansa Weißpriacha in Maksimiliana Polcheima. Ta *Postilla*, prvi del, je objavljena v reprintu s predgovorom Alojza Jembriha (IKD »Juraj Dobrila«, Pazin 1993). Gl. Alojz Jembrih, *Stipan Konzul i »Biblijski zavod« u Urachu*, Zagreb 2007, 297–325.

Mihael Glavan

TRUBARJEV IN UNGNADOV DAR EVROPI

Razstava baselske zbirke (z dodatkom) v Ljubljani

Ob pomembni obletnici ustanovitve Univerzitetne knjižnice v Baslu so leta 2005 pripravili v njej veliko razstavo, središče razstave pa je bila Ungnadova zbirka, ki so jo ustvarili Trubar, Konzul, Dalmata in drugi. Za predstavitev v Trubarjevem letu 2008 je baselska knjižnica iz svoje zakladnice dobrohotno posodila 20 najlepših in redkih izvirnih tiskov, ki so bili prvič na ogled zunaj matične države na razstavi *Trubarjev in Ungnadov dar Evropi* v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani od 22. maja do 29. junija 2008. Predstavitev je poleg tega, da je kot kulturni dogodek pomembno in opazno zaznamovala Trubarjevo leto in predsedovanje Republike Slovenije Evropski uniji, izražala še druga kulturnozgodovinska sporočila. Prevajalski in tiskarski biblijski zavod v Urachu je že sam po sebi izjemen primer renesančne kulture sredi Evrope, posebej izoblikovana zbirka slovenskih, hrvaških in drugih tiskov pa edina v neokrnjeni podobi ohranjena celota naše pisne kulturne dediščine iz 16. stoletja. Švicarska vzorna skrb za njeno ohranitev, restavriranje in popularizacijo je gotovo vredna posebne pozornosti. Razstava je seveda znova podčrtala veličino, pomen in trajno veljavo Trubarja kot utemeljitelja slovenske krščanske, jezikovne in knjižne tradicije ter osvežila in obogatila našo ozaveščenost o bistvenih stvareh slovenstva.

Baron Hans Ungnad

V slovenski kulturni zgodovini ima baron Hans (Ivan) Ungnad, baron Ženeški (1493–1564), nedvomno veliko in pomembno vlogo. Njegovo življenje je potekalo v dveh razdobjih, ki sta bili glede na kraj in delovanje popolnoma različni. Prvo je trajalo do leta 1555 in

je potekalo na Koroškem in Štajerskem v službi vladarja kralja Ferdinanda in deželnih stanov, zaznamovano pa je bilo z vodilno vlogo v vojni proti Turkom. Drugo življenjsko obdobje se je pričelo leta 1555 s prostovoljno izbranim izgnanstvom v evangeličanski del Nemčije zaradi verskih razlogov. Zaradi visokih položajev, dobrih stikov s habsburško vladarsko rodbino in zaradi odločnega zavzemanja za novi nauk velja Ungnad za dominanten lik v notranjeavstrijskem protestantizmu v prvi polovici 16. stoletja. Zavzema pomembno mesto v avstrijski zgodovini, hkrati pa je s svojim delovanjem v izgnanstvu kot mecen tiskarne za južnoslovanski in turški misijon enako pomemben za splošno zgodovino reformacije in kulture, še posebej slovenske in hrvaške.

Hans Ungnad izhaja iz stare plemiške družine, ki je bila že pred letom 1200 z dokumenti potrjena kot bamberska ministerialna rodbina in je pozneje še povečala svoj ugled v Avstriji; njihovi predstavniki so v 15. stoletju na dvoru cesarja Friedricha III. zavzeli vodilno pozicijo. Hans Ungnad in njegovi bratje so končno dosegli, da jih je cesar Karel V. leta 1522 povzdignil v dedni cesarski baronski stan. Sedež družine je bil grad Zenek (Sonnegg) v Podjuni na Koroškem, kjer se je leta 1493 rodil Hans Ungnad. O njegovi mladosti ni znanega skoraj nič. Poznamo le podatek, da je dobil na dvoru cesarja Maksimilijana I. stanu primerno vzgojo. Po letu 1520 se je zadrževal v Bruslju na dvoru nadvojvoda Ferdinanda, poznejšega cesarja; temu je potem skoraj vse življenje služil v različnih funkcijah in dolžnostih – poleg svoje »redne« dejavnosti, to je vodenja rudnikov in železarn, ki jih je imel v lasti ali zakupu. Leta 1524 je postal namestnik stolnega kanonika (vicedom) in glavar Celja in bil poklican v Ferdinandov vojni svet. Leta 1530 je postal deželni glavar Štajerske, leta 1540 vrhovni poveljnik spodnje- in notranjeavstrijskih dežel in leta 1543 poveljnik hrvaške grofije Varaždin. S temi funkcijami je imel ponovno aktivni vodilni položaj pri obrambnih bojih proti Turkom, nazadnje od leta 1553 kot vrhovni vojaški poveljnik na južnovzhodni vojni meji.

Leta 1553 je Ungnad prvič izrazil misel o razrešitvi, vendar ga je Ferdinand še enkrat pregovoril. Veliki napor in skromen uspeh v boju proti Turkom so pri njem v vedno večji meri povzročali resigna-

cijo, pri čemer je bilo odločilno vprašanje vere. Ungnad se je že pred časom izrekel za protestantsko vero; verjetno ga je v tem utrdila njegova udeležba na augsburškem cesarskem zboru leta 1530 in tam izražen pristop evangeličanskih knezov in mest k novi veroizpovedi. Pri Ferdinandu je nastopal vedno odločneje in v imenu avstrijskih dežel zahteval dopustitev evangeličanske veroizpovedi, kar pa je Ferdinand zavračal. Vsekakor je verjetno, kakor je Peter Pavel Vergerij dne 12. novembra leta 1555 pisno sporočil vojvodu Krištofu Württemberškemu, da je Ungnad začutil celo osebno ogroženost od svojih katoliških gospodarjev in se je zaradi tega v prvi polovici leta 1555 umaknil iz uradnih službovanj in Avstrijo končno zapustil, uradno pa je bil razrešen svojih dolžnosti v naslednjem letu. Glavni razlog za njegov odhod bi vendarle utegnili biti razočaranje nad dejstvom, da ni bilo nobenega obeta, da bo cesar v svojih dednih deželah dopustil evangeličansko veroizpoved. Sprava s Ferdinandom je tudi kasneje spodletela.

S prostovoljnim izgnanstvom v evangeličanski del Nemčije se začena druga Ungnadovo življenjsko obdobje. Medtem ko sta oba starejša sinova Ludvik in Krištof ostala v Avstriji na družinskih posestih, je sam odpotoval s tremi mlajšimi sinovi in dvema hčerama najprej v Prago, nato pa na Saško. Tam se je leta 1556 drugič poročil in ostal v Wittenbergu in Eislebnu približno tri leta; ker je bil razočaran nad teološkimi prepiri na Saškem, se je leta 1558 odselil v Württemberško, kjer ga je vojvoda Krištof imenoval za svojega svetovalca in mu za bivališče dodelil nekdanji samostan sv. Amandusa v Urachu. Ungnad je imel dobre stike z mnogimi knezi v cesarstvu, zato je vojvoda svojemu novemu svetovalcu večkrat naložil diplomatske misije za versko soglasje novovernih nemških knezov. Leta 1560 se je Ungnad lotil novega delovnega področja, ko se je kot lastnik tiskarne v Urachu v svojih zadnjih letih življenja (do smrti konec leta 1564) dejavno posvečal širjenju evangeličanske vere v južnoslovenskem prostoru, tudi v smislu boja proti Turkom z drugačnimi sredstvi.

Biblijski zavod v Urachu*

Tiskarna v Urachu je bila presenetljivo produktivna. V samo štirih letih je zapustilo njene stiskalnice 35 izdaj v skupaj okoli 31 000 primerkov; 26 del je bilo natisnjenih v hrvaščini, tri v slovenščini in šest v italijanščini. Hrvaške izdaje so izšle v treh črkopisih: 13 v glagolici, 7 v cirilici in 6 v latinici. Poleg tega je bilo natisnjenih pet poskusnih listov, da bi preverili kakovost izdelanih črk. Glavni namen projekta je bil natis *Biblije*, zato se je za tiskarno v Urachu udomačila oznaka »Biblijski zavod«. Hrvaškim prevajalcem se je tudi posrečilo, da so do konca delovanja zavoda izdali ves *Novi testament* v glagolici in cirilici, medtem ko Trubar svojega slovenskega prevoda *Nove zaveze* tedaj še ni dokončal.

Čeprav so bili primerki, razen nekaj izjem, tiskani v Urachu, imajo vse izdaje v svojih impresumih kot kraj naveden Tübingen. Nedvomno je igral pri tem svojo vlogo preudarek, da je bilo univerzitetno mesto bolj znano, obstajale pa so tudi realne povezave z Tübingenom. Nemški predgovori in vzporedni naslovi do leta 1563 so bili natisnjeni v Tübingenu v delavnici Ulricha Morharta; sploh pa je tübingenska tiskarna dala na voljo podjetju v Urachu številne sodelavce in materiale, zato imamo južnoslovanski Biblijski zavod v marsičem lahko za podružnico tiskarne Morhart. Treba je opozoriti tudi na to, da je Ungnad močno pazil, da je univerzi v Tübingenu, ki je bila pristojna za nadzor stalno bivajočih knjižnih tiskarjev, izstavljal natančne račune o tem, kako je uporabil pridobljeni denar. Zaradi tega so listine o tiskarni zdaj shranjene v univerzitetnem arhivu v Tübingenu.

Hrvaškim delom je bila namenjena posebna pozornost tiskarne zlasti v prvih letih, ko so dotedanje Trubarjeve slovenske izdaje prevajali v hrvaščino. Novost je bila slovenska veroizpovedna knjiga *Artikuli*, ki jo je izdelal Trubar, Konzul in Dalmata pa prevedla. Poleg Konzula in Dalmate je tiskarna zaposlovala še nekaj drugih prevajalcev iz južnoslovanskega prostora. Potem ko so bila osnovna besedila za protestantski misijon natisnjena, se je založniški program po letu 1563 razširil, Trubarjev delež pa je postajal vse manjši.

* Razdelek je deloma posnet po besedilu Lorenza Heiligensetzerja v baselskem katalogu, ki ga navajamo v literaturi.

Konzul je bil verjetno odgovoren za to, da so po letu 1563 v program vključili in prevedli nove predloge, seveda z nižjo številčno naklado. Poleg tega so pričeli leta 1564 tiskati hrvaščino v latinici, medtem ko so se izdajam v cirilici po letu 1563 odpovedali. Na novo so prav tako po letu 1562 prišli v program italijanski prevodi, in na tem področju so očitno temeljili od leta 1564 načrti za prihodnost, ko naj bi tiskarno deloma s podporo Basla še bolj usmerili k italijanskemu tisku. Verjetno so pri tem imele svojo vlogo tudi kronične finančne težave Biblijskega zavoda. Izdaje v glagolici in cirilici so se zelo težko prodajale, zato so knjižni posredniki spodbujali tisk v latinici. Vsekakor pa glavni cilj podjetja ni bil nikoli dobičkonosna prodaja, sicer bi nedvomno močnejše spodbujali slovenski tisk, ki se je med evangeličanskim prebivalstvom v avstrijskih dednih deželah dobro prodajal, medtem ko je bilo med Hrvati, pri katerih se je reformacija komajda uveljavila, zelo malo odjemalcev.

Podjetje iz Uracha še danes navdušuje zaradi količine in tiskarske kvalitete svojih izdaj, prav tako pa zaradi svojega pogumnega programa, da bi tako katoliške kot tudi pravoslavne južne Slované pridobili za evangeličansko veroizpoved. Ker je bilo za cilj postavljeno celotno južnoslovansko območje, se je to vedno znova omenjalo, tako na primer v pismu, ki ga je Ungnad pisal vojvodu Krištofu 2. septembra 1564. V njem namreč piše, da bi se knjige morale razširjati »*Jnn Croatia, Dalmatia, Histria, Bosna, Seruia, Bulgaria, Walachia, vnnd Jnnen anrainenden vilen Khünigreichen vnd länndern auch Jn gantz Italia.*« (HStASt, A 191 knj. 6, list. 343r.) Obstajajo dokazila, da je bila načrtovana celo prodaja knjig v cirilici v Litvi, Rusiji in v Ukrajini. Poleg teh usmeritev se je pojavila težnja, da bi s protestantskimi knjigami, namesto z meči, rešili takrat največji zunanjepolitični problem Evrope, to je turško ogrožanje. V Urachu so bili prepričani, da bi se vrnil mir, če bi se dalo Turke pridobiti za novo vero, Evropi pa bi bilo v prihodnje prizaneseno s turškimi vpadi.

Baselska zbirka

Baselska zbirka uraških tiskov je nastala izključno po Ungnadovi iniciativi. Njegovi stiki z Baslom so se pričeli leta 1559, potem ko je prvič pisal Bonifaciju Amerbachu (1495–1562), juristu in vodilnemu

učenjaku na baselski univerzi, ki je bil tudi kot mestni svetnik ugledna osebnost v tedanjem Baslu. Baron je resno načrtoval svojo preselitev v Švico, kjer bi lahko varneje nadaljeval svoje delo za protestantsko cerkev. Junija 1564 sta dva Ungnadova odposlanca prinesla Mestnemu svetu v Baslu dragocen dar 18 volumnov iz Biblijskega zavoda v Urachu, od katerih je bila večina posebej lepotno vezanih in okrašenih prav za to priložnost. Takoj so jih z velikim veseljem vključili v knjižnični fond univerze v Baslu in se za čudovito darilo tudi pisno zahvalili. Celotna zbirka teh »*Treffentliche schöne Biecher*«, kakor so tedaj zapisali, se je do danes v celoti ohranila v Öffentliche Bibliothek der Universität Basel (Javna knjižnica Univerze Basel). Pozneje so jo dopolnili še z dodatnimi tiski, tako da je to tretja evropska knjižnica po številu izvirnih izvodov slovenskih, hrvaških in drugih protestantskih tiskov iz 16. stoletja.

Knjige iz osebne Ungnadove darilne zbirke so bile večinoma vezane in okrašene v delavnici Samuela Strelerja v Tübingenu, nekatere tudi s pozlato na platnicah in z umetelno vgraviranimi portreti Trubarja, Konzula in Dalmate. Prvotnemu Ungnadovemu daru sta pridruženi dve posebej redki in dragoceni enoti: zborniški volumen, ki vključuje tudi veliki in mali poskusni cirilski list iz leta 1561, ter Trubarjev *Psalter* iz leta 1566.

Nova Trubarjeva knjiga v Sloveniji

Prvič razstavljen nova izvirna Trubarjeva knjiga je pomenila dragocen poudarek praznovanj ob 500. obletnici rojstva Primoža Trubarja. *Noviga Testamenta Pusledni dejl* (1577) je z baselsko zbirko povezan le tako, da gre v obeh primerih za prvo javno predstavitev Sloveniji.

Kratek popis razstavljenih enot

Prvi del Novega testamenta, 1557/58 (Trubarjev prevod v slovenščini); usnjena vezava, portret na platnicah

Katekizem, 1561 (hrvaško v cirilici); vezava iz belega svinjskega usnja
Prvi del Novega testamenta, 1562 (hrvaško v glagolici); usnjena vezava, portret na platnicah

Drugi del Novega testamenta, 1563 (hrvaško v glagolici); usnjena vezava, portreti na platnicah

- Prvi in drugi del Novega testameta, 1563 (hrvaško v cirilici); pergamentna vezava
- Edni kratki razumni nauci, 1562 (hrvaško v cirilici); usnjena vezava, pozlata in portret
- Edni kratki razumni nauci, 1562 (hrvaško v glagolici); usnjena vezava, pozlata
- Artikuli, 1562 (Trubarjeva priredba, v slovenščini); usnjena vezava, pozlata
- Artikuli, 1562 (hrvaško v glagolici); usnjena vezava, pozlata
- Artikuli, 1562 (hrvaško v cirilici); usnjena vezava, pozlata
- La confessione della fede ..., 1562 (italijansko), in La defesa della confessione ..., 1563 (italijansko); vezava iz belega svinjskega usnja
- Postila, 1562 (hrvaško v glagolici); usnjena vezava, pozlata
- Postila, 1563 (hrvaško v cirilici); usnjena vezava, pozlata
- Beneficium Christi, Govorenje vele prudno, 1563 (hrvaško v glagolici); vezava iz telečjega pergamenta
- Ene duhovne pesmi, 1563 (v slovenščini); vezava iz ovčjega usnja
- Spovid i spoznanie prave krsztianske vere ..., 1564 (hrvaško v latinici); vezava iz telečjega pergamenta
- Katekizem, 1564 (hrvaško v latinici); vezava v telečji pergament
- Esposizione nel salmo LI, 1564 (italijansko); vezava v telečji pergament
- Zbirni volumen (vezava: leseni deščici in belo svinjsko usnje) vsebuje:
- Theologiae Jesuitarum, 1563
  - Tabulae de shematibus et tropis itd., s. a. (latinsko)
  - Az keresztyensegnek fundamentomirol ..., 1562 (madžarsko)
  - Abecedarium, 1561 (hrvaško v cirilici)
  - Veliki poskusni list (Probezettel gross), 1561 (hrvaško v cirilici)
  - Mali poskusni list (Probezettel klein), 1561 (hrvaško v cirilici)
  - De hebraeis, urbium ... locorum nominibus liber, 1539 (latinsko)
  - Die bschnydung Unsers Herren Jesu Christi ..., 1556 (nemško)
- Ta celi Psalter Davidov, 1566 (Trubarjev prevod v slovenščini); vezava iz telečjega pergamenta
- Dodatno:
- Noviga teastameta pusledni dejl, 1577 (Trubarjev prevod v slovenščini); nova restavratorska vezava; nova pridobitev v marcu 2008.

VIRI, LITERATURA

Treffenliche schöne Biecher. Hans Ungnads Büchergeschenk und die Universitätsbibliothek Basel im 16. Jahrhundert, Schwabe, ur. Lorenz Heiligensetzer, Basel 2005

Trubarjev in Ungnadov dar Evropi. Novi Trubar v Sloveniji. Ob 500. obletnici Trubarjevega rojstva in v času predsedovanja Republike Slovenije EU, spremna publikacija ob razstavi, ur. Mihael Glavan, prev. Martina Kerec, Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana 2008

Franc Kuzmič

FAKSIMILE KULČARJEVE KNJIGE

Leta 2007 je več založb (tri madžarske in naša Galerija-muzej Lendava) izdalo v koprodukciji faksimile zelo zanimive knjige, ki je sicer napisana v madžarščini, izšla pa je leta 1573 z naslovom *Az halálra való készöletröl rövid tanóság* (Kratek nauk o pripravah na smrt). Naj obenem povemo, da sta ta in še ena prvi tiskani knjigi na slovenskih tleh, kajti šele čez dve leti je začel Janž Mandelc svojo tiskarsko dejavnost v Ljubljani.

Knjiga je prvič izšla v Dolnji Lendavi; tu je takrat na gradu pri Nikolaju Bánffyju deloval potujoči tiskar Rudolf Hoffhaler, ki je v letih 1573 in 1574, preden je leta 1574 odšel v Nedelišče v Medžimurju h grofu Zrinjskemu, natisnil v Lendavi tri knjige, poleg omenjene še *Az ördögnek a pemitencia tarto bünössel való vetekedéséről* (Tekmovanje hudiča s skesanim grešnikom ...) 1573 in *Postilla* (Postila ...) 1574.

Pisec vseh treh knjig je takratni lendavski učitelj György Kulcsár (Jurij Kulčar), a o njegovem življenju ne vemo skoraj ničesar. Neke raziskave, ki so bolj ugibanja, kažejo, da je prej verjetno deloval kot pridigar v okolici Ersekujvára (Nové Zámky na Gornjem Ogrskem) in da je bil od tam pregnan.

Leta 2001 so že izdali faksimile njegove *Postille*, lani pa še knjigo, o kateri tokrat poročamo. Celoten (prevedeni) naslov knjige je: *Kratek nauk o pripravah na smrt, v katerem je zapisan življenjski red krščanskega človeka, ki hoče poiskati Božje kraljestvo*. Knjiga ima 135 strani (paginirani so samo listi) in je majhnega formata. Faksimile je izšel v zbirki *Bibliotheca hungarica antiqua* s številko XLI.

Knjiga je s posvetilom v latinskem jeziku posvečena naročniku tiska grofu Nikolaju Bánffyju. Razdeljena je v štiri poglavja, v katerih

avtor razglablja o pripravah na smrt. Prvo poglavje govori o redu človeškega življenja, drugo o praktičnih napotkih za priprave na smrt, v tretjem našteva hudičeve skušnjave, in sicer grehe, kot so objestnost, nespravljalivost, maščevalnost, življenje v izobilju, pijančevanje, opolzkost, skopuštvost, nenasitnost, brezdelno poležavanje, nečistovanje in laž, ravnodušnost do večnega življenja, zastraševanje s prekletstvom zaradi opustitve vere prednikov, nagovarjanje k življenjskim užitek, zaupanje v zasluge zaradi naših dejanj in svetnikov. V zadnjem, četrtem, je zapisanih dvanajst tolažb pred smrtjo vernikom. Zadnja tolažba prikazuje lepote večnega življenja. Knjiga se končuje z molitvenim obrazcem. V sklepnem delu se obrne k bralcu in prikaže onostranstvo, ki sledi tuzemskemu življenju.

Spremno besedilo kot prilogo k faksimilu je napisala Ildiko Hubert, prevod v slovenščino pa je oskrbela Ilona Zver.

Izdaja faksimila te protestantske knjige je ponovno izjemen prispevek za ohranitev knjige, pa tudi prispevek v zakladnico knjižne produkcije.

MIRKO RUPEL

1901–1963

Eden med najbolj plodnimi in sredi prejšnjega stoletja najbolj uveljavljenimi raziskovalci slovenske reformacije se je rodil 28. avgusta 1901 v Trstu v narodno zavedni uradniški družini, v kateri je za njim zrasel še mlajši brat Karlo, violinist in glasbeni pedagog. Ob koncu prve svetovne vojne in razpadu Avstro-Ogrske se je družina preselila v Ljubljano. Tukaj je Mirko Rupel leta 1919 maturiral in se vpisal v prvi generaciji študentov na takrat ustanovljeno ljubljansko univerzo. Študiral je slavistiko in romanistiko in leta 1923 dosegel doktorat. Prvo zaposlitev je dobil na trgovski akademiji; tam je ostal tri leta in medtem s francosko štipendijo osem mesecev študiral v Parizu. Od leta 1926 je poučeval na ljubljanski klasični gimnaziji. Po vojni, leta 1946, je postal ravnatelj Narodne in univerzitetne knjižnice. Ob tem je do leta 1950 predaval odrski jezik na Akademiji za igralsko umetnost, leta 1949 pa je za Francetom Kidričem prevzel še predavanja o starejši slovenski književnosti na filozofski fakulteti ljubljanske univerze. Umrl je v Mariboru 20. oktobra 1963.

Mirko Rupel je bil dejaven na vrsti področij, zlasti kot literarni zgodovinar, jezikoslovec, šolnik in bibliotekar. Ukvarjal se je s pravočrjem, pravopisom in opisno slovnico; sodeloval je pri vrsti učbenikov in priročnikov, med drugim pri *Slovenski slovnici* (z Antonom Bajcem in drugimi soavtorji, 1940 in več poznejših izdaj), pri srednješolskih čitankah in pri *Slovenskem pravopisu* (1950, 1962). Od leta 1946 je vodil oddajo *Jezikovni pogovori* na Radiu Ljubljana in z njo dobrih petnajst let gojil kulturo javnega izražanja v slovenščini. Uredil je Jurčičeva zbrana dela in posamezne knjige Prešerna, Valjavca, Gregorčiča in Župančiča. Za gledališče je priredil v primorskem narečju

Goldonijevo komedijo *Primorske zdrabe* in Držičevega *Dunda Maroja*, ki je pri njem postal *Boter Andraž*. Na čelu osrednje nacionalne knjižnice je deloval organizacijsko in obravnaval nekatera bibliotekarska strokovna vprašanja tudi v tisku. Njegovo glavno delovno področje pa je bila zgodovina starejših dob slovenske književnosti, predvsem reformacije ter protireformacije in baroka. Posvečal se ji je od študijskih let pa vse do svojih zadnjih dni; obravnaval jo je kot raziskovalec, srednješolski in univerzitetni učitelj, urednik knjižnih izdaj, prevajalec in popularizator.

Rupel se je znanstveno-strokovno formiral v zgodnjih dvajsetih letih 20. stoletja, ko je slovenska literarna zgodovina (in hkrati z njo tudi jezikoslovje) dosegla enega svojih nedvomnih razvojnih vrhov. V času od preloma stoletja se je postopoma izdvojila iz širšega sklopa slavistike in se usmerila v slovenistiko, ob takšni temeljni opredelitvi raziskovalnega področja ali predmeta se je metodološko usmerila po zgledu modificiranega pozitivizma oziroma empiričnega historizma, obenem si je razčistila poglede na načelna izhodišča in idejne cilje. Po razpadu Avstro-Ogrske in nastanku nove države so se z ustanovitvijo ljubljanske univerze, novih založb in strokovnih glasil okrepila njena institucionalna oporišča. Ob silovitem razmahu pedagoške, raziskovalne, organizacijske in publicistične dejavnosti je dosegala tudi izjemno socialno odmevnost ter prepričljivo opravljala nalogo ene osrednjih nacionalnih ved.

Med tista območja slovenske preteklosti, ki jim je ta čas veljalo največ pozornosti, je sodila doba reformacije. Raziskovanje slovenske protestantske književnosti se je sicer začelo že dosti prej, v sklopu nastajanja slavistike ob koncu 18. in v zgodnjem 19. stoletju; marsikaj so mu prispevali tudi nemški in avstrijski zgodovinarji reformacije kot verskega, kulturnega, družbenega in političnega gibanja. Na Slovenskem pa je prvič prišlo v žarišče širše javne pozornosti šele na začetku 20. stoletja, predvsem ob štiristoti obletnici Trubarjevega rojstva leta 1908. Toda takrat se je ob soočenju različnih načelnih pogledov in vrednostnih sodb pokazalo, kako pomanjkljivo je znan ta pojav in kako hude vrzeli zijajo celo v prikazih njegovih površinskih plasti, kot denimo v bibliografskem popisu knjižne produkcije, v kronološkem poteku zgodovinskega dogajanja in v življenjepisih

njegovih nosilcev. To je spodbudilo tedanje mlajše literarne zgodovinarje in jezikoslovce, da so se lotili sistematičnega dolgoročnega raziskovanja na tem polju. Med njimi je prevzel vodilno vlogo France Kidrič, ki mu je bila problematika reformacije eno glavnih težišč v nadaljnjih dveh desetletjih, vse do sintetičnega prikaza v njegovi *Zgodovini slovenskega slovstva* (1. zv., 1929); z jezikoslovne strani pa se je z njo največ ukvarjal Fran Ramovš. Spričo tega ni presenetljivo, da je bila v prvih letih delovanja ljubljanske univerze reformacija med osrednjimi temami predavanj in študijskega dela, kakor tudi sočasne znanstvene publicistike.

Študentje so večinoma sprejemali od prejšnje generacije izoblikovan kompleksen pogled na reformacijo. Mirko Rupel pa je bil nedvomno tisti med njimi, ki mu je reformacija (obenem s protireformacijo in barokom) postala in ostala glavno interesno področje. Poleg pojmovne in vrednostne opredelitve je povzel po učiteljih tudi delovni program, glavne smernice za nadaljnje podrobnejše raziskovanje.

Vrsta njegovih objav se začinja z dvema razpravama, nastalima na temelju doktorske disertacije o eni najpomembnejših Trubarjevih versko dogmatičnih knjig *Articuli oli dejli te prave, stare vere krščanske* (1562; prim. bibliografske podatke na koncu članka). V prvi razpravi avtor bibliografsko opiše obravnavano delo, obnavlja historiat njegovega nastanka, prikaže njegovo notranjo genezo in ga s pretresom razmerja do virov označi kot samostojno združitev treh nemških predlog, naposled opravi še jezikovno analizo. V drugi razpravi pa osvetljuje genetično in vsebinsko razmerje med tem spisom in njegovima sočasnim hrvaškima priredbama, glagolsko in cirilsko.

Uspešno zastavljena raziskovanja, s katerim je vstopil tudi že v mednarodno znanstveno publicistiko, Rupel ni mogel nadaljevati na enaki ravni, ker mu služba v srednji šoli tega ni omogočala. Pač pa je nemara prav ob šolskem pouku še toliko hitreje uvidel, kako potrebno je približati težko dosegljiva, od današnje rabe jezikovno in pravopisno oddaljena protestantska književna dela širšemu občinstvu. Tako je leta 1934 izdal reprezentativno antologijo *Slovenski protestantski pisci*. Njegov izbor zajema veliko večino protestantskega knjižnega korpusa, tudi spise manj pomembnih avtorjev. Upošteva kulturno in

zgodovinsko važnejše odlomke, zato posega tudi po nemških sestavnih delih knjig (uvodi, posvetila, predgovori) in celo po Trubarjevih pismih. Tujejezična besedila so prevedena, slovenska so prenesena v posodobljen in poenostavljen črkopis, toda brez poseganja v jezikovni in slogovni ustroj. V uvodu je kratko očrtana zgodovina slovenske reformacije in nakazan njen pomen, predstavljeni so pisci in dela, v opombah so strnjeni bio-bibliografski podatki in stvarni komentarji k težjim mestom v izbranih besedilih. Obenem je avtor pripravil še skrajšano izdajo za šolsko rabo. Antologija je dosegla svoj temeljni popularizacijski namen: protestantsko književnost in njene pisce je res približala širšemu bralnemu občinstvu, hkrati pa se je uveljavila tudi kot referenčno strokovno delo, saj je nadomestila popolno pomanjkanje vsakršnih novejših, ne samo kritičnih in študijskih izdaj protestantike. Kako uspešno je zadovoljila različne potrebe, priča dejstvo, da je čez dobra tri desetletja (1966) izšla v novi, razširjeni izdaji.

Ko je Rupel po vojni prevzel vodstvo osrednje nacionalne knjižnice in zatem še predavanja na univerzi, so se mu odprle povsem nove potrebe in možnosti za literarnozgodovinsko raziskovanje. Sistematično je pretresal bibliografije in kataloge, dopolnjeval popise, pregledoval možna nahajališča, odkrival neznane protestantske tiske in z reformacijo povezane dokumente ter nove, še neevidentirane primerke že znanih. Pri tem je dosegel največ uspeha v letih 1952-53, ko je kot štipendist Unesca nekaj mesecev preučeval bibliotekarstvo v Franciji, Švici in Belgiji. Plod iskanja v tujih in domačih arhivih in knjižnicah je bila vrsta novih dokumentov, med njimi 14 Trubarjevih pisem, in 8 dotlej neznanih tiskov; prek enega od njih je pripeljal v razvid dotlej neznanega avtorja, Matijo Trosta; vrh tega je našel še prek 60 novih izvodov že znanih tiskov. Rupel je najprej poskrbel, da je NUK v Ljubljani dobila fotografske posnetke vseh novih najdb. O njih je sproti poročal, o tiskih najobširneje v knjigi *Nove najdbe naših protestantik 16. stoletja* (1954); arhivske dokumente in pisma je deloma objavljial in komentiral, deloma z njihovo pomočjo v razpravah osvetljeval posamezna literarno- in kulturnozgodovinska vprašanja.

Na začetku petdesetih let je kot priznan strokovnjak sodeloval pri obeleževanju štiristoletnice prve slovenske knjige. Njegov najpo-

membnejši prispevek je bil, da je uredil *Drugi Trubarjev zbornik* (1952; prvi je izšel ob 400-letnici Trubarjevega rojstva 1908) z razpravami, ki posegajo na področja več humanističnih in družbenih ved. Sam je v zborniku prispeval podroben opis Trubarjeve udeležbe v prizadevanjih za zблиžanje različnih protestantskih cerkva in struj ob t. i. *Formuli concordiae* (*Formula soglasja*), besedilu z opredelitvami soglasno priznanih skupnih točk verskega nauka.

Ob dotedanjem raziskovanju reformacije se je Ruplu izčistil pogled na nujne nadaljnje naloge. Spričo velikega števila na novo odkritih tekstov in tiskov je mednje uvrstil izčrpno bibliografijo protestantike in novo izdajo Trubarjevih pisem; omenil je podrobno obdelavo besedil in melodij protestantske pesmi, raziskave o virih književnih del, o teoloških vprašanjih njihovih vsebin, o njihovem jeziku. Sam pa se je posvetil dvema glavnima ciljema: sintetičnemu orisu reformacijske dobe in biografiji njene osrednje osebnosti. Prvemu je zadostil s prispevkom v *Zgodovini slovenskega slovstva*, kolektivnem delu v izdaji Slovenske matice (1. knjiga, 1956). Poglavlje se začinja z očrtom vznika in poteka reformacije v Evropi ter sočasnih kulturno- in umetnostnozgodovinskih procesov – humanizma in renesanse; sledi opis reformacijskega gibanja na Slovenskem; najobsežnejši del zavzemajo obravnave posameznih avtorjev in njihovih opusov; naposled je orisan kulturnozgodovinski pomen reformacije za Slovence.

Če je to poglavje o reformaciji del širšega, skupinskega literarno-zgodovinskega podjetja, v katerega se je Rupel vključil kot soavtor, je biografija oz. monografija o Primožu Trubarju brez dvoma tisto delo, ki je bilo Ruplu najbližje in mu je bil najbolj intimno zavezan, saj se je zanj pripravljal že od začetka svoje znanstveno-strokovne poti. Zlasti v objavah iz petdesetih let je obdelal vrsto posameznih, do tedaj le v obrisih znanih in še ne zadovoljivo rešenih vprašanj. Raziskal je nekatere postaje Trubarjeve življenjske poti, med drugim nekajletno bivanje in delovanje v Kemptenu v času prvega izgnanstva v Nemčijo ter iskanje trajnega zavetja po drugem izgnanstvu; opisal je njegovo razmerje do ljubljanskega škofa Kacijanarja; očrtal je njegove stike s švicarskim reformatorjem Bullingerjem in prek njih osvetlil problem Trubarjevega odnosa do cvinglijanske smeri reformacije; podrobno

je rekonstruiral pobude in spremljajoče okoliščine tiska slovenskih knjig. (Bolj za širši oris dobe kot za samega Trubarja je pomemben članek o neuspelem poskusu, da bi po Kreljevi smrti prišel na čelo slovenske protestantske cerkve privrženec flacijanske smeri reformacije Melissander.) Vse te sestavine je Rupel potem vgradil v celovit oris Trubarjevega življenja in delovanja.

Biografija je najprej izšla v srbskem prevodu (1960), nato v slovenščini (1962). Avtor je pripravljal tudi nemško verzijo, njenega izida (1965) ni več doživel. Vendar je omembe vredno, da je vanjo lahko vključil vsaj eno pomembno novejšo, šele po izidu slovenske izdaje potrjeno ugotovitev, namreč da je bil Trubar med bivanjem na Dunaju res vpisan na univerzo in ne na »meščansko« šolo, kar znatno spreminja pogled na raven njegove izobrazbe. Po Ruplovi smrti pa je bila objavljena še ena njegova razprava s tega območja, o Trubarjevi skrbi za slovenske študente v nemških deželah (1965).

Poleg omenjenih glavnih del je Rupel prispeval še marsikaj drugega k poznavanju reformacije. Sodeloval je pri večini sodobnih prizadevanj za njeno popularizacijo: pisal je spremne besede za faksimilirane izdaje protestantike, ki so začele izhajati v drugi polovici petdesetih let; poskrbel je med drugim za novo izdajo Kidričevega zgodnjega (1908), težko dostopnega esejističnega spisa o Trubarju (1951). Toda tudi drugo glavno področje Ruplovega znanstvenega delovanja je bilo povezano s temi prizadevanji.

Podobno vodilno vlogo kot pri reformaciji je namreč imel pri raziskovanju protireformacije in baroka. Tudi tukaj je načrtno iskal in objavljaj dotlej neznanu gradivo, izdajal antologijske izbore pomembnih besedil (Valvasor, Svetokriški), analiziral posamezne probleme in jih strnil v sintetičen literarnozgodovinski opis dobe. Pri vsem tem pa je sistematično zasledoval, kakšen odnos je ta doba zavzemala do protestantske književnosti in kako je sprejemala in ohranjevala njene dosežke.

Iz nekajdesetletne razdalje je razvidno, da je Rupel s svojimi glavnimi objavami, pa tudi nasploh z vsem svojim delovanjem zapolnil občutno vrzel v naši literarni zgodovini. Nekaj desetletij po magistralnem opusu Franceta Kidriča je poleg vrste posameznih ugotovitev prispeval nov sintetičen oris reformacijske dobe in gibanja

ter monografijo o njuni osrednji osebnosti. S tem sicer res ni storil ničesar prevratnega ali odpiral radikalno novih problemskih perspektiv, za kar si je denimo prizadeval njegov generacijski vrstnik Anton Slodnjak ob problemu razmerja med humanizmom in reformacijo. Prejšnja generacija raziskovalcev je uveljavila pogled na reformacijo kot versko in kulturno gibanje, ki je imelo bistven pomen in velike posledice za razvoj slovenskega jezika in književnosti. Rupel je od svojih učiteljev prevzel glavne vsebinske in vrednostne poteze te podobe. S prizadevnim lastnim raziskovanjem in s pretehtanim kritičnim prevzemanjem novejših tujih dognanj ji je dodajal bibliografske, biografske, dogodkovnozgodovinske podrobnosti, zapolnjeval vrzeli, preverjal prej oblikovane domneve in jih z opiranjem na dotlej neznano dokazno gradivo spreminjal v potrjene ugotovitve. Poleg tega pa je v njegovem sintetičnem orisu vendarle opaziti neko spremembo: v uvodnem delu ugotavlja, da reformacija v svojem času ni bila med najbolj progresivnimi družbenimi gibanji. Takšna dopolnitev ocene je bila v slovenskem miselnem obzorju petdesetih let najbrž neizogibna. Toda Rupel je pri tem očitno zgolj povzemal stališča marksistične publicistike (Edvard Kardelj, Boris Zihlerl), ki je zgodovinska vprašanja obravnavala z razredno ideološkega vidika, in tedanjega zgodovinopisja (Ferdo Gestrin, Bogo Grafenauer idr.), ki se je usmerjalo v raziskovanje gospodarskih in družbenih procesov. Značilno pa je, da takšnega premika vrednostne perspektive Rupel sam ni uveljavljal v orisih življenja in dela posameznih avtorjev, ki so v težišču tega njegovega spisa. Nekaj podobnega se izkaže pri njegovi knjigi o Trubarju. Ogrodje za Trubarjevo biografijo je pred nekaj desetletji v glavnih potezah očrtal ali vsaj nakazal že France Kidrič. Rupel ga je ohranil, a ga je na marsikaterem mestu znatno dopolnil. Skratka, njegova močna plat so bile predvsem skrbne gradivske raziskave in na njih utemeljena pripoved, razglabljanje o teoretičnih temeljih literarnozgodovinskega dela ali reševanje metodoloških zagat pa je bilo pač zunaj njegovega obzorja; v tem pogledu ga je mogoče označiti za empirično usmerjenega tradicionalista.

Pri objavljanju, se pravi pri ubesedovanju in posredovanju svojih dognanj, je posegal po znanih, v dolgotrajnem izročilu stroke preverjenih literarnozgodovinskih vzorcih, kot so nizanje opisov življenja

in dela obravnavanih avtorjev ter enostavno deskriptivna, a faktografsko dobro podprta obnova širšega poteka dogajanja, ki jo obdaja splošni zgodovinski in evropski literarno-umetnostni okvir, toda brez prave problemsko utemeljene povezave. Na ta račun je Rupel požel nekaj očitkov strokovne kritike, bržkone so bili najostrejši ravno ob prvi knjigi *Zgodovine slovenskega slovstva*. Vendar je treba upoštevati, da zaželeni naslovniki, ki naj bi jih nagovarjali njegovi spisi, niso bili samo dobro podkovani poznavalci stroke, temveč tudi (ali nemara celo predvsem) široko, nespecializirano, toda za zadeve slovenske literature, kulture in zgodovine zainteresirano občinstvo. Glede na to se izkaže, da je imel Rupel pri pisanju pravzaprav srečno roko, ker mu je uspevalo, da je svoja spoznanja sporočal na strokovno korekten in obenem lahko dostopen, bralcu prijazen način; zato je nekaj njegovih objav dočakalo celotne ali delne ponatise.

Podoba reformacije in Trubarja, ki jo je sooblikoval Mirko Rupel, je obdržala veljavo v slovenski kulturni javnosti kar nekaj časa po njegovi smrti. Se najbolj v skladu z njegovo temeljno usmeritvijo jo je na bibliografskem in zgodovinsko faktografskem področju dopolnjeval Branko Berčič; nove problemske poudarke ji je med prvimi nakazal Jože Pogačnik in pozneje Jože Koruza; intelektualno in duhovno podobo Trubarja je zatem bistveno obogatil Jože Rajhman; v celoti pa je raziskovanje reformacije znatno napredovalo šele v osemdesetih letih, ko je dobivalo nove spodbude ob štiristoletnici Dalmatinove *Biblije* in Bohoričeve slovnice.

Pomembnejša Ruplova dela o protestantizmu

Trubarjevi Artikuli. Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino 6, 1927, str. 100–129.

Glagolski in cirilski Artikuli in njih razmerje do Trubarjevih. Slavia (Praga) 8, 1927, str. 272–288, 526–550.

Slovenski protestantski pisci. Izbral in uredil Mirko Rupel. Ljubljana, Tiskovna zadruga, 1934. (Slovenski pisatelji). – Druga, dopolnjena izdaja: Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1966. (S sodelovanjem Branka Berčiča.)

Drugi Trubarjev zbornik. Ob štiristoletnici slovenske knjige. Uredil Mirko Rupel. Ljubljana, Slovenska matica, 1952.

Primož Trubar in formula concordiae. V: Drugi Trubarjev zbornik, Ljubljana 1952, str. 65–112.

Nove najdbe naših protestantik XVI. stoletja. Dela SAZU, 2. razred, 7. Ljubljana, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1954.

Reformacija. V: Zgodovina slovenskega slovstva 1, Do začetkov romantike. Ur. Lino Legiša s sodelovanjem Alfonza Gspana. Ljubljana, Slovenska matica, 1956, str. 185–260.

Primož Trubar. Življenje in delo. Ljubljana, Mladinska knjiga, 1962.

Primus Truber. Leben und Werk des slowenischen Reformators. (Nemški prevod in priredba: Balduin Saria). München, Südosteuropa-Verlagsgesellschaft, 1965. (Südosteuropa-Schriften, 5.)

Darko Dolinar

Primož Trubar

POSVETILO JURIJU KHISLU 1579

Pojasnilo

Trubarjevi nemški predgovori in posvetila k tiskanim delom so tisti del celotnega Trubarjevega korpusa, ki je širši javnosti manj znan in ga v slovenskem prevodu poznamo predvsem in le deloma iz knjige Mirka Rupla *Slovenski protestantski pisci* (1934, 1966). Rupel namreč ni objavil vseh in popolnih besedil nemških predgovorov in manjkajoči deli nam deloma zakrivajo celotno Trubarjevo misel, ki jo je hotel izraziti bodisi v nemškem posvetilu ali predgovoru. Morda je tudi to botrovalo posameznim interpretacijam Trubarja, ki so pretirano izpostavljale nekatera besedila. Prav nemški predgovori pa dopolnjujejo oziroma sploh zaokrožajo celovito Trubarjevo podobo. Kot kaže razprava *Antropološka sporočilnost Trubarjevih posvetil in predgovorov* (Stati inu obstati, 7-8, 2008, 30–41), je mogoče iz njih spoznati Trubarjevo izvirno misel, prav tako pa tudi naslovljence, ki so jim predgovori namenjeni.

V Ruplovem izboru *Slovenski protestantski pisci* niso omenjena nemška posvetila k trem vsebinsko in literarno pomembnim Trubarjevim knjigam, in sicer: *Eni psalmi, ta celi catebismus inu ... kersčanske peisni* (1567); *Ta celi catebismus, eni psalmi inu ... kersčanske peisni* (1574); *Ta celi catebismus, eni psalmi inu ... kersčanske peisni* (1579), ki so vsa tri posvečena Juriju Khislu iz plemiške rodbine Khisl (tudi Khiesel, Khisel ali Kisel). Vsa tri besedila so po obsegu med krajšimi Trubarjevimi predgovori, po vsebini pa so si precej podobna. Kot zanimivost lahko navedemo, da sta Juriju Khislu posvečeni tudi pesmarici Jurija Dalmatina iz leta 1584 in Felicijana Trubarja iz leta 1595. Vsa nemška posvetila in predgovore je objavil Oskar Sakrausky v knjigi *Primus*

Truber, Deutsche Vorreden zum Slovenischen und kroatischen Reformationswerk (Dunaj – Ljubljana 1989). Ker v okviru že izhajajočih Trubarjevih *Zbranih del* (glavni urednik ddr. Igor Grdina; Ljubljana 2000–) nastaja tudi prevod vseh nemških predgovorov iz izvirnih predlog, tukaj objavljamo prevod Trubarjevega predgovora k pesmarici iz leta 1579 z opombami. Zanj smo se odločili, ker nam razkriva Trubarjev odnos do cerkvene pesmi in sploh do glasbe, posvetilo pa je zanimivo še posebej zato, ker je namenjeno mlademu slovenskemu plemiču. Knjigo je natisnil ljubljanski tiskar Janž Mandelc.

Na naslovnici pesmarice¹ iz leta 1579 je natisnjeno:

TA CELI CATEHISMVS, ENI Pſalmi, inu tih vegshih Gody, Stare inu Nove Kerſzhanske Peifni, od P. Truberia, S. Krellia inu od drugih sloshene, Sdai ſupet na novu popraulene, inu sveliku leipimi Duhounimi Peifni pobulshane. V LVBLANI, M.D.LXXIX

Knjigo je podrobno opisal Branko Berčič (*Das slowenische Wort in den Drucken des 16. Jahrhunderts*, v: *Abhandlungen über die slowenische Reformation*, München 1968, 213). Po Berčičevi navedbi je za objavo knjige poskrbel Jurij Dalmatin (isto, 156, 252), seveda na podlagi Trubarjevih izdaj iz let 1567 in 1574. Trubarjevo posvetilo je natisnjeno na str. *2a–*6b.

V posvetilu leta 1579 ni obrobni opomb, ki v sorodnem posvetilu prejšnje izdaje opozarjajo na vire navajanih svtopisemskih misli (npr.: Kol 3,16); v tukajšnjem prevodu so te obrobne opombe prevzete med opombe pod črto in poudarjene s polkrepkim tiskom, dodano pa jim je še besedilo iz navedenega vira.

1 Ta pesmarica je zadnja od treh Trubarjevih pesmaric, katerih nemški predgovor je posvečen mlademu ljubljanskemu plemiču Juriju Khislu. Prva in druga sta izšli leta 1567 in 1574. Je tudi prva, ki je bila tiskana v tiskarni JanžaMandelca (Johann Mannel) v Ljubljani. Posvetilo se od predhodnih dveh razlikuje le v posameznih malenkostih; zanimivo je morda to, da v prvem Jurija Khisla naslavlja še z zaupnim »ti«, saj je bil ta takrat še deček. Poleg tega v predgovoru iz leta 1579 ni obrobni Trubarjevih navedb bibličnih mest, kakršne so v predgovoru iz leta 1567. Študija o Trubarjevih pesmaricah je objavljena v: E. Škulj, *Cerkveni ljudski napevi. I. Protestantiski napevi*, 2000.

[POSVETILO]

Plemenitemu in krepostnemu mlademu gospodu Juriju Khislu² od Fužin³ in Razborja,⁴ dednemu dvornemu kletarju⁵ knežje grofije v Gorici, zastavnemu gospodu v Višnji gori itd. Milost in mir od Boga po Kristusu.

Ne glede na to, da ima glasba s svojimi instrumenti in orglami svoj izvor, kot piše Mojzes, v Kajnovi krivi Cerkvi, namreč pri Jubalu⁶ (pozneje je bila vse do sedaj, večinoma in z velikimi stroški, zlorabljana ob malikovanju, krivih božjih službah, posvetnih nasladah in veseljačenju), je Bog sam, ob drugih ceremonijah in oblikah božje službe v cerkvah zapovedal tudi petje psalmov in drugih duhovnih pesmi.⁷ Mojzes in njegova sestra Marija sta prva prepevala psalme, za njima Debora, Barak,⁸ Ana, David, mnogi preroki, devica Marija, Zaharija, Simon in drugi so – vzpodbujeni od Svetega Duha – dodali tudi psalme in duhovne pesmi. Razen tega je naš ljubljeni gospod in

- 2 Iz Bavarske izvirajoča rodbina Khislov se je že zelo zgodaj pridružila reformaciji. Vid Khisl je pripadal krogu, ki se je zbiral okrog Matije Klombnerja, ta krog pa je bil poznejše jedro reformacijske verske občine v Ljubljani. Bila je velika podpornica umetnosti in znanosti na Kranjskem in je Trubarju že v času, ko je bil še stolni kaplan v Ljubljani, kot tudi pozneje njegovi družini, stala ob strani. (Prim.: Oskar Sakrausky, *Primus Truber, Deutsche Vorreden*, 1989, 450; Barbara Žabota, *Družina Khisl v času reformacije in protireformacije*, Stati inu obstati 5-6, 2007, 160–173.)
- 3 Fužine – Kaltenbrunn.
- 4 Razbor, po Pircheggerju, *Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften, Gülden, Städte und Märkte*, München 1962, 222, naj bi bila *Raßbor* neka posest blizu Maribora (O. Sakrausky, *P. Truber, Deutsche Vorreden*, 450). Sicer pa je Jurij Khisl med drugim uporabljal tudi naziv »von Kaltenbrunn und Gonobitz« – od Fužin in Konjic.
- 5 Erbtruchsess: *Truchsess* je bil predstojnik dvornega gospodinjstva, glavni kletar. Naslov se je podeljeval in je bil deden, zato Erb-.
- 6 **1 Mz 4,21**: Njegovemu bratu je bilo ime Jubál in postal je oče vseh godcev na citre in flavto.
- 7 **Kol 3,16**: Kristusova beseda naj bogato prebiva med vami. V vsej modrosti se med seboj poučujte in spodbujajte. S psalmi, hvalnicami in duhovnimi pesmimi v svojih srcih hvaležno prepevajte Bogu.
- 8 **Sod 5,12**: Prebudi, prebudi se, Debóra, prebudi, prebudi se, pesem zapoj! Vstani, Barák, pripelji svoje ujetnike, sin Abinóamov!

zveličar Jezus Kristus svoje pridige s psalmi ne samo podkrepil, temveč, kot lahko povzamemo po Mateju, pred in med svojo poslednjo večerjo tudi pel. Pavel in Jakob sta hotela, da bi kristjani iz srca prepevali psalme in hvalili Boga.⁹ Tako piše Plinius, ki je bil pogan, da so prvi kristjani svojemu Bogu Kristusu vsako jutro pred nastopom dneva peli pesmi.

Kajti glasba in pesem, ako se pravilno in pobožno uporabljata, vzpodbujata človeško srce k pobožni zbranosti in notranji sreči. David je s psalmi in harfo Savla v njegovi težki skušnjavi in peklenških mukah pomiril in utrdil.¹⁰ Elizej je ob glasbi dobil preroški navdih. Mi pa, kadar brez glasbil ali z njimi v cerkvah vneto in iz srca pojemo, postanemo bolj veseli, zbrani in dovetni za molitev in poslušanje božje besede, za pridige in sprejemanje zakramentov. In vsakič, ko smo v Ljubljani s petimi glasovi ob spremljavi regala,¹¹ pozavn, cink¹² in piščali v cerkvi zapeli: Sedaj prosimo Svetega Duha, ali: Oče, Sin, Duh, nebeški kralj¹³ itd, sem začutil posebno veselje, pobožno zbranost, ljubezen in željo po pridiganju in molitvi. Zato reformirane evangeličanske cerkve prav ravnajo, ko v svojih cerkvah Sveto pismo in psalme po nauku in zapovedi svetega Pavla 1 Kor 14 bero in pojo v preprostem razumljivem jeziku.¹⁴

Po presoji vsega tega sem naše stare in nove slovenske duhovne pesmi in psalme (po katerih je naša mladež in preprosto ljudstvo,

9 Ef 5,19: nagovarjajte se s psalmi, hvalnicami in z duhovnimi pesmimi, ko v svojem srcu prepevate in slavite Gospoda.

Kol 3,16: Kristusova beseda naj bogato prebiva med vami. V vsej modrosti se med seboj poučujte in spodbujajte. S psalmi, hvalnicami in duhovnimi pesmimi v svojih srcih hvaležno prepevajte Bogu.

Jak 5,13: Če kdo med vami trpi, naj moli. Če je kdo dobre volje, naj pôje hvalnice.

10 1 Sam 16,23: Kadar je bil torej tisti Božji duh na Savlu, je David vzel citre in igral s svojo roko. Tedaj je Savlu odleglo in mu je bilo bolje in zli duh se je umaknil od njega.

11 Regal, fr. *regale*, majhne prenosne orgle prodornega zvoka.

12 Zinken – kornet, verjetno iz Perzije izvirajoč pihalni instrument (*Brockhaus* 1974, zv. 20, 695).

13 *Ozha, Syn, Duh, nebeski kralj ... Kratka izlaga tiga Ozha nasha, od Truberja* (O. Sakrausky, om. d., 454, op 24).

14 1 Kor 14: Poglavlje *Darovi jezikov in prerokovanja*.

hvala Bogu, bilo poučeno in utrjeno v pravi veri, katekizmu in vseh božjih službah) ponovno na novo pregledal, korigiral, nekaj dodal ter z lastnimi novimi notami opremil in dal v tisk. Zato resnično upam, da bodo naši nasledniki to pesmarico pobožno, Bogu v čast, za utrditev in širitev prave Cerkve uporabljali ter po njej prepevali.

Moj, v Kristusu ljubi mladi gospod Jurij, ker je vaš pobožni in razumni gospod stari oče, plemeniti in častitljivi pokojni gospod Vid Khisl¹⁵ itd. bil zelo naklonjen božji besedi, vsem krepostim in umetnostim, še posebej pa glasbi, je, ko je bil častitljive dežele kranjske poslanec in blagajnik, ob tem pa mnogo let zapored tudi župan glavnega mesta Ljubljane, nagovoril gospode in deželane pa tudi meščane k temu, da so plemenitega in zelo izobraženega v jezikih in umetnostih, posebno pa v glasbi zelo izkušenega in razgledanega magistra Leonharda Budina,¹⁶ mojega ljubega znanca, sprejeli za posebnega osebnega učitelja svojih otrok; poleg njega pa še štiri, v umetnosti igranja na razne instrumente, godala in bobne pa tudi telovadbe večje umetnike. Tako je tudi vaš ljubi gospod oče¹⁷ (ki je zaradi svojih od Boga danih številnih odlik in kreposti, od ubogih in bogatih v deželi ter izven nje priljubljen in spoštovan, bil od njegovega veličanstva rimskega cesarja, od presvetlega kneza in od častitega deželnega zbora na Kranjskem kar nekaj let zapored poklican na visoke uradne položaje, sedaj pa na položaj komornega svetnika in deželnega upravitelja) občutil veliko radost ob poslušanju in branju

15 Vid (Veit) Khisl je bil oče Janeza (Hanns, Janž) Khisla in stari oče Jurija (Georg) Khisla, kateremu je bilo namenjeno posvetilo pesmaric iz let 1567, 1574, 1579 in 1584. Vid Khisl je bil mestni sodnik in župan v Ljubljani, poslanec in blagajnik kranjskega deželnega zbora. Zgradil je grad Kaltenbrunn (Fužine), bil lastnik mlina na Ljubljanci ter tovarne stekla in papirja. Pozneje je postal cesarski svetnik, dvorni svetnik nadvojvode in vojni upravitelj na hrvaški in jadranski meji, predsednik dvorne pisarne, vitez in baron. V letih 1566 in 1567 je zasedal položaj deželnega upravitelja na Kranjskem. Bil je velik podpornik in pospeševalec mlade slovenske književnosti, znanosti in umetnosti. (O. Sakrausky, om. d., 445, op. 26; B. Žabota, om. d., 161–163)

16 Leonhard Budina je bil od 1531 latinski šolski upravitelj v Ljubljani, 1563 prvi rektor evangeličanske stanovske deželne šole, po upokojitvi 1566 pa prevajalec za latinski jezik. Užival je posebno naklonjenost družine Khisl.

17 Janez (Hanns, Janž) Khisl.

božje besede in ker je posebno veselje čutil tudi do glasbe, vas je še zelo mladega dal v vzgojo omenjenemu gospodu Budini ter posebnemu učitelju in spremljevalcu,¹⁸ s katerim vas je poslal daleč v tuje dežele in na visoke šole, da bi se od njiju naučili pobožnosti, pravega razumevanja celega katekizma, jezikov, glasbe in drugih umetnosti. Pri vseh, ki vas poznajo, vzbujate veliko upanje, da boste kot vaši pobožni starši naši cerkvi in domovini zvest služabnik in v korist. Z ozirom na vse to ter da za vsa velika, dobra dela, ki so jih vaš gospod stari oče, gospa stara mati, vaš gospod oče,¹⁹ gospa mati in vi sami izkazali meni, moji soprogi in mojim otrokom, izkažem dolžno hvaležnost in spomin, sem želel te naše pesmi in psalme posvetiti vam ter jih izdati v vašem imenu.

Večni Bog in oče našega gospoda Jezusa Kristusa naj s Svetim Duhom po svoji besedi vodi in in usmerja vašega gospoda očeta, vašo gospo mater, vaše brate in sestre, vas in nas vse po svojih poteh v njegovo čast in slavo ter nas obvaruje pred sedanjim in večnim pogubljenjem. Amen. Napisano v Derendingenu, na svetega Jurija dan v 1567. letu.²⁰

Vaše častitljivosti
zvesti in vdani

*Primož Trubar Kranjec,
tukajšnji župnik.*

Izbral, prevedel in pojasnil Edi Vrečko

- 18 Janez (Hanns) Gebhardt, Ljubljčan, je študiral v Tübingenu skupaj s Samuelom Budino, pozneje pravo v Padovi, postal je predavatelj na deželni srednji šoli v Ljubljani, nato vojni sekretar krajnskega deželnega zbora, šolski inšpektor in deželni tajnik na Kranjskem, tedaj na položaju deželnega upravitelja. (O. Sakrausky, om. d., 456 op. 29).
- 19 Janez (Janž) Khisl, oče Jurija Khisla, je pomagal Trubarju pri ustanovitvi deželne (stanovske) srednje šole v Ljubljani.
- 20 Tudi predgovor v knjigi iz leta 1579 se konča z letnico 1567. Tudi drugače je skoraj enak kot predgovora iz leta 1567 in 1574. Kolikor je razlik, so v nemškem besedilu v glavnem zaradi drugačne ortografije, črk in tiska Mannlove tiskarne v Ljubljani.

Vasko Simoniti

GOVOR OB ODPRTJU RAZSTAVE V NARODNEM MUZEJU SLOVENIJE

6. 3. 2008

Ob bogatem programu v počastitev 500. obletnice Trubarjevega rojstva se spričo splošnega poznavanja tega moža morda kdo vpraša: Kaj drugega kot izraz spoštovanja do njega lahko doživimo na izvedbah tega programa? Ni bilo o njem povedano že vse, tako glede njegove osebnosti in njegovih del kot tudi pomena tako za slovensko kulturo kot evangeličansko skupnost v Sloveniji? Ali pa prek njegovega delovanja iščemo svoj smisel ali oporo za svoje delo v današnjem času?

Seveda nas 500. obletnica njegovega rojstva lahko obvezuje k iskanju morebitnih novosti – a za večino je bolj priložnost za to, da si obudimo njegovo podobo in se vprašamo, kakšen je bil, kako se je opredeljeval do svojega časa in okolja, kaj je storil in zakaj je torej ta podoba tako živa še po tolikih stoletjih.

Kot prvi slovenski avtor knjig je preživel vso tisto torturo, ki jo je moral prestati marsikakšen avtor velike slave: delati/pisati v skrajno težavnih, včasih celo smrtno nevarnih razmerah, prihranjeno mu je bilo le to, da ni več doživel uničujočega vala protireformacije in s tem sežiga skoraj vseh protestantskih knjig. Pri vsem tem pa je zagrizeno in nepopustljivo že za živa napredoval k svojemu velikemu cilju – in umrl menda v prepričanju, da je svoje poslanstvo izpolnil. Torej dosegel cilj.

Po njegovi smrti je sicer več kakor dve stoletji kazalo, da se je zmotil, da je bilo njegovo delo zaman, toda pozneje, to je v slabih zadnjih dveh stoletjih, skoraj ni bilo vidnejšega slovenskega pisca, ki se ne bi posvečal Trubarjevemu življenju, jeziku, prevodom, vsebini njegovih del in sploh njegovemu pomenu za Slovence. V 20. stoletju,

zlasti pa še v desetletjih po drugi vojni, je sploh izšla cela vrsta zajetnih knjig in razprav o njem, fenomen Trubar pa je bil kajpak tudi izziv za sedmo umetnost (film) – in dolžno priznanje mu je ob drugem izkazala tudi njegova »druga domovina« Nemčija, in sicer na mednarodnem simpoziju v Tübingenu ob 400. obletnici njegove smrti. Njegovi spisi – v obliki zbranega dela ali pa v izborih – pa teksti o njem samem izhajajo še v današnjem času.

Že dosedanji dogodki ob njegovi 500. obletnici govorijo tem, da so bili tiskanje njegovih knjig in njegovi odzivi na razmere, v katerih je živel, tudi za ta čas nekaj izjemno tvornega – in sodeč po vsebini napovedanih prireditev, ki se bodo zvrstile v tem letu, bo ta ugotovitev samo potrjena. V tem nagovoru seveda za to ni mogoče podati izčrpane utemeljitve, a če povzamem, bi dejal: njegov večplastni projekt, ki sta ga ob drugem tvorili skrb za versko prenovo in za to nalogo neogibno znanje, kot sta zlasti pisanje in branje slovenščine, je nadvse ugodno vplival na oblikovanje zavesti o pomenu, varovanju in razvoju slovenskega jezika in o posebnostih njegovih govorcev. Ali drugače povedano: Trubar je s svojim delom postavil temelje, na katerih se je skozi stoletja razvijala slovenska kulturna identiteta, ki je danes eden bistvenih konstitutivnih elementov slovenske države. Pri tem pa je znano, da njegov prvotni namen ni bil zasledovanje takega smotra: kot reformator je želel le, da bi se ljudje naučili brati *Sveto pismo* v svojem, to je slovenskem jeziku, da bi lahko sami, svobodno in brez posrednikov, bili v stiku z Božjo besedo, kakor se je razodevala v svetem pismu. Toda ta svoboda in pravica, v marsičem že tedaj uresničeni, sta imeli daljnosežne posledice za bodočo zgodovino Trubarjevega ljudstva. V zgodovinskem razvoju Slovencev sta bili narodotvorna in kulturotvorna dejavnika.

Kot vemo, je Trubar živel v burni in kruti dobi, v katerem je šlo za veliki zgodovinski prelom z neko stoletja staro miselnostjo in za postavljanje smernic za drugačno življenjsko prakso Evrope. Vse to je se je zrcalilo v njegovem delovanju, pač zato, ker je sam bil osebnost, ki je bila sposobna dojeti duha časa, pa tudi prisiljena sodoživljati mōro zgodovine in njenih zahtev. V tem smislu mu na osebni ravni menda z ničimer ni bilo prizaneseno; na eni strani o tem govori pojem, ki ga je sam izrekel, namreč njegov »nigdir dom«, ki niti v

Derendingenu po njegovem drugem izgnanstvu iz naših dežel, ni bil pravi dom, ampak zdomstvo, ki so ga najbrž močno zaznamovala dotedanja preganjanja, zaplembe premoženja in druge nadloge. Toda vse te muke ga niso zlomile, saj se ni pustil onemogočiti in ni utihnil.

Pri svoji vztrajnosti pa je vendarle imel tudi nekaj sreče; tu mislim na dejstvo, da je imel nekatere izvrstne učitelje, pozneje pa tudi nekaj zaščitnikov, ob pomoči katerih je lahko uresničil svoje zamisli. Tu mislim na primer na tržaškega škofa Bonoma, razgledanega in tolerantnega humanista, ob katerem se je Trubar oblikoval v izobraženega svetovljana in patriota, ki je jezik svojih rojakov imel nad vse rad, najbrž tudi po Bonomovi zaslugi, saj je bil Bonomo naklonjen slovenščini. V Trstu je namreč Trubar pridigal slovensko. Kajti naklonjenost prominente tistega časa do jezika, ki so ga govorili le podložniki oziroma tlačani, se pravi, hlapci in dekle, tedaj kljub vsemu ni bila nekaj samoumevnega. Sam Martin Luther, sicer v verskih rečeh nemara Trubarjev vrhovni zgled, je bil na primer do jezika svojih drugorodnih rojakov, to je Lužiških Srbov, katerih vasi so obkrožale Wittenberg, izrazito odbojen, zato po mnenju nekaterih prevod *Novega testameta* v lužiško srbščino (leta 1548) niti po njegovi smrti ni bil natisnjen, ampak je ostal v rokopisu. Če k temu prištejem Trubarjeve šole na Dunaju in Salzburgu, razumevajoče imenitnike in teologe na Württemberskem, stike z visokimi reformatorji (korespondenca s Zwinglijevim naslednikom v vodstvu züriške reformirane cerkve Bullingerjem), je mogoče reči, da je bil Trubar v stiku z intelektualnimi in verskimi vrhovi, čez katere je šel »duh časa« in je torej navdihoval tudi njega, slovenskega verskega prenovitelja.

Samo v takšni kondiciji se je lahko lotil nečesa neverjetnega: zapisovati svoj jezik in pisati v njem knjige, se pravi uporabljati jezik, ki ga v pisni obliki tako rekoč še ni bilo. To je lahko storil samo izjemno bister in delaven človek, ki ga bistveno označuje ljubezen do domovine – tista ljubezen, o kateri že Ivan Prijatelj poroča, da je prevzela celo »odločnega katoličana« Jerneja Kopitarja, ki je rekel, da ga »Trubarjeva velika ljubezen do domovine popolnoma razorožuje proti njegovim protestantskim naukom«.

Toda nič manj nas najbrž ne vznemirja Trubarjeva kritika zaostalosti in nekulturnosti tedanjih Slovencev, kritika, ki je samo izraz

druge strani te iste ljubezni, o kateri je pisal tudi Mirko Rupel. V pismu, ki ga je skupaj s Kreljem napisal Bohoriču (1565), je rečeno: »Ne dvomimo, da dobro poznaš in neredko obžaluješ nesrečno kulturno zaostalost naše ožje domovine: saj je prava sramota, kako se vsepovsod šopiri zaničevanje do lepih umetnosti in zanemarjanje duhovne izobrazbe. Toda ko bi le vsi, ki to bedno rovtarstvo v resnici občutijo, hoteli združiti z nami svoje želje in gorečnost, svoje misli in delo ter z nami vred napeti vse sile, da mu napravijo konec!« Ukrep za odpravo takšnega stanja je Trubar videl zlasti v obiskovanju šol, zato si je prizadeval, da bi jih bile deležne najnižje plasti prebivalstva. V *Cerkovni ordningi* v posebnem dostavku pravi: »... en vsaki pridigar inu farmošter ima tudi per suje fari eniga šulmojstra oli mežnarja imejti inu držati, da te mlade hlapčiče inu deklice, purgarske inu kmetiške otroke vuči slovenski brati inu pisati, ta katekizmus zred [= vred] s to kratko izlago izvuna [= na pamet] povejdati.«

Po drugi strani pa, priznajmo, navedena kritična misel skoraj po petsto letih še ni izgubila vse svoje veljave, saj je »bedno rovtarstvo« lahko ime za marsikakšen današnji pojav – le da je zdaj včasih videti, da je bolj značilno za kakšnega novopečenega mogočnika kot pripadnika najnižje družbene plasti. Kot na drugi strani prav tako ni ravno pogosto, da bi vsi imenitni in premožni bili voljni združiti svoje želje in gorečnost za to, da bi napravili konec temu »bednemu rovtarstvu«.

Že ob bežnem pregledu Trubarjevega dela in življenja je torej mogoče ugotoviti, da je bil v marsičem človek našega časa: ustvarjalec, bistveno zaznamovan z usodo migranta, soočen z neznosno krutostjo časa, nenehno v kritičnem razmerju do okolja, evropsko razgledan in zato v položaju, da je bil lahko brezkompromisen v obrambi svojega nazora in ciljev, a tudi, kot je nekoč zapisal že omenjeni Prijatelj, strpen in razumevajoč. Z vsem tem njegov veliki patriotizem ni v nasprotju z njegovim izbranim poslanstvom, ampak se z njim logično dopolnjuje. To je lahko živa spodbuda sodobnikom, ki jim je potemtakem že zdavnaj in seveda prvi v marsičem »zarisal« njihov profil in pogoje, zaradi katerih prava ustvarjalnost ne more nikoli usahnuti. Program prireditve ob 500. obletnici Primoža Trubarja potemtakem ni samo počastitev tega moža, temveč tudi zgled in opora za vse, ki z delom skušamo presepati – zdaj upajmo vendarle v boljših razmerah

– zmerom pretesni okvir vsakodnevne pragme. Pri tem bomo morda uspešnejši tudi zato, ker zavest o nas samih in nujnost, da svojo usodo jemljemo v svoje roke, nista današnji domislek, ampak sta stari pol tisočletja.

Spoštovani, na koncu bi se rad ob odprtju te velike razstave zahvalil njenim avtorjem in organizatorjem, posebej še tistim, ki so sodelovali – če smem tako reči – pri »operaciji« *Slovenska cerkovna ordnina*. Kot veste, je ta izredno pomembna Trubarjeva knjiga iz leta 1564 ohranjena le v enem izvodu; do druge svetovne vojne so en sam znani izvod hranili v Dresdnu, toda med vojno je bil uničen. Na srečo so leta 1971 v Vatikanu našli še enega – in tega se je zdaj posrečilo pripeljati v Ljubljano, da ga kot izjemno redkost vidijo obiskovalci razstave. Naj dodam, da nekateri poznavalci menijo, da je ob Dalmatinovem prevodu *Biblije* prav ta Trubarjeva knjiga drugi knjižni vrh slovenske reformacije. Kot je zapisal Drago Šega ob izdaji izbora iz *Slovenske cerkovne ordnina* v zbirki Kondor, je bila ta knjiga »politično in zgodovinsko dejanje, ki je mimo suverene volje deželnega kneza in v nasprotju z ozemeljskim načelom augsburškega miru vzpostavljalo samostojno slovensko cerkev ter ji določalo notranjo ureditev«, zato pa ima »posebno vrednost in pomen«. Lahko samo še dodam, da je zaradi nje moral Primož Trubar drugič in za vedno iz slovenskih dežel v izgnanstvo, že natisnjeni del naklade pa je bil skoraj v celoti zaplenjen.

UDC 681.324:82(497.4)

Andrej Flogie

Introductory speech

The modern development to our information society is an objective fact and it is pointless to reject digital technology. But potentially there are very different pathways and, just as in the development to an industrial society, side paths and fatal mistakes are possible. With regard to contemporary creativity we must encourage the use of multi-presentation and understand crossing over the border of traditional types of creation. Along with taking foreign examples into account, we must bring together what are at present very fragmented initiatives and projects for digitalizing the Slovene cultural heritage.

UDC 004: 681.324: 929 Trubar P.

Miran Hladnik

Trubar and the internet

There is hardly even a small sample of Primož Trubar's opus available in publicly accessible digital form. The collection of Slovene literary texts contains *Tiga Noviga testamenta ena dolga predgovor* of 1557 (<http://lit.ijs.si/trubar57.html>); the transcription was made by the German Slavist Elisabeth Seitz in Tübingen in 1998. The entry on Trubar for the Slovene Wikipedia was not written by any notable Slovene Slovenicist. Both these facts indicate that we lag behind in using the internet. Trubar was very much aware of his precedence and authorship and was proud of this. But appearing on the internet introduces a new and different concept of authorship. Since there is no exclusive authority, there is not only one exclusive truth either, thus Wikipedia headwords can quite freely include different perspectives on one subject. Admirers of book culture are disturbed by the Wikipedia inclination to link together alternative definitions and the absence of value judgments. The question arises: How far can Trubar's experience help us in the change of the civilizational paradigm which we are witnessing? Actually only two of Trubar's features seem useful and indeed highly important: openness for a fresh and uncluttered consideration of our own place in culture and the courage to set out on a new, unused and uncertain pathway.

UDC 929 Trubar P.: 252;316.3"15"

*Fanika Kranjc-Vrečko***The anthropological content of Trubar's dedications and forewords**

With careful observation and examination of his environment Trubar described the Slovenes in their fundamental anthropological characteristics. He recognized the problem of language as a medium of cultural maturing; the need for religious affiliation and the individual's willingness to engage actively in religious education and ceremonial, even at the cost of persecution. He pointed out how Slovenes lagged behind compared with other European nations, as without God's Word in their own language they were even more subject to oppression. He saw the solution in raising his nation in religious and cultural terms. In his dedications he informed foreign and native addressees of his endeavours to raise people on the cultural level – with books and through these to advance the individual's religious development, which for him as a preacher was his fundamental mission. Trubar's dedicatees were not only members of the upper class, from whom he expected help and material support, but also simple individuals or a group of people from his own surroundings, and in this way he showed an awareness of his calling and his responsibility for the religious and general cultural growth of his own nation.

UDC 929 Trubar P.(031)

*Dušan Voglar***Primož Trubar in encyclopedias and lexicons**

A survey of entries about Primož Trubar in Slovene and foreign encyclopedias and lexicons shows that from the first treatment of Trubar in J. J. Valvasor's work (1689), Slovene reference works have consistently taken account of Trubar. Many foreign lexicons do likewise, and this was true even in the second half of the 19th century, for which the researcher L. T. Elze, for example, deserves praise. But surprisingly, Trubar does not appear in the *Encyclopedia Britannica* nor in *Larousse*. The entries vary in how exhaustive they are, certain important details are lacking in some of them, while others could have a more suitable selection of books mentioned; some give incorrect data; others could concentrate on Trubar's more essential characteristics and omit less essential ones. But in general, his establishing of the Slovene standard language is emphasized in all the entries. In terms of excellent professional quality and exhaustive treatment, the entries on Trubar in *Slovenski biografski leksikon* (Slovenian Biographical Dictionary), *Enciklopedija Jugoslavije* (Encyclopedia of Yugoslavia) and *Enciklopedija Slovenije* (Encyclopedia of Slovenia) attract special attention. These scientifically conceived corpora, in comparison with other reference works, which are often more "handy", are the central Slovene reference

sources of encyclopedic information and so from this standpoint are more decisive for knowledge and views about Trubar. The characteristics and principles established can be a warning for those who design encyclopedic presentations on the internet.

UDC 929 Trubar P.: 316.3”15”

Matjaž Kmecl

Reservations about Trubar and their paradox

The earlier evaluation of Trubar, partly still present, merely from a religious (i.e. Roman Catholic, clerical) or anti-religious (anti-Catholic, liberal) standpoint is unfair to Trubar. Trubar undeniably devoted his life to purifying faith and to the truth of faith, as I. Prijatelj emphasized in 1908. But Trubar linked faith with language: people can understand the gospel message only in the language which should be the most intimate for every person, the language given by God, i.e. in their mother tongue. Emphasizing Trubar’s merits for the Slovene language and Slovenhood is opposed by the principle of the precedence of (the Roman-Catholic) faith over language or the principle that without Roman Catholicism there is no Slovenhood, which leads to promoting the significance of T. Hren. The second reservation arises from the criticism that Trubar and his colleagues were responsible for “foreignness” intruding into the indigenous Slovene world; this was assumed to have gradually caused the Slovenes to lose their national identity.

The third group of reservations arises from contradictions in Trubar’s attitude to the nobility on the one hand and to simple people on the other, since he used the support of Slovene and foreign aristocrats to achieve his goals – printing and distributing books among the people and educating them.

UDC 929 Trubar.: 929 Vergerio P.P.: 929 Negri F.

Francka Premk

Trubar’s seen and unseen links with fellow thinkers and the vision of contemporary electronic communication

Trubar’s forewords and correspondence reveal the mostly unseen yet close links with Reformers in Switzerland (Heinrich Bullinger, Bernardino Ochino, and Wolfgang Musculus). He was also closely connected with Petrus Paulus Vergerius. The latest research has shown that Vergerius and Francesco Negri were co-authors of the prayer published in Trubar’s translation (*Ena molitou tih kersčnikovou*, 1555), and of the catechism which is assumed to be the basis of Trubar’s *Catechism* (1555). The initial letter *N.* in the signature (*N.V.T.*) which follows the Slovene foreword to Trubar’s *Catechism*, representing a previously unresolved problem, belongs precisely to Negri, according to the latest investigation.

UDC 681.3:002

*Primož Jakopin***Parallels with Trubar /Literacy past and present**

Gutenberg's age is retreating, the information age is on the march. And as Trubar knew well, that only literacy can bring true progress, when all could come to the knowledge provided by books, so it was clear thirty years ago that there cannot be an information age without computers being accessible to everybody. The information age will rely on knowledge and much of this is still available only in book form; so first of all it would be necessary to see to it that all the books from all libraries are found on the internet. Machine translation from Slovene into the major world languages is the next challenge. Machine speech recognition instead of typing out texts is also being introduced. Trubar knew how to find a way of spreading among people good ideas which were worth working for.

UDC 008 (497.4)"14/19"

*Tone Partljič***The end of Gutenberg's galaxy and the end of the cultural war for Primož Trubar?**

It is difficult to speak of the end of Gutenberg's galaxy, but we can speak of co-existence or of a transitional stage between "good old" books and the internet. The so-called Slovene "cultural war", i.e. the conflict over Trubar's significance for Slovene culture and Slovenehood, has its roots in the Counter-Reformation, where Bishop Tomaž Hren was a noticeable personality; at that time Maribor also experienced severe measures of re-Catholicization. The cultural war flared up at the celebration of the 400th anniversary of Trubar's birth, when the writers Anton Aškerc and Ivan Cankar intervened. The division between these two camps ("the division of spirits") deepened after Slovene independence in 1991, and was seen in the endeavours to rehabilitate Hren. But at the same time there was also a more sober and objective evaluation of Trubar (Vekoslav Grmič), while the Maribor Roman Catholic cleric Jože Rajhman deserves credit for his scholarly treatment of Trubar. The celebration at Rašica (2008) with Vasko Simoniti's speech also sounded conciliatory.

UDC 659.2:316.77:802/809

*Franči Pivec***Languages on the internet**

The diversity of languages, which means almost the same as the diversity of cultures, constitutes a problem that certainly deserves the same attention as

biotic diversity. The so-called “mass” languages account for only half of the human race, while the other half speaks a multitude of “rare” languages, which are swiftly dying out. The creators of the internet started out from romantic notions of a general global connection between people, and simply passed over the problem of language. When necessary they appealed to the complete decentralization of the worldwide web, claiming that here nobody can force anything on anybody.

The language we speak (primarily our mother tongue) is the most perfect medium there is, so digital communication cannot manage without it either. But as much as 90% of languages simply do not have any scientific lexis and in such cases science in the mother tongue is not possible. It was established that in 1991, 72% of web pages on the internet were in English, but this state of affairs is changing to the advantage of other languages due to the greater efforts by users to introduce their mother tongue (India, Québec, Catalonia). The script is important; BMP contains as many as 65,536 signs, which should suffice for all languages. In introducing Slovene on the internet we must pay attention to the following points: accessibility, a good command of technology, understanding of meaning, social critical awareness, innovative approach, and development strategy. Information scientists often do not understand the importance of cultural identity in the information society and consider it a disturbing non-functional element.

UDC 929 Trubar P: 002

Matjaž Mulej

Primož Trubar and the internet from the standpoint of innovation

Primož Trubar linked together the following properties: independent thinking, overcoming opposition, establishing his thinking in an enterprising way, skilful avoidance of obstacles, the aim of benefiting users, the vision to create something essential and new, even fundamentally new, capable co-operation with necessary partners, his protest against entrenched practice, which was considered the only correct practice but was not necessarily the only possible practice, his use of new technological and social possibilities to establish his ideas. His introduction of books in Slovene was a long-term, fundamental and genuine innovation showing the author’s broad horizon and influence.

UDC 929 Trubar P.:284.1
22.04/.05=30

Erich Bryner

**Theologische Motive in der Bibelübersetzungsarbeit
von Primus Truber**

Dass Primus Truber hervorragende Arbeit als Bibelübersetzer leistete, war im 16. Jahrhundert in Zürich gut bekannt. Heinrich Bullinger, der Nachfolger Zwinglis in der Leitung der Zürcher Kirche, drückte ihm seine höchste Anerkennung aus.

In der Geschichte der Bibelübersetzungen der Reformationszeit kommt Truber ein herausragender Platz zu. Es ist ihm gelungen, die Zeichen der Zeit zu erkennen und eine bedeutende sprachschöpferische und übersetzerische Leistung zu vollbringen. Er arbeitete in einem räumlichen und zeitlichen Spannungsfeld: Die Bibelübersetzungen sollten dem, wie er oft sagte, „armen windischen Volk“ zugute kommen, das sich in einem Zweifrontenkampf gegen den Antichrist befand, der sich, wie Truber häufig bemerkte, im Papst und in den Türken manifestierte, und Truber fühlte sich – wie andere Reformatoren auch – in der Endzeit. Sein Werk sollte in andere slawische Länder bis ins russische Reich ausstrahlen und auch der Türkenmission dienen.

Die Entsprechung zwischen der Sprachverwirrung nach dem Turmbau zu Babel und der Sprachverständigung durch Pfingsten war Truber und seinen Mitarbeitern sehr wichtig. Sie war aber in der Theologiegeschichte des 16. Jahrhunderts nicht so einzigartig, wie in der Forschung bisher angenommen, sondern ist in einem ganzen Strom theologischen und liturgischen Schaffens belegt, sowohl in liturgischen Texten der orthodoxen Kirche als auch in theologischen und sprachphilosophischen Werken der Reformation, insbesondere beim Zürcher Theologen Theodor Bibliander.

Aus diesen Beobachtungen ergibt sich ein interessanter Hinweis auf den Umgang Trubers mit dem Verhältnis zwischen Altem und Neuem Testament, der vor allem an die Schweizerische Reformation erinnert. Nach Bullinger wird in den Evangelien nichts anderes gelehrt, als was im Alten Testament gelehrt worden war, und das Neue Testament ist für ihn nichts anderes als die Auslegung des Alten. Calvin unterstrich ebenfalls stets die Einheit der beiden Testamente. Auch Truber betont die Einheit des alt- und neutestamentlichen Zeugnisses: Laut neutestamentlichem Zeugnis wird wiederhergestellt, was nach alttestamentlichem Zeugnis verloren ging: die Gottebenbildlichkeit und die sprachliche Verständigung der gefallenen Menschen. An Pfingsten „erfüllte Gott seine Apostel mit dem Heiligen Geist, so dass sie in einem Augenblick alle Sprachen verstanden und redeten“, was Anstösse zum Übersetzen der Bibel in die Volkssprachen gab, auch ins Slowenische und Kroatische.

UDC 282(497.12): 943.6"15/16"

France M. Dolinar

The Counter-Reformation in the Inner Austrian provinces and the fate of Protestants

In connection with the Counter-Reformation, the renewal within the church and the political re-Catholicization of the province needs to be taken into account. Within the Inner Austrian provinces, political re-Catholicization took place according to the principle of the Peace of Augsburg (1555), *cuius regio eius et religio*. The Inner Austrian Archduke Ferdinand I was a Roman Catholic and opposed Protestantism; he made use of the Catholic faith to shape his absolutist authority, but because of other interests he was prepared to make compromises with Protestants. The following Archduke, Charles II, in a letter of 1569 to his brother, the emperor Maximilian II, presented a precisely worked-out programme of political re-Catholicization for his provinces, but for the sake of defence against the Turks he was forced to accept the Religious Pacifications of Graz (1572) and of Bruck an der Mur (1578). The nobility wanted to extend acknowledged religious privileges to their bondsmen as well. In Carniola, Primož Trubar with the publication of his *Cerkovna ordninga* (1564) had already organized a provincial Lutheran church for the Slovenes under the protection of the Provincial Estates. In 1579 the Bavarian Duke Wilhelm, the Tyrolian Duke Ferdinand and the Inner Austrian Archduke Charles agreed on a unified stance against the Protestants; a similar agreement was later made by the Ljubljana (Tavčar), Brixen and Freising bishops. Concrete principles of re-Catholicization were laid down by the Lavantine bishop Jurij Stobäus. In Styria, Carinthia and Carniola, re-Catholicization committees took possession of churches and property which Protestants had earlier taken from Catholics and destroyed all the marks of the Protestant presence in the Inner Austrian provinces, including Protestant books. It is mistaken to judge the severity of these Catholic measures only through the prism of Slovene cultural history; the Counter-Reformation was not directed against Slovene books as such.

UDC 316.72(497.4): 82"15/16"

Božidar Jezernik

Trubar: two faces of the image

The new political groups (nations) which had begun to appear in the nineteenth century in Inner Austria were so much without precedence in the past that the first Slovenian newspaper, *Kmetijske in rokodelske novice*, asserted that at that time not all people could distinguish between the words *narodno* (national, popular) and *nerodno* (clumsy, awkward). Still in the second half of the nineteenth century, the idea of a 'nation' in Inner Austria was a novelty, for which the contemporaries had no basis in their personal experience.

To the Slovenians, who were without their own state, the idea of nation as developed by the German romantics was most attractive, giving as it did 'to nation an independent life to state.' Accordingly, during the nineteenth century, Slovenian nationalism was emphatically apolitical and 'national awakeners' concentrated their efforts on the cultural field, giving priority to men of letters such as the first Slovenian poet, Valentin Vodnik (1758-1819), the foremost Slovenian poet, France Prešeren (1800-48), and the creator of the Slovenian written language, Primož Trubar (1508-85).

However, if the first 'national monument' dedicated to Valentin Vodnik and erected in 1889 were instrumental in the process of cultural homogenisation of the Slovenians and in the construction of boundaries between them and others, the idea of erecting a monument to Primož Trubar caused a lasting polemic and was instrumental in polarising the Slovenian community into two opposing political groups: conservatives and liberals.

UDC 929 Trubar P: 284.1"2008"

Zvone Štrubelj

Primož Trubar in the light of the year 2008

In evaluating Trubar, it should be remembered that he put the Trinity in first place, and a further point arises from this: the desire that his compatriots should be partakers of God the Father and Jesus Christ through the Spirit, and from this desire the formation of the Slovene standard language, the writing of books, the linking together of Slovenes through a common standard language, missionary work for Croatian books in the Bible Society in Urach, plans for evangelizing Muslims, work for the Slovene church, etc. Trubar succeeded in raising the language of the bondsmen to the level of European languages and his subservient people to a place among European nations. German scholars and then Slovene scholars very early on described the importance of Trubar for faith and literature in Slovenia. Nowadays we are approaching a new, more appropriate and more realistic presentation of Trubar's life and his opus in the Württemberg region, in Germany and in Europe generally. Trubar's dialogical and ecumenical openness is increasingly more topical today, in Europe and also in the world. Trubar is one of Europe's prophetic visionaries.

UDC 284.1(497.4)"15": 811.163.6

Marko Kerševan

Trubars „Kirche Gottes der slowenischen Sprache“ und „Volk der slowenischen Sprache“

Trubar sah sich selbst vor allem als Geistlicher im „Dienste des Evangeliums“. Er war ein bewusster Anhänger der evangelisch-lutherischen Kirche. Daher ist es keinesfalls überflüssig, wenn wir bei dieser Gelegenheit über die

Relation zwischen seiner (reformatorischen, protestantischen, evangelischen) religiösen und (slowenischen) sprachlich-literarischen Tätigkeit nachdenken.

Trubar und seinen Mitarbeitern ging es ihrer Überzeugung nach beim Gebrauch der slowenischen Sprache nicht um die „Verbreitung eigener Lehren“, sondern um die „Verkündung des Wortes Gottes (Evangeliums)“ als größter Gnade des Herrn allen Menschen eines jeden Volkes gegenüber. Dies war für Trubar noch umso wichtiger, glaubte er doch, wie schon zuvor Luther, an das nahende Ende dieser Welt.

Der Aufstieg der slowenischen Sprache in die Schriftsprache im 16. Jahrhundert kann nicht nur mit einer größeren Hingabe der Protestanten für die Verbreitung ihrer Lehren und der Nutzung des Druckverfahrens erklärt werden. Eine religiöse Hingabe zur Verbreitung ihrer Lehren fehlte zumindest auch den Jesuiten und Kapuzinern jener Zeit nicht und auch der Druck stand immer mehr zur Verfügung. Er kann nur mit der Berücksichtigung der stark unterschiedlichen Bedeutung und Stellung des Wortes (Gottes) in der Kirche und für die Kirche erklärt werden. Diese Bedeutung entstand aus einer anderen Konzentrierung auf Christus, auf das menschengewordene Wort Gottes und erlösende Wort des Evangeliums. In einer solchen Auffassung ist die Kirche *creatura verbi*, wie Luther schrieb. Zwischen der protestantischen Auffassung der Kirche als „Kirche des Wortes Gottes“ und Trubars „Kirche Gottes der slowenischen Sprache“ besteht eine unzertrennbare Verbindung. Die Kirche dient dem Wort Gottes mittels dem menschlichen Wort, das immer das Wort einer konkreten menschlichen Sprache ist.

Wegen der außergewöhnlichen Stellung, die die slowenische (Schrift-)Sprache bei der Entstehung der modernen slowenischen nationalen Identität bekam – als ihr Rahmen und Mittel – wurde das protestantische sprachliche und literarische Werk Teil der slowenischen „kulturellen Memoria“. Man könnte sagen, zumindest im Fall der Slowenen, dass auch das Volk eine *creatura verbi* sei. Trubars „Kirche Gottes der slowenischen Sprache“ hatte einen unvergänglichen Anteil bei der Entstehung des „Volkes der slowenischen Sprache“.

UDC 316.3”20”: 929 Trubar P.

Christian Rose

Primus Trubar – sein Wirken in Württemberg und seine Bedeutung für die europäische Ökumene im 21. Jahrhundert

Ich fasse die Bedeutung von Primož Trubar zusammen mit den Worten des ausgewiesenen Fachmannes Rolf-Dieter Kluge. Für ihn steht fest, „dass Primus Trubar ein überzeugter und prinzipientreuer, gleichwohl im Grunde aber toleranter, völkerverbindender Reformator, Sprachschöpfer und Kulturvermittler war, der uns Deutschen in den vielen Vorreden zu seinen Büchern und Briefen die Zustände auf dem Balkan und unter den Südslawen erklärt und seine Landsleute umgekehrt über das Leben in Württemberg und Deutschland

unterrichtet hat. In seinem zweisprachigen Katechismus äußert er den Wunsch, daß die slowenische Jugend ‚das Windische und auch die deutsche Sprache daraus lesen und verstehen lerne‘. Trubar hat die deutsche Hilfe und Unterstützung für sein Glaubens- und Sprachwerk anerkennend gewürdigt /.../. Er hat freundschaftliche Wechselseitigkeit zwischen Südslawen und Deutschen, zwischen Slowenen und Württemberg vorgelebt/ .../ dieser Aspekt seines Wirkens verdient Würdigung und Nachfolge in unserer Zeit.“ Primož Trubar ist ein überragendes Vorbild dafür, wie über die konfessionellen, die kulturellen und die ethnischen Unterschiede hinweg die freundschaftlichen ökumenischen Bande zwischen Slowenen und Württemberg und darüber hinaus in der gesamten europäischen Völkergemeinschaft fester geknüpft werden können. Es kommt meines Erachtens nicht von ungefähr, dass ihr Land im Trubar-Jubiläumjahr die EU-Ratspräsidentschaft innehat. Es ist für die europäische Identität nicht unerheblich, dass der für die europäische Kulturgeschichte so enorm wichtige Beitrag Trubars seinen Ausgang in der Verbreitung der biblischen Schriften genommen hatte. Die Bibel ist die Ur-Kunde des weltumspannenden ökumenischen Glaubens und der Wertegemeinschaft Europas. Die Verankerung der europäischen Bewegung in der gemeinsamen Werte- und Kulturgemeinschaft, die auf der biblischen Ur-Kunde des jüdisch-christlichen Glaubens basiert, dürfen und sollten die Verantwortlichen in Kirche, Wirtschaft und Politik nicht vergessen. Und insofern schulden alle Europäer Primus Trubar ihren Dank und ihre Verehrung.

UDC 284.1: 75"15"

Simona Menoni

The shift in iconographic emphases in the direction of Protestant religious thought in wall painting in the second half of the 16th century in Slovenia

In contrast to the iconoclastic group of Protestant preachers, Martin Luther attributed an important role to the art of painting. As recent research has shown, the Reformation in Slovenia did not reject art; painting with a Reformation orientation flourished here especially in the last third of the 16th century, when some wall paintings of exceptional quality were created. In the paintings analyzed (primarily the castles of Negova, Sevnica and Švarcenštajn/Schwarzenstein) there are visible parallels (Biblical scenes, Luther rose) with iconographic presentations in the German Protestant countries, whose spiritual father was Luther. In Slovenia too the nobility professing the Protestant faith stimulated artistic achievements of high quality and, contrary to the opinion of older scholars, was by no means satisfied merely with artistic production of lower quality.

Prevod povzetkov v angleščino: *Margaret Davies*

- dr. Erich Bryner**, profesor za vzhodno cerkveno zgodovino na Teološki fakulteti Univerze v Zürichu, v pokoju; pastor Reformirane cerkve
- dr. Darko Dolinar**, izredni profesor na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani; znanstveni svetnik Inštituta za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU
- dr. France Martin Dolinar**, redni profesor za občo zgodovino novega veka na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani; svetovalec Vlade Republike Slovenije v Arhivu Republike Slovenije v Ljubljani, v pokoju
- Andrej Flogie**, generalni direktor Direktorata za informacijsko družbo v Ministrstvu za visoko šolstvo, znanost in tehnologijo
- dr. Mihael Glavan**, vodja posebnih zbirk Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani
- dr. Miran Hladnik**, redni profesor za slovensko književnost na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani
- dr. Primož Jakopin**, docent za področje jezikovnih tehnologij; sodelavec Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU in Oddelka za primerjalno in splošno jezikoslovje Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani
- dr. Alojz Jembrih**, redni profesor za zgodovino hrvaške književnosti, Hrvatski študiji Sveučilišča v Zagrebu
- dr. Božidar Jezernik**, redni profesor za kulturno antropologijo in etnologijo Balkana na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani
- dr. Pavle Jovič**, doktor farmacevtskih znanosti, raziskovalec zgodovine znanosti (medicina, farmacija, srbski znanstveniki, srbsko-slovenski stiki)
- Janez Kavčič**, profesor zgodovine in umetnostne zgodovine; zunanji sodelavec Mestnega muzeja v Idriji

SODELAVCI TE ŠTEVILKE

dr. Marko Kerševan, redni profesor za sociologijo religije na Filozofski fakulteti v Ljubljani

dr. Matjaž Kmecl, redni profesor za slovensko književnost na Filozofski fakulteti v Ljubljani, v pokoju; redni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti

mag. Fanika Krajnc-Vrečko, vodja Teološke knjižnice enote Teološke fakultete UL v Mariboru

mag. Franc Kuzmič, višji kustos v Pokrajinskem muzeju v Murski Soboti

Simona Menoni, kustosinja za umetnostno zgodovino v Muzeju Ormož

ddr. Matjaž Mulej, redni profesor za področje teorije sistemov in inovacij na Ekonomsko poslovni fakulteti Univerze v Mariboru, v pokoju

Tone Partljič, pisatelj

mag. Franci Pivec, svetovalec direktorja Inštituta za informacijske znanosti v Mariboru, podpredsednik Zveze kulturnih društev Slovenije

dr. Francka Premk, višja znanstvena sodelavka Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU

Srečko Reher, profesor slovenščine na Biotehniški šoli v Mariboru

dr. Christian Rose, prelat deželne Evangeličanske cerkve v Württembergu (prelatura Reutlingen), profesor biblične teologije

Niko Schlamberger, predsednik Slovenskega društva Informatika

dr. Vasko Simoniti, redni profesor za zgodovino Slovencev in zgodovino jugovzhodne Evrope v novem veku na Filozofski fakulteti v Ljubljani; minister za kulturo Vlade Republike Slovenije

dr. Marijan Smolik, profesor na Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani, v pokoju

dr. Zvone Štrubelj, vodja Slovenske katoliške župnije v Stuttgartu

Dušan Voglar, glavni urednik *Enciklopedije Slovenije*, v pokoju

hse

Holding Slovenske elektrarne d.o.o.

Mestna občina Ljubljana

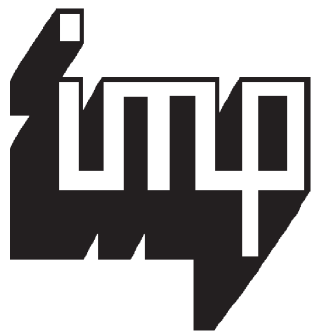
PETROL

ACH

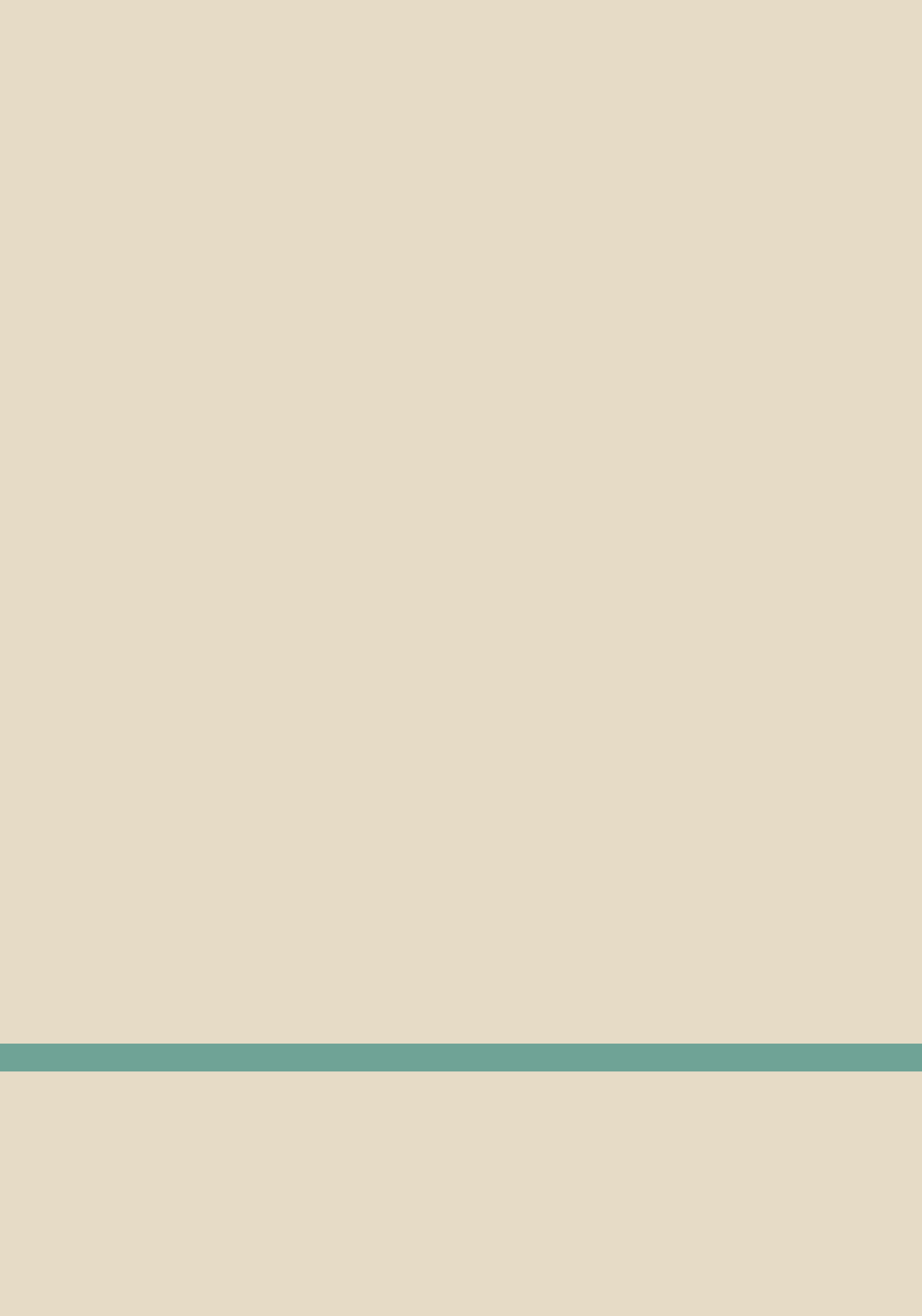
The logo for Sava is displayed on a light gray rectangular background. The word 'Sava' is written in a stylized, rounded, lowercase font with a thick outline. A small registered trademark symbol (®) is located to the right of the word.

NLB Skupina

Vem za kaj.

STATI INU OBSTATI

REVĪJA ZA VPRAŠANJA PROTESTANTĪZMA

ELEKTRONSKA IZDAJA